T. G. FRASER | ANDREW MANGO
ROBERT MCNAMARA

Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü,
yeni Türkiye, Arap milliyetçiliği, Siyonizm
ve günümüzü hazırlayan tarihsel süreç

Remzi Kitabevi

MODERN ORTADOĞU'NUN KURULUŞU

T. G. FRASER
A. MANGO – R. MCNAMARA

Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu

Türkçesi
Füsun Doruker

Remzi Kitabevi

MODERN ORTADOĞU'NUN KURULUŞU
/ T. G. Fraser – A. Mango – R. McNamara
Özgün Adı: *The Makers of the Modern Middle East*

© 2011 T. G. Fraser/A. Mango
ve R. McNamara'nın katkılarıyla

Türkçe yayını, Haus Publishing Limited
ile yapılan anlaşma uyarınca Remzi Kitabevi
tarafından yapılmış, yayın hakları
Kalem Ajans aracılığıyla satın alınmıştır.

Editör: Zülal Kalkandelen
Kapak: Murat Özgül

ISBN 978-975-14-1467-0

BİRİNCİ BASIM: Kasım 2011

Kitabın basımı 3000 adet olarak yapılmıştır.

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul
Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090
www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı ve cilt: Remzi Kitabevi A.Ş. basım tesisleri
100. Yıl Matbaacılar Sitesi, 196, Bağcılar-İstanbul

İçindekiler

Sunuş ve Teşekkür 7

1 Milliyetçiliğin Doğuşu 11
2 Savaş Dönemi Vaatleri ve Beklentileri 56
3 Araplar ve Siyonistler Paris'te 131
4 San Remo ve Sevr: Kusurlu Barış 185
5 Ortadoğu'nun İsyancıları ve Barış Anlaşması'nın Yeniden Gündeme Gelmesi 240
6 Savaştan Savaşa 299
7 Sonuç: Miras 355

Dizin 393

Sunuş ve Teşekkür

Tarihçiler çok uzun zamandan beri Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda yapılan pazarlıkların Avrupa'nın ötesine uzanan kolları olduğunu biliyorlardı. H. W. V Temperley'nin 1924'te yayınlanan *A History of the Peace Conference of Paris* adlı muazzam çalışmasının VI. cildinin büyük bir kısmı Ortadoğu olaylarına ve Osmanlı İmparatorluğu ve ardıllarıyla bir barış anlaşması yapma girişimlerine ayrılmıştı. Katkıda bulunanlar Türkiye, Suriye, Irak, Mısır, Filistin, İran ve Siyonist Hareket Örgütü idi.(1) O tarihten bu yana 1914 ile 1923 arasındaki kritik yıllarda bölgenin nasıl değiştiği hakkında birçok inceleme yapılmış ve bunların bir kısmı klasik çalışmalar arasına girmiştir.(2)

Bu kitap savaş sonrası yeniden yapılanma sorununa birbirinden çok farklı üç açıdan bakıyor: Arap milliyetçiliğinin, Türk milliyetçiliğinin ve Siyonizm'in henüz baş gösteren ve zamanla ısrarcı olan iddaları. Zafer kazanmış Avrupalı güçlerin emperyalist hedeflerine karşın bölgenin siyasi biçimini yeniden şekillendiren bu hareketlerin içinden çıkan üç lider, her anlamda çağdaş Ortadoğu'nun kurucusu oldular. Haşimi Prensi Faysal,

(1) H.W.V Temperley (ed.) *A History of the Peace Conference of Paris*, Cilt VI, (Oxford University Press, Londra, New York, Toronto: 1924) Bölüm 1, 'Near and Middle East'

(2) Örneğin bkz. George Antonius, *The Arab Awakening* (Hamish Hamilton, Londra: 1988) ve Leonard Stein, *The Balfour Declaration* (Vallentine, Mitchell & Co. Ltd., Londra: 1961) Antonius'un kitabı üzerindeki tartışma için bkz. Bölüm 1.

İngilizlerin cesaretlendirmesiyle, Arap milliyetçiliğinin bayrağını yüzlerce yıllık Türk yönetimine karşı yükseltti ama kendisine Irak ve kardeşine Transürdün'de verilen tazminatlara karşın Arap krallığı umutlarının yok edildiğini gördü. İngiltere'nin kuzeyindeki bir üniversitenin önemsiz bir kürsüsünden Rusya doğumlu Dr. Chaim Weizmann, Filistin'de bir Yahudi vatanı kurmak için önemli İngiliz politikacıların desteğini alarak Balfour Deklarasyonu'nu hazırladı; ardından bu belgeyi İngiliz Milletler Cemiyeti, Filistin Mandasına çevirip gerçekleştirdi. 1915 yılında Çanakkale savunmasıyla adını duyuran Mustafa Kemal, muzaffer müttefiklere karşı ülkesinin başkaldırısına liderlik etti, çağdaş laik Türkiye Cumhuriyeti'ni kurdu, 'Türklerin Atası' Atatürk adını aldı. Onlarm hareketlerinin ulaştığı ve ulaşamadığı başarıları yaklaşık yüzyıl sonra miraslarının bir parçası oldu.

Bu konuyu bana, Birinci Dünya Savaşı sonrası Barış Konferansı'nın Ortadoğu'yla bağlantılı müzakerelerinin üç farklı açıdan incelenebileceğini fark etmiş olan Haus Publishing yayınevinden Dr. Barbara Schwepcke önerdi. Profesör Alan Sharp editörlüğünde yayınladığı *The Makers of the Modern World* dizisinin Andrew Mango'nun *From the Sultan to Atatürk: Turkey*; Robert McNamara'nın *The Hashemites: The Dream of Arabia* ve benim imzamı taşıyan *Chaim Weizmann: The Zionist Dream* adlı üç kitabı bu yolu açmıştı. Böylece bu kitap bu üç çalışmayı Ortadoğu tarihinin yeni gelişen bir döneminin öyküsü biçiminde bir araya getirmeyi amaçlıyor.

Ortadoğu, hem büyüleyici hem de çelişkilerle dolu bir bölgedir. Kırk yıldan fazla Kuzey İrlanda ve Amerika üniversitelerinde bölge tarihini araştıran ve öğreten bir tarihçi olarak defalarca ziyaret etme şansını buldum. Yıllar önce merhum Profesör L. F. Rushbrook Williams, bana bir akademisyenin üzerinde çalıştığı toplumları 'hissetmesinin' çok önemli olduğunu söylemişti. Ortadoğu ve Güney Asya konusunda bir stajyer tarihçi olarak benim çalışmalarıma gösterdiği nazik ilgi daima saygı duyacağım bir anı olarak kalacaktır. Ortadoğu'nun ün kazandığı konukseverliği

dışında bir muameleyle karşılaşmadım ve oralarda tanıştığım, beni olaylarla ilgili eğiten kişilerin değerli anılarını hep saklayacağım. Batı dünyasında yetişenlerin Ortadoğu halklarının dünya uygarlığına katkılarına neler borçlu olduklarını dürüstçe kabullenmeleri ve takdir etmeleri gerektiği fikrine tam anlamıyla ikna oldum.

Ne yazık ki, dünyanın bu bölgesinin aynı zamanda hak ettiğinden fazla çalkantı ve trajediye göğüs germiş olduğu da kabul edilmeli ve algılanmalıdır. On yıllardır Ortadoğu'nun trajik olayları gazetelerin sıradan manşetleri biçimini aldı ve böylece onlara karşı duyarsız kalmak ya da daha kötü bir yaklaşım sürdürmek son derece çekici geliyor. Böyle bir yol ne gerçekçi ne de adildir. Bu kitap Ortadoğu olaylarına karşı içten ama aynı zamanda eleştirel bir anlayışın aydınlar için *sine qua non* (olmazsa olmaz) olduğu inancından yola çıkmıştır. *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu,* tanıdığımız Ortadoğu'nun o döneme göre, gelecekteki şeklini biçimlendirip odak noktasına oturtan, Paris Barış Konferansı'nın öncesinde, sırasında ve sonrasındaki bir dizi kritik olguyu incelemektedir.

Kendi yapıtları üzerinde çalıştığım sürece gösterdikleri hoşgörü ve önerileri için meslektaşlarım Andrew Mango ile Robert McNamara'ya şükran borçluyum. Haus Yayınevi'nden Barbara Schwepcke ve Jaqueline Mitchell, üç ayrı yapıttan tutarlı bir kitap oluşturmanın bence hiç alışıldık olmayan deneyimi sırasında büyük bir sabırla beni yüreklendirdiler. Janet Farren, kitabı baskıya hazırlarken her zamanki yeteneklerini ortaya koydu. *The Makers of the Modern World* dizisinin editörü Alan Sharp taslağı okudu ve yorumladı. Akademik yaşamının bunca önceliği arasında, Ulster Üniversitesi'nden Dr. Leonie Murray ifade ve vurgulama hatalarından beni korudu. Son olarak da karım Grace, her zamanki gibi eleştirel anlayışın ve desteğin sarsılmaz kaynağı oldu.

T G. Fraser MBE
Ulster Üniversitesi Tarih ve Çatışma Araştırmaları
Onursal Profesörü (Emekli)

1 Milliyetçiliğin Doğuşu

Savaşın arifesinde Ortadoğu

1900 yılında Ortadoğu, eğer Prens Metternich'in İtalya'yı küçümsemek için kullandığı sözcükleri ödünç alırsak, bir "coğrafya tanımı" idi. 21. yüzyılın başında ise bölgenin olayları asla gözardı edilemez. I. Dünya Savaşı'nın sonunda 'Ortadoğu' tanımı askeri başarıları nedeniyle bölgeye egemen olan İngilizlerce kullanılmaya başlanmıştı ve bu tanım bugüne dek Avrupamerkezciliği suçlamalarına karşı bir savunma olarak yaygın kullanıma girdi. Bölgenin tanımı zaman içinde değişiklik gösterdi ama bu kitap, o dönemin Osmanlı İmparatorluğu sınırlarıyla belirlenen topraklardan söz ediyor. M. S. 8. yüzyılda Türkler, ulusal bir efsaneye göre bir bozkurtun rehberliğinde Selçuklular olarak Orta Asya'da savaşarak toprak sahibi oldular. Selçuklu ismi bugün Anadolu'daki çağdaş Selçuk kentinde yaşatılıyor. İslamiyet'i seçen Türkler, Osmanlı hanedanlığının liderliğinde antik Roma'nın varisi olan Hıristiyan Bizans İmparatorluğu ile 1453 yılında karşılaştılar ve 'Fatih' II. Mehmet'in orduları dünya tarihinde bir dönüm noktası oluşturarak, o dönemdeki adıyla Constantinople kentini ele geçirdiler.

Yükselme döneminde Osmanlı İmparatorluğu Anadolu'daki anayurdundan Mısır'a, Kuzey Afrika'ya uzandı, Şattü'l-Arap su yoluna kadar Arap topraklarının büyük bir kısmını ele geçirdi; Avrupa'ya ilerleyip Balkanları geçip Viyana kapılarına dayandı.[1]

(1) Lord Kinross, *The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire* (Perennial, New York: 2002), Bölüm 1-2 (*Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü)*

Resmi adıyla Devlet-i Aliyye, hem bir Asya hem de bir Avrupa imparatorluğuydu, başkenti dünyanın en stratejik su yollarından biri olan İstanbul Boğazı'nın iki yanında uzanıp iki kıtayı da kapsıyordu. Dünyanın en görkemli kentlerinden biri olan Constantinople ya da bugünkü adıyla İstanbul'un eşsiz ufuk çizgisini Ayasofya, Sultanahmet ve Süleymaniye camileri belirliyordu. Üstelik Ayasofya, bölgedeki Roma ve Bizans mirasının da bir anıtıydı. Hem imparatorluk başkenti hem de kozmopolit bir kentti.[2] 1876 yılında tahta çıkışından 1909 yılında indirilişine kadar imparatorluğu yöneten II. Abdülhamit, tıpkı Habsburg ve Romanov hanedanları gibi bin bir çeşit halkları ve dinleri yönetmişti.

Yeni yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu

Abdülhamit döneminde ülkedeki Türklerin nüfusu yaklaşık 10 milyondu. İmparatorluğu yöneten Osmanlı Hanedanlığından gelen Sultanlar, devlet yönetimini İslam dininin koruyucusu olan Halife'nin görevleriyle birleştirmişti.[3] 20. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu önde gelen Hıristiyan güçlerinin ve Japonya'nın hakim olduğu bir dünyadaki tek İslam devletiydi ve bu nedenle Türkler, aynı topraklarda yaşayan yaklaşık 7 milyon nüfusa sahip Araplara bağlanmışlardı. Bu gerçek aynı zamanda başta İngiliz yönetimindeki Hindistan olmak üzere, İslam dünyasının geri kalan halklarına da çekici gelmişti. İmparatorluğun önemli kentleri arasında İslam'ın kutsal kentleri Mekke ile Medine ve dünyanın en büyük üç tektanrılı dini olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık için kutsal olan Kudüs vardı.

(2) Avrupalı diplomatlar Constantinople kentine elçi olarak gönderiliyorlardı ama Türkler İstanbul adını kullanıyorlardı. Tutarlılık açısından kitapta 1923 yılından sonra Türklerin kabul ettirdiği İstanbul adını kullandım.

(3) Bkz. *Encyclopaedia Britannica*, 11inci baskı, Cilt XXVII, 'Turkey' (Cambridge University Press, Cambridge: 1911) sayfa 426-7.

İmparatorluğun sınırları içinde yaşayan Müslümanların büyük çoğunluğunu Sünniler oluşturuyordu; ama Dicle ve Fırat'ın tarihi kentleri Necef ile Kerbela, içgüdüsel olarak Osmanlı yönetimiyle kendilerini özdeşleştirmeyen Şiilerin kutsal kentleriydi.(4) İslam inancının azınlığını oluşturan Şiiler, Hz. Muhammed'in gerçek ardıllarının damadı Hz. Ali ve onun soyundan gelenler olduğuna inanıyorlardı. Hz. Ali, Necef'te, bir çatışmada ölen oğlu Hüseyin Kerbela'da gömülü olduğundan, bu iki kent Şiiler için özellikle çok önemliydi. Şiiler, sınırın öte yanındaki Pers ülkesinde ya da 1935'te aldığı adla İran'daki ana Şii merkezine yakınlık duyuyorlardı. Dicle ve Fırat bölgesindeki Şiiler de Türklerin ve Arapların çoğunun Sünni olduğu bir imparatorlukta pek de rahat değildiler ve daha sonraları bölge bağımsızlığına kavuşunca sorunlar ortaya çıkacaktı.

Ayrıca Yahudi ve Hıristiyan azınlıkların nüfusu da oldukça yüksek olduğundan homojen bir Müslüman imparatorluk sayılmazdı. Yahudiler çoğunlukla Kudüs, Safed, Tiberias ve Hebron gibi kendi kutsal kentlerinde ve M.Ö. 6. yüzyılda Babillilerin ele geçirmesinin ardından yerleştikleri Bağdat'ta yaşıyorlardı. Kudüs'ün özellikle Eski Kent kesimi hem Yahudiler, hem Hıristiyanlar hem de Müslümanlar için önemli olduğundan son derece özgün bir yerdi. Kenti fetheden Romalıların yıkmadıkları Tapınağın batıdaki Ağlama Duvarı, Yahudiler için çok derin dinsel bir odak noktasıydı. Kubbetü's Sahra ve Mescid-i Aksa'dan oluşan Haremü'ş-Şerif ise Müslümanlar için Mekke ve Medine'den sonra en kutsal tapınaktı. Yahudiler, bu bölgeye Tapınak Dağı adını vermişlerdi. Ayrıca Eski Kent'te Hıristiyanların kutsal saydığı Kutsal Kabir Kilisesi de yer alıyordu. Daha sonraki yıllarda Doğu Avrupalı Siyonist Yahudiler buraya yerleşmeye başlayacaklardı. Lübnan Dağı çevresine ise Fransa ve Roma ile yakın bağlar kurmuş olan Maruniler adlı bir Hıristiyan mezhebi yer-

(4) Charles Tripp, *A History of Iraq* (Cambridge University Press Cambridge: 2007) s. 12.

leşmişti. Constantinople Patriği Doğu Hıristiyan kilisesinin başkanı olarak kabul edildiğinden, bölgenin Bizans mirası da varlığını sürdürüyordu. İmparatorluğun ikinci büyük kenti olan Ege kıyısındaki İzmir'in nüfusunun yarısı Rum'du ve tahminlere göre İstanbul'da yaklaşık 150.000 Rum yaşıyordu. Sınırın ötesinde 1820'li yıllarda bağımsızlığını kazanmış olan akrabalarına yakınlık göstermelerinden kuşku duyulması kaçınılmazdı.

Diğer en kalabalık azınlık grupları olan Kürtler ve Ermenilerin daha sorunlu olmasının nedeni, başka ülkelerde de büyük sayılarda yaşamaları değildi. Osmanlı İmparatorluğu dışında Müslüman Kürtler, komşu İran'ın kuzeybatısında bir azınlık toplumu oluştururken, Hıristiyan Ermeniler Türkiye, İran ve Rusya'ya yayılmışlardı ama hiçbir ülkenin yöneticileri onların ulusal amaçlarını desteklemiyordu. Üstelik Ermeniler, Hıristiyan Slavların, Türkleri Balkanlardan çıkarmayı başarmış olduklarının farkındaydılar. 1895-6 yıllarında Ermenilerin öldürülmesi rahatsız edici bir örnek başlattı. Daha küçük sayılardaki Alevileri, Keldanileri, Kuzey Kafkas halklarını ve Dürzileri de göz önüne alınca, imparatorluğun bu zengin çeşitliliği, eski rakibi Habsburg Hanedanlığı'nın da keşfettiği gibi milliyetçilik duygularının filizlendiği bir dönemde pek de avantajlı bir durum sayılmazdı.

Kesinlikle bir Müslüman devlet olmasına karşın, diğer tektanrılı dinlere inananların varlığı *millet* sistemi aracılığıyla onanmıştı ve bu kural altında kendi işlerini sürdürüyorlardı. *Millet* statüsü Latin Katoliklere, Yunan Ortodokslara, Ermeni Katoliklere, Ermeni Gregoryenlere, Suriyeli ve Birleşmiş Keldanilere, Marunilere, Protestan ve Yahudi toplumlarma verilmişti. Bu arada Yahudiler, 15. yüzyılın sonlarında Endülüs, İspanya'dan sürüldükleri zaman Türklerin kendilerine sağınma hakkı tanıdığını unutmamışlardı. Millet sistemi imparatorluğun zengin çeşitliliğini kabul ediyor ve saygı gösteriyordu.[5]

İmparatorluk için en büyük tehdit Balkanlarda yatıyordu.

(5) 'Turkey' *Encyclopaedia Britannica.*

Sadrazam Kara Mustafa, 1683 yılında Viyana'yı almayı başaramayınca, ünlü komutan Prens Eugene liderliğindeki Habsburg orduları Türkleri sürekli olarak Balkanlara doğru geriletmişti. Avusturya'nın genişlemesi Osmanlı eyaleti olan Bosna Hersek'in 1878'de alınmasından sonra fiilen sona erdi. Gerçi hanedanlık için zehirli bir kadeh gibiydi ama bu tarihe kadar Balkanlar'da Türklere meydan okuma da sürüp gitti. Avusturyalılar Türkleri orta ve güneydoğu Avrupa'dan sürme saldırısına önderlik ettiyse de, bu görevi daha önceleri Yunanlara yaptıkları gibi şimdi de Sırpları ve Bulgarları bağımsızlıklarını elde etmek için kışkırtan Ruslar üstlenmişti.(6)

1878'de Berlin Kongresi toplandığında Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsızlığını kazanmıştı ve Bulgaristan da kısa bir süre sonra onları izleyecekti. İmparatorluğun Balkanlar'daki uzun süreli egemenliği 1912-13 Balkan Savaşları'yla sona erdi ve Doğu Trakya'da bir toprak parçası geri kaldı ama hâlâ İstanbul kenti, Karadeniz'i Ege, Akdeniz ve okyanuslara bağlayan İstanbul Boğazı ile Çanakkale Boğazı Osmanlıların elindeydi.

Ne var ki, artık bir Ortadoğu imparatorluğu haline gelmişti denebilirdi. Osmanlı İmparatorluğu verimli Nil Vadisi ve tarihi Kahire ve İskenderiye kentleriyle halen Mısır üzerindeki hakimiyetini bırakmamıştı ama bu da artık masal biçimini almaktaydı. 1882 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasının ardından doğudaki topraklarına, özellikle Hindistan İmparatorluğuna bağlayan su yoluna gösterdikleri ilgi nedeniyle ülkeyi İngilizler yönetiyordu. Lord Cromer ve Lord Kitchener gibi valiler Sultan'a aldırış etmiyorlardı. 1911-12 yılında İtalya Trablusgarp ülkesiyle Sirenayka bölgesini ele geçirirken ilk kez olarak uçaktan atılan bombaların kullanılması bu yüzyıl için üzücü bir örnek oldu.(7)

---

(6) Justin McCarthy, *The Ottoman Peoples and the End of Empire* (Londra: 2004) s. 51 (*Osmanlı'ya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*)

(7) Alan Palmer, *The Decline and Fall of the Ottoman Empire* (John Murray, Londra:1992) s. 214 (*Osmanlı İmparatorluğu: Bir Çöküşün Tarihi*)

İtalya'nın sömürgecilik macerası aynı zamanda Mustafa Kemal adında genç bir Osmanlı subayının ortaya çıkışına işaret etti. Aslında Türkler, Avrupa gibi Kuzey Afrika'daki tarihi topraklarından da uzaklaştırılmışlardı.

"Jöntürkler"

İmparatorluk coğrafi olarak geri çekiliyorsa da, yenilenmenin tohumları yine de görülüyordu. Osmanlı devleti, 1914 yılında Enver ve Cemal adlı iki genç muvazzaf subay ve Talat adlı bir sivilin önderliğindeki maceracıların korkusuz bir kumar girişimi olarak Birinci Dünya Savaşı'nda İttifak devletlerinin tarafında yer almıştı. 1914 yılında Enver 33, Cemal 42 ve Talat 40 yaşındaydı. Enver Başkomutan unvanını alırken (resmen başkomutan yardımcısıydı; çünkü ismen padişah başkomutandı), Bahriye Nazırlığını (Donanma Bakanlığı) üstlenen Cemal aynı zamanda Güney Cephesi Komutanı ve Suriye Valisi idi (Lübnan ve Filistin de buraya dahildi) ve Talat ise, önce Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) ardından sadrazam (başbakan) olmuştu. İttihat ve Terakki Cemiyeti ya da Batı'da bilinen adıyla Jöntürkler'in liderleri olan bu gençler, 20. yüzyılın ilk on yılından sonra Osmanlı yönetimi altındaki Makedonya'da güç ve ün kazanmışlardı. Slav Makedonlar, Bulgarlar, Yunanlar, Sırplar ve sonunda Arnavutlar gibi düzensiz Balkan askerleriyle çarpışarak edindikleri deneyimlerle karakterleri şekillenmişti. Düzensiz milliyetçi gruplar Türkçe'de *komitacı* adıyla biliniyordu ve bu tanım acımasızlık, şiddet, ihanet ama aynı zamanda pervasız cesaretin simgesi olmuştu. Çokuluslu bir imparatorluktan ulusal homojenliğe sahip devletler yaratmak için böyle insanlara ihtiyaç vardı ve bu süreç katliamları, sürgünleri ve milyonlarca sığınmacının kaçışını içeriyordu. Üyeleri *İttihatçı* olarak bilinen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderleri olarak Enver, Cemal ve Talat da tam anlamıyla *komitacı* sayılırlardı. Cemiyete katılım, kutsal kitaplara ve silahlara el konarak yeminlerin edildiği sözde Masonlara özgü törenlerle gerçekleşiyordu. Sultan II.

Abdülhamit'in mutlakiyetçi yönetimine karşı komplolar hazırladılar, 1908 yılında meşrutiyeti tekrar ilan etmeye zorladılar, 1909 yılında tahttan indirdiler ve 1913 yılında bir darbeyle iktidarı ele geçirdiler. Başlangıçta meşrutiyetin Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm etnik toplumlarını barıştıracağına, özgürlük, kardeşlik ve adalet bayrağı altında hepsinin sadık Osmanlı vatandaşı olacağına inanıyorlardı. "Büyük Devrim' diye hayranlık duydukları Fransız Devrimi'ni kendilerince böyle yorumlamışlardı. Ama Napoleon'a ve kendi fikrilerinin doğruluğunu onaylayan Alman ve Japon militarist örneklerine daha fazla hayrandılar.

Diğer genç subaylar gibi Mustafa Kemal de imparatorluğun kaderini değiştirebileceğini umduğu devrim politikalarına ilgi duyuyordu. Jöntürkler, 1908'de padişaha saldırı düzenlediğinde o da bu hareketin içindeydi ama önemli bir konumda değildi. Doğumunda kendisine verilen isimle Mustafa, 1880-1881 kışında o zamanki adıyla kozmopolit Salonica'da ya da günümüzde Yunanistan'ın Selanik kentinde dünyaya gelmişti. Babası Ali Rıza Bey, hem gümrük memurluğu yaparak hem de kerestecilikle uğraşarak genç karısı Zübeyde Hanım'a oldukça iyi orta sınıf bir gelir sağlıyordu. Babası öldüğünde Mustafa küçük bir çocuktu ve tekrar evlenmesinin ardından bile annesine yakınlığı bozulmadı. 1899 yılında Mekteb-i Harbiye'ye girdi, ardından Harp Akademisi'ne devam etti. Yetenekli ve çalışkan bir öğrenci oluşu daha sonraki mesleğinde kendini gösterecekti. Aynı zamanda politikaya ilgi duyduğundan kısa süreli olarak tutuklandı ve Şam'daki bir askeri birliğe sürüldü. Kendi anlatımıyla buradayken devrim fikirlerinin Beyrut, Kudüs ve Yafa'ya yayılmasına yardımcı oldu.

Jöntürk devrimini çeşitli terfiler ve görevler izledi ama kendini kanıtlama fırsatı İtalya'nın, Trablusgarp vilayeti ile Sirenayka'yı işgal etmesiyle karşısına çıktı. İngiliz yönetimindeki Mısır'ı gizlice geçerek kısa sürede İtalyanlara karşı savaşa katıldı. Küçük bir Türk birliği ve binlerce Arap askeriyle İtalyan güçlerini sahilde kıstırmayı başardı. Ama yararı olmadı. İtalyan donanmasının

Beyrut ve Çanakkale'yi top ateşine tutması ve Balkanlarda ortaya çıkan yeni tehdit nedeniyle imparatorluk 1912 Ekimi'nde iki eyaletinden vazgeçmek zorunda kaldı. Türkiye'ye dönünce ertesi yıl askeri ataşe olarak Sofya'ya atandı ve yarbay rütbesine terfi etti. 1914 yılında Osmanlı ordusunun en önde gelen subayları arasında değilse bile, çok iyi eğitilmiş, ciddi görüşlü, modern bir Avrupalı düşmana karşı sıcak savaş yaşamış bir subaydı. Ayrıca son derece keskin bir siyasi zekâsı vardı. [8]

Yenilgilere karşın Osmanlılar kendi ağırlığının üzerinde vuruyordu. Bunun nedenlerinden biri, Türk askerlerinin cesareti ve yiğitliğiydi. Savaş sırasında bir Rus uzman, "Türk köylüsü askere alınmamak için annesinin eteğinin altına saklanır ama üniformayı giydikten sonra bir aslan gibi savaşır," diye yazmıştı. [9]Ama başka bir nedeni daha vardı ve o dönemin Batılı gözlemcileri bunu görmediler ve tarihçiler daha yeni fark ettiler. Kırsal kesim halkı cahil ve çağdaş dünyadan uzaktı ama deneyimli ve iyi eğitimli subayların ve devlet görevlilerinin sayısı oldukça yüksekti. 19. yüzyılın *Tanzimat* reformları Batı tarafından yetersiz ve düzmece olarak kınanmıştı; ancak 20. yüzyılın başında Osmanlı yönetimi çağdaşı diğer imparatorluklarla kıyaslandığında çok iyi durumda olduğundan, eski halklarının çoğu dağılmasından pişman olmuşlardı. Yakın tarihli bir inceleme Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiliz ve Fransız mandasına bırakılan Arap topraklarında yerel Müslüman halkın ortalama yaşam süresi, eğitimi, iletişimi ve kamu düzeni açısından çok az gelişme yaşanmış olduğunu ortaya çıkardı.[10] Osmanlı sivil yönetimi Fransız çizgisi üzerine düzenlenmişti ve II. Abdülhamit dönemi ve sonrasında ordunun İngiliz ve Fransız danışmanlarının yerini Almanlar almaya başlamıştı. Osmanlı yöneticilerinin ve komutanlarının yetkin-

(8) Andrew Mango, *Atatürk*, (John Murray. Londra: 1999) Bölüm 1-7

(9) Çarlık döneminin pek soyrek rastlanan yayınlarından birinde Rus Türkolog V. A. Gordelevski yazmıştı.

(10) McCarthy, *The Ottoman Peoples and the End of Empire*, s. 171-92

liğini Batılı eleştirmenler genelinde görmezden geliyor ve yönetimi geri kalmış ve çürümüş olarak nitelendiriyorlardı. Yabancı gözlemciler özellikle Ege kıyılarında yaşayan Rumların çoğunun Osmanlı yönetimi altındaki yaşamın kendi ülkelerinden daha iyi olduğunu düşünerek bağımsızlığını yeni kazanmış olan Yunan Krallığı'ndan buraya göç ettiği gerçeğini de gözden kaçırmışlardı. Jöntürkler, tek diplomatik başarılarını 1913 yılında Balkanlar'daki müttefikler birbirine girince elde ettiler. Böylece Enver Paşa, Meriç Nehri'ne kadar Doğu Trakya'yı yeniden ele geçirdi ve Osmanlı'nın Avrupa kıtasındaki son tutunma noktasını oluşturdu.

Osmanlı İmparatorluğu ve Arap nüfusu

Savaşın arifesinde Osmanlı İmparatorluğu genelinde bir Ortadoğu imparatorluğuydu ve geleceği Türkler ile en kalabalık toplumu olan Araplar arasındaki ilişkiye bağlıydı. Birinci Dünya Savaşı patladığında Türkler, günümüzde Suriye, Irak, Ürdün, İsrail, Suudi Arabistan ve Arap Kuzey Afrikası'ndan oluşan Arap dünyasının anavatanını dört yüzyıldır yönetmekteydi. Suriye, Irak, Ürdün ve Filistin, Dicle ile Fırat nehirlerinin bu bölgeleri insana yerleşimine uygun duruma getirmesi nedeniyle Bereketli Hilal adıyla anılıyordu. Büyük bir imparatorluk kuran en son Müslüman Türk kavmi olan Osmanlılar Arap topraklarını 1517 yılında ele geçirmiş ve 20. yüzyılın başına kadar ciddi bir direnişle karşılaşmadan yönetmişlerdi. Ancak Osmanlı yönetiminin son yıllarında Arap topraklarında ilk milliyetçi mücadeleler ortaya çıkmaya başlamıştı.

İslamiyet, başlangıçta M. S. 7. yüzyılda ortaya çıkışında Arap olmakla eşanlamlıydı. Ne var ki, Arap topraklarının fethedilmesini izleyen yüz yıl içinde etnik kimlik ya da milliyet yerine din 'En Üstün bağ' biçimini almıştı [11] ve böylece Araplar, Müslüman

(11) C. Ernest Dawn, 'From Ottomanism to Arabism: The Origin of an Ideology', *The Review of Politics*, Cilt 23, No. 3 (Temmuz 1961) s. 378.

Türk yöneticileri iyi niyetle kabullenmişlerdi. Başka bir neden ise Osmanlı yönetiminin yapısıydı. Görünürde tüm gücün padişahın elinde bulunduğu, dünyanın en merkeziyetçi imparatorluklarından biri olmasına karşın bu durum bir gözlemcinin belirttiği gibi yalnızca 'aldatmaca' idi.[12] Şam, Halep, Musul ve Bağdat gibi büyük kentlerin dışında hükümet denetimi oldukça zayıftı ve Bereketli Hilal'de yaşayan Araplar ailesel, kabilesel, etnik ve dinsel bağlara dayalı gruplara bölünmüşlerdi. [13]

Türkçe konuşan yöneticiler kuramsal olarak Arapça konuşulan bölgelerde üstün güce sahiptiler ama uygulamada dil engelleri ve askeri gücün olmaması en alt düzeydeki etkiyi korumak için bile, yerel kabile liderlerine, kentli zengin ve dinsel liderlere bağımlı olmalarına yol açıyordu. Lider konumundaki bu gruplara *a'yân* ya da 'ileri gelenler'adı veriliyordu. Bu kişilerin politikası, 19. ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Ortadoğusu'nun siyasi yaşamın baskın bir gerçeğiydi. [14]

Filistin, Arap dünyasının özellikle önemli olan bir bölgesiydi. Gerçi 'Filistin' sözcüğü bu bölgenin adı olarak biliniyordu ama burası imparatorluğun yönetimi altındaki tek bir eyalet değildi. Kuzey kesimi Beyrut'un vilayeti ya da idari bölgesiydi, güney kesimi Kudüs sancağıydı ve Ürdün Nehri'nin ötesi ise Suriye vilayetiydi. Filistinliler imparatorluğun daha geniş Arap toplumunu oluşturuyorlardı. Özellikle Hz. İsa'nın yaşamıyla bağlantısı olan Beytlehem ve Nasıra gibi kentlerde Hıristiyan toplumları yaşıyordu ama halkın büyük çoğunluğu Sünni Müslüman'dı. Filistin

(12) İngiliz Arap uzmanı, gezgin ve diplomat Gertrude Bell, David Fromkin'in *A Peace to End All Peace* yapıtında söz ediyor. (Andre Deutsch, Londra: 1989) s. 35. *(Barışa Son Veren Barış)*

(13) Ira Lapidus, *A History of İslamic Societies,* (Cambridge University Press, Cambridge: 2002) s. 535.

(14) Albert Hourani nitelendirmesi, 'Ottoman Reform and the Politics of Notables', William R. Plok ve Richard L Chambers (ed.) *Beginnings of Modernisation in the Middle East: The Nineteenth Century,* (University of Chicago Press, Chicago: 1968) s. 41-68.

Arap toplumu genelinde çiftçiydi. Yine de Nablus'un sabun ticareti önemliydi ama el sanatları, dokuma ve inşaat gibi sektörler belirli bir biçimde tarıma bağlıydı. Filistin tarımının en önemli engeli tarlalar için gerekli olan suyun azlığıydı. Ülkenin en büyük akarsuyu olan Ürdün Nehri sulama işi için uygun olmadığından, köylüler tarım yöntemlerinin ve ekinlerinin bu gerçeğe uyması gerekliliğine dikkat ediyorlar ve sahip oldukları verimli topraklarının erozyona uğramamasına gayret ediyorlardı. Kış hasadını buğday ile arpa oluştururken, yazın susam ve Afrika darısı harmanlanıyordu. Filistin incirleri ve zeytinleri ünlüydü ve koyunlarla keçilerden oluşan sürüler ülkenin dağlık iç kesimine uyumlu hayvanlardı. (15)

Filistin nüfusunun iskeletini oluşturan çiftçilere *fellahlar* adı veriliyordu. Ekip biçtikleri topraklara tutkuyla bağlıydılar ama tarlaların tapuları en azından Avrupa standartlarına göre genelinde güvenilmezdi. Çeşitli sistemlerin altında yönetilen Filistin topraklarının durumu 1858 yılındaki Türk toprak yasasına göre kararlaştırıldı. Büyük çoğunluğu *miri* ya da devlet arazisi olarak saptandı ve ardından sürekli tarım yapılması kaydıyla köylülere dağıtıldı. *Muşa'a* sistemi altında herkesin daha verimli arazilere sahip olmasını sağlamak için topraklar dönüşümlü olarak kullandırıldı ama bu uygulama toprakların bakımını ya da verimliliğini desteklemedi. (16) Filistin nüfusunun önemli bir unsuru da güneydeki Necef Çölü'nde ve Galile'de göçer yaşamı süren Bedevilerdi. Gerçi köy liderleri bulundukları yerlerde önemliydiler ama Filistin toplumunda güç ve statü aynı zamanda büyük arazi sahibi kentli seçkinlerin elindeydi. Önde gelen *a'yân* aileleri arasında bulunan Hüseyniler, Naşaşibiler, Halidler, Jarallalar ve Nusayriler incelenmekte olan Arap Filistin döneminde liderliği elde tutacaklardı.

(15) Frank Adams, 'Palestine Agriculture' yazısı, *Palestine: A Decade of Development, The Annals of the American Academy of Political and Social Science* (Kasım 1932) s. 72-83.

(16) Adams. 'Palestine Agriculture', s. 72-83.

Hüseyni ailesi, kentin belediye başkanlığını yürüttüğü ve uzun bir süre Kudüs Müftülüğünü elinde tuttuğundan, özellikle saygın bir konuma sahipti. Zaman içinde Hüseyniler, Filistin Arap milliyetçiliğinin ardındaki itici güç olacaklardı.[17]

Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışı

Uzun yıllar boyu Arap milliyetçiliğinin ilk aşamalarında Batı ile sürdürülen temastan ortaya çıktığına yaygınlıkla inanılıyordu. Belirgin Arap milliyetçiliğinin öncelikle Avrupa ve Amerikan kültür ve eğitim etkisinin 19. yüzyılın sonlarında bölgeye Batı politikasıyla ekonomisinin girişiyle uyumlu olarak Osmanlı Suriyesi'nin kentsel bölgelerinde ortaya çıkmış olması hiç de şaşırtıcı değildir. Avrupalı ve Amerikalı misyonerlerin çalışmaları Filistin'deki Kutsal Yerlerle bağlantılıydı ama özellikle Protestan cemaatler arasında din değiştirip Müslüman olma isteği de büyümüştü. Açıktan açığa din değiştirtmeye çalışmak yaşadışıydı ama Arap Hıristiyanların inançlarını Müslümanlara aktarmaları hakkında belirsiz ve umutsuz bir girişim vardı. [18] Lübnan'da 19. yüzyılda kurulmuş olan Amerikan ve Fransız misyoner okullarında eğitim almış olan bir avuç Suriyeli Hıristiyan, sözde-laik Arap milliyetçiliğini geliştirmeye başladı. Yapılanlar arasında klasik Arap edebiyatını canlandırmak ve Batı edebiyatını Arapçaya çevirmek de vardı. 1860'larda İbrahim el-Yazıcı adlı bir Suriyeli Hıristiyan, Arap milliyetçiliğinin ilk vizyonunu dile getirdi. Osmanlı fetihlerini, teknik konularda ilerlemiş, uygarlığı öğrenmiş bir toplumu geri kalmışlığa ittiği ve bilim yerine dine ilgi duyulmasını sağladığından Araplar için bir felaket olarak görüyordu. Osmanlı bo-

(17) Philip Mattar, *The Mufti of Jerusalem: Al Hajj Amin al-Husayni and the Palestinian National Movement*, (Columbia University Press, New York: 1988) s. 6-7. (*Kudüs Müftüsü: Hacı Emin El-Hüseyni)*

(18) M.E. Yapp, *The Making of the Modern Near East 1792-1923*, (Longman, Harlow: 1987) s. 132-3.

yunduruğunu atmanın Arapları eski öğrenme ve ilerleme yolu-na götürmesine izin vereceğine inanıyordu. Ne var ki Arap mil-liyetçiliğinin bu laik vizyonu, çoğunluğu oluşturan Müslüman Arapların, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı ya da en azından ta-rafsız kalmasına bir ceza gibiydi. (19)

George Antonius 1938 tarihli belki de çağdaş Arap milliyetçi-liğinin anahtarı olan *The Arab Awakening* adlı kitabında, bu ha-reketin başlangıcının Osmanlı Suriyesi'nde 19. yüzyılın sonları-na doğru küçük kültürel girişimlerde olduğunu görmüştü. Ne var ki İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Antonius'un, Arap mil-liyetçiliğinin kökeni iddiaları ve Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Arap İsyanı'nın öyküsü gitgide artan bir kuşkuyla karşılanmaya başladı.(20) İçtenlikle bakan bir gözlemci bile bunun yalnızca 'ta-rihi bir anlatım olmayıp aynı zamanda siyasi bir taraf tutma' ol-duğunu görür. (21) Temelinde sözel kanıtlara dayanarak Antonius, 1870'lerin sonlarında Osmanlılara karşı kışkırtıcı afişler dağıtan Gizli Cemiyet adlı küçük bir Lübnanlı grubun oynadığı rolü an-laşılan oldukça büyütmüştü. Bu kışkırtmalar, Türklere karşı Arap milliyetçiliğinin başlangıcından çok, Maruni Hıristiyanların ka-rıştığı yerel unsurlarla bağlantılıydı. (22)

---

(19) Dawn, 'From Ottomanism to Arabism', s. 10-11.

(20) Antonius'a eleştirel bakanlar arasında aşağıdakiler vardır: Sylvia G.Haim, "The Arab Awakening", A Source for the Historian?', *Die Welt des İslams*, Cilt 2, No.4, (1953), s. 237-50; Elie Kedourie, *England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire, 1914-1921*, (Londra, Boulder: 1987), s. 29-66, 107-41; Elie Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth: The McMahon-Husayn Correspondence and Its Interpretations 1914-1939* (Cambridge University Press, Cambridge: 1976) s. 64-136, 266-9; Albert Hourani, '*The Arab Awakening*" Forty Years Later', adlı makale, Derek Hopwood (ed.) *Studies in Arab history: The Antonius Lectures. 1978-87*, (Macmillan, Basingstoke: 1990) s. 21-40.

(21) Hourani, '*The Arab Awakening*"; Forty Years Later', s.26.

(22) Antonius, *The Arab Awakening*, s. 37,80,81; Zeine N. Zeine, *Arab-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism* (Khayat's, Beyrut: 1958) s. 56,57,68.

Yaklaşık 30 yıl sonra gelişmeye başlayan Arap milliyetçiliğinin daha somut işaretleri ortaya çıktı. 1908 yılındaki Jöntürk devrimi bu hareketin itici gücüydü. Arap tepkisi başlangıçta hevesliydi. İttihat ve Terakkicilerin sağladığı liberalizmin ilk aşaması, imparatorluktaki siyasi değişimlerin arasında yalnızca Arapların üye olduğu partilerinin kurulmasına da izin vermesiydi. Ne var ki kısa süre sonra Jöntürkler'in liberalizm ve çoğulculuk ile flört etmesinin yalnızca bir cila olduğu, ardında Osmanlı İmparatorluğu'nda zaten görülen, merkeziyetçilik ve Türkleştirme eğilimini içeren Türk milliyetçiliği gündeminin güçlendirilmesinin yattığı anlaşıldı. Jöntürkler'in bu politikaları eski rejimden daha ileriye götürdükleri hakkında pek az kanıt vardır. [23] Yine de Osmanlı siyasetini biraz aralamakla, eski otoriter sisteme geri dönülmesini zorlaştırdılar.

1912 sonrasında reform döneminin sonuna tepki olarak Suriye'de Arap özerkliğini gündeme getiren partiler ortaya çıkmaya başladı. Antonius'a göre bunlarm en önemlisi Adem-i Merkeziyet Partisi'ydi. Yine Suriye'deki diğer önemli gruplar aralarında *al-Fatat* (Genç Arap Cemiyeti) ve *al-Qahtanyia'nın* da bulunduğu benzer manifestolara sahip gizli cemiyetlerdi. Daha sonraları Antonius, bu grupları 1916'da Haşimilerin Osmanlılara karşı ayaklanmasına bağlamaya çabalayarak, Şam sokaklarındaki kent-temelli milliyetçilikle Haşimilerin ortaya çıktığı kurak çöller arasında bir bağlantı kurmaya çalışacaktı.

Eleştirmenlere göre Antonius'un Arap milliyetçiliğinin kökeni ve gelişmesi hakkındaki vizyonu abartılı ve temelsizdi. Yakın tarihli yetkin bir araştırmaya [24] göre, Suriye'de bağımsızlık taraftarı

(23) Bkz. C. Ernest Dawn, 'The Origins of Arab Nationalism', Rashid Khalidi ve diğerleri, *The Origins of Arab Nationalism* (Columbia University Press, New York: 1991) s. 18-19.

(24) Eliezer Tauber, *The Emergence of the Arab Movements*, (Frank Cass, Londra: 1993) s. 406; C. Ernest Dawn, *From Ottomanism to Arabism: Essays on the Origins of Arab Nationalism* (University of Illinois Press, Urbana: 1973) s. 152-3, bu rakamı 144 olarak belirtiyor.

ya da özerklik isteyen Arapların oluşturduğu azınlık grubundakilerin sayısı yaklaşık 350 idi ve Haşimilerin amaçları ise Arap milliyetçiliğine bağlanmak gibi bir yüce gönüllü arzu yerine kendilerini yüceltmekle ilintiliydi. (25)

Bugün Arap milliyetçiliğinin kökeninin en baskın bilimsel yorumu, C. Ernest Dawn'ın 20. yüzyılın başındaki ilk kımıltıların Batı etkisindeki Hıristiyan Araplar yerine, dinsel seçkinler arasındaki reform yanlısı Müslümanlardan çıktığını ileri süren varsayımıdır. Aynı zamanda özellikle Şam gibi büyük kentlerin seçkinleri ve Arap a'yânları arasındaki çatışmadan da çıkmıştır. Osmanlı koruması altında olduğundan kayrılan, toprak ve mevki sahibi olanlar mevcut durumu desteklerken, bu ganimet sisteminin dışında kalanlar sisteme karşı kışkırtılmaya başlamışlardı. (26)

Başkaldıranlar arasında bile tümüyle bağımsız olmak için pek fazla istek yoktu. Arapların çoğu 'Türk yöneticiler onların uygun mevkilerini kabul ettiği sürece Osmanlı birliği çerçevesi içinde kalmayı' isteyebilirlerdi. (27) Üstelik kentsel ve kırsal kesimler arasmda çok büyük farklılıklar vardı. Yaklaşık 90 yıl önce Arabistan uzmanı İngiliz Gertrude Bell, 20. yüzyılın başındaki Arap milliyetçiliğini yazarken belki de gerçeklere Antonius'dan daha yakındı. 'Bir Arap ulusu yok; Suriyeli bir tüccar ile bir bedevi arasındaki derin uçurum, Osmanlı ile arasmdakinden daha geniş..." diye yazmıştı.(28) 20. yüzyılın başında Suriye'nin ulusal politikası 'köy-

(25) Efraim Karsh ile Inari Karsh, *Empires of the Sand: The Struggle for Mastery in the Middle East, 1789-1923* (Harvard University Press, Cambridge, MA: 1999) Şerif Hüseyin ve Haşimilerin emperyalist hırsları gibi gördükleri konuya son derece haşin davranıyorlar.

(26) Dawn'ın otuz yıl üzerinde düşündüğü konu yine onun 'The Origins of Arab Nationalism' adlı yapıtında özetlenmiştir. s. 3-31.

(27) Majid Khadduri, *Political Trends in the Arab World: The Role of Ideas and Ideals in Politics* (Johns Hopkins Press, Baltimore: 1970) s. 19.

(28) Martin Kramer'in kitabından alıntı: *Arab Awakening and İslamic Revival: The Politics of Ideas in the Middle East* (Transaction Publishers, New Brunswick: 1996) s. 24.

lerin gereksinim ve isteklerinden çok uzakta kentsel bir oyun" biçimindeydi.[29]

Haşimiler

Arap bağımsızlığının bayrağını Türklere karşı yükseltenler, kentli seçkinler yerine hiç beklenmedik bir kaynak olan, imparatorluğun en uzak bölgesi Hicaz'ın önde gelen Haşimi ailesiydi. Hicaz bölgesi bugün Ürdün'ün Akabe limanından güneye doğru inip, Yemen'in kuzey sınırına kadar uzanan dar uzun bir toprak parçasıydı. Gerçi o zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun bir vilayeti idi ama şimdi Suudi Arabistan sınırları içinde kalıyor. Aslında Arap Yarımadası'nın Osmanlı yönetiminin hüküm sürdüğü tek bölgesiydi. Çorak ve ıssız bir kıyı boyunca uzanan toprakların önemi İslam dünyasının en kutsal iki kentini yani Mekke ile Hz. Muhammed'i ilk kabul eden Medine kentlerini barındırmasıydı. Başkentten çok uzaktı, yoksuldu ve nüfusu çok azdı. 19. yüzyılın sonlarında Hicaz'ın üç büyük kenti olan Mekke, Medine ve Cidde'nin toplam nüfusu 100.000 kadardı ve kırsalında yaklaşık 400.000 göçer yaşıyordu.[30] Bölgenin doğal kaynakları olmadığı gibi kent halkının çoğu da yalnız din üzerinde çalışıyor ve dinsel zorunluluklarını yerine getiriyordu.

Ana gelir kaynağı, İslam dünyasının dört bir yanından dinsel görevlerini yerine getirmek, yaşamları boyunca en azından bir kez hacı olmak için Mekke'ye gelenlerden elde ediliyordu. İslam dünyasının en kutsal kentlerinin Hicaz bölgesinde bulunması parasal açıdan oldukça yararlıydı. Halkı askere alınmadığı gibi Osmanlıların olağan vergilerinden de muaf tutuluyor-

(29) Raymond A. Hinnebusch, *Authoritarian Power and State Formation in Ba'thist Syria: Army, Party and Peasant* (Westview Press, Boulder, CO: 1990) s. 45

(30) W. Ochsenwald, *Religion, Society and the State in Arabia: The Hijaz under Ottoman Control 1840-1908* (Ohio State University Press, Columbus, OH: 1984) s. 17.

du. Ayrıca hem devletten yardım hem de Mısır gibi görece zengin Müslüman ülkelerden sübvansiyon alıyordu. 'On dokuzuncu yüzyılda Batı Arabistan'ın [örneğin Hicaz] sosyal, ekonomik ve bir dereceye kadar siyasi tarihini dinin saptadığı' iddiaları öne sürülmüştü.[31] Çağdaşlaşmamış, geleneklerine sıkı sıkıya bağlı bir toplum olarak kalmıştı. 19. yüzyılda bu bölgeye yayılan milliyetçilik ya da başka çağdaş siyasi fikirlerinin varlığının pek bir işareti olmadığı gibi, 20. yüzyıl öncesinde Haşimilerin büyük siyasi amaçları olduğunun da kanıtı yoktu.[32]

Hz. Muhammed'in ölümünden yaklaşık 13 yüzyıl sonra soyundan gelenlere 'Şerif' unvanını (önemli, saygın ya da soylu anlamına gelir) kullanma hakkı tanındı.[33] Şerif unvanı kullanan aileler arasında en önde geleni Beni Haşim (yani Haşimiler) ailesiydi ve peygamberin Kureyş kabilesinden geliyorlardı. Haşimilerden Şerif Hüseyin bin Ali 1908'den itibaren Mekke Emiri ve Büyük Şerifi olarak Hicaz'ın en önemli konumuna sahipti. Haşimilerin Hüseyin'in mensup olduğu kolu, 19. yüzyılda Mısır'ı yöneten Mehmet Ali Paşa, Hicaz'ı da yönetirken Hüseyin'in büyükbabasını Mekke Emiri ve Büyük Şerifi konumuna getirince birdenbire ortaya çıkmıştı.[34]

Bu konumun sağladığı güç siyasi olmaktan çok dinseldi ve Arap olan Haşimiler aynı zamanda Osmanlı devletinin bir parçasıydılar. Büyük Şeriflerin bağımsızlığı Medine'deki Türk vali ve yaklaşık 7000 asker tarafından sınırlanıyordu. Ne var ki, 1908 yılında Hicaz demiryolunun tamamlanmasından önce, İstanbul ile iletişim oldukça yavaş ve zor olduğundan ve imparatorluğun başkentinden çok uzakta bulunduğundan Mekke Emiri belirli bir derecede özerkliğe sahipti. Yine de 19. yüzyıl yazarların-

(31) Ochsenwald, *Religion, Society and the State in Arabia*, s. 220.

(32) W. Ochsenwald, 'Ironic origins: Arab nationalism in the Hijaz', Khalmidi ve diğerleri, *The Origins of Arab Nationalism*, s. 190.

(33) James Morris, *The Hashemite Kings* (Faber and Faber, Londra: 1959) s. 18.

(34) Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth*, s. 11

dan biri, Mekke Emirinin, "Babıali'nin bir kulu olduğunu, padişahın keyfine göre yerinden alınabileceğini, kendisine verilmiş olan bölgenin dışında hiçbir siyasi ya da ruhsal etkisi' bulunmadığını yazmıştı.[35] Gerçekten de Haşimiler ve Hicaz üzerindeki Osmanlıların denetimi, bölgenin önde gelen ailelerinin padişahın zorunlu konukları olarak başkente getirilmeleriyle sergileniyordu.

Bu arada Osmanlı yönetiminin ve Türk askerinin varlığının Hicaz'ın güvenliğini sağladığını da unutmamak gerekir. Etkilerini yaymak için çabalayan çok sayıda kabilenin ve dinsel rakiplerin (Yemen İmamı, Vahabiler ve 20. yüzyılın başlarında İbni Suud'un yükselen gücü) yaşadığı Arap Yarımadası oldukça tehlikeli bir yerdi. 1800 yılından itibaren İngilizler, kilit konumları ele geçirmek ve yarımadanın kıyılarındaki çeşitli Emirler arasında müttefikler yaratmakla uğraşıyorlardı.[36]

Halifelik

II. Abdülhamit tahta çıktıktan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun padişahı olarak halife unvanını da elinde tuttuğunu vurgulayınca, muhalif sesler yükselmeye başladı. Arap milliyetçiliğinin taraftarları bir Arap halifenin iş başına getirilmesini istediler. Kökeni kesin olarak belli olmayan bazı gelenekler, halife unvanını ancak peygamberin mensup olduğu Kureyş kabilesinden gelenlerin taşıyabileceğini iddia ediyordu. İngiliz hükümeti görevlileri de itiraz etti. Hindistan Bürosu ve Hindistan kamu hizmetlerinde çalışanlar, Osmanlı padişahının İngiliz yönetimindeki Hindistan'ın yaklaşık 100 milyon Müslüman nüfusu üzerinde etkili olmasın-

(35) Tufan Buzpınar, 'Opposition to the Ottoman Caliphate in the Early Years of Abdülhamit II: 1877-1882', *Die Welt des İslams*, New Series Cilt 36, Sayı 1, (Mart 1996) s. 67.

(36) Bkz. Elizabeth Monroe, *Britain's Moment in the Middle East* 1914-1956, (Methuen, Londra: 1963) s. 11-23.

dan hoşlanmıyorlardı. Emekli bir İngiliz kamu görevlisi Mekke'de Kureyş kabilesine mensup olan Haşimi Emiri'nin daha uysal bir İslam halifesi olacağını önerirken, 'Çünkü Hindistan yolu üzerinde bizim tarafta yaşıyor ve tıpkı Süveyş Kanalı gibi tümüyle bizim denetimimiz altında olacaktır' açıklamasını yapmıştı.[37] Öngörülü bir yorumdu; çünkü Haşimilerle İngilizler arasındaki ilişki fikri Ortadoğu olaylarının kritik bir noktasında, halifelik yerine Arap milliyetçiliği bağlamında tekrar ortaya çıkacaktı.

Şerif Hüseyin'in Yükselişi[38]

Hüseyin bin Ali, 1853'de İstanbul'da doğmuştu. Yarı Çerkez, yarı Arap olan ailesinin Haşimilerin Aoun kabilesiyle bağlantısı nedeniyle peygamberin 37. kuşaktan ardılı olduğundan önemli bir kişiydi.[39] Bu kutsal soy iddiası olan rakip Aoun ve Zaid kabilelerinin yaklaşık 800 mensubu vardı. Çeşitli zamanlarda bir kabile ya da diğeri üstün duruma geçiyor ve Mekke Emiri ya da Büyük Şerifi unvanını eline geçiriyordu. 1880-1890'lı yıllarda Zaid kabilesi baskın durumdaydı.

Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde Hüseyin 60 yaşında olmasına karşın, siyah giysileri, türbanı ve neredeyse kar beyazı sakalıyla göz alıcı bir insandı. Arap isyanında kilit rol oynayacak olan İngiliz subayı T. E. Lawrence onu 'neredeyse zayıf görünecek

(37) Buzpınar, 'Opposition to the Ottoman Caliphate in the Early Years of Abdülhamit II'. s. 80.

(38) Genel olarak R. Baker'ın *King Husain and the Kingdom of Hejaz* adlı kitabına dayanır (Oleander Press, Cambridge: 1979); Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth;* A Susser ve A Shmuelevitz (ed.) *The Hashemites in the Modern Arab World: Essays in Honour of the Late Professor Uriel Dann,* (Frank Class, Londra: 1995); Morris, *The Hashemite Kings;* Joshua Teitelbaum, *The Rise and Fall of the Hashemite Kingdom of Arabia* (Hurst, Londra: 2001); Haifa Alangaria *The Struggle for Power in Arabia: Ibn Saud, Hussein and Great Britain, 1914-1924* (Ithaca Press, Reading: 1998).

(39) Morris, *The Hashemite Kings,* s. 23.

kadar temiz ve kibardı ama bu görüntü kurnaz bir siyaseti, derin bir hırsı ve Araplarda pek sık görülmeyen bir sağduyuyu, güçlü bir karakteri ve inatçılığı gizliyordu' biçiminde tanımlayacaktı.[40] Hüseyin birçok açıdan karizmatik bir kişiydi, Arap edebiyatını biliyordu, uluslararası diplomasinin entrikalarına yabancı değildi. Osmanlı tarzı yetiştirilmesi bazı sevilmeyen niteliklerin gelişmesine de neden olmuştu. Lawrence'a göre, "Hüseyin gençliğinde dürüst ve açık sözlüydü... [ama] yalnızca konuşmasını denetlemeyi değil, asıl amacını denetlemek için konuşmasını da öğrenmişti. Bu sanata aşırı düşkünlüğü kendini sıyıramadığı bir kusur biçimini almıştı."[41]

Gençlik yılları gizemli bir örtünün altındaydı. Haşimi ailesinin önde gelen bir oğlu olarak 1892/1893-1908 arasında on beş yıl padişahın zorunlu konuğu olduğunu biliyoruz. Eğer böyle tanımlanabilirse, zorunlu ikameti son derece rahattı. Bir Şerif'e kötü davranmakla suçlanmak istemeyen padişah Hüseyin'i, karısını ve Ali (1879-1935), Abdullah (1880-1951), Faysal (1883-1933) ve Zeid (1898-1970) adlı dört oğlunu İstanbul Boğazı kıyısında bir yalıya yerleştirmişti. Ali, Abdullah ve Faysal Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra üç ardıl devletin kralları olacaklardı.

Hüseyin başkentte önemli bir kişi oldu ve birçok yönden Osmanlı yaşam biçimini benimsedi. Arapça kadar Türkçe'yi de rahat konuşuyordu. Gerçi aşırı ölçüde iradeli ve bağımsız görüşlüydü ve despot Padişah II. Abdülhamit tarafından Hicaz'a dönmesine izin verilen belki de en tehlikeli insandı.[42] Ne var ki başka olaylar araya girdi. Jöntürkler 1908 yılında iktidarı ele geçirince, Abdülhamit'in gücü azaltıldı ve bir yıl sonra tahttan indirildi. Aynı zaman diliminde, bu mevkiyi elinde tutan Şerif Ali Abdullah

(40) Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, (Wordsworth, Londra: 1997) s 86. (*Bilgeliğin Yedi Sütunu*)

(41) Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, s. 86.

(42) Morris, *The Hashemite Kings*, s. 24-5.

bin Muhammed'in yerinden edilmesi ve ardılının ani ölümüyle, Mekke Büyük Şerifi mevki de boşaldı. Hüseyin bu konum için iyi bir adaydı ve buraya gelebilmesi yalnızca bir formalite değildi. Siyasi görüşlerinin ve kilit oyuncuların arasına kendini katabilme yeteneğinin yararını gördü. Birçok açıdan son derece gericiydi, Jöntürkler'e hayranlık duymuyordu ve belki de yeni hükümete düşmanca bakışı nedeniyle Abdülhamit, Hüseyin'in aday olmasını olumlu karşıladı. Ayrıca Britanya hükümetinin onu uygun bir aday olarak gördüğünün bazı kanıtları da vardır; Hüseyin, İstanbul'da Britanya elçisine tam zamanında yaptığı önerilerde Hicaz'daki Arap kabile reislerine Arap Yarımadası'ndaki İngiliz çıkarlarına ayrıcalık göstermeleri için yazdığını iddia etmişti.(43) Abdülhamit halifeliği ve Müslüman halkı arasında tükenmekte olan bu sadakati, sağ kalmasının kilit unsuru olarak görüyordu. Mekke'nin Büyük Şerifi gibi önemli bir konumdaki kişinin Jöntürkler'e karşı olması kendi çıkarlarına uygundu. Oğlu Abdullah'ın anlatımına göre Hüseyin, eğer İttihat ve Terakkiciler yaşamı Abdülhamit için zorlaştırırlarsa, Hicaz'a iltica edebileceğine de söz vermişti.(44)

Şerif konumundaki Hüseyin ve Osmanlılar

1908 yılında Hüseyin, Şerif konumuna getirildi ve Hicaz'a geri döndü. Ne var ki, geri dönünce hedefini yükseltiğinin, Osmanlı padişahı yerine kendisinin halife olması gerektiğini düşündüğünün bazı kanıtları bulunuyor. Oğlu Abdullah anılarında Hüseyin'in Osmanlı'ya sadık olduğunu ve yalnızca İttihat ve Terakki'nin laiklik reformalarına karşı çıktığını anlatıyor. Onun bakış açısına göre Jöntürkler'in "İmparatorluğun Halifelik yönetimini ırksal bir 'anayasal' hükümete çevirmesi ve devletin İslami ya da Arap denetimini Batılı bir hukuksal denetime dönüştür-

(43) Teitelbaum, *The Rise and Fall of the Hashemite Kingdom of Arabia*, s.41.
(44) Teitelbaum, *The Rise and Fall of the Hashemite Kingdom of Arabia*, s.41.

mesi doğru değildi."[45] Buna karşılık yönetime geldiği günden itibaren Hüseyin *şeriat* adı verilen geleneksel İslam hukukunun kendisini yönlendirdiğini açıkça belirtecekti.[46] Hicaz'a dönünce Hüseyin'in ilk adımı güç konumunu pekiştirmek ve Türk valiyi yok sayarak etkisini yaygınlaştırmak oldu. Gerçekten de 1911 yılında İngilizler, Hüseyin'in, bölgeye gönderilen valileri manevralarıyla yenilgiye uğrattığını ve Mekke hükümetini tümüyle eline geçirdiğini bildirmişlerdi. 1914 yılında bölgeye gönderilen bir İngiliz denetçi, 1908'de Hicaz'a gelişinden sonra Hüseyin'in 'iyi bir izlenim bıraktığını, zorba olmadığını kanıtlayacağının ve Mekke çevresindeki güvenliği sağlayacağının umulduğunu' rapor edecekti. Eşkiyalığın ilk kez olarak bastırılmasının ardından Hüseyin buna hoşgörü gösterir gibiydi. Mekke'deki Britanya konsolosu, üç Hintli hacının öldürülmesinin Büyük Şerif ile bağlantılı olduğunu rapor etmişti.[47]

Ne var ki, Hüseyin valilere ve Osmanlı yönetimine meydan okumalarında sağduyulu davranmak zorundaydı; çünkü fazla ileri gittiği takdirde konumunu yitirebilirdi. İlk başarılarından biri Hicaz çevresindeki gitgide artan Bedevi kabileleri kavgalarını denetim altına almak olmuştu. 1910 yılından sonra Balkanlar ve Libya'da daha büyük askeri sorunları olan Osmanlılar, Hüseyin'i gücünü Doğu Arabistan'a kadar yayması, İbni Suud ve Asirli İdrisi adlı iki bağımsız kabile reisine karşı Osmanlı denetimini savunması için desteklemişlerdi. Cidde'deki Britanya konsolosuna göre, Hüseyin, bu girişimleri kendi gücünü ve özerkliğini pe-

(45) Abdullah, *Memoirs of King Abdullah of Transjordan,* (Cape, Londra: 1950) s. 70.

(46) J Nevo, 'Abdullah's memoirs as historical source material,' Susser ve Shmuelevitz, *The Hashemites in the Modern Arab World,* s. 166.

(47) Sir Lous Mallet'den Sir Edward Grey'e, 18 Mart 1914 tarihli yazı, G.P. Gooch ve Harold Temperley, *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914,* Cilt X, Kısım II (HMSO, Londra; 1938) s. 827. (Bundan sonra adı *British Docs* olarak geçecektir.)

kiştireceği araçlar olarak görmüştü.[48] Bu arada Osmanlı ve Türk denetiminin Hicaz üzerindeki etkisi azalmak yerine gelişiyordu. 19. yüzyılın sonunda telgraf hatları başkenti Hicaz'a bağladığı gibi, 1908 yılına gelindiğinde Hicaz demiryolunun tamamlanması Şam'ı, Medine ve diğer Kutsal Kentlere bağlayarak iletişimde devrim yaratmıştı. Demiryolunu 'Demir Eşek' olarak tanımlayan Hicaz'ın Bedevi kabileleri hacılara rehberlik yapmak, ulaştırmak ve ara sıra soymak gibi ana gelir kaynaklarına tehdit olarak görüp düşmanlıkla karşılamışlardı. Jöntürkler ise demiryolunu ve tamamlanacak Mekke bağlantısını Batı Arabistan'da Osmanlı yönetiminin sağlamlaştırılmasının bir köşetaşı olarak görmüşlerdi. Gerçekten de demiryolunun son bulduğu Medine, 1914 yılma dek Osmanlı etkisi altında daha fazla kalmaya başlamıştı.

Hüseyin, Şerif unvanını aldıktan sonra trenlere saldırıları desteklemiş, ve Jöntürklerin demiryolunu kendi güç merkezi olan Mekke'ye uzatma ricalarına karşı koymuştu.[49] Yine de Birinci Dünya Savaşı öncesindeki yıllarda Hüseyin'in özerkliği gittikçe sınırlandırılmaktaydı. Oğlu Abdullah, 1912 yılında Fransa elçisine Türklerin zorbalığı hakkında şikâyet etmiş ve belki de Abdullah ile İngilizler arasındaki ilk deneysel temaslar bu arada başlamıştı.[50]

Haşimilerin konumunun çöküşünün kilit olayı 1914 Nisanı'nda Vehib Bey'in vali olarak atanmasıydı. Seleflerinden çok daha zorlu bir kişi olan Vehib Bey, kısa sürede Hüseyin'in kanatlarını kırpmaya başladı. Hicaz üzerindeki çifte denetimin son bulması ve doğrudan Osmanlı yönetiminin yerleştirilmesi için son derece kararlıydı. Yönetici kadrosundaki Haşimi taraftarları görevlerinden alındı ve Osmanlılar bu konumlara getirildi. Abdullah'ın 1914 Şubat ve Nisanı'nda İngilizlerle Hicaz'da özerklik için des-

(48) Alangaria, *The Struggle for Power in Arabia*, s. 63.

(49) Demiryolu öyküsü için bkz. James Nicholson, 'The Hejaz Railway", *Asian Affairs*, Cilt 37, Sayı 3, (2006) s. 320-36.

(50) Teitelbaum, *The Rise and Fall of the Hashemite Kingdom of Arabia*, s.69.

tek arayan temasları, Vehib Bey'in babasına yaptığı baskının artmasıyla dürtülenmiş olabilir.[51]

Arabistan'da üstünlük için Hüseyin'in en büyük rakibi olan İbni Suud'un ülkenin ortasındaki ıssız Necd bölgesinde daha fazla özerkliğe sahip olduğu açıkça belliydi.

Hüseyin'in Osmanlılarla çatışması temelinde kendini yüceltme ve Osmanlı yetkililerinin kendi gücüne gittikçe artan tecavüzlerinden korunma isteğine bağlıydı. Arap milliyetçiliğiyle bağlantısı 'sorgulanabilirdi'.[52]

Doğrusu Hicaz'da önemli bir Arap milliyetçiliği baskısının pek az kanıtı vardı. Bölgenin sosyo-ekonomik yapısında, diğer milliyetçi görüşlerinin, eğilimlerinin yaratılmasında olması gereken gazeteciler, ordu subayları ve aydınlar gibi kilit grupların hiçbiri yoktu.[53]

Bu nedenle Hicaz'da 'milliyetçilikten' söz etmek bir yanlış adlandırmadır. Buradaki Arap İsyanı neredeyse yalnızca ayrıcalıkları ve özerklikleri tehdit altında gören ve kendilerini seçkin kabul eden Haşimilerle, modern, merkezi bir devlet yaratmak isteyen Osmanlılar arasındaki güç çatışmalarından çıkmıştı. Eğer Osmanlılar Hüseyin'i idare etmekte daha yetenekli davranmış olsalardı, onlara karşı bir ayaklanmayı başlatmazdı.

Uluslararası politikadaki devrim Birinci Dünya Savaşı'yla, özellikle tüm güçlerin düşman topraklarındaki kişi ve grupların yakınmalarını ve yıkıcı amaçlarını desteklemeye hazır olmasıyla ortaya çıkınca, Hüseyin gücünü genişletmek için son derece özgün bir fırsattan yararlanmış oldu.

---

(51) Teitelbaum, *The Rise and Fall of the Hashemite Kingdom of Arabia*, s. 69-70.

(52) A.I. Dawisha, *Arab Nationalism in the Twentieth Century: From Triumph to Despair* (Princeton University Press, Princeton: 2003) s. 35 (*Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa)*

(53) Bkz. Ochsenwald, 'Ironic Origins: Arab Nationalism in the Hijaz', s. 189-203.

Siyonist hareket

Osmanlı İmparatorluğu ile Arap politikasının karmaşık ve gelişen dünyasına 1880'lerden itibaren Doğu Avrupa'daki Yahudilerin hareketi katıldı. İlk nedeni Rus İmparatorluğu'nun Pale Yerleşim Bölgesi'ndeki dünyanın en büyük Yahudi toplumuna baskı ve ayırımcılık yapmasıydı.

Chaim Weizmann 1874'de doğduğunda, 18. yüzyılın sonlarında Polonya'nın büyük bir kısmını ele geçirmiş olan Çarlık İmparatorluğu dünyanın en kalabalık Yahudi nüfusuna sahipti. 1772'den sonra Yahudiler imparatorluğun Yahudi Pale diye adlandıran batı bölgesinde yaşamaya zorlandılar. Nüfusun çoğunluğu Vilnius, Odessa ve Varşova gibi kentlerde ya da Pinsk gibi büyük kasabalarda yaşarken bir kısmı Doğu Arupalı Yahudilerin konuştuğu Yidiş dilinde *shtetl* olarak bilinen küçük kasabalara yerleşmişti.

Yahudilerin Filistin'e göç etmesine öncülük eden Hibbat Zion ('Siyon Sevgisi') hareketi 1882'de ortaya çıktı. Temelinde Çarlık İmparatorluğu'nun yenilenen baskısına karşı bir tepkiydi ve asimilasyondan çekinerek Filistin'e gitmeye karar verdiler.

1884 Kasımı'nda ilk konferans sınırın ötesinde Prusya'nın Silezya bölgesindeki Katowice'de yapıldı.

İmparatorluğun siyasi ve ekonomik sorunlarının ve Slav ırkı sevgisinin artmasının kamçıladığı anti-semitik görüşler yükselmekteydi ama harekete yeni bir hız veren olay ise St. Petersburg'da 1881 Martı'nda köleleri pek de onlara yararlı olmayacak biçimde azat ettiğinden 'Özgürlükçü Çar' adı verilen II. Alexander'a suikast düzenlenmesiydi. Cinayetle suçlanan altı devrimciden biri Khasia Helfman adlı genç bir Yahudi kadındı. Bu olay bir dizi katliamı başlattı ve III. Alexander'ın taç giymesinin ardından Yahudi karşıtı isyanlar Varşova'dan Odessa'ya kadar yayıldı. 3 Mayıs 1882'de uygulamaya konulan 'Mayıs Yasaları' Yahudileri şimdiye dek dayandıklarından daha fazla kısıtlama altına alıyordu. İmparatorluk topraklarında gittikçe dışlanan Yahudilerin bir kısmı sınırı geçip daha hoşgörülü olan Habsburg topraklarına

yerleşirken, bir kısmı da İngiltere ve özellikle Amerika gibi uzak ülkelere gitmeyi seçti. 1882 ile savaşın patlak verdiği 1914 yılları arasında 2.6 milyon Rus Yahudisi Amerika'ya göç etmiş ve büyük çoğunluğu New York'a yerleşmişti.

1882 yılında küçük bir Hibbat Zion grubu Filistin'e ulaştı ve ilk olarak Rishon Lezion, Rosh Pina ve Petah Tikvah'ya, ardından Rehovot, Hadera ve Metulla'ya yerleştiler. İlk yerleşimciler derhal başarıya ulaşamadılar; çünkü hem yeterince zengin değildiler hem de çiftçi olarak deneyimsizdiler. Filistin'deki çağdaş Yahudi yerleşiminin dikkat çekemeyen bir başlangıcı oldu ve eğer Fransız bankacılık ve şarapçılık hanedanlığının oğlu yardımsever Baron Edmond de Rothschild olmasaydı daha ilk engele takılıp düşebilirlerdi.

Küçük yerleşim yerleri kurulmaya başlarken önemli ölçüde parasal destek sağlayabilen Rothschild ajanlarının yakın denetimi altında olsa bile yardım etmeye ikna edildi. Onların desteğiyle bir şarap endüstrisi yaratıldı ardından turunçgil üretimi başladı ve böylece yerleşim bölgelerinin ekonomik tabanı oluştu. Bunlar siyasi Siyonizm'in öncüleriydi.

Siyonizm'in tek bir çıkış noktası yoktur. Yahudiler çok geniş bir alana yayılmışlardı ve durumları birbirinden çok farklıydı. Gerçi 19. yüzyılda Yahudi aydınlar arasında siyasi hareket fikirleri yüzeye çıkmaya başlamıştı ama bu tanım ilk kez 1890 Nisanı'nda Avusturyalı Nathan Birnbaum tarafından *Selbstemanzipation* dergisinde kullanılmıştı ve 'Siyon' sözcüğü elbette Kudüs'ü işaret ediyordu. Gerçi 'Siyonizm' tanımını yaratmıştı ama daha sonraları Birnbaum bu tanımdan uzaklaşacaktı. Yine de onun fikirleri başka bir Viyanalıyı harekete geçirdi. Theodore Herzl ya da İbranice adıyla Benyamin Ze-ev Herzl, çağdaş Siyonizm'in gerçek babası oldu.[54]

(54) Siyonizm tarihi için bkz. Walter Laqueur, *A History of Zionism* (Schocken Books, New York: 1972) ve Nahum Sokolow, *History of Zionism 1600-1918*, 2 cilt, (Longmans, Green and Co., Londra: 1919).

Theodore Herzl

Herlz'in kökeni doğudaki *shtetl*'lerden çok uzaklara, Habsburg İmparatorluğu'nun Almanca konuşan orta sınıf Yahudilerine dayanıyordu.

2 Mayıs 1860 tarihinde Peşte kentinde dünyaya geldi. Peşte kenti 1872'de Tuna Nehri'nin öte yakasındaki ikiziyle birleşip Budapeşte adını alıp imparatorluğun Macaristan kesiminin başkenti oldu. 1878'de, Avrupa'nın en canlı kentlerinden birinde, Viyana Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi görürken burası Yahudi düşmanlığının ilk kaynaştığı nokta olacaktı. Gerçi kamu avukatı olarak iş buldu ama temel amacı edebiyat dünyasına girmekti ve yazdığı oyunları kabul ettirmeye çabalarken basın için yazı dizileri hazırlayarak kendine bir köşe edindi. Bu kısacık, özenli yazılara Viyanalı aydınlar çok değer verdi ve 1888 yılında başkentin önde gelen yayın organı *Wiener Neue Freie Presse* gazetesinde işe alındı.

Herzl'in temel asimilasyon taraftarlığını değiştirecek iki olay gerçekleşti. Birincisi Dr. Karl Lueger liderliğindeki Hıristiyan Sosyal Parti'nin Viyana belediyesinin siyasetinde gittikçe artan başarısıydı. Partisinin şansını ilerletmek için Yahudi karşıtlığını kabullenmeye hazır olan Lueger, 1895'de Viyana belediye başkanı seçildi ve İmparator Franz Jozef, atamasını onaylamayı üç kez reddetti ama kentte öylesine popülerdi ki, 1897'de bu konuma geldi ve 1910'daki ölümüne kadar ayrılmadı.

Daha sonraları Adolf Hitler, onun meziyetlerini *Mein Kampf* (Kavgam) adlı kitabında yüceltecekti. Eğer Avrupa'daki Yahudi karşıtlığının yükselmesi hakkında kanıta gereksinim varsa, Herzl bunu 1894-5 tarihindeki Dreyfus olayında gazetesinin Paris muhabiri olarak görecekti. Asimile edilmiş bir Yahudi olan Yüzbaşı Alfred Dreyfus, daha sonra yanlış olduğu anlaşılacağı gibi askeri sırları Almanlara satmak suçlamasıyla tutuklanmıştı. 5 Ocak 1895 günü Dreyfus'un Paris'teki École Militaire'in bahçesinde resmen rütbesinin sökülmesini izlemişti. Bu üzücü gösterinin Herzl'i en fazla ürküten yönü dışardaki kalabalığın 'Yahudilere Ölüm,' di-

ye bağırmasıydı.[55] Aynı yılın mart ayında Lueger'in partisinin başarısı Avrupa'nın en gelişmiş iki kenti olan Paris ve Viyana'daki Yahudi düşmanlığının derecesini daha açıkça gösterecek ve Herzl'ın ertesi yıl yayınlayacağı kitabın temelini oluşturacaktı.

Herzl'in kitabı ya da kitapçığı Viyana ile Leipzig'de 14 Şubat 1896'da yayınlandı. Oldukça uzun başlığı, *Der Judenstaat: Versuch einer modernen Lösung der Judenfrage* genelinde *Yahudi Devleti: Yahudi Sorununa Çağdaş Bir Çözüm Bulma Girişimi* olarak çevriliyordu, ama daha doğru bir çevirisi *Yahudilerin Ülkesi* olmalıydı. Viyana ve Paris'te yaşadığı iç karartıcı deneyimlere dayanan savı temelinde asimilasyonun yanlış bir yol olduğu hakkındaki karamsar görüştü. Yahudilerin ekonomi, sanat ve bilime verdikleri katkıyla ülkelerini zenginleştirme sadakatinin boşa çabalamak olduğunu anlatıyordu. Yahudi düşmanlığının Yahudileri bir devlet kuracak duruma getirdiğini iddia ediyordu. Bunun için çalışacak bir derneğe gereksinim olduğunu öngörüp, yolu açacak bir Yahudi Derneği ve ardından projeyi yürütmek için bir Yahudi Şirketinin kurulmasını öneriyordu. Böyle bir devlet için iki olası yer vardı. Birincisi toprağı bereketli ve nüfusu az olan Arjantin idi. İkincisi ise tarihi anavatan olan Filistin idi. Eğer Osmanlı sultanı buna izin verirse, burası batı uygarlığının bir ileri karakolu olabilirdi. Kitabın özü böyleydi ve müstakbel devleti romantik ve hayalci tanımlarla anlatıyordu. Bir Yahudi devleti ve bunu yaratmak için bir organizasyon yapılması fikri kamuoyunun aklına girmişti.[56]

Batı ve Orta Avrupa'nın asimilasyon yanlısı Yahudileri için geçmişte kaldığını umut ettikleri Yahudi düşmanlığı Herzl'in kitabıyla bir kez daha gündeme gelmişti. 19. yüzyılda Yahudiler çe-

(55) Alex Bein, *Theodore Herzl*, (The Jewish Publication Society of America, Philadelphia: 1941) s. 112-16.

(56) Theodore Herzl, *The Jewish State: An Attempt at a Modern Solution of the Jewish Question*, (H. Pordes, Londra: 1972, düzeltilmiş 6. baskı, önsözü Israel Cohen tarafından yazılmış; orijinal baskı 1896).

şitli Avrupa ülkelerinde önemli konumlara yükselmişlerdi. Bu arada her ikisi de Kraliçe Victoria'nın gözdesi olan Alman besteci Felix Mendelssohn ile İngiliz devlet adamı Benjamin Disraeli gibi bazıları din değiştirip Hıristiyanlığı seçmişti. Yahudi dininden ayrılmak istemeyenler ise tıpkı Katolikler, Anglikanlar ya da Lutheryenler gibi dinsel bir cemaat olduklarını ileri sürüyorlardı. Siyonizm'e en büyük karşıtlık asimilasyon yanlısı Yahudilerden geliyordu. 1896/7 kışında Herzl, her şeye karşın fikirlerini gerçekleştirmek için tek amaçla çalışmaya başlamıştı. Onun çabalarıyla 1897 Ağustosu'nda İsviçre'nin Basel kentinde Birinci Siyonist Kongresi yapıldı. 197 delegenin katıldığı tarihi kongrenin onayladığı program kısa ve özlüydü. Siyonizm'in amacı Yahudiler için Filistin'de bir yuva oluşturmaktı. Bunu başarmak için Yahudilerin oraya yerleşmeye ikna edilmeleri; bir organizasyonun kurulması, Yahudilerin ulus duygusunun geliştirilmesi ve hükümet izninin alınması gerekiyordu.[57] Belki Siyonist programın başarılması çok uzak bir düş gibiydi ama yine de ilk adım atılmıştı. Gerçi Herzl, Siyonistlerin, Filistin'i yöneten İstanbul'daki Osmanlılarla ve ardından Filistin'deki Araplarla pazarlık etmesi gerektiğinin farkındaydı ama bu durum açıklamasında görülmüyordu.

1904'te başlayan İkinci *Aliya* ya da "göç"e, katılan kadın ve erkekleri 1904-5 yılındaki Rusya'nın başarısız devrimi ve ardından tekrar ortaya çıkan katliam girişimleri harekete geçirmişti. Onları bir önceki seleflerinden ayıran nokta ise sosyalist görüşlerine göre ulusal gelişmenin bir parçası olarak Yahudilerin kendileri için çalışmaları gerektiğine inanmalarıydı. İkinci *Aliya*'nın tarihi bir girişimi İbrani dilinin uyarlanması ve geliştirilmesiydi. O tarihte gelenlerin çoğu Yidiş dili konuşuyor ve büyük bir olasılıkla Rusça ya da Lehçe biliyorlardı. Orta Avrupa'nın eğitimli orta sınıf Yahudileri için Almanca da seçilen bir dildi. İbranice'ye kutsal

(57) 'The Basle Declaration', Walter Laqueur (ed.) *The Israel-Arab Reader* (Pelican Books, Londra:1970) s. 28-9; Laqueur, *A History of Zionism*, s.103-8; Sokolow, *History of Zionism*, Cilt I, s. 287; Cilt II, s. 81, 284.

metinlerin ve sinagoglardaki ayinlerin kutsal dili olarak saygı gösteriliyordu. Dillerin yeniden canlandırılması Avrupa'daki ulusal uyanışın bir parçasıydı ve Siyonizm de elbette farklı olmayacaktı.

Bu gelişmenin arkasındaki itici güç 1882'de Filistin'e yerleşen, yalnızca İbranice vaaz veren, bu dilin konuşulmasını destekleyen, eski adıyla Perlman yeni adıyla Eliezer Ben Yehuda idi. Ben Yehuda eğer bir gelecekleri olacaksa bu eski dilin modern çağa getirilmesi gerektiğine inanmıştı ve 1910 yılında on ciltlik *Thesaurus Totius Hebraitatis* adlı İbranice sözlüğü yayınlamıştı.[58] Bu görüşünü yeni göçmenler büyük bir hevesle uygulamaya başladılar ama katı kurallı,Yahudilerin bir kısmı için İbranice kutsal bir dildi ve gündelik işler için kullanılmamalıydı. Kuşku ve hoşnutsuzlukla ile karşılanmıştı.

Başka temeller de atılıyordu. 1908 yılında Dr. Arthur Ruppin, toprak satın alımına bir düzen ve hız getirmek amacıyla Yafa kentinde Filistin Ofisi'ni açtı. Ertesi yıl, eski Arap limanı Yafa'nın kuzeyindeki hiç de umut verici görülmeyen kum tepeleri üzerinde ileride gelişecek bir Yahudi kentinin yeni banliyö semti yükselmeye başladı. Buraya 'ilkbahar tepesi' anlamına gelen Tel Aviv adı verildi. 1914 yılına gelindiğinde nüfusu 2000'e ulaşmıştı. Ardındaki itici güç 1910 yılında Kent Meclisi Başkanı olan Rus Yahudisi Meir Dizengoff idi ve yaklaşık otuz yıl boyunca adı kentin gelişmesiyle eşanlamlı olacaktı. Gerçi savaş yıllarında ciddi bir engel yaşandı ama Dizengoff'un liderliğinde, Tel Aviv 1920'li ve 1930'lu yıllarda büyük ölçüde genişleyerek Yafa'yı gölgedi.[59]

Birinci Dünya Savaşı öncesindeki yıllarda Yahudiler Hayfa'ya ve Kudüs'ün yeni gelişen banliyölerine de yerleşmeye başlamışlardı. Kısacası ne kadar gösterişten uzak olursa olsun, Siyonizm

(58) Sokolow, History of Zionism, Cilt I, s. 287; Cilt II, s. 81, 284.

(59) Dr Yehuda Slutsky, 'Under Ottoman Rule (1880-1917)' Israel Pocket Library, *History from 1880* (Ketel Publishing House, Kudüs, 1973) s. 17.

daha sonraki kentleşme için bir temel oluşturuyordu. Yerleşik Türk ve Arap toplumlarından çok farklıydı.

Chaim Weizmann: Bir Siyonist liderin kökeni

Ortadoğu'nun geleceği konusunda çok önemli bir rol oynayacak olan Dr. Chaim Weizmann, neredeyse başından itibaren Siyonist olayların içinde olmasına karşın, bunların merkezinden oldukça uzaktaydı. Motol'un küçük toplumu Weizmann'ın yaşamının ilk 11 yılını şekillendirmişti. İki sinagog dışında daha sonraki kuşakların kentsel donanım diye adlandıracağı şeylere pek sahip değildi. O dönemin Pale standartlarına göre Weizmann'ın ailesi dürüst ama alçakgönüllü, aşağı orta-sınıf bir yaşam sürüyordu. Chaim'in babası Ozer Weizmann, yerel ekonominin temeli olan kerestecilikle uğraşıyordu. İşçilerinin kestiği keresteler sallara yüklenip Pina, Bug ve Vistül nehirlerinden Baltık kıyısında o zamanki adıyla Danzig, günümüzde Gdansk limanına yollanıyordu. Ozer'in karısı Rachel Leah'nın doğurduğu 15 çocuktan on ikisi hayatta kalmıştı ve Chaim üçüncü oğluydu.(60)

Eğer Weizmann ailesinin evi o dönemin standartlarına göre rahat sayılırsa, bunun bedelini Ozer ve Rachel Leah'nm yoğun çabaları ödemişti; çünkü Pale'deki Yahudilerin yaşamının her zaman için tehlikede olduğunu biliyorlardı. Chaim Weizmann dört yaşından 11 yaşma kadar *cheder* adlı, İbranice eğitim veren, Yahudi yasalarını ve kutsal metinlerini öğreten küçük okullardan birine gitmişti. Gerçi o, öğretmenlerini pek sevgiyle anımsamıyordu ya da haklarında iyi fikirlere sahip değildi ama öğretmenleri evde edindiği atmosferi pekiştirerek kendi Yahudi kim-

(60) Chaim Weizmann, *Trial and Error: The Autobiography of Chaim Weizmann*, (Hamish Hamilton, Londra: 1949) s. 11-27; Jehuda Reinharz, *Chaim Weizmann: The Making of a Zionist Leader* (Oxford University Press, New York ve Oxford: 1985) s.7; Norman Rose, *Chaim Weizmann: A Biography* (Weidenfeld and Nicolson, Londra: 1986) s. 16-18.

liğini derinden hissetmesini sağlamışlardı.[61] Zamanla kökenini aşacaktı ama Rus Yahudisi olmanın kazandırdığı değerler daha sonraları Siyonizm'e bağlılığının temel unsurunu oluşturacak ve çoğunlukla Batı Avrupa ve Amerika'daki önde gelen Yahudilerle kavgalı olmasına yol açacaktı. Köklerinin nerede olduğunu bildiği duygusu eğitimini sürdürmek için Rusça eğitmeni Sholomo Sokolovsky'ye 1885'te yazdığı ilk mektuplardan birinde apaçık görülmektedir. Weizmann, asla Yahudilikten ayrılmayacağına eğitmenine güvence vermiş ve yeni Hibbat Zion hareketini içtenlikle desteklediğini ifade etmişti. Üstelik yaşamında oynayacağı önemli rolün ışığında, Yahudilere iyi gözle bakacak tek Avrupa ülkesinin İngiltere olacağından daha o dönemde söz etmiş olması çok ilginçtir.[62]

Bildiği Yidiş ve İbranice'ye ek olarak Rusça bilgisini de arttırarak Motol'dan ayrılmış ve orta öğrenimini 40 kilometre uzakta, Pinsk kentindeki Real-Gymnasium'da devam etmişti. O yıllarda göze çarpan iki nokta gelecekteki mesleğini şekillendirecekti. Sıradışı yetenekleri olan bir öğretmen kadar genç bir çocuğu etkileyecek pek fazla şey yoktur ve Weizmann'ın da fen bilimleri ve özellikle kimyaya duyduğu ilgiyi Kornienko adlı bir öğretmeni fark etti ve geliştirdi.[63]

Geleceği açısmdan daha önemli olan bir nokta ise, Weizmann'ın Pinsk kentinin kalabalık ve karışık Yahudi toplumuyla temas kurmasıydı. Yahudiler kent nüfusunun çoğunluğunu oluşturduğundan, o tarihe kadar tanıdığından daha geniş ve eğitici bir karışım karşısına çıkmıştı. Kentin profesyonel ve işadamı kesimi ciddi biçimde asimilasyon yanlısıydı ama Weizmann'ın sosyal geçmişine sahip Yahudiler arasında yeni Hibbat Zion hareketi

(61) Weizmann, *Trial and Error*, s. 13-14.

(62) Weizmann'dan Sholomo Tsvi Sokolovsky'ye, Motol, 1885 yazı, Leonard Stein (ed.) *The Letters and Papers of Chaim Weizmann*, Seri A, Cilt I, Yaz 1885-29 Ekim 1902 (Oxford University Press, Londra: 1968) s. 35-7 Bundan böyle *LPCW* Cilt I.

(63) Weizmann, *Trial and Error*, s. 34-5.

yayılmıştı. Yörenin lideri olan Haham David Friedman, Katowice Konferansı'nda da önde gelen bir isimdi. Kornienko'nun kimya dersinde yaptığı gibi Friedman da ergenlik çağındaki Weizmann'ı açıkça ateşledi ve evinin bitişiğindeki sinagogda ibadet eden genç çocuk, akşamüstleri Pinsk sokaklarında dolaşıp bu dava için para bulmaya çabaladı. Daha sonraları adı vazgeçilmez biçimde bağlanacak olan yeni Siyonist hareketiyle böylece tanışmış oldu.(64) Gerçi sonradan Berlin gibi bir büyük kent deneyimi yaşayınca Pinsk'i küçümseyecekti.(65)

Belki Pinsk sevimsiz ve kasvetli bir taşra kentiydi ama yine de onu şekillendirmişti.

Weizmann: Bilim insanı ve Siyonist

19 yaşına basınca yüksek öğrenimini Almanya'da sürdürmeye karar verdi. Pfungstadt kentinde tanınmış bir Yahudi yatılı okulunda İbranice ve Rusça öğretmeni olarak yarı zamanlı bir iş teklifi alınca aradığı fırsat karşısına çıkmış oldu. Anlaşılan oldukça kötü bir dönemdi. Evini özlüyordu, kötü besleniyordu ve tanıştığı Alman Yahudilerinin yaygınlıkla asimile olmasından nefret ediyordu. İki dönem çalıştıktan sonra sağlığı bozularak evine döndü. Gerçi Pfungstadt ağır bir hayal kırıklığıydı ama babasının işlerinin iyiye gitmesi 1893 yılında Berlin'deki seçkin Charlottenburg Polytechnikum okuluna yazılmasına olanak verdi.(66) 1895-6 yılında Pinsk'de verdiği ara dışında, Berlin'de 1897'ye kadar öğrenim gördü ve akıl hocası Profesör Bystrzycki'nin ardından İsviçre'deki Fribourg Üniversitesi'ne gitti ve 1899'da üstün başarıyla doktorasını tamamlayıp mezun oldu. Artık kimya dalında akademik kariyer yapmasını sağlayacak belgelere sahipti ve ilk

(64) Weizmann, *Trial and Error*, s. 38-40.
(65) Reinharz, *Chaim Weizmann: The Making of a Zionist Leader*, s. 35-6.
(66) Weizmann, *Trial and Error*, s. 44-50.

adım olarak Cenevre Üniversitesi'nde resmi bir maaşı olmadan bir *Privat Dozent* olarak çalışmaya başladı.[67]

Daha sonra pişman olacağı biçimde, tarihi Basel Kongresi'ne katılmamıştı ama bunun anlamı Berlin'de bulunduğu süre içinde Siyonist hareketin başlangıcını tanımadığı ya da olayları büyük bir ilgiyle izlemediği değildi. Pinsk'deki ve Berlin'deki ilerleyişinin arasında br simetri vardı. Pinsk'de Kornienko ve Friedman'dan esinlenmişti ve Berlin'de bilimsel gelişimini Bystrzycki desteklemişti ve bir Siyonist olarak evrimini, Ahad Ha'am 'Halktan Biri' adını alacak olan yazar ve düşünür Asher Zvi Ginsberg ile kurduğu bağlantıya borçluydu. Weizmann özyaşamöyküsünde devrimci Mazzini, Genç İtalya için ne ifade etmişse, kendisinin de Siyonist öğrenciler için benzer biri olduğunu yazacaktı.[68] Siyonistlerin büyük çoğunluğuyla tartışma alışkanlığını edinmişti ama 1927'de Tel Aviv'de ölen Ahad Ha'am tartıştığı kişilerden biri değildi. Ne var ki, Herzl'dan farklı olarak, 1891'de Filistin'i ziyaret etmiş olan Ahad Ha'am, Arapların kolayca Siyonistlere teslim olmayacaklarını biliyordu ve bu konuda bir uyarı yapmıştı.[69]

Weizmann'ın görüşüne göre *Der Judenstaat* hiçbir yenilik içermediği gibi, Birnbaum ve benzerlerinin çalışmalarını da gözardı ediyordu. Bu görüşün gerçeklik payı vardı ve Weizmann aynı zamanda kitaba güç verenin yazarın kişiliği olduğunu da kabul ediyordu. Herzl'in Siyonizm'e verdiği büyük armağan belki ancak meraklıları için tarihi bir yapıt olacak olan kitabı yazmanın ardından, Birinci Siyonist Kongresi'ni düzenlemesi ve esin kaynağı olmasıydı. Aslında Weizmann bir Pinsk delegesi olarak bu kongreye katılacaktı ama aynı yıl babasının işleri kötüye gidince, boya hammaddesini satmak için Moskova'ya gitmeye karar verdi. Ne yazık ki bu girişimi başarısız oldu. Pale dışında kaldığından

(67) Weizmann, *Trial and Error*, s. 69, 76; Reinharz, *Chaim Weizmann: The Making of a Zionist Leader*, s.51; Rose, *Chaim Weismann*, s. 44.

(68) Weizmann, *Trial and Error*, s. 51-2.

(69) Stein, *The Balfour Declaration*, s. 90-1.

Moskova teknik açıdan ona yasak bölgeydi ve karşılaştığı zorluklar nedeniyle kongreye yetişemedi.[70]

1898 yılında Basel'de gerçekleştirilen İkinci Siyonist Kongresi'ne katıldı ve bundan sonra hiçbirini kaçırmadı. Bu sürede Odessa'daki Hibbat Zion hareketinin ilk üyelerinden biri olan önde gelen Rus siyonist Menahem Mendel Ussishkin ile tanıştı. Yıllar içinde bu yetenekli ve bazen kavgacı adam, Weizmann'ın gayretli bir işbirlikçisi oldu, birlikte Paris Barış Konferansı'nda sunum yaptılar ama 1930'ların sonuna doğru bölünme konusunda ayrılığa düştüler ve Ussishkin 1941'de öldü.[71]

Weizmann 1901'deki Beşinci Siyonist Kongresi'nde hayal dünyasını ele geçirmiş olan eğitim konusuna özellikle bir Yahudi üniversitesi fikriyle damgasını vurmaya başladı. 1901 aralığında genelinde Weizmann'dan esinlenen bir gençlik konferansı sonrasında Siyonizm'in içinde Demokratik Grup adıyla bilinen bir grup oluşturuldu. Ardından düzenlenen Beşinci Siyonist Kongresi'nde bu grup bir Yahudi üniversitesinin hazırlık çalışması için bir öneri getirdi. Herzl ile yaşanan bir tartışmaya karşın, bu fikir geliştirildi.[72] Ertesi yıl Herzl, Weizmann'dan bir Yahudi üniversitesi için plan yapmasını isteyince, iki adamın arasında kalıcı bir sürtüşme olmadığı anlaşıldı.[73] Gerçi bu fikir için çok erkendi ama Weizmann geliştirmeyi sürdürdü ve böylece çok önemli bir toplantının yolu açılmış oldu. 1903 yılında Hamursuz Bayramı için Pinsk'deki ailesini ziyaret ettikten sonra Varşova'ya gidip önerilen üniversite adına yerel bir komitenin başkanlığını

(70) Weizmann, *Trial and Error*, s .61-8.

(71) Weizmann, *Trial and Error*, s. 80-1.

(72) Profesör Hugo Bergmann, 'Dr Weizmann's conception of the Hebrew University', Paul Goodman (ed.) *Chaim Weizmann: A Tribute on his Seventieth Birthday*, (Victor Gollancz Ltd., Londra: 1945) s. 94; Reinharz, *Chaim Weizmann: The Making of a Zionist Leader*, s. 86-91

(73) Weizmann'dan Theodore Herlz'a, Viyana, 21 Mayıs 1902; Weizmann'dan Theodore Herzl'a, Viyana, 4 Haziran 1902; Weizmann'dan Theodore Herzl'a, Viyana, 25 Haziran 1902; *LPCW*, Cilt I, 204, 207, 209, s.263-9

yapan Nahum Sokolow ile görüşmesi[74] olağanüstü bir ortaklığın başlangıcı oldu. Rusya yönetimi altındaki Polonya'da 1861'de doğan Sokolow, İbranice ve Lehçe yazan tanınmış bir yazardı. 1914 yılında Londra'ya taşınıp Birinci Dünya Savaşı'nın kritik pazarlıklarında Weizmann'ın vazgeçilmez yardımcısı oldu, 1919'da Paris'te davasının sunumuna katıldı ve Siyonist hareketin klasikleşen tarihini yazdı.

Bu dönemin daha önemli bir olayı, Weizmann'ın 1900 Kasımı'nda Cenevre'deki Yahudi Kulübü'nde tanıştığı, kendisinden sekiz yaş genç ve güzel Rus asıllı tıp öğrencisi Vera Chatzmann'a gittikçe artan ilgisiydi. Ortak müzik sevgisiyle Cenevre'deki Café Landolt'da sık sık çay içmek için buluşmaya başladılar. Bu arada Weizmann hâlâ akademik dünyada kendine bir yer yapmaya çabalıyor ve Siyonizm dünyasıyla uğraşıları gitgide yoğunlaşıyordu; Vera'nın da tıp diplomasını almak için çalışması gerekiyordu.[75]

'Uganda Önerisi'

Herzl, *Judennot* yani Yahudilerin yeni yüzyılda huzur bulması gereksinimi kavramıyla harekete geçmişti ve yeni yüzyılın başlamasıyla Çarlık İmparatorluğu'nda yeni katliamların patlak vermesi bu gereksinimi teyit etmişti. Genelinde monarşik toplumlarda Kara Yüzler adıyla bilinen olaylardı. Weizmann da kısa sürede kendini Siyonizm'in ilk önemli krizinin içinde buluverdi. 1903 yılının Hamursuz ve Paskalya haftasında kalabalıklar şimdi Moldova'nın Chisinau kenti olan Kishinev'de saldırıya geçti, yaklaşık 50 Yahudiyi öldürdü, 1000 Yahudi'yi yaraladı ve 1,500 evi yerle bir etti. Bir dizi saldırının birincisi olan Kishinev katliamı Herzl'in Yahudilerin geleceği konusundaki karamsar öngörüleri-

(74) Weizmann, *Trial and Error*, s. 103-5

(75) Weizmann, *Trial and Error*, s.145; *Vera Weizmann; The Impossible Takes Longer: Memoirs by the Wife of Israel's First President as Told to David Tutaev*, (Hamish Hamilton, Londra: 1967) s. 1-3, 12-13.

ni onayladı. 20 Mayıs 1903 tarihinde *Jewish Chronicle* gazetesinin editörü olan meslektaşı Leopold Greenberg, İngiliz Sömürgeler Bakanı Joseph Chamberlain ile çok önemli bir toplantı yaptı. Chamberlain, Kishinev olaylarının, Herzl'in Doğu Avrupa'daki Yahudilerin buradan gitmesi gerektiği konusundaki görüşlerinde haklı olduğunu kanıtladığına inandığını ama nereye gidebilecekleri hakkında hiçbir fikri olmadığını açıkladı. Siyonistler Sina Çölü'ndeki El Arish bölgesinden ve Kıbrıs adasından söz ediyorlardı ama Chamberlain bu önerileri beğenmeyip, en azından bir milyon kişinin yerleşebileceği Doğu Afrika'daki toprakları önerdi. Chamberlain ile yapılan görüşmelerde daha sonraları Kenya adını alacak olan verimli topraklara yerleşme önerisi yinelendi ama nedense her zaman için 'Uganda Önerisi' olarak adlandırıldı.[76]

Herzl, elbette Doğu Afrika'nın Filistin olmadığının farkındaydı ama kısa bir süre önce ziyaret ettiği Rus İmparatorluğu'nda neler olduğunu ve dünyanın en büyük imparatorluğunun olası bir kurtarma planı sunduğunu da biliyordu. Bu fikre dayanarak 1903 Ağustosu'nda Basel'de yapılan Altıncı Siyonist Kongresi'nde bu öneriyi sundu. Kongre, oldukça eziyetli bir karar için bir komite saptamayı ve bu komitenin seçeceği daha küçük bir komitenin Doğu Afrika'ya gidip bu olasılığı araştırmasını oyladı ama herkes esas tehlikede olanın ilkeler olduğunu biliyordu. Oylama sonunda Herzl, 187'ye karşılık 295 oyla kazanırken, 132 çekimser oy vardı. Önemli olan Weizmann'ın da tümüyle katıldığı muhalefetin yapısı ve büyüklüğüydü. Muhalefetin ilginç yönü ise kalabalık Rus delegelerinden gelmesiydi; özellikle Herzl'in kaderlerini değiştirmek için çabaladığı Kishinev delegeleri de karşı görüşteydi.

Halen Pinsk delegesi olan Weizmann, Rus delegelerle yapılan bir toplantıda Uganda projesini reddetti, konuşmasının sonunda İngilizlerin kendilerine daha iyi bir öneri getireceğini öne sürdü.[77] Weizmann'ın babasıyla erkek kardeşinin de Herzl'i destekledi-

(76) Bein, *Theodore Herzl*, s. 439-41.
(77) Weizmann, *Trial and Error*, s.110-17.

ği toplantı oldukça hararetli geçti ve daha da kötüye gidecekti. Kongre tarihinde Filistin'de bulunan Ussishkin Rusya'ya dönünce Uganda projesine karşı büyük bir saldırı başlattı. Ardında *Neinsager* (hayır-diyenler) adıyla bilinen Rus liderler Kharkov'da toplanıp, hareketi Filistin'e gitmek yönünde etkileyen 1897 tarihli ilk Basel Programı'nı ihlal ettiği için Herzl'i kınayan bir kararı oyladılar. Kendi hareketi darmadağın olan Herzl, 1903/4 kışını bir çeşit uzlaşma sağlamak için çabalayarak geçirdi ama uzun zamandır kalp sorunu yaşıyordu ve 3 Temmuz 1904 tarihinde yalnızca 44 yaşında yaşamını yitirdi.(78) 'Uganda Önerisi' Herzl'den sonra uzun süre gündemde kalmadı ve 1905'teki Yedinci Siyonist Kongresi'nde reddedildi. Hareketin liderliği, Weizmann'm, kişiliği ve vizyonu olmadığı gerekçesiyle alaycı bir tavırla küçümsediği Litvanya doğumlu Alman Yahudisi David Wolfssohn'a geçti.(79) Gerçi o tarihte öngörülemezdi ama bundan sonra Siyonizm'in Berlin'den yönetilmesi on yıl sonra önemli sonuçlara yol açacaktı.

Weizmann, Manchester ve Britanya politikası

1904 yılında Weizmann, İngiltere'nin kuzeyindeki Manchester Üniversitesi'ne gitti. Gerçi gidiş koşulları pek açık değildir ama Cenevre'de artık bir gelecek görmüyordu ve başarılı doktorasını destekleyen patentleri ve araştırma makaleleri vardı. İtiraz etmesine karşın 'Uganda Öneri'si İngiliz politikacıların Siyonizm'e sıcak baktıklarını gösteriyordu ve cebinde kimya fakültesinin iyi bir ünü olduğunu bildiği Manchester Üniversitesi'nden Profesör William Henry Perkin'e kendini tanıtan bir mektup vardı. Perkin ona bir laboratuvar kiralamaya hevesliydi ve pek de umut vermeyen bu başlangıç adımında Weizmann İngilizce öğrenmeye ve üniversitede kendine bir yer edinmeye çalıştı. Ocak 1905'te ilk

(78) Bein, *Theodore Herzl*, s. 453-503.
(79) Weizmann., *Trial and Error*, s. 146.

kimya dersini İngilizce olarak vermesi azminin bir belirtisiydi ve temmuz ayında kimya fakültesine asistan olarak atandı.[80] Ertesi yıl Vera İsviçre'deki tıp fakültesinden mezun olunca, evlenmelerinin önünde hiçbir engel kalmamıştı. Weizmann, sık sık Siyonist toplantıları için evden uzakta oluyordu, bazen paraları suyunu çekiyordu, bir evliliğin başlangıcı için oldukça zor bir dönemdi ama yürütmeyi başardılar ve daha sonraları Vera kendi mesleğinde ün kazandı.[81] İlk çocukları Benjamin 1907, ikinci oğulları Michael 1916 yılında dünyaya geldi.

Manchester, kıta Avrupasının kargaşa içindeki Siyonist politikalarından çok uzaktı ama yine de geri kalmış sayılmazdı. Son derece politikayla ilgili bir kentti ve Muhafazakâr Parti'nin parlamentodaki üyesi 1885'ten bu yana Arthur James Balfour idi. Yaşamı boyunca hiç evlenmemişti; hem İskoçya Presbiteryan Kilisesi'nin hem de İngiltere Anglikan Kilisesi'nin sözcüsüydü; politikacılarından beklenenin ötesinde felsefeye ilgi duyuyordu ve bu konuda saygın kitaplar yayınlamıştı. Sakin davranışları çelikten yapılmış kişiliğini gizliyordu. 1887-1891 yılları arasında İrlanda İşleri Bakanı olmuştu ve ülkenin özellikle çalkantılı döneminde olayları yönetme biçimi nedeniyle 'Kanlı Balfour' lakabını kazanmış ve yıllarca silahlı dolaşmak zorunda kalmıştı. 1902 yılında Başbakan olunca, gümrük reformu konusunda kendini parçalayan bir iktidarı yönetmişti. 1905 yılında konumunu Liberallere bırakmak için istifa edince genel seçim yapılmasına neden olmuştu. 'Uganda Önerisi'ni yapan onun Sömürgeler Bakanı'ydı ve Balfour, Siyonistlerin niçin bu öneriyi reddettiklerini öğrenmeye çalışıyordu. Siyonistlerle ilişkisini, aynı zamanda Manchester Siyonist Derneği Başkanı olan, Muhafazakâr Parti Manchester Başkanı Charles Dreyfuss aracılığıyla yürütüyordu. Uganda projesini içtenlikle destekleyen Dreyfuss, bu öneri-

(80) Weizmann, *Trial and Error*, s. 123-34.

(81) Vera Weizmann, *The Impossible Takes Longer*, s. 30-5; Rose, *Chaim Weizmann*, s. 113.

ye şiddetle karşı çıkanlardan biri olan Weizmann ile tanışmasını Balfour'a önermişti. Weizmann'ın yaşamındaki en can alıcı karşılaşma olacaktı.[82]

9 Ocak 1906 tarihinde Manchester'in Piccadilly semtindeki Queen's Hotel'de buluştuklarında genel seçim yapılmaktaydı ve sonunda Balfour parlamentodaki koltuğunu yitirdi. Balfour, desteklediği ve ilerlemenin son derece pratik bir yolu olarak gördüğü 'Uganda Önerisi'nin niçin böylesine tepki çektiği konusunda oldukça kaygılıydı. Weizmann, Siyonizm'in ruhsal yönünü ancak Filistin'in tatmin edeceğini vurgulayarak yanıtladı ve Londra yerine Paris'e önerirse Balfour'un kabul edip etmeyeceğini sordu. Balfour, zaten Londra'ya sahip olduğu yanıtını verince, Weizmann bu kent henüz bataklık durumundayken Yahudilerin Kudüs'e sahip olmuş olduklarını belirtti. Balfour teması sürdürmek için hiç çaba göstermediğinden bu toplantının gerçek etkisini tahmin etmek olanaksızdır ama yeğeni ve yaşamöyküsü yazarı Blanche Dugdale onun sık sık bu görüşmeden ve Weizmann'ın bıraktığı izlenimden söz ettiğini kayıtlara geçti. Balfour, Sokolow'un *History of Zionism* adlı kitabının önsözünü yazarken, aralarında geçen görüşmenin eğer Yahudiler için bir vatan bulunacaksa burasının Filistin olması gerektiği fikrine ikna olmasını sağladığını belirtti. Weizmann da bu noktanın çok önemli olduğunun farkındaydı.[83]

Balfour deneyimli bir politikacıydı ama Weizmann aynı zamanda Muhafazakâr Parti'den ayrılıp kuzey-batı Manchester'da Liberaller için seçime giren genç Winston Churchill ile de görü-

(82) Blanche E.C. Dugdale, *Arthur James Balfour, First Earl of Balfour* (Hutchinson, Londra: 1936) Cilt I, s. 325-6; Weizmann, *Trial and error*, s. 142.

(83) Weizmann, *Trial and Error*, s.142-5; Dugdale, *Arthur James Balfour*, Cilt I, s. 326-7; 'Introduction by the Rt Hon A J Balfour, MP' 20 Eylül 1918 Sokolow, *History of Zionism*, Cilt I, s. xxix-xxxiv; Reinharz, *Chaim Weizmann: The Making of a Zionist leader*, s. 270-5.

şüyordu. Seçim sürecinde iki kez buluştular.[84] 1921-2 yıllarında Sömürgeler Bakanı olan Churchill, Filistin olaylarında önemli bir etken olacak ve daha sonraki kariyeri tarihe geçecekti. Kısacası Manchester, İngiliz politikasında Weizmann'a taşındığı zaman hayal bile edemediği ama gelecekte paha biçilmez değerde olacak kapılar açıyordu.

Ayrıca Manchester ona bir Siyonizm merkezi de sağladı. Herzl'a ve 'Uganda Önerisi'ne karşı çıktığından *Jewish Chronicle* editörü Leopold Greenberg'in gözünde *persona non grata* (istenmeyen kişi) olmuştu ve başkentteki Siyonist toplantılarına davet edilmiyordu. Bu arada Weizmann, İngiltere'nin kuzey kentlerine dağılmış Yahudi toplumlarını ve bununla birlikte Glasgow ve Edinburgh'u da ziyaret etmek için Manchester'ı bir üs olarak kullanıyordu. Bu yoksul Yahudi gruplarının ona verdiği tepkiyi seçkin Britanya Yahudileri vermemişti. 1909 yılında aralarında Leopold de Rothschild, Claude Montefiore, Sir Philip Magnus, Robert Waley Cohen ve Osmond d'Avigdor Goldsmid'in de bulunduğu önde gelen İngiliz Yahudilerinin çoğu kendilerini diğer İngilizlerden yabancılaştıran fikirleri kınadılar. Yahudilerin bir ulus değil dinsel bir cemaat olduğunu belirten bir bildiri yayınlayan Hahambaşı bu görüşü destekledi. 1917 yılında Weizmann bu ciddi muhalefet ile yüzleşmek zorunda kalacaktı.[85]

1907 yılında Weizmann'ın ilk kez Filistin'i ziyaret etmesi, yaşamının adeta zirvesiydi. Uzun süredir düşlerinin odağı olan toprakları ilk kez tanıyordu. Özyaşamöyküsüne inanılacak olursa, bu deneyim pek de olumlu değildi. Özellikle Kudüs'den hiç hoşlanmadı; oradaki Yahudileri yaşamlarını saygın olmayan bir biçimde yardımlarla geçirdikleri için eleştiriyordu. Zaman içinde bu fikri fazla değişmedi ama kentin Yahudi mirasını yansıtmak için Scopus Dağı'na bir bina inşa etmek potansiyelini de gözden kaçırmadı. Kentte karşılaştığı kişiler, Avrupa sinagoglarında topla-

(84) Reinharz, *Chaim Weizmann: The Making of a Zionist Leader*, s. 275-7.
(85) Stein, *The Balfour Declaration*, s. 80-1.

nan *Hallukah* ya da yardım paralarıyla geçinen dindar, genelinde yaşlı ve yoksul Yahudilerdi. Gerçi bu sistem kuşaklar boyu süregelmişti ama çağdaş bir bilim insanı olan Weizmann, bu sisteme dayalı yaşayanların müstakbel Yahudi vatanı için hiçbir şey sunamayacaklarını düşünüyordu. Daha yeni kurulan Yahudi kolonileri de onu pek etkilemedi çünkü bunların da daha farklı bir yardımla varlıklarını sürdürdüğünü düşünüyordu. Arap işçileri çalıştırmaları hiç hoşuna gitmedi doğrusu. Yine de 1904'ten itibaren buraya gelmiş olan Rus Yahudilerinin yerleşim yerleri gelecek için daha umut verici gibi görünüyordu, en azından Arap işgücüyle rekabet edebiliyorlardı.[86]

Gerçi Pale'deki geçmişini hiç unutmamıştı, küçük kardeşlerinin eğitimine destek olmak için düzenli olarak eve para gönderiyordu ama artık İngiltere'ye iyice alışmış gibiydi, özellikle 1911'de babasının ölümünden sonra Pinsk ile bağları gittikçe azalmıştı. Bilim insanı olarak ünü yayılıyordu. 1913 yılında başkalarını kıskandıracak bir patent ve bilimsel makale listesine sahipti. Perkin 1913 yılında Oxford Üniversitesindeki kimya kürsüsüne atanınca, Weizmann, araştırmalarının ve öğretmenliğe adanmışlığının boşalan konum için kendisini iyi bir aday olarak göstermeye yeteceğine inanmıştı ama bu konum rakip bir adaya gidince, Biyokimya Okutmanı unvanıyla kendini teselli etmek zorunda kaldı. Gerçi o yıllarda İngiliz üniversitelerinde profesörlük kadrosu bugüne oranla çok az olduğundan bu kürsüye getirilmemesinin utandıracak bir yönü yoktu ama hiç kuşkusuz olup biteni önemli bir engel olarak algılamıştı. Bir seçenek olarak Berlin'deki Siyonist Organizasyon'da bölüm başkanlığı teklif edildi ve kapıldığı hayal kırıklığı nedeniyle kabul etmeye hazırlandı ama Vera gitmeyi kesinlikle reddetti. Weizmann'ın gururunu içine atıp Manchester'da kalmasının Siyonizm için hangi önemli sonuçlara yol açtığını şimdi biliyoruz.

(86) Weizmann, *Trial and Error*, s. 161-9; Reinharz, *Chaim Weizmann: The Making of a Zionist Leader*, s. 316-17.

Kısa sürede hareketin zirveye çıkacağı açıkça belliydi. Wolfssohn hâlâ işleri Berlin'den yürütüyordu, Ussishkin, Sokolow ve Ha'am gibiler tanınmış isimler olmuşlardı, Israel Zangwill ve Max Nordau gibi saygın yazarlar aydınların yaşamının önde gelenleriydi ve bu arada Amerikalı Louis D. Brandeis oradaki coşkulu Yahudi toplumunun başına geçecekti.[87] 1914 öncesindeki Siyonizm hareketi hakkında, Arapların amaçlarına oranla çok şey biliyoruz ama beklentilerinin sorunlu olduğu gerçeği değişmiyor. Türkler, Filistin'deki konumlarmdan Yahudiler ve nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Araplar uğruna ödün vermek niyetinde değildiler.

Osmanlı diplomasisi ve Avrupa krizi: Almanya ve Britanya

Tarihsel açıdan Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili meselelere en yakından ilgi duyan Avrupalı güçler Avusturya, İngiltere ve Rusya idi; bu arada Fransa ile İtalya da Kuzey Afrika'daki topraklarını çalmayı başarmıştı. Bu ülkelerden farklı olarak Almanya, imparatorluğu yağmalamaya kalkışmamıştı ve 19. yüzyılın sonlarında Berlin, Osmanlı olaylarına gitgide daha fazla ilgi göstermeye başladı. Kaiser II. Wilhelm'in 1889 ve 1898 yıllarındaki iki resmi ziyareti bu ilginin bir işaretiydi. İkinci ziyaretinde Şam ve Kudüs'e de gitmişti ve bir savaş atı üzerinde görkemli bir giriş yapabilmesi için Yafa kapısındaki duvarda bir gedik açılmıştı. Hicaz demiryolunu inşa edenler de Almanlardı ve 1899'da iddialı demiryolunun İstanbul'dan başlayıp Anadolu'yu geçerek, Bağdat ve Basra'ya kadar gitmesi planlanmıştı. Bağdat Demiryolu Şirketi'nin koruması altında inşaat 1903'te başladı ama arazinin zorlu yapısın-

(87) Weizmann, *Trial and Error*, s. 173-4; Vera Weizmann, *The Impossible Takes Longer*, s. 39; Reinharz, *Chaim Weizmann: The Making of a Zionist Leader*, s 359-67; David Vital, *Zionism: The Crucial Phase* (Clarendon Press, Oxford: 1987) s. 120-1.

dan dolayı hiçbir zaman tamamlanmadı. Alman ve Avusturya bankaları başkent İstanbul'u Orta Avrupa'ya bağlayan Oriental Demiryolu'nu finanse etmişlerdi ve başkentin elektrik ile telgraf hizmetlerinin ardında Alman parası yatıyordu.

İmparatorluğa ekonomi yoluyla girmek Almanya'ya özgü değildi.[88] Silahlı kuvvetlerini Avrupalı rakipleriyle aynı düzeye getirmek isteyen Türkler iki adaydan yardım istediler: Donanma için İngilizlere, kara ordusu için Almanlara başvurdular. Amiral Arthur Limpus başkanlığındaki bir İngiliz deniz kuvvetleri misyonu 1912 yılında imparatorluğa geldi. Donanmayı güçlendirmek için gereken para halkın bağışlarıyla sağlandı ve vatansever kadınlar para bulmak için saçlarını bile sattılar. Sonuçta 1911 yılında Tyneside tersanesinde *Reşadiye* adlı savaş gemisi inşa edildi. 1914 yılında ise, Brezilya donanması için İngiltere'de inşa edilen başka bir "drednot" denilen zırhlı savaş gemisi *Sultan Osman I* adıyla Osmanlılara satıldı. İki güçlü gemi 1914 yılında tamamlanınca, Türk donanması özellikle bunlarla başa çıkabilecek Rus gemileri bulunmadığından Karadeniz'de ve Yunanlara karşı Ege denizinde dikkate alınacak bir güç biçimine gelecekti.[89]

Kara ordusu üzerindeki Alman etkisi Colmar von der Goltz'un bir askeri misyona başkanlık ettiği 1883 yılına kadar geri gidiyordu. 1916 yılında Mezopotamya'da komutanlık yaparken tifodan ölünceye dek imparatorluğa örnek bir hizmet sunmuştu. 1913 yılında Liman von Sanders başkanlığında yeni bir Alman misyonu geldi.[90] Almanya'nın imparatorluk üzerindeki ekonomik ve askeri etkisi belirgindi ama Devlet-i Aliyye'nin gelecekte onların yanında herhangi bir çatışmaya gireceğinin garantisi anla-

(88) Demiryolunun tarihi için bkz. Sean McMeekin, *The Berlin-Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power 1898-1918* (Allen Lane, Londra: 2010); A.J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918* (Oxford University Press, Londra: 1954) s. 383-5.

(89) Winston S Churchill, *The World Crisis 1911-1918* (Odhams Press Ltd, Londra: 1938 baskısı), Cilt I, s. 436-7

(90) Palmer, *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*, s. 170-1, 220-2.

mına gelmiyordu. Ekonomi alanında İngiliz-Fransız etkisi vazgeçilmez biçimde sürüyordu. Armstrong Vickers, Haliç'teki limanların sahibiydi; İngilizler ise öncelikle Dicle ve Fırat Buharlı Navigasyon Şirketi, İstanbul'un telefon sistemi, Osmanlı Bankası ve deniz kuvvetleri gibi farklı alanlarda varlığını gösteriyordu. Fransızların da önemli bir ekonomik varlığı vardı.[91] Ne var ki, 28 Haziran 1914'de Avusturya-Macaristan tahtının veliahtı Arşidük Frank Ferdinand ile karısı Sophie o dönemde Osmanlı kenti olan Saraybosna'da öldürülünce, olaylar dizisi başladı ve Ortadoğu'da dört yıl sonra pek az kişinin daha önceden hayal edebildiği değişiklikler ortaya çıktı.

(91) W.W. Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy during the First World War* (George Allen & Unwin Ltd, Londra: 1957) s. 19-22.

Osmanlı İmparatorluğu 1914

2 Savaş Dönemi Vaatleri ve Beklentileri

Eğer dünya 1914 yılında savaşa girmemiş olsaydı, Ortadoğu'nun geleceğinin nasıl olacağını artık kimse söyleyemez ama Birinci Dünya Savaşı'nın bölge üzerinde dramatik bir etkisi olduğu kesindir ve mirası bugüne kadar kalmıştır. Savaşın başlamasından çok kısa bir süre sonra mücadelenin destansı boyutlarda olduğu anlaşıldı ve herkes bir barış anlaşmasının nasıl olabileceği üzerinde düşünmek zorunda kaldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa İtilaf Güçleri tarafında katılması kaçınılmaz gibi görünüyordu ama 1914 Kasımı'nda Türkiye'yi yönetenler kaderlerini Berlin ile Viyana'ya bağladılar. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin teknolojik açıdan diğer ülkeler kadar ileri olmadığı gerçeğine karşın, Almanya ile Avusturya-Macaristan büyük bir kazanç elde etmişti.

Türkler, Ortadoğu'nun iki kilit noktasında Britanya'yı tehdit ettiler. Birincisi, İngilizlerin Hindistan, Avustralya ve Yeni Zelanda'dan asker ve malzeme getirdiği Süveyş Kanalı'ydı. İkinci nokta ise, Kraliyet Donanması'nın en gelişmiş *Queen Elizabeth* sınıfı beş hızlı savaş gemisinin yakıt kaynağı olan Basra Körfezi'ydi. Türk askerleri İran sınırının hemen ötesindeki Abadan'da bulunan İngiliz petrol işletmelerine tehlikeli derecede yakındılar. İtilaf Devletleri için başka bir tehlike de Türkiye'nin halifelik nedeniyle İslam dünyasına çağrı yapmasıydı. Fransa kendine ait olan Kuzey Afrika topraklarından büyük miktarda asker toplarken, Britanya İmparatorluğu'nun tek profesyonel yedek ordusunu oluşturan Hint Ordusu da yarımadanın kuzeybatısındaki Müslüman toplumdan alacağı askerlere dayanıyordu. Üstelik Pencap'ın verimli

yaylaları Afganistan sınırındaki çalkantılı Müslüman kabile bölgelerine çok yakındı. Britanya'nın yönetimini sekiz düzenli İngiliz taburu ve Pencap Sınır Gücü'nün Hintli vatandaşları denetliyordu. Quetta ve Mardan'daki karakollardan dağ geçitlerini ve İndüs Nehri'nin geçişlerini kontrol eden bu askerler Britanya yönetimindeki Hindistan'ın gözcüleriydi ama bir çoğu Müslüman'dı. Son olarak da Türkiye'nin Rusya ile upuzun bir sınırı vardı ve Rus orduları Alman ve Avusturya ordularının baskısı altındaydı. Osmanlı İmparatorluğu son derece stratejik konumdaki İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını elinde tutuyor, İngiliz ve Fransızların Karadeniz limanlarına Rus müttefiklerine yardım amacıyla geçmelerini önlüyordu. Türkiye ile yapılacak savaşın Avrupa'daki ana cephelerle kıyaslanınca ikinci sıraya düşeceği kuşkusuzdu ama Petrograd, Paris ve özellikle Londra bunu görmezlikten gelemezdi. Böylesine bir tehlike göze alınamazdı.

Türkiye'nin savaşa girişi

Saraybosna suikastını izleyen çalkantılı diplomatik havada, Türkler en iyi seçeneklerin nerede yattığını araştırdılar. Cemal Paşa, hiç ilgi göstermeyen Fransızlara yanaştı. Anlaşılabilir biçimde Türklerin en büyük sorunu Rusya idi. 22 Temmuz'da, Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a can alıcı bir ültimatom vermesinden bir gün önce Enver Paşa, Almanya ile pazarlığa başladı. Türkiye'nin stratejik ve askeri önemini Almanya'nın etkili çevreleri gayet iyi biliyordu. 1912'de yayınlanan ve defalarca baskı yapan *Germany and the Next War* adlı ünlü kitabında General Friedrich von Bernhardi, Türkiye'nin Mısır'daki İngilizlerin konumuma karşı stratejik tehdidinin ve İslamcılık görüşünün İngiltere'nin Hindistan üzerindeki baskısını sarsabileceğini belirtmişti.[1] 2 Ağustosta Avusturya-Macaristan ile Sırbistan savaşa girmişti ve

(1) General Friedrich von Bernhardi, *Germany and the Next War*, (Edward Arnold, Londra: 1914: orijinal baskı (Stuttgart: 1912) s., 95-6.

Almanya'nın Rusya'ya savaş ilanından ve seferberlik başlatmasından sonra Almanya ile Türkiye gizli bir ittifak anlaşması imzaladı. Viyana ile Berlin arasında yaşananlara karşın çok garip bir biçimde bu anlaşmayla Almanya ile Türkiye, Avusturya-Sırbistan çatışmasında tarafsız kalacaklarını taahhüt ettiler. Rusya tarafından aktif bir askeri müdahale yapılması, Avusturya-Macaristan açısından Almanya'ya bir *casus foederis* (harekete geçiren neden) verecek ve böylece bu *casus foederis* Türkiye için de uygulanacaktı. Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan etmesiyle olaylar zaten bu durumu aşıp geçmişti. Almanya ayrıca askeri misyonunu Türkiye'nin kullanımına bırakacağını taahhüt etti ve Türkler de bu misyonun kendi orduları üzerinde yararlı etkisi olacağını kabul ettiler. Sonunda Almanya, Türk topraklarını savunmaya söz verdi. İttifakın yürütülmesinde Rusya'nın kilit rol oynayacağı korkusu açıkça görülüyordu. Bu anlaşmanın Türkiye'yi Almanya tarafında savaşa girmeye bağlayıp bağlamadığı pek açıkça belli değildi; çünkü Ruslara karşı savaşın başlaması için aradan iki ay geçecekti. Anlaşmanın belirsizliği ve tutarsızlığı Avrupa'daki telaşlı diplomatik olgular sürerken hazırlandığını yansıtıyordu. Yine de Türklerin ne yönde düşündüğü bilgisini veriyor ve gelecekteki bir askeri ilişkinin gideceği yönü işaret ediyordu. (2)

Bu anlaşmayı bilmeyen ama Alman etkisinin farkında olan Britanya zaman kazanmaya çabalıyordu. Bunun nedenlerinden biri Savaş Bakanı Lord Kitchener'in görüşleriydi. Hindistan ve Mısır konusunda bilgili olan bakan, Avrupa'daki cephelere gönderilen Hint Ordusu Süveyş Kanalı'm geçinceye kadar Türkiye ile savaşa gitmekten kaçınılması gerektiğini biliyordu.(3) Birinci Dünya Savaşı'nm başında Britanya İmparatorluğu'nun tek pro-

(2) 'The Turco-German Treaty of Alliance, 2 August 1914', M.S. Anderson, *The Great Powers and the Near East 1774-1923* (Edward Arnold, Londra: 1970) s. 157; Mango, *Atatürk*, s. 132-4.

(3) Fallodon Vikontu Grey, KG, *Twenty-Five Years 1892-1916* (Holder and Stoughton, Londra: 1925) Cilt II, s. 165.

fesyonel yedek askerlerinin 3. Lahore ve 7. Meerut Tümenleri ve eylül ayının sonunda güven içinde Fransa'ya ulaşmış olan Hint Ordusunun Secunderabad Süvari Tugayı olduğunun unutulması çok kolaydır. Onlar olmasaydı İngiltere'nin savaş gücünün nasıl olacağını hayal etmek çok zordur.[4] Hindistan'ın kuzey-batı sınırındaki dağlarda çarpışmak üzere yetiştirilmiş Sihler, Dogralar, Belüciler, Jatlar, Pencap Müslümanları, Garwhaliler, Pathanlar ve Nepalli gurkalar şimdi Fransa ile Belçika'nın çok farklı ve yabancı topraklarında savaşıyorlardı. Britanya'nın savaş gücü için en kritik nokta ise, Süveyş Kanalı'ndan hiçbir engele takılmadan geçmeleriydi.

Türkiye'yi yönetenlerin, Amiral Limpus önderliğindeki İngiliz etkisinin çok güçlü olmasına karşın, İtilaf Devletleri'ne karşı savaşa girmesinin nedeni, kara ordusunun Almanya'yla olan bağlantısı değil, donanmayı etkileyen bir olaylar dizisiydi. Bu olaylar dizisi 28 Temmuz 1914 tarihinde Bahriye Nazırı (Deniz Kuvvetleri Bakanı) Winston Churchill'in, tamamlanmakta olan iki savaş gemisini satın alma kararıyla başladı. Denize indirilmeye hazır olan *Sultan Osman I* adlı gemiye el konulacağını Türklere bildirmesi İngiliz elçiliğine söylendi. Churchill, hiç kuşkusuz bu kararı verirken son derece güçlü iki geminin Kraliyet Donanması'nın savaş hattına katacağı gücü düşünmüştü ama bu davranışı Türkiye'de hiç umulmadık bir öfkeye neden oldu.[5] Ne var ki durum beklenmedik bir yerden telafi edildi. Savaş patlak verdiğinde Almanya'nın Akdeniz'de Amiral Wilhelm Souchon komutasında modern ağır kruvazör *Goeben* ile hafif kruvazör *Breslau* gemilerinden oluşan küçük bir filosu vardı. Batı Akdeniz'de kısa bir çatışmanın ardından filoya İngiliz komutanların tahminlerinin ak-

(4) Yarbay J.W. B Merewether, CIE ve Yarbay Sir Frederick Smith, Bart, *The Indian Corps in France,* (John Murray, Londra: 1918).

(5) Winston S. Churchill, *The World Crisis, 1911-1918,* Cilt I, s. 437. ayrıca bkz. *Correspondence Leading to the Rupture of Relations with Turkey.* Cmd. 7628: 1914, *The Times Documentary History of the War,* Diplomatic, Kısım 3, (Printing House Square, Londra,: 1919) Cilt. IX.

sine, Adriyatik Denizi'ndeki Avusturya'nın Pola deniz üssü yerine İstanbul'a gitmeleri bildirildi. Kraliyet Donanması'nın umarsız kovalamacasından kurtulan iki gemi 10 Ağustos'ta Çanakkale Boğazı'na girdi ve ertesi gün Türk hükümeti İngilizlere *Sultan Osman I* gemisine el konulmasına karşılık bu gemileri satın aldığını bildirdi. Gerçi bunlar İngilizlerin el koyduğu gemilerin silah gücüne sahip değildi ama Karadeniz'de etkili olacak kadar modern gemilerdi ve Türk Bayrağı ile İstanbul'da bulunmaları Almanya bağlantısını büyük ölçüde sağlamlaştırdı.(6)

29 Ekim'de Amiral Souchon, hükümeti karar vermeye zorladı. *Yavuz* ve *Midilli* adları verilen gemilerle Rusya'nın Karadeniz'deki Odessa, Sivastopol ve Novorossisk limanlarını bombaladı. Rusya, Fransa ve İngiltere ile çatışmalar bunu izledi. 14 Kasım'da padişah üç düşman ordusuna karşı *cihad* ya da kutsal savaş çağrısı yaptı ama Bernhardi gibilerin umut ve beklentilerine karşın İslam dünyasında bu çağrı pek karşılık görmedi. Hindistan'da Haydarabad Nizamı, Müslümanları İtilaf devletlerinin tarafına çağıran bir *ferman* yayınladı ve daha da önemlisi İslamiyet'in kutsal mekânlarının koruyucusu olan Şerif Hüseyin'den bu çağrı hiçbir destek görmedi.

Weizmann ve İngiltere'nin savaş hedefleri

Artık Türkiye'nin kaderi İtilaf güçlerinin savaş hedefiyle çizilecekti. Bu, neredeyse en başından belliydi. 9 Kasım 1914'te Britanya Başbakanı Herbert Asquith, Londra'daki Guildhall'da yaptığı konuşmada Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğinden söz etti. Erken bir atılımla Mısır'ın Britanya'nın koruması altına alındığı ilan edilip Osmanlı'nın hakimiyet masalı silindi. Filistin'in olası kaderi Cleveland'dan Liberal Parti'nin saygın parlamento üyesi Herbert Samuel'i de (1870-1963) heyecanlandırdı. Anglikan

(6) Mr. Baumont'dan Sir Edward Grey'e, İstanbul, 11 Ağustos 1914, *The Times Documentary History of the War*, Cilt IX, s. 94.

Benjamin Disraeli'yi saymazsak, Oxford Üniversitesi'ni sınıf birincisi olarak bitiren Samuel, kabinede yer alan ilk Yahudi olarak İngiltere tarihine geçmişti. Weizmann'ın içgüdüsel olarak güvenmediği asimile olmuş seçkin Yahudilerin temsilcisi olan Samuel, itiraf ettiği gibi Siyonizm hareketine pek katılmamıştı ama Türkiye ile savaş çıkması bu konuyu düşünmesine yol açmıştı.[7] Asquith'in Guildhall konuşmasını yaptığı gün, Samuel kabinedeki meslektaşı Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'i ziyaret edip, Türkiye yenilgiye uğradığı takdirde Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması olasılığını düşünmeleri gerektiğini söyledi.[8]

Bu arada İsviçre'de ailesiyle birlikte yaptığı tatilden zor bir yolculukla dönen Weizmann yeni olasılıklara açıktı ve bir kez daha Manchester'daki bağlantılarının değerini fark etti. Kentteki Siyonist meslektaşı ve *Manchester Guardian* gazetesinin genç, parlak muhabiri Harry Sacher çok yararlı bir bağlantı kurmuştu.[9] Manchester'a dönüşünden kısa bir süre sonra Weizmann, gazetenin kırk yıldır editörlüğünü yapan ve Liberal Parti'nin üst kademesine kolaylıkla ulaşabilen C. P. Scott ile akşam yemeğinde buluştu. Scott, merakını uyandıran yeni dostuyla Yahudi meselelerini görüşmek için Weizmann'ı evine davet etti. Britanya ile Rusya'nın aynı tarafta savaşmasına karşın Weizmann, Rus İmparatorluğu'ndan ne kadar nefret ettiğini ona itiraf edince ve Filistin için umutlarından söz edince, Scott, artık kabinede başka bir Yahudi'nin de bulunduğunu ve kendisini Maliye Bakanı David Lloyd George ile tanıştırmak istediğini söyledi.

Weizmann fırsatı kaçırmadan görüşmenin ardından 12 Kasım'da Scott'a bir mektup yazıp, eğer bir Britanya sömürgesi olarak Yahudilerin Filistin'e göç etmesi desteklenirse, Yahudilerin

(7) The Rt. Hon. Viscount Samuel, *Memoirs* (The Cresset Press, Londra: 1945) s. 139.

(8) Samuel, *Memoirs*, s. 140-1; Vital, *Zionism: The Crucial Phase*, s. 92-3.

(9) Jonathan Schneer, *The Balfour Declaration: The Origins of the Arab-Israeli Conflict*, (Bloomsbury, Londra: 2010) s. 116.

bunu geliştireceğini ve Süveyş Kanalı'nın güvenliğini sağlamaya yardımcı olacaklarını öne sürdü. Bundan sonraki birkaç yıl boyunca bu savı ayrmtılandırdı ve Barış Konferansı'ndaki sunumunun temelini bu görüş oluşturdu. Aynı şekilde hiç kuşkusuz Asquith'in Guildhall konuşmasının önemini kavradı ve aynı gün Ahad Ha'am'a yazdığı mektupta bu konuşmanın onları harekete geçirmesi gerektiğini ve zafer kazanıldığı takdirde Britanya'nın Filistin'in denetimini eline alacağını büyük bir heyecanla anlattı.[10]

Scott sözünün eri olduğunu kanıtladı. Lloyd George ile 27 Kasım'da kahvaltıda buluştuğunda Filistin'in geleceği konusunu açtı. Lloyd George, kısmen Yahudi devleti fikriyle ilgilendi ve Samuel'in aynı konuyu daha önce kendisiyle görüşmüş olduğunu açıkladı. Scott'm Weizmann ile bir görüşme yapılması fikrine olumlu baktı ve bu görüşmeye Samuel'in de dahil olmasını önerdi.[11] Gerçi görüşme bir ay sonra gerçekleşecekti ama Lloyd George olayların gidişini şekillendirecek konumda bulunacağından, Scott önemli bir temas noktası ortaya çıkarmıştı. Lloyd George, daha şimdiden İngiliz siyasi yaşamının başını çeken ya da en kavgacı isimlerinden biriydi. Galli bir ailenin oğlu olarak 1863'de Manchester'da doğmuştu ve 1908'den bu yana sürdürdüğü Maliye Bakanlığı sırasında 1912-1914 yıllarında İrlanda uzlaşmasında önemli bir rol oynamıştı, 1915-16 arasında Savaş Gereçleri Bakanlığı'nda ve 1916'da Savaş Bakanlığı'nda kilit noktalarda bulunacaktı. Ardından aynı yılın aralık ayında Asquith'in yerine gelerek Britanya'yı savaşta zafere taşıyacak ve Barış Konferansı'nda önemli bir rol oynayacaktı.

---

(10) Weizmann, *Trial and Error,* s.190-1; Weizmann'dan Ahad Ha'am'a Londra, 12 Kasım 1914; Weizmann'dan Charles P. Scott'a, Manchester, 12 Kasım 1914, Leonard Stein (ed.) *LPCW* Seri A, Cilt VII, Ağustos 1914-Kasım 1917 (Oxford University Press, Londra ve New York: 1975) 32, 33 s. 37-9; bundan sonra *LPCW,* Cilt VII.

(11) Trevor Wilson, (ed), *The Political Diaries of C.P Scott 1911-1928* (Collins, Londra: 1970) s. 113.

Weizmann, Samuel ile ilk kez 10 Aralık 1914 günü görüştü. Samuel, bir süredir Siyonist hareketi sessizce izlediğini ve Türkiye savaş girdiğine göre, artık amaçlarını gerçekleştirme olasılığının bulunduğunu açıkladı. Weizmann ile iletişimi sürdürmek istiyordu.[12] Lloyd George ile vaat edilen görüşme 15 Ocak 1915 tarihinde kahvaltıda gerçekleştirildi. Özyaşamöyküsünde bu toplantının Aralık 1914'te yapıldığını belirten Weizmann, Samuel, Scott ve İşçi Partisi milletvekili Josiah Wedgwood'un da katıldığını söylüyor. Weizmann'dan dinledikleri Lloyd George'u ikna etmişti ve asimilasyon taraftarı Yahudi cemaatinin, özellikle Samuel'in kuzeni olan Liberal politikacı Edwin Montagu'nün muhalefet etmesinin beklendiğini açıkladı. Weizmann'ın anımsadığına göre aynı toplantıda Samuel, başbakana vereceği bir memorandum hazırladığını da açıklamıştı.[13]

Gerçi Samuel, Siyonist Organizasyon'a hiç katılmadı ama memorandumu hazırladı, 1915 Ocak ayında meslektaşları arasında dolaştırdı ve düzeltilmiş halini martta ortaya çıkardı. Süveyş Kanalı gibi çok önemli bir geçiş yoluna çok yakın bulunduğundan Filistin'in Fransa ya da Almanya gibi büyük Avrupalı güçlerden birinin denetimi altına girmesine izin verilmemesini bildiriyordu. Bunun yerine Filistin'in Britanya'nın koruması altına alınmasını öneriyordu. Siyonizm konusunda ise Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması için zamanın henüz gelmediğini ama Britanya'nın koruması altında Yahudilerin göçü düzenlendiği takdirde, zaman içinde Yahudi çoğunluğa bir çeşit kendiniyönetme hakkı verilebileceğini itiraf ediyordu. Özellikle Asquith bu önerileri gözardı etti ama Yahudi amaçlarını yüreklendirecek olan Filistin'de Britanya idaresi fikri politik söylemlere en üst

(12) Weizmann'dan Vera Weizmann'a, Manchester, 10 Aralık 1914; Weizmann'dan Charles P. Scott'a, Manchester, 13 Aralık 1914, *LPCW*, Cilt VII, 65, 67, s. 77-80.

(13) Weizmann, *Trial and Error*, s. 192-3; Reinharz, *Chaim Weizmann: The Making of a Statesman*, s. 24-5.

düzeyde girmiş oldu. Daha zamanı gelmemişti ama gelecekti ve Samuel kabinedeki duygulardan Weizmann ile Scott'ın haberdar olmasını sağladı.(14)

Weizmann kabinenin tepkisi hakkında Samuel'den öğrendikleriyle kendi düşüncelerini 23 Mart'ta Scott'a yazdığı uzun mektupta bir araya topladı. Kabinedeki havanın Filistin'deki Siyonist amaçlara ve bunların bir Barış Konferansı'nda sunulmasına sıcak baktığını ama o devleti Britanya'nın sorumluluğu biçimine getirmeye niyetli olmadığını gösteriyordu. Sözünü ettiği nokta, ilhak etme politikasına Liberal Parti'nin karşıt görüşleriydi. Öte yandan Filistin'in başka büyük bir gücün denetimi altına girmemesi gerektiği görüşü de hakimdi. Böylece Weizmann, Filistin'in geçici olarak Britanya koruması altında kalmasının hem İngilizlerin hem de Yahudilerin yararına olacağı sonucuna vardı. Böyle bir düzenleme Mısır sınırını korumaya yardımcı olacak, dünyanın dört bir köşesindeki Yahudilerin Britanya'ya şükran duymasını ve Doğu ile Batı arasında bir köprü gibi davranmasını sağlayacaktı.

Weizmann ile Samuel'in aynı doğrultuda çalıştıkları açıkça görülüyordu. 15 Nisanda Scott, Samuel ve Lloyd George ile bir akşam yemeğinde yaptığı görüşmede Siyonizm konusundan söz etmiş olduklarını aktarınca bu durum onaylanmış oldu. Samuel, Siyonizm hakkında oldukça sıcak konuşmuştu ve Scott'm Weizmann'a anlattığına göre daha sonraki olayların da göstereceği gibi Lloyd George, Asquith'ten çok daha önemli bir kişiydi.(15)

(14) Weizmann'dan Yehiel Tschlonew ve Nahum Sokolow'a, Londra, 20 Mart 1915, *LPCW*, Cilt VII, 141, s. 178-9; Stein, *The Balfour Declaration*, s. 107-11.

(15) Weizmann'dan Charles P. Scott'a, Manchester, 23 Mart 1915; Weizmann'den to Yehiel Tschlenow ve Nahum Sokolow'a, Londra 15 Nisan 1915, *LPCW*, Cilt VII, 147, 154, s. 183-5, 190-1.

Osmanlı İmparatorluğu savaşta

Londra'daki olaylar Ortadoğu'da başlayan savaşı ve başlangıçtaki engellere karşın Türklerin çok cesur savaşçılar olduğunu pek hesaba katmıyordu. 1914-15 kışında Enver Paşa, Kafkas cephesinde Osmanlı ordusunu Doğu Anadolu'nun karlı dağlarında yok olmaya sürükledi. Bu cephe Osmanlı demiryolunun en yakın son istasyonundan çok uzaktı ama Rusya'nın geniş raylı demiryolu ağına oldukça yakındı. Güneyde Cemal Paşa birliklerinin bir kısmını Süveyş Kanalı'ndan geçirdi ama Mısırlılar, Türkleri tekrar Filistin'e doğru geri süren İngiliz yöneticilere karşı ayaklanmadılar. Saldırılarda başarılı olamayan Türk ordusu savunma çatışmalarında iki önemli zafer elde etti. Gelibolu yarımadasından İstanbul'a ulaşmak isteyen İngiliz-Anzak ve Fransız güçlerini 1915'te yenilgiye uğrattılar ve ertesi yıl İngilizlerin Basra'dan Bağdat'a ilerlemesini durdurup bir ordunun Kut'ül Amare'de teslim olmasını sağladılar. Osmanlı ordusunun savaşma gücü İtilaf Devletleri'nin algısında çok etkili oldu. Britanya ordusu 'Johnny Türk'lere iyi savaşçılar oldukları için saygı duydu ama İtilaf hükümetleri ve diplomatları intikam almaya yemin ettiler: Türklerin Gelibolu'daki başarılı savunması ve Mezopotamya ile Filistin'deki inatçı direnişi savaşı uzatmış, can ve mal kaybını arttırmıştı. Yanlış hesapları ortaya dökülen İtilaf devlet adamları, kendi imparatorluklarına karşı Türklerin oluşturduğu tehlikeyi kesin olarak ortadan kaydırmaya kararlıydılar. Askerlerin ve sivillerin algısı arasındaki fark, savaş sonrası gelişmelerde önemli bir rol oynayacak ve askerlerin Türklerin gücü hakkında daha gerçekçi bir görüşe sahip oldukları kanıtlanacaktı.

Her iki tarafın da çeyrek milyon ölü ve yaralısı bulunduğu Gelibolu'daki kanlı çatışmalar, genç ve hırslı Albay Mustafa Kemal'in mesleğinin temellerini attı. Kurmay Albay Mustafa Kemal artık 34 yaşındaydı. İngiliz ve Anzakların 25 Nisan 1915'te ayak bastığı yarımadadaki yedek birliğin komutasını biraz zorlukla almıştı. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde Enver Paşa'yı ve Osmanlı ordusunun Almanlara bağımlılığını eleştiren bağım-

sız görüşlü bir İttihatçı olarak tanınıyordu. Yine de İtilaf güçlerinin ilk çıkartmalarını durdurmadaki girişimi ve kişisel cesareti, Gelibolu'daki Osmanlı ordusunun Alman komutanı Feldmareşal Liman von Sanders'i etkilemişti.[16] İngilizler Suvla Koyu'nda ikinci kez çıkartma yapınca, Mustafa Kemal onları durduran birliğin komutanlığına getirildi. Daha sonraları Mustafa Kemal'in yükselen yıldızının dost ve düşman tarafından derhal fark edildiği anlatılacaktı. Aslında İngilizler onu diğer Osmanlı komutanlarından farklı görmüyorlardı ve Enver Paşa, Türkiye'de onun tanınmasını engelliyordu. Ama çok önemli bir çevrenin, diğer Türk komutanların takdirini kazanmıştı. Mustafa Kemal, Almanların Türk ordu yönetimine müdahale etmesine karşı olduğundan 1915 aralığında İtilaf güçleri geri çekilmeden önce alelacele Gelibolu'dan ayrıldı. Savaşta kazandığı en üst rütbe olan Tuğgeneral rütbesiyle Rusların ilerlemesini durdurmak için büyük bir zorlukla Doğu Cephesi'ne gönderilmekte olan kolordunun başına getirildi. Çatışmalar ve ekonomiyi elinde tutan Ermenilerin gidişi nedeniyle harabeye dönmüş bir bölgeye ulaştı.

Ermeni Sorunu

Başlangıçta Ermeni milliyetçileri II. Abdülhamit'e karşı Jöntürkler'e katılmışlar ama 1908'de anayasanın tekrar ilan edilmesinden sonra yolları ayrılmıştı. Jöntürkler'in ideali merkezi bir devlette eşitliği sağlamaktı ama tıpkı diğer Hıristiyan milliyetçiler gibi Ermenilerin de özerklikten, kendi toplumları için bağımsızlığa kadar değişen özel haklar gibi istekleri vardı. Osmanlı Rumları ve Bulgarlarından farklı olarak Osmanlı Ermenilerinin katılabilecekleri ulusal bir devletleri yoktu. Ama Ruslar Kafkasya'da

(16) Osmanlı ordusuna atanan Alman subaylar bir rütbe daha alıyorlardı. Bu nedenle general rütbesindeki Liman von Sanders, Erich von Falkenhayn ve Colmar von der Goltz, Türkiye'de komutanlık yaptıkları süre içinde Feldmareşalliğe yükseltilmişlerdi.

özellikle 1878'de toprak kazanınca, Çar'ın Ermeni vatandaşlarının sayısı arttı. Kafkasya'da uzun zamandır yaşayan Ermenilere, Hıristiyan Rus yönetimi altında enerjileri için daha geniş bir faaliyet alanı bulan Türkiye'den giden göçmenler de katıldı.

Ermeni kaynaklarına göre 1912 yılında 'Rusya Ermenistanı' nda (Kafkasya bölgesi) yaşayan 1.3 milyon Ermeni'ye karşılık Türkiye'de 1 milyon 'Türk Ermenisi' bulunuyordu.[17] Monophysite Gregoryen Kilisesi'ni yeğleyen Ermenilere karşılık kendi Doğu Ortodoks Hıristiyanlık inancını üstün tutan ve halkını Ruslaştırma politikası güden Çarlık yönetimi arasında bazı gerginliklerin olduğu bir gerçekti. Yine de Hıristiyan olan Ermeniler, Müslüman Türklere oranla Ruslarla daha fazla ortak noktaları olduğunu düşünüyorlardı ama 19. yüzyılın sonunda gerek Osmanlı gerekse daha ileri ve daha fazla fırsat tanıdığı düşünülen Çarlık imparatorluklarında iyi durumdaydılar. Jöntürkler'in Ruslara karşı Almanların yanında yer alma kararı, savaşan iki taraf arasında kalan Ermeniler için bir trajediydi. Çoğunluğu kendini belli etmedi. Ama ilk terörist saldırılarını denetimi ellerine almak için kendi soydaşlarına karşı gerçekleştiren milliyetçi Ermeni devrimciler, ardından Osmanlılara ve ara sıra da hoşlanmadıkları Çarlık yöneticilerine yöneldiler; Osmanlıların felaketi Ermenilerin fırsatı olmuştu.

1915 yılında Batılı Müttefikler, Gelibolu'ya çıkartma yaparken bir yandan da Ruslar, Türkiye'nin doğusuna ilerlediğinden felaketler Osmanlı devletini bekliyordu. Ermeni devrimciler o günler için hazırlık yapmışlardı. Türkiye'nin doğu kesimlerine savaşçı sızdırmışlar, silah depolamışlar ve Rus ordusuna yardımcı olmak için gönüllü birlikler oluşturmuşlardı. Ruslar ilerlerken, Osmanlı cephesinin gerisinde Ermeni milliyetçileri isyanlara ve

(17) Justin McCarthy, *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire* (New York University Press, New York: 1983) s. 50, 52 (*Müslümanlar ve Azınlıklar: Osmanlı Anadolusu'nda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu*)

sabotaj eylemlerine başladılar. [18] Bu yaklaşım Ermeni toplumunu bir bütün olarak tehlikeye attı. 1915 Nisanı'nda Jöntürk liderleri ve özellikle Talat Paşa, tüm Ermenilerin savaş bölgesinden ve demiryollarının çevresinden uzaklaştırılmasının askeri bir gereklilik olduğuna karar verdiler. Türklerin anavatanının bir parçasını daha yerel Hıristiyanlara kaptırmak tehdidini kesin olarak ortadan kaldırmak gerekiyordu. Yaşanan deneyimler Hıristiyanların Müslüman komşularından kurtulmak için haklı haksız her türlü yolu kullandıklarını gösteriyordu. Yüzyıllarca Müslümanlar ve Hıristiyan Ermeniler oldukça iyi ilişkiler içinde yan yana yaşamışlardı. Şimdi ise her iki toplumu da nefret ve korku sarmıştı, çoğu kişi öl ya da öldür gibi katı bir seçenekle karşı karşıya kaldığını düşünüyordu.

Büyük çaplı sürgünler tarihte çok sık yaşanmıştır. Osmanlılar, yasalara boyun eğmeyen soydaşları olan Türkmenleri Asya'dan yeni fethettikleri Balkanlar'a gönderdikleri gibi, İstanbul'u fethettikten sonra nüfusu arttırmak için Hıristiyan Ermenileri başkente yollamışlardı. Ülkeyi yabancılardan temizlemeyi amaçlayan *reconquista* (yeniden fetih) hareketi sonrasında İspanya'dan sürülen Yahudileri ve Arapları kabul etmişlerdi ve 18. yüzyılda yüzbinlerce Müslüman, Balkanlardan, güney Rusya'dan ve Kafkasya'dan sürülmüştü.[19]

19. yüzyılda Ruslar Kafkasya'dan bir milyondan fazla Çerkez'i sürmüştü. Sürülenlerin yüzbinlercesi Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir yaşam kuramadan ölmüştü. Sağ kalanların çoğu, Ermeni milliyetçilerinin üzerinde hak iddia ettiği Doğu Anadolu'ya yerleştirilmişti. Çerkezler savaşçı insanlardı.

(18) Justin McCarthy ve diğerleri, *The Armenian Rebellion at Van* (University of Utah Press, Salt Lake City, UT, 2006) s. 162-4, 180-5.

(19) Bkz. Justin McCarthy, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims*, 1821-1922, (Darwin Press, Princeton: 1995) Kafkasyadan sürülen Çerkezler ve diğer Müslüman mülteciler için bkz. S. 32-6, 47-9. *(Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi 1821-1922).*

Mültecilerin bir kısmı yerleşik yaşayan Osmanlıları taciz etmiş, bazıları ise Osmanlı ordusunda ve jandarma kuruluşunda iş bulmuştu. 1915 yılında Ruslar onları yeni evlerinde tehdit edince, disiplin duygusu Çerkez jandarmaları durdurmaya yetmemişti. Sürgün yollarında Ermenileri korumak yerine bir kısmını öldürmüşlerdi. Çoğu zaman en iyi eğitim almış jandarmalar cephelere gönderildiğinden, Osmanlı topraklarının kırsalındaki görevleri, aralarında hapishaneden salınmış tutukluların da bulunduğu acemilere kalmıştı.

Sürgüne gönderilen Ermeni gruplarına eşlik eden jandarmalar bazen onları Kürt kabilelere satmış ve Kürtler de Ermenileri, soymuş, öldürmüş ve kadınlara tecavüz etmişlerdi. Disiplinsiz jandarmalar, Kürt aşiretler ve ordudan firar edenlerin katılımıyla sayısı iyice artmış her tür haydut, sürgüne gönderilenlere büyük zarar vermişti. Bir kısmı kötü beslenme ve hastalık nedeniyle yaşamını yitirmişti.

Sivil Ermeniler güneye, Suriye'ye doğru götürülürken, ilerleyen Ruslardan ve onlara yardımcı olan Ermenilerden batıya doğru kaçan Türk ve Kürt Müslümanlar da aynı nedenlerle yaşamlarını yitirmişlerdi.

Anadolu'da ölen Müslümanların sayısı kesin olarak Ermenilerden fazlaydı ama tüm nedenlerle yaşamını yitiren Ermenileri hesaba katınca toplumun üçte birinden fazlası yok olmuştu. Müslümanlar ise nüfusun beşte birini yitirmiş ve sahip oldukları topraklarda kalmışlardı. Üstelik Ermenilerin sıkıntıları çok iyi belgelenmişti. ABD, Osmanlı İmparatorluğu'yla savaşta olmadığından bölgede Amerikalı misyonerler ve konsoloslar vardı. Alman subaylar ve siviller de zulümlere tanık olmuşlardı. Ne var ki Müslüman halkın çektiği ıstırap Batılı gözlemcilerin dikkatinden kaçmıştı. Yine de Ermenilerin kaderi, İtilaf propagandacıları için bir ödül olmuştu ve Avusturya-Macaristan'ın, aynı şekilde savaş bölgesinden yüzbinlercesi uzaklaştırılan Yahudilere karşı Rusların gaddarca davranışlarını suçlamalasma karşı kullanılabilirdi.

Britanya ve Haşimiler

Gelibolu Savaşı'nın yenilgisi ve Batı Cephesi'nin daha baskın talepleri İngilizlerin, Türklere karşı potansiyel müttefik arayışına girmelerine neden oldu ve şans eseri bazı bağlantıları vardı. 1914 Şubatı'nda, Şerif Hüseyin'in aynı zamanda Osmanlı parlamentosunun bir üyesi olan ikinci oğlu Abdullah, Mısır'daki Britanya Yüksek Komiseri Feldmareşal Lord Kitchener'i ziyaret etti. Nereden bakılırsa bakılsın, bir nezaket ziyaretiydi. Yine de Abdullah, Hicaz'da Şerif ile yeni Türk vali arasındaki krizin gittikçe büyüdüğünü Kitchener'e aktarma fırsatını kaçırmadı. Babasının makamından indirilme girişimi olduğu takdirde Britanya'nın desteğini talep ediyordu.

Özellikle İstanbul üzerindeki etkilerini kullanmalarını ve Türk askerlerinin Süveyş Kanalı'ndan geçirilmesini önlemelerini istiyordu.[20]

Böyle bir desteğin verilmesi pek olası değildi ve zaten gerek duyulmadı. Kısa bir süre sonra Hüseyin ile Türklerin arasındaki meselenin dostça çözüldüğü bildirildi.[21] Yine de İngilizler, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arabistan topraklarındaki hoşnutsuzluğun bitmek bilmeyen söylentilerini duyuyorlardı. 1914 Nisanı'nda, Kahire'deki Britanya Rezidansında Doğu İşleri Bakanı olan Ronald Storrs ile Hidiv'in sarayında yapılan görüşmede, Abdullah, İstanbul'daki pazarlıkların pek iyi gitmediğini ve babasının Türklerin saldırılarını her şekilde önlemek için, Britanya hükümetinin Mekke Emiri ile görünürde bir koruma ilişkisine girmesini istediğini anlattı. 1914 Nisanı'nda böyle bir beklenti yoktu. Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkisi belki eskisi kadar sıcak değildi ama temelinde kurallara uygundu. Kitchener ile görüşmüş olan Storrs ertesi gün Abdullah'a İngilizlerden destek beklememesini söyledi ama Elie Kedourie'ye göre reddedilme gö-

(20) Lord Kitchener'dan Sir Edward Grey'e, 6 Şubat 1914, *British Docs*, Cilt X, s. 827. Ayrıca bkz. Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth*, s. 5.

(21) Kitchener'dan Grey'e, 14 Şubat 1914, *British Docs*, Cilt X, s. 827.

ründüğü kadar kesin değildi.[22] Yine de Storrs, Kitchener, Sudan Genel Valisi Reginald Wingate ve İngiliz idaresindeki Mısır Savaş Bakanlığı İstihbarat Dairesi, eğer Osmanlılar İtilaf devletlerine karşı savaşa girerse, 1914'te Arabistan'daki durumun Britanya hükümetinin yararlanacağı fırsatlar sunduğunun farkındaydı.

Türkiye'nin İttifak devletleri yanında yer alacağı belli olmaya başlayınca, Kitchener 1914 Eylülü'nde Storrs'a, Abdullah ile temasını canlandırmasını emretti. İtilaf devletleriyle Türkiye arasında savaş başladığı takdirde Şerif Hüseyin'in nasıl bir tutum takınacağından emin olmak istiyordu. Abdullah temkinli bir yanıtla, Haşimilerin Britanya'nın yanında olacaklarını ama onlar Hüseyin'in bağımsızlığını sınırlamak için ilk darbeyi indirmedikçe, Osmanlılara karşı açık bir başkaldırı olmayacağını bildirdi. İngilizler Hüseyin'i saldırıya karşı koruyacaklarını açıklayıp, savaşın sonucuna göre Osmanlı padişahı yerine halife olarak bir Arap'ın seçilmesi gibi baştan çıkarıcı bir olasılığı da ortaya attılar.[23] Yanıtı aktarması emredilen Storrs belki de Londra'dan aldığı talimatı aşarak Hüseyin'e ve Arap davasına bildirmesi gerekenden çok daha geniş bir destek verileceğini açıklamış olabilir.[24] Hüseyin 8 Aralık 1914'te verdiği yanıtta, şimdilik Osmanlılardan ayrılmayacağını ve uygun zamanı bekleyeceğini bildirdi. Ayrıca 'bundan böyle Osmanlıların yönetim ilkeleri arasında bir halifeliğin bulunmadığını... davranışlarının dine aykırı olduğunu, Halifeliğin Allah'ın Kitabında kuralların uygulanması demek olduğunu ama onların bunu yapmadığını' açıkladı.[25]

(22) Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth*, s. 7

(23) C. Ernest Dawn, 'The Amir of Mecca Al-Husayn Ibn-'Ali and the Origin of the Arab Revolt', *Proceedings of the American Philosophical Society*, Cilt 104, No. 1 (15 Şubat 1960), s. 22; Kedourie, *England and the Middle East*, s. 19, 52.

(24) Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth*, s. 21-1.

(25) Joshua Teitelbaum, 'Sherif Hussein ibn Ali and the Hashemite vision of the post-Ottoman order: from chieftaincy to suzerainty', *Middle Eastern Studies*, Cilt 34, No. 1 (1998), s. 106.

Storrs'un Londra'ya danışmadan attığı yerel adımlar, Britanya'yı neredeyse tümüyle Arap milliyetçiliği ve bir Arap halife atanması davalarına bağlamıştı. En önemli adımı, 1914 Aralık ayında Büyük Britanya hükümeti adına Arabistan ve diğer Arap topraklarında yaşayan halka yayınladığı geniş kapsamlı bir açıklama oldu. Arapların bağımsızlığına destek verileceğini taahhüt etmiş ve halifeliğin Hz. Muhammed'in soyu olan Kureyş kabilesinden gelen, örneğin Şerif Hüseyin gibi birinin hakkı olduğunu beyan etmişti.[26] Bunu izleyen Nisan 1915 tarihli belge, Arapların bağımsızlığının destekleneceğini ve Arap Yarımadası'nın ya da kutsal mekânların diğer Büyük Güçler tarafından ilhak edilmesine Britanya'nın karşı çıkacağını belirtiyordu. Britanya'nın bu güvenceleri Hüseyin'i oyunda tutmak için yeterli olmuştu.

İngilizlerin Araplara karşı politikasının gelişmesi

1915 ilkbaharında İngilizler, ciddi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini düşünmeye başlamışlardı. Mart ayında Kitchener dikkat çekecek kadar öngörülü bir yazıda, 'Arabistan'da kuzeyde Dicle ve Fırat vadilerinin sınırladığı ve Müslümanların en önemli kutsal kentleri olan Mekke, Medine ve Kerbela'yı kapsayan, İngiltere'nin koruması altında bir Arap Krallığının kurulması bizim çıkarımıza olacaktır' diye önerdi. Kitchener, zafer kazanmanın sonrasmda Rusya'nın Ortadoğu'daki konumunun büyük ölçüde sağlamlaşacağını ve Britanya'nın toprak sahibi olmayı ya da Hindistan'a giden yolu korumak amacıyla Akdeniz'den Basra Körfezi'ne kadar etki alanını genişletmeyi düşünmesi gerektiğine inanıyordu. Akdeniz kıyısındaki İskenderun'dan İran körfezinin ucundaki Basra kentine kadar bir demiryolu inşa edip, Hindistan garnizonlarını takviye etmek için Britanya birliklerini hızla ulaştırmayı tasarlıyordu. Britanya'nın neler yapması gerektiği konusunda kabinede genel bir fikir ayrılığı vardı. Sir Edward

(26) Kedurie, *In the Anglo-Arab Labyrinth*, s. 20-5

Grey'in bölgesel dağılım konusundaki huzursuzluğunu paylaşan Asquith, eğer Osmanlı toprakları için bir mücadele gerçekleşirse, kendine bir şeyler almadığı takdirde Britanya'nın görevini ihmal etmiş olacağı sonucuna varmıştı.[27]

1915 Nisanı'nda hükümet Sir Maurice de Bunsen başkanlığında, Türklerin yenilgiye uğraması durumunda, özellikle Fransa ile Rusya hiçbir fırsatı gözden kaçırmayacağından, Britanya'nın çıkarlarının nerede yattığını araştırması için bir komite kurdu. Çalışmaların gerçi hiçbir pratik etkisi yoktu ama tartışmalar savaşın henüz bu aşamasında İngilizlerin ne yönde düşündüğünü gösteriyordu. Olasılıklardan biri, Türklere, Araplara ve Ermenilere ulusal kimliklerini ifade etme olanağı tanıyan federal çizgide bir imparatorluk kurulmasıydı. Avustralya'da sergiledikleri gibi İngilizler federal planları seviyorlardı ama imparatorluğun başka yerlerindeki denemeleri başarısız olmuştu. De Bunsen'in komitesi Osmanlı İmparatorluğu çöktüğü takdirde Britanya'nın Basra Körfezi'nin başladığı noktadan Ortadoğu'daki petrol çıkarlarının yoğunlukla bulunduğu Musul'a kadar Mezopotamya'ya sahip olması gerektiğini öneriyordu. Bu bölge Hayfa limanına bağlanacaktı. Fransızlar, Şam ve Beyrut çevresiyle ilgilenirken, Ege ve Akdeniz'e açılma hedefini uzun zamandır taşıyan Ruslar da Boğazlar'a sahip olacaktı. Filistin, her üçünün de ilgisini çektiğinden Protestan, Katolik ve Ortodoks olan üç Hıristiyan müttefik devlet arasında özel bir anlaşmaya gerek gösterecekti. Anlaşılan Müslümanların ve Yahudilerin çıkarlarına pek önem verilmemişti.[28]

Bu arada Ocak 1915'te Kitchener'in ardından Mısır Yüksek Komiserliğine getirilen Sir Henry McMahon, Arapları, Osman-

(27) Kitchener'in yazısı Jukka Nevakivi'nin kitabında yer alıyor, *Britain, France and the Arab Middle East 1914-1920* (Athlone Press, Londra: 1969), s. 18: Asquith'den sayfa 17'de söz ediliyor.

(28) T. G. Fraser, 'The Middle East, Partition and reformation', Seamus Dunn ve T. G. Fraser (ed.) *Europe and Ethnicity: The First World War and Contemporary Ethnic Conflict*, (Routledge, Londra, 1996) s. 163

lılardan ayrılmaya teşvik etmek için hafiften girişimlere başladı. Arabistan Yarımadası'nın doğusunda ve ortasında İngilizler, daha küçük Arap kabilelerinden destek almaya başlamışlardı. 1915 yılının ortasında Kuveyt Emiri, o dönemde Necd bölgesi yöneticisi olan İbni Suud ve Asirli İdrisi kesin olarak Britanya'nın yörüngesine girmişti. Hüseyin ise, halifenin cihad çağrısına uyması için Türklerden gittikçe artan bir baskı altında kalıyordu. Kuramsal olarak buna önemli ölçüde destek veriyordu ama uygulamada birkaç küçük gösteriden öteye gitmiyordu. Bunun yerine Hüseyin, İngilizlerin Mısır ve Sudan'dan yapacağı saldırılara karşı Hicaz sahilinin ne kadar kırılgan olduğunu vurguluyordu. Ne var ki, gizliden gizliye İngilizlerle ittifak kurmak gibi daha cesur adımlar planlıyordu. Bu fikrin motivasyonu açıkça bilinmiyor. Hüseyin'in ana amacının halife olmak olduğu iddia ediliyordu ama bu noktada Araplığının pek az kanıtı vardır.[29] Osmanlılara karşı kapıldığı hayal kırıklığının belki de daha önemli bir unsuru Ocak 1915'te İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından görevinden alınma planını açığa çıkarmasıydı. Savaşın patlaması bu fikrin gerçekleştirilmesini önlemişti.

Hâlâ Türklerle bir uzlaşma arayışı içinde olan Hüseyin, 1915 Martı'nda oğlu Faysal'ı, bir komplo girişimini gösteren suçlayıcı belgelerle İstanbul'a sadrazamla görüşmeye gönderdi. Belki de bu adım, Faysal'ın Şam'daki *al-Fatat* ve *al-Ahd* gibi Arap milliyetçi gruplarıyla temas kurması için özenle hazırlanmış bir bahaneydi. Ne var ki Faysal'ın bu gruplardan edindiği ilk izlenim, dış güçlerin yardımı olmaksızın Osmanlılara karşı isyan edecek güce sahip olmamalarıydı.[30] Şam'dan İstanbul'a geçen Faysal burada bir ay kalıp babasına karşı kurulan komplo konusunda Türk hükümetiyle bir karara varmak için çabaladı. Hükümetin en önde gelen kişileri olan padişah, sadrazam, Talat ve Enver paşalar böyle bir komplodan habersiz olduklarını belirtip Türk valiyi değiştirecek-

(29) Kedourie, *England and the Middle East*, s. 48-56.
(30) Dawn, 'Ottomanism to Arabism' s. 28.

lerine söz verdiler. Aynı zamanda İngilizlere karşı cihad ilan etmediği takdirde Hüseyin'in konumunu sağlamlaştırmak için daha ileri gitmeyeceklerini de açıkladılar. Faysal, padişaha sadakat sözü verip Süveyş üzerine yapılacak Türk saldırısına destek vereceğini açıkladı. Aslında Türklerden çok hoşnutsuzdu ve mevcut durumun daha fazla sürdürülemeyeceği hakkındaki görüşü onaylanmıştı.

1915 Mayısı'nda Hicaz'a dönerken bir kez daha Şam'a uğrayıp milliyetçilerle görüştü. Son görüşmeden bu yana Türklerin baskısıyla bu gruplar iyice zayıflamıştı. Bereketli Hilal'deki Arap askerlerinden oluşan Osmanlı birlikleri bölünmüş ve askerler Gelibolu ve Kafkas cephelerine gönderilmişti. Suriye'deki muhalif subayların başarılı bir ayaklanma yapma olasılığı neredeyse hiç yoktu ya da çok düşüktü. Milliyetçiler, Haşimileri Antonius'un 'Şam Protokolü' adını verdiği belgede kararlaştırılan koşullar üzerinden İngilizlerle anlaşmaya varmaları ve sultana karşı açıkça isyan etmeleri için ısrar ettiler.[31] Bu belge Arapların hangi koşullarla İngilizlerle ittifak kurup Türklere karşı silahlanacaklarını gösteriyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapça-konuşulan tüm topraklarında bağımsızlık isteyen geniş kapsamlı bir talepti. Faysal, İngilizlerin bunu kabul edeceklerinden emin değildi. Ayrıca bir isyanın başarıya ulaşacağını da pek umut etmiyordu. Kuşkularına karşın, bu belge, Hüseyin'in 1915 Temmuzu'nda McMahon'a yazdığı ilk mektubun temelini oluşturacaktı.[32]

Faysal tüm aşamalarda iki tarafla da görüşmeyi sürdürdü: Aralık 1914'ten bu yana Suriye'de Türk komutanı olan ve sık sık cihad ilan etmesi için Hüseyin'e ricada bulunan Cemal Paşa'ya Hicaz'ın desteğini söz verdi. Aynı aşamada isyan taraftarı olduğundan zamanlama konusunda çok tedbirliydi. Babası ve kardeşi Abdullah ile 1915 Haziranı'nda bir savaş konseyinde toplandıkları zaman, Arapların sahayı ele geçirmeden önce, Türklerin önemli

(31) Antonius, *The Arab Awakening*, s. 79.
(32) Fromkin, *A Peace to End All Peace*, s. 174-6.

ölçüde zayıflamış olduğunu görmek istediğini açıkladı. Buna karşılık Abdullah olabildiğince hızlı davranmak istiyordu. Arapların derhal harekete geçmedikleri takdirde Barış Konferansı'nda tüm haklarını yitirecekleri korkusuna kapılmıştı:

> Savaşın Araplar için bir tek sonucu olabilir: Türkler, Almanlar ya da Fransızlardan kim kazanırsa kazansın, [zorba] bir hükümetin kıskacı içinde kalacaklardır; bu nedenle Arap hareketini ilan etmeli ve [böylece] yabancıların boyunduruğuna girme sonucuna katlanmamak için savaştan kaçınılmalıdır.(33)

Abdullah, Haşimilerin isyana en fazla bel bağlamış olanıydı. İddialarına göre Osmanlı yetkilileri de bunu fark etmişti ve Yemen Valisi gibi yüksek makamlar önererek onu satın almak istiyorlardı. Daha sonraları savaş olmasaydı bile, Hüseyin ve işbirlikçilerinin hac döneminde hacı adaylarını rehin alarak isyanı başlatacaklarını T. E. Lawrence'a itiraf edecekti. Böyle bir adım aralarında İngiltere ile Fransa'nın bulunduğu büyük güçleri bir uzlaşıya zorlayacak ve gelecekte Hüseyin'in Türk baskısına karşı korunmasını sağlayacaktı. Fazlasıyla hayale dayanan planın 1915 yılında uygulanması tartışıldı ama savaş ertelenmesine yol açtı.(34)

Abdullah'ın savaş sonrasındaki Barış Konferansı'nda yer almak için harekete geçme zamanının geldiği fikrini Hüseyin de destekledi. Şam Protokolü'ndeki talepleri kabul etmeleri karşılığında İngilizlere ittifak önerilmesi kararlaştırıldı. Hüseyin'in Sir Henry McMahon'a imzasız bir mektubu ile birlikte Abdullah'ın Ronald Storrs'a yazdığı 14 Temmuz 1915 tarihli mektup aynı zarfla gönderildi.

---

(33) Dawn, 'The Amir of Mecca, Al-Husayn Ibn-' Ali and the Origin of the Arab Revolt', s. 24.

(34) T. E. Lawrence raporu, 13 Mayıs 1917, 'Notes on Hejaz Affairs' *Arab Bulletin* (13 Mayıs 1917).

Bazı tarihçiler Hüseyin'in Arap milliyetçiliğini aniden benimsemesini kuşkuyla karşılıyorlar. Örneğin Mary Wilson, temelinde kendi çıkarlarına hizmet olarak görüyor. Hüseyin'in temel sorunu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin laiklik ve merkeziyetçilik görüşlerinden hoşlanmamasıydı.[35] Gerçekten de İstanbul'daki laik İttihat ve Terakki yönetimine duyulan kuşku Hicaz'daki çoğu kişiyi harekete geçiren unsurdu. Hüseyin, Osmanlıların halifelik üzerindeki haklarını yitirdiklerine ve bu konum için kendisinin en uygun aday olduğuna inanıyordu. Ne var ki, Osmanlılara karşı ayaklanmanın birincil nedeni olarak dinsel bağnazlığın öne çıkarılması, imparatorluklarında en kalabalık Müslüman nüfusa sahip olan İngilizleri Hüseyin'i destekleme konusunu tekrar düşünmeye itebilirdi. Haşimilerin davasını Arap milliyetçiliği bayrağına sarmak bu dönemde İngiliz çıkarlarına tehdit oluşturmadığından daha güvenliydi. Efrahim Karsh, Arap İsyanı hakkında daha ileri gidiyor:

> Bu, Hüseyin'in bireysel bir imparatorluk kurma arzusuydu. Şerif, 'Arap Halkının' Osmanlı tutsaklığının zincirlerini kırmak için çabalayan ulusal kurtuluş kahramanı değildi. Kendi imparatorluğunu Osmanlıların yerine geçirmek gibi özgün bir fırsattan yararlanmak isteyen bir emperyalistti.[36]

Tarihçiler Hüseyin'in dürtülerinin Arap milliyetçiliğiyle pek bağlantılı olmadığı noktasında birleşiyor. Yine de Hüseyin'in esas amacının ne olduğu hakkında bazı tartışmalar var. Bireysel bir imparatorluk kurmak mı yoksa halifeliği kazanmak mı? Kanıtlar çok belirsiz.

(35) Mary C. Wilson, 'The Hashemites, the Arab Revolt and Arab Nationalism', Khalidi ve diğerleri, *The Origins of Arab Nationalism*, s. 214.

(36) Efrahim Karsh ve Inari Karsh, 'Myth in the Desert, or not the Great Arab Revolt', *Middle East Studies*, Cilt 33, No. 2 (1997) s. 267.

McMahon-Hüseyin Yazışmaları

1915 Temmuzu'nda Britanya'nın Ortadoğu'daki konumu önemli ölçüde bozulmuştu. Türkiye'ye öldürücü bir darbe indirmeyi amaçlayan Gelibolu'ya İngiliz-Fransız saldırısı açıkça başarısızlığa uğramıştı ve Dış Sefer Gücü yıl sonuna kadar geri çekilecekti. Artık Hüseyin, Türklere karşı isyanı başlatmak için İngilizlerden bir ödül garantisi alabilirdi. Bunu göz önüne alınca, Hüseyin'in açılış oyunu olan 14 Temmuz 1915 tarihli ilk mektubu gerçekten de çok cesurcaydı. (McMahon-Hüseyin yazışmaları adıyla tanınacak olan mektup dizisinin birincisiydi.) Aden dışında Arabistan Yarımadası'nın tümünü kapsayan, kuzeyde Mersin'e kadar uzanan, Akdeniz, Kızıldeniz, Basra Körfezi ve İran ile sınırlanan bir Arap devletinin kralı olarak tanınmayı talep etti. Günümüzdeki Suriye, güney Türkiye'nin bır kısmı, İsrail-Filistin, Ürdün, Irak, Suudi Arabistan, Körfez ülkeleri ve Yemen'in büyük bir kısmı bu sınırlar içinde kalıyordu. Ayrıca Britanya'nın, bir Arap halifenin ilan edilmesini onaylamasını da istiyordu.[37] Kahire'deki İngiliz yetkililerin Hüseyin'in isteğini gerçekçi bulmamasına şaşırmamak gerekir. Doğu İşleri Bakanı Ronald Storrs daha sonraları şöyle yazacaktı: 'O zamanlar ve şimdi hâlâ, Şerif'in ağzını ve Britanya hükümetinin cüzdanını gereğinden fazla açmış olduğu fikrine inanıyorum... İsteklerinin trajikomik olduğunu kendimizden (ve zorlanarak kendisinden) pek saklayamamıştık'.[38]

Önemsiz bir Arap yöneticinin mantıkdışı taleplerini kesinlikle reddetmemek, Gelibolu yenilgisinin Britanya'nın özgüvenine ne kadar ağır bir darbe indirdiğini gösteriyordu. Britanya hükümeti, Mısır Yüksek Komiseri Sir Henry McMahon aracılığıyla Hüseyin ile yazışmaları (yaklaşık on mektup) uzun süre devam

(37) Emir Abdullah'dan Ronald Storrs'a, 14 Temmuz 1915. Yazışma Büyük Britanya Parlamento Belgeleri Karışık. No. 3, 1939, Cmd 5957'de bulunabilir. Bundan böyle Cmd 5957.

(38) Ronald Storrs, *Orientations* (Ivor Nicholson & Watson, Londra: 1939) s. 160-1.

ettirdi.[39] McMahon-Hüseyin mektupları Britanya ile Haşimiler arasında 40 yıldan fazla sürecek bir askeri ittifakla son buldu. Ne var ki, yapılan siyasi anlaşmalar hakkındaki yazışmalar daha belirsiz ve yoruma açıktı. Temelinde Arapların bağımsızlığının derecesi ve bu Arap devletinin topraklarının genişlemesi konularındaki sorular çözümlenmeden kaldı.[40] Niçin böyle olmuştu? Elie Kedourie, İngilizlerin yanıtlarının 'bilinçli olarak belirsiz ve kasıtsız olarak çapraşık' olduğunu ileri sürüyor.[41] McMahon görevinin, 'Arap halkını doğru yola sokmak, düşmanlardan uzaklaştırmak ve kendi tarafımıza çekmek' olduğuna inanıyordu.[42] Belki de mektupları kendisine verilen değere oranla çok daha kurnazca hazırlanmıştı. Aslında sunulandan fazlasının masada olduğunu Hüseyin'in düşünmesi İngiltere'nin çıkarınaydı ve aynı zamanda yazışmaların belirsizliği dışardan bir okurun nelerin vaat edildiğinin şifresini çözemeyecek kadar yoruma açık olmasıydı. Belirli bir dereceye kadar yadsınabilecek sözcükler seçilmişti.

McMahon'ın ilk yanıtı 30 Ağustos 1915 tarihinde gönderilmişti. Oldukça kaçamak yanıt Arapların Türk yönetiminden kurtulmasını ve bir Arap halifenin seçilmesini desteklediğini açıklıyordu. Yine de McMohan sıcak savaş sürerken, Türkiye halen toprakları işgal etmişken, Haşimilerin Suriye'deki etkisinin gitgide zayıfladığının belirtileri ortaya çıkarken ve Suriyeli Araplar Osmanlılarla aynı tarafta olmayı yeğlerken, sınır ayrıntılarını konuşmak için çok erken olduğunu düşünmüştü. Hüseyin, 9 Eylül tarihli mektubunda varsayılan Arap devletinin sınırlarının kesin

(39) Yazışmalar Cmd 5957 ya da Antonius'un *The Arab Awakening* adlı kitabının 6. bölümünde bulunuyor.

(40) Kedourie, *In The Anglo-Arab Labyrinth*, Bl. 2; Monroe, *Britain's Moment in the Middle East*, Bölüm 2; Isaiah Friedman, *The Question of Palestine 1914-1918: British-Jewish-Arab Relations*, (Routledge & Kegan Paul, Londra: 1973) Bl. 6; Briton Cooper Busch, *Britain, India and the Arabs, 1914-1921* (University of California Press, Berkeley: 1971) Bl. 2.

(41) Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth*, s.4.

(42) Kedoruie, *In the Anglo-Arab Labyrinth*, s. 120.

olarak çizilmesini talep etti. Bu konuyu ihmal etmenin 'aralarının bozulması ya da benzeri bir şey' olarak kabul edileceği gibi tehdit içeren bir yanıt verdi.[43]

Yazışmalar belki anlaşmazlıkla bu noktada bitmiş ya da İngilizler Hüseyin'e karşı daha sert bir tavır takınmış olabilir. Bu arada yeni gelişmeler yaşandı: Osmanlı ordusunda bir kurmay subay ve anlaşılan *al-Ahd* adlı Arap milliyetçi grupta lider konumunda olan Muhammed Şerif al-Faruqi, Kahire'ye gizli bir gündemle gitti. Kahire'deki Askeri İstihbarat Şefi Tuğgeneral Gilbert Clayton ile 1915 sonbaharında yaptığı görüşmede Suriyeli Arap milliyetçi derneklerinin İngilizlerin tarafında silahlanacaklarını açıkladı. Buna karşılık bağımsız bir Arap devleti için Britanya'nın kesin desteğini istediklerini bildirdi. Eğer böyle bir güvence alamazlarsa, savaşta Türklere ve Almanlara tam destek vereceklerdi.[44] Şimdi al-Faruqi'nin Arap milliyetçiliğinin gücünü ve Türkler ile Almanlarla kendi temasını abartmış olduğu kabul ediliyor. Türklerin Arap milliyetçiliğini bastırmaya niyetli olduklarının hiçbir kanıtı olmadığı gibi, Almanlar da kendi müttefiklerinin arkasından yapılacak pazarlıkları hafife almazlardı. Yine de, görüşmenin raporları, Kahire'deki İngiliz yetkilileri ve askerlerini Şerif Hüseyin'in kabul edeceği bir anlaşmayı olabildiğince çabuk masaya koymaları gerektiği düşüncesine itmiş olduğunu gösteriyor. Londra'daki Lord Kitchener, Arapları kendi tarafında tutma fikrini destekliyordu. "Arapların İngiltere'ye olan geleneksel sadakatinden vazgeçilmesini önlemek için elinizden geleni yapmalısınız," demişti kesin bir dille.[45] Suriye'deki muhalif ordu birliklerinin önderlik ettiği bir Arap isyanının çökme noktasına gelmiş olan Gelibolu çıkartmasını kurtarmaya yardımcı olacağını düşünmüş olabilirdi.[46]

(43) Şerif Hüseyin'den McMahon'a, 9 Eylül 1915, Cmd 5957.
(44) Fromkin, *A Peace to End All Peace*, s. 176-80.
(45) Friedman, *The Question of Palestine 1914-1918*, s. 72.
(46) Fromkin, *A Peace to End All Peace*, s. 177-8.

Araplara kur yapmak stratejisine oldukça istekli olan Sir Edward Grey, bir yanıt hazırlaması için McMahon'a olabildiğince geniş yetki vermişti. Yine de Grey, Araplara çok fazla vaatte bulunmanın Hüseyin'i Britanya'nın bir vekili olarak algılayabilecek Fransızlarla sürtüşmeye neden olmasından çekiniyordu. McMahon, Whitehall dışişleri bakanlığındaki ilgili dairelere ve özellikle nelerin önerildiğini öğrenince şaşkına dönen Hindistan Bürosuna danışmadan Hüseyin'e mektubunu 24 Ekim 1915'te yolladı. Araplarla ilişkilerin geleceğinde ve özellikle Filistin hakkındaki görüşmelerde kilit bir rol üstlenecek olan bu taahhüdü öylesine kritik bir nokta oldu ki, en önemli bölümünü aktarıyoruz:

> Mersin ve İskenderun bölgeleriyle Suriye'nin, Şam, Humus (Homs), Hama ve Halep kentlerinin batısında kalan kesimi tümüyle Arap olmadığından, talep edilen sınırların dışında kalmalıdır. Bu değişikliği göz önünde bulundurarak ve Arap reisleriyle var olan anlaşmalardan önyargısız olarak, bu sınırları kabul ediyoruz... Değişiklik hakkı saklı kalarak, Büyük Britanya, Mekke Şerifi'nin talep ettiği sınırlar içinde kalan bölgelerdeki Arapların bağımsızlığını tanımaya ve desteklemeye hazırdır.[47]

McMahon ne demek istemişti ve bu sözcüklerle neyi ima ediyordu? Arapların bağımsızlığını desteklemek cümlesi göründüğü gibi algılandı. Bu nedenle savaş sonrası manda sistemi uygulanınca, Araplar tarafından sözleşmeden vazgeçmek olarak görüldü ve böyle karşılandı. Filistin'e gelince, McMahon 12 Mart 1922'de Sömürge Dairesine yazdığı mektupta, Filistin'i Hüseyin'e verdiği taahhütlerin dışında tutmayı amaçlamış olduğunu açıkladı. Oldukça zayıf bir iddiayla, tanımlamak için başka bir nokta bulamadığından güneyde Şam'da durmuş olduğunu bildir-

(47) McMahon'dan Şerif Hüseyin'e, 24 Ekim 1915, Cmd 5957.

di. Bir yıl sonra McMahon'ın mektuplarını yazmasına yardımcı olan Clayton, o tarihte Filistin Yüksek Komiserliğine getirilen Samuel'e Filistin'i katma niyetinin olmadığı konusunda güvence verdi. 23 Temmuz 1937 tarihinde McMahon *The Times* gazetesine yolladığı yazıda bağımsız Arap krallığı olacak bölgenin Filistin'i kapsamadığını açıkça onayladı.[48]

Bu mektuplara saygı gösterilmesi gerekir ve McMahon ile Clayton tarafından Filistin'in geleceğinin ciddi kaygılara konu olduğu bir dönemde yazıldığı unutulmamalıdır ama 1915 yılında durum bu değildi.

Eğer 'bölge' sözcüğü *vilayet* ile eşanlamlı olarak alınırsa, Suriye vilayetinin batısında bulunduğundan Filistin sınırların dışında kalmıştı. Ne var ki, bu görüş Humus ve Hama vilayetlerinin olmadığı, yalnızca İskenderun'u kapsayan Halep vilayetinin olduğu gerçeği karşısında pek sağlam görünmüyor. Eğer McMahon Şam'ın güneyinde hiçbir noktayı düşünememişse, Hayfa, Amman ve Akabe'ye giden demiryolunun kavşağı olan Dara'a gibi yerleri tanımlayabilirdi. Elbette Filistin ve Kudüs'ten söz edilmemesi önemlidir. Şam, Humus, Hama ve Halep kentlerinin batısındaki bölgeleri tanımlayarak McMahon'ın gelecekte Lübnan olacak Hıristiyan ve büyük bir olasılıkla Dürzi toplumlarının yaşadığı ve İngiltere'nin müttefiki olan Fransa'nın uzun süreli çıkarlarının bulunduğu bölgeyi düşünmüş olması sonucuna varılabilir.[49]

Filistin'in Hüseyin'e taahhüt edilen toprakların bir parçası olup olmadığı tartışmaları hiç kuşkusuz sürecektir ama önemli olan nokta, Arapların bu bölgenin İngilizlerden miras kaldığına inanmalarıydı.

---

(48) Sir Henry McMahon'dan Sir John Shuckburgh'a, 12 Mart 1922, Martin Gilbert, *Winston S. Churchill, Companion Volume IV*, Kısım 3: Nisan 1921-Kasım 1922 (Heinemann, Londra: 1977) s. 1805, bundan sonra Gilbert, *Churchill Companion, IV*, Kısım 3; Samuel, *Memories*, s. 172-3.

(49) Antonius, *The Arab Awakening*, s. 168-79.

Sykes-Picot Anlaşması ve Arap İsyanı

Bu pazarlık sürecinde Britanya'nın 1916 yılında Fransa ile bir anlaşma yaparak temelinde Ortadoğu'yu aralarında paylaştıklarını Hüseyin bilmiyordu. Yazarları Sir Mark Sykes ile François Georges Picot'nun adını taşıyan Sykes-Picot Anlaşması, Bunsen Komitesinin fikirlerinin bir çoğunu yansıtıyordu. Fransa, Acre limanın kuzeyinde kalan Akdeniz sahiline sahip olurken, Britanya, petrol zengini Mezopotamya ile Hayfa çevresinde sınırlı bir yerleşim yeri edinecekti. Diğer Arap toprakları Britanya ya da Fransa koruması altında kalacaktı. Bu anlaşmanın Arap bağımsızlığı için neler içerdiğini açıklamaya gerek yok ama aynı zamanda daha sonraları güneydeki Necef Çölü'nü kapsamadan, Britanya mandası altına girecek olan sınırlar içinde 'Filistin' adı verilen bir bölgenin ortaya çıkacağının işaretiydi. Britanya, Hıristiyanların Kutsal Mekânları konusunda Katolik ve Protestanların kaygılarına duyarlı olduğu gibi, Fransızları Süveyş Kanalı'ndan uzak tutmayı da istediğinden, Filistin uluslararası bir bölge olacaktı. Herhangi bir birleşik bağımsız Arap krallığı fikrini böldüğü için, Sykes-Picot Anlaşması'nın koşulları Rusya'daki Bolşevik devriminden sonra açıklanınca Araplar tarafından şiddetle suçlanacaktı.[50]

Yalnızca beş ay sonra, 5 Haziran 1916'da Hüseyin, isyan bayrağını çekti ama pek ses getirmedi. Hem kendisi hem Britanya'nın Arap Bürosu isyanın boyutlarını çok fazla abartmışlardı. Örneğin McMahon'a 16 Şubat 1916'da yazdığı mektupta Hüseyin, Osmanlı ordusundaki 100.000 Arap askerin isyancıların tarafına geçeceğini ima etmişti. Arap Bürosu da bu varsayımı desteklemişti Ne var ki, böyle bir taraf değiştirme gerçekleşmedi. Arap askerlerin büyük çoğunluğu Osmanlı İmparatorluğu'na dürüstçe sadık kaldı.[51] Hüseyin'in ortaya sürdüğü başıbozuk Arap Bedevi askerlerinin sayısı asla 15.000'i geçmedi. Üstelik Arap İsyanı'nın sınırları da çok kısıtlıydı. Cemal Paşa'nın ordudaki Arapların ara-

(50) Fraser, 'The Middle East: Partition and reformation', s. 166.
(51) Fromkin, *A Peace to End All Peace*, s. 218-9.

sındaki potansiyel bölücüleri önceden harekete geçip bastırmış olması nedeniyle Suriye ya da Filistin'de isyan çıkmadı. İsyanın sürdürülmesi için İngilizlerin Araplara büyük miktarlarda para ve silah yardımı yapması gerekti. Britanya ordusunun doğrudan katkısı ise danışman sağlamak ve ara sıra deniz ve hava gücüyle destek olmanın dışına çıkmadı.

Hüseyin'in başlattığı isyanın sınırlı kalması İngilizler için hayal kırıcıydı ama yine en azından bir başkaldırının yaşanmasına memnundular. Başlangıçta Mekke'yi ele geçirerek elde ettikleri başarının ardından Arap güçleri pek fazla ilerleme kaydetmedi. Taktik yeteneklerden yoksun oldukları ve Osmanlı toplarının ateşine maruz kalmaktan korktukları için Kızıldeniz'deki Cidde limanını İngilizlerin deniz ve hava desteğiyle ele geçirdiler. Taif ancak 1916 Eylülü'nde düştü ve Türk ordusu savaşın bitiminden aylar sonrasına, 1919 yılının başlarına kadar Medine'yi elinde tuttu. 1916 Temmuzu'nun ortasında isyan iyiden iyiye zayıfladı. Disiplinli bir orduyu muhafaza etmek Hüseyin için çok zordu ve firar edenlerin sayısı oldukça yüksekti. Hüseyin'in oğulları arasmda askeri açıdan en akıllı ve en cesur olanı Faysal, 1916 Ağustosu'nda Albay Cyril Wilson'a, saldırıya geçtikleri takdirde Türklerin baskın durumda olacaklarını itiraf etti. Kısa bir süre sonra isyana yardımcı olması için Britanya'nın Hicaz sahiline çıkartma yapmasını istedi.[52] Gitgide yükselen askeri sorunlardan rahatsız değilmiş gibi görünen Hüseyin, 1916 Ekimi'nde kendini Arap Kralı ilan etti. Ne var ki, İngilizlerin kaygıları iyice artmıştı ve 1916 yılının sonunda Hüseyin'e verilen desteğin arttırılması kararlaştırıldı. Parasal yardım miktarı ayda 125.000 sterlinden 200.000 sterline çıkarıldı. Hüseyin'in talep ettiğinden fazla miktarda silah yardımı da yapıldı. Para yardımı çok önemliydi; çünkü Bedevi kabilelerini silah altına almak için vatanseverlik duygusundan çok dağıtılan altınlar işe yarıyordu. Yine de, Bedevilerin disiplinsizliğinin yanı sıra fiyat pazarlıkları da çoğu zaman askeri

(52) Bkz. Karsh ve Karsh, 'Myth in the Desert', s. 295-7.

operasyonların zamanında yapılmasını engelliyordu. Görünürde müttefik olan kabilelerin sürtüşmeleri nedeniyle çatışmalar yarıda kalabiliyordu ve hatta bir seferinde kahve içmek için bile mola verilmişti. 1916 sonlarında Arapların askeri danışmanı olan T. E. Lawrence, Bedevi askerlerin hedefe ulaşmadan önce ganimetleriyle birlikte evlerine gitmelerini eleştirmişti.[53] Albay C. E. Wilson, Hicaz'a giden Britanya askeri misyonunu yönetiyor, Clayton gittikçe daha etkili roller üstleniyor ve Arap Bürosu aracılığıyla Arap İsyanı'na Britanya yardımının büyük bir kısmını koordine ediyordu ve böylece isyanın stratejik yönü Hüseyin'in elinden kayıp gitmiş oluyordu.[54]

Arap Bürosu

İstihbarat Dairesi Başkanı William Reginald ('Blinker') Hall, 1916'da Yakın ve Ortadoğu'da tanınmış bir İngiliz arkeolog olan David Hogarth'ı, Araplarla teması sağlayan İngiliz subaylar ve yetkililerle birlikte çalışması için işe aldı ve böylece gelecekteki olaylar üzerinde etkili bir rol oynayacak olan Arap Bürosu kuruldu. Daha sonra Hogarth, gözdelerinden biri olan T. E. Lawrence ile Arabistan uzmanı Gertrude Bell'i yanına aldı. 1916 Martı'nda Kahire, Arap Bürosu'nun merkezi oldu. Büronun başında Clayton vardı ve Ronald Storrs da önemli bir rol oynuyordu. Arap Bürosu, Suriye, Arabistan ve Filistin hakkında Britanya hükümetine bilgi, rapor ve görüş sunuyordu. *Arab Bulletin* adlı gizli bir bilgilendirme kitabı olan en bilinen yayını 1916 ilkbaharından itibaren İngiliz yetkililer arasında dolaşmaya başladı.

Arap Bürosu genellikle aşırı derecede Fransa düşmanı olarak tanımlanıyordu. Clayton, Hogarth, Lawrence, Bell ve Mısır'a yeni atanan Britanya Yüksek Komiseri Reginald Wingate, Fransızların

(53) Karsh and Karsh, 'Myth in the Desert' s. 295-7.

(54) Howard Morley Sachar, *The Emergence of the Middle East, 1914-1924* (Allen Lane, Penguin Press, Londra,: 1970) s. 134-5

Ortadoğu'daki amaçlarına kesinlikle antipati duyduklarını açıkça sergiliyorlardı. Haşimileri, Fransızların Suriye üzerindeki etkisini azaltmak ya da yok etmek için potansiyel bir araç olarak görüyorlardı. Bazı tarihçiler Arap Bürosu'nu, Arap davası ve Haşimilerin etkisinde kalmış, masum ve hevesli bir grup olarak görmeyi yeğliyorlar. En azından korudukları kişilerin ve inandıkları davanın savaşın ardından Fransızların aleyhine de olsa, bazı hedeflerine ulaşmasına kararlı olduklarını iddia ediyorlar. Bazıları bu görüşün, Sykes-Picot Anlaşması ile Hüseyin-McMahon yazışmaları arasındaki çelişkiler nedeniyle büro üyelerinin suçluluk duygusundan kaynaklandığını ileri sürüyorlar. Ne var ki, Arap Bürosu'nun en fazla ilgilendiği konu, Britanya İmparatorluğu'nun Arap dünyasındaki sömürgeci çıkarlarını genişletmekti. Büro üyeleri, ismen Hüseyin'in yönetimi altında ama İngiltere'nin resmi olmayan denetiminde gevşek bir federasyonunu, bunu elde etmenin en iyi yolu olarak görüyorlardı.(55)

T. E. Lawrence, savaştan sonra yazdığı ve sıklıkla alıntılanan bölümünde Britanya ile Osmanlı İmparatorluğu'nun ardılı olan Arap devleti arasında resmi anasayal bağ bulunması olasılığından söz etmişti: "Benim arzum, Arapların bizim ilk kahverengi dominyonumuz olmaları ama son kahverengi sömürgemiz olmamalarıdır'.(56)

Faysal ve Lawrence

Bir İngiliz-İrlandalı toprak sahibi babanın evlilik dışı oğlu olan genç astsubay T. E. Lawrence, belki de Arap Bürosu'nun en önemli ismiydi ve kesinlikle en tanınmışı olacaktı. Hem düşün

(55) Bruce Westrate, *The Arab Bureau: British Policy in the Middle East, 1916-1920* (Pennsylvania State University Press, University Park, PA: 19912) s. 6-9.

(56) T. E. Lawrence'dan Lord Curzon'a, 27 Eylül 1919, David Garnett (ed.) *The Letters of T E Lawrence* (Jonathan Cape, Londra: 1938) s. 291-3.

hem de hareket adamı olarak üstlendiği rol, Birinci Dünya Savaşı öncesindeki Ortadoğu'da yaptığı gezilerden edindiği bilgilere dayanıyordu. Geleneksel Arap kültürüne yakınlaşmış ve gerek Jön Türkler gerekse Fransız misyonerler ya da eğitimciler gibi modernleştirme çabası gösterenlere düşmanlık beslemeye başlamıştı. Arap Bürosu'nun Fransız karşıtı görüşleri elbette onu da etkilemişti. 1916 yılının başında Mezopotamya'ya gönderilip başarısız İngiliz seferine tanık olduktan sonra 1916 Ekimi'nde Storrs ile birlikte Arap İsyam'nı değerlendirmek göreviyle Cidde'ye yollanmıştı. Bundan sonraki iki yılı Arabistan'da geçirip isyanda önemli bir rol oynayacaktı.

Geldiği zaman umarsızca çırpındığına tanık olduğu isyanda gerçekten de önemli bir etki yarattı. 1916 Ekimi'nde Türklerin askeri üstünlüğü ellerinde tuttukları kesinlikle belliydi. Arapların Medine'yi ele geçirme olanakları yoktu. Ayrıca Hüseyin, Bedevi kabilelerinin daracık sınırları dışında hiçbir yerden destek alamıyor, yalnızca Britanya'nın parasal yardımıyla rüşvet dağıtarak destek toplamaya çabalıyordu.

İsyanın Hüseyin'in en dinamik yapılı Faysal adlı oğlu çevresinde odaklanması gerektiği sonucuna vardı: "Arabistan'a aramaya geldiğim adamın bu kişi olduğunu ilk bakışta hissettim – Arap İsyanı'nı zirveye yükseltecek bir liderdi," diye yazacaktı. [57] Yine Faysal'ın kusurlu yönlerini de algıladı, sadakat açısından kabilelere aşırı derecede yakın olduğunu fark etti. Alternatif olarak diğer üç kardeşinin durumu daha kötüydü: Ali'nin sağlığı bozuktu, Zeid çok genç ve toydu, göze en çarpan seçenek olan Abdullah ise Lawrence'a göre iyi bir politikacıydı ama devlet adamı olarak yetersizdi.[58] Üstelik Lawrence onun askeri açıdan beceriksiz olduğunu da düşünüyordu. Arap Bürosu'nun başkanı Clayton'ı tüm kararsızlığına karşın, bu durumun yararları hakkında ikna

(57) Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, s. 76.

(58) Bkz. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, s. 51. Abdullah'ın dürüstlüğünü sorguluyor.

etmeyi başardı. Büronun görüşüne göre Faysal lider olarak en popüler kişi değildi. Abdullah, isyanı başlatmak konusunda çok hevesliydi ve İngilizlerle ilk teması o kurmuştu. Buna karşılık Faysal, isyan konusunda en isteksiz olan kardeşti. Ne var ki, isyan gelişirken Osmanlılara karşı yaklaşımı sertleşti ve bir uzlaşma (aşağıya bakınız) olasılığına kendini açık tutarken bir yandan da kabul edilebilir bir anlaşmanın pek de mümkün olmadığını gitgide daha fazla düşünüyordu.[59]

Clayton, Arap İsyanı ve kuzey Hicaz'daki operasyonlar hakkında bilgi konusunda gitgide Lawrence'a daha fazla dayanır olmuştu ve Kahire'ye ulaşan bilgileri denetleme becerisiyle Lawrence önemsiz bir kişi olmaktan etkili bir isim olmaya dönüşmüştü. 1916 Kasımı'ndan sonra Arap İsyanı'nın irtibat subayı oldu ve böylece Faysal'ın stratejisine karar vermekte önemli bir rol üstlendi. İngiltere'nin parasal yardım ve silah teslimatlarını kontrol etmesi ona gerçek bir güç kazandırmıştı. Zekâsını kullanarak Arap kültürünün duyarlı yönlerine kendini başarıyla uyarlayıp Faysal ve diğer Araplarla işe yarayan bir işbirliği kurmayı başarmıştı. Becerikli ve diplomatik yaklaşımıyla İngiliz-Haşimi ittifakının karşısındaki bazı ciddi sorunların halledilmesine yardımcı oldu.

Lawrence'ın bölgeye gelişinin Arap İsyanı'nda önemli bir itici güç olduğu konusunda hiç kuşku yoktur. Taktik açısından en önemli kararı, Arapların deve ve at üzerindeki becerileriyle hızlı hareket edebilmek gibi en büyük avantajını kullanmaktı. En büyük dezavantajlarıysa, can kaybına karşı savunmasız olmalarıydı ve moralleri son derece kırılgan olduğundan kolay katlanabilecekleri bir durum değildi. Sıcak temas yerine çölün açık alanlarında uzaktan savaşmanın daha iyi olacağını fark etti.[60] Araplar, ancak avantajlı konumda olduğu zaman saldırıya geçebilirler-

(59) James Barr, *Setting the Desert on Fire: T E Lawrence and Britain's Secret War in Arabia, 1916-18* (Bloomsbury, Londra: 2007) s. 102-3.

(60) Lawrence *Seven Pillars of Wisdom*, s. 183-4.

di. Böylece Arapların taktiklerini, stratejilerini, askeri kaynaklarını ve becerilerini Hicaz coğrafyasına uyarladı. Türk piyadelerine yapılan açık saldırılar genellikle felaketle sonuçlandığından, saldırıların demiryolları, altyapı ve malzeme konvoyları gibi yumuşak hedeflere yöneltilmesine karar verdi. Medine gibi Türk askerlerinin yoğun olduğu bölgelere saldırı yapmanın anlamsızlığını fark etti. Arapların top ateşine karşı duramamaları bu tip saldırıları engelliyordu. 25.000 kişilik garnizonu savaş boyunca köşeye kıstırıp hareketsiz bırakmak daha iyi olacaktı.[61] 20. yüzyılın başlarında Arap Yarımadası'nda barış zamanında sık sık yaşanan minik baskınları andıran saldırılar Arapları hem işin içinde tutacak hem de özgüvenlerini arttıracaktı. Ayrıca Arapların saldırılarda elde ettikleri ganimetlere sahip çıkmalarına da izin verdi. Koşullardan memnun kalmadıkları anda çekip gidecek olan göçer Bedevilere Batılı askeri disiplini uygulamaya çabalamanın anlamı yoktu. Aralarında 1917 Temmuzu'nda Akaba'nın ele geçirilmesi gibi kilit çatışmaların da bulunduğu saldırılarda Lawrence, önemli taktik becerilerini ve askeri bir durumdan yararlanma yeteneğini ortaya koydu.

Faysal, artık kardeşlerden biri olmak yerine *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) konumuna gelmişti. Büyük ağabeyi Abdullah'ı ve hatta babasını bile gölgede bırakacaktı. İsyanın ardındaki itici Arap gücü olmuştu. Çocukluk yıllarını İstanbul'da geçirdikleri için o da kardeşleri de Bedevi değildiler. Aslında Arapların çoğu onları *efendi* yani soylu aileye mensup, modern laik eğitim almış, Batılı giyim tarzını ve görüşlerini benimsemiş kişi olarak görüyordu. Ne var ki, Mekke'ye dönünce babaları Bedevi gibi davranmalarında ısrarcı olmuştu. Köklerine geri dönmeleri için hiçbir konfor içermeyen bir biçimde yabanıl doğada yaşamaya yollanmışlardı. Yine de yetiştirilme biçimi onları diğer Bedevilerden ayırıyordu. Lawrence, Hüseyin'in dört oğlunun, 'hiçbir ülkenin vatandaşı olmadığını, belirli bir toprak par-

(61) Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, s. 215.

çasını sevmediğini, gerçek sırdaşları ya da yardımcılarının bulunmadığını, birbirlerine ya da karşısında huşu içinde durdukları babalarına açılmadığını' anlatıyor.(62)

Arap İsyanı'nın yaşadığı başarıların ardında Lawrence ile Faysal'ın işbirliği yatıyordu. Emirleri her zaman Faysal verirken, Lawrence yalnızca danışmanlık yapıyordu. Lawrence'ın Faysal'a emir vermesi gerçekçi olmazdı; onu ikna etmesi ve adamlarını yönetmesine izin vermesi gerekirdi. Bazen Faysal'ı da babasını da idare etmek çok zor oluyordu. Her şeye karşın Lawrence ile Faysal yararlı bir ortaklık kurmuştu. Bu yakınlaşmanın nedenlerinden biri Lawrence'ın İngiliz politikasının bazı gizli yönlerini Faysal'a açıklamaya yatkın olmasıydı. 1917 Şubatı'nda Sykes-Picot Anlaşması'nın, McMahon yazışmalarını hükümsüz kıldığını ve savaş sonrasında bölgede Fransa'nın önemli bir rol oynayacağını açıkladı. Fransızların oradaki iddialarını önlemek için kuzeye doğru ilerlemek ve isyanı Suriye'ye yaymak gerekiyordu. Lawrence'in açıklamasının Akaba limanına bir saldırı düzenlemek amacıyla Hicaz'a küçük bir Fransız askeri birliğinin gönderilmesi önerisine dayandığı varsayılıyor. Böylece Arapların Hicaz'da köşeye sıkıştırılacağına ve Fransa'nın elinin Suriye'de serbest kalacağına Faysal'ı ikna etti. Artık Faysal kuzeye gidip Suriye'nin en önemli kentlerinden Şam'ı ele geçirmesinin yaşamsal önem taşıdığını anlamıştı.(63)

Lawrence'in önerdiği taktiklerin işe yaradığının ilk işareti, Cidde ve Mekke'nin kuzeyinde yer alan ve Hicaz demiryoluna saldırıların yapılması için merkez olarak kullanılabilecek Wejh sahil kentine yapılan saldırıda görüldü. Aynı zamanda operasyonların Hicaz'dan Suriye'ye doğru genişlediğini de gösteriyordu. İngiliz donanmasının desteğiyle kent 23 Ocak 1917'de Faysal'm adamlarının eline geçti. Araplar buradan Hicaz demiryoluna vur-kaç

(62) Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, s. 85.

(63) Jeremy Wilson, *Lawrence of Arabia: The Authorized Biography of T E Lawrence*, (Heinemann, Londra: 1989) s. 361-2.

operasyonları düzenlemeye başladılar. Demiryolunu açık tutmak için Osmanlılar daha fazla kaynak aktarmak zorunda kaldılar ve seferin sonuna kadar savunma konumunda kaldılar. Tıpkı Lawrence'in arzuladığı gibi Medine'de sıkışıp kalmışlardı.

Lawrence, 1917 ilkbaharında ve yaz başında gözden kayboldu. Arap İsyanı için kabile gruplaşmalarından alınan desteğin boyutlarını kendi gözleriyle görmek için Suriye'ye gitti. Bu girişimi Faysal'ı kuzeye yönlendirme isteğiyle de bağlantılıydı. 1917 Haziranı'nda Hicaz'a dönünce, Akaba limanına bir operasyon düzenledi. Limanın ele geçirilmesi Britanya'nın Ortadoğu güçlerinin komutanı General Sir Edmund Allenby'yi Lawrence'in yetenekleri ve Arap İsyanı'nın işe yaradığı konusunda ikna etti. Lawrence'in gerilla saldırılarıyla çok sayıda Osmanlı askerini belirli bir noktada tutabilmesi İngilizlere pek pahalıya patlamıyordu. Ertesi yıl Akaba'daki merkezden Lawrence ile Faysal, Maan ve Amman kentlerindeki Osmanlı birliklerine ve Şam-Medine demiryoluna saldırılara önderlik ettiler ama aralarındaki bağlantıyı koparmayı başaramadıklarından Medine'deki Osmanlı garnizonu ateşkes ilanının sonrasına kadar zarar görmeden kaldı. Allenby komutasında İngiliz birlikleri 1918 yazında ve sonbaharında Suriye'ye doğru ilerlerken, Arap düzensiz ordusu kanatlarda işe yarıyor ve karşı tarafın dikkatini dağıtıyordu ama etkisini Lawrence ile Arap liderleri biraz fazla abartıyorlardı.(64)

Siyonistler ve Britanya hükümeti

1916 yılına gelindiğinde Ortadoğu'nun belirli kilit sorunları birbirinin içine girmişti. İşin özünde Osmanlı İmparatorluğu'nun kaçınılmaz kaderi vardı ve Britanya bununla bağlantılı olarak yeni Haşimi müttefikleriyle hatalı tanımlanmış anlaşmalara girmişti ve bir yandan kendi amaçlarını geliştirmeye çalışırken bir

(64) Lawrence ve Arap İsyanı hakkında iki yeni tarihli öykü için bkz. : Barr, *Setting the Desert on Fire* ve Wilson, *Lawrence of Arabia*, bölüm 13-26.

yandan da Fransızların ve Rusların duyarlılıklarını hesaba katmak zorunda kalıyordu. Bunların hepsi gelecekte sıkıntı yaratma potansiyeli içeriyordu ve ilaveten Filistin konusunda Siyonist umutları da işin içine girmiş ve Türkiye'nin savaşa girmesiyle biraz daha yükselmişti. Filistin'e yerleşmiş olan Yahudiler kendi konumları açısından korku içindeydiler; çünkü yeni yerleşimcilerin çoğu Rusya'dan gelmişti ve şu anda Türkiye bu ülkeyle savaştaydı. Suriye ve Filistin'in yönetimini elinde tutan Cemal Paşa Ermenilerin, Yahudilerin ve Arap milliyetçilerinin siyasi amaçlarını aynı kuşkuyla karşılıyordu. Arap halkının belleğine 'Kasap Cemal' olarak yerleşmişti ve 1922'de bir Ermeni tarafından öldürülecekti. Amerika'nın İstanbul elçisi Henry Morgenthau sayesinde ve Almanların Yahudi toplumunun fikrini dışlamak istememesi nedeniyle Filistin'deki Yahudiler Cemal Paşa'nın dikkatinden uzak kalıyorlardı. Yine de Cemal Paşa Siyonist hareketler üzerinde çok sert baskı yapıyordu. 1915 yılının sonunda 11.000'den fazla Yahudi Mısır'a kaçmış ya da sürgün edilmişti. Bazı Yahudiler Osmanlı ordusunda görev yaparken 1917'de Cemal Paşa Tel Aviv'deki yeni yerleşim yerinin boşaltılmasını emretti. Ekonomi çökmeye başlayınca hem Arap hem de Yahudi toplumu açlıkla yüz yüze kaldı.(65)

Mısır'a sürgün edilen genç Yahudilerin yanıtı Britanya'nın yanında yer almak oldu ve Siyonist Katır Bölüğü (Zion Mule Corps) adında bir nakliye şirketi kurdular ve 1915'te Gelibolu'da başarıyla hizmet verdiler. Maceraperest bir İrlandalı Protestan olan komutanları Yarbay John Henry Patterson DSO, yaşadıklarının öyküsünü 1916 yılında yayınladığı *With the Zionists in Gallipoli* adlı kitabında anlattı. Patterson, komuta ettiği insanların potansiyeline öylesine inanmıştı ki, Londra'ya dönünce Yahudi taburlarının kurulması için çağrıda bulundu ve daha sonraları üç tabur onun komutasında Filistin'de savaştı. Gelecekteki İsrail Savunma Gücü'nün kurucularından biri olarak görülen Patterson, ya-

(65) Slutsky, 'Under Ottoman Rule (1880-1917), s. 24-7.

şamının sonuna kadar Siyonizm ile ilgilendi.[66] Siyonist Katır Bölüğü'nün ardındaki Yahudi itici güçleri Çarlık ordusundaki ilk Yahudi subay ve Rus-Japon Savaşı'nın tek kollu gazisi olan Joseph Trumpeldor ile Vladimir ya da Ze'ev Jabotinsky idi. Odessa doğumlu bir gazeteci olan Jabotinsky, savaş öncesinde Siyonist kongrelerine konuşmalarıyla damgasını vurmuş ve İbrani Üniversitesi konusunda Weizmann ile takışmıştı. 1920 yılında Weizmann ile yaptığı ciddi bir tartışmanın ardından Siyonist Organizasyon'dan çekilip 1925 yılında sağ görüşlü Revizyonist Siyonist grubunu kurmuştu. Siyonist sağ görüşün kurucusu ve aydın beyni olarak kabul edilir. Bu hareketin mirası 1977 seçimini Menahem Begin'in kazanmasıyla birlikte günümüze kadar İsrail politikasında sağlam bir güç olarak varlığını sürdürüyor.[67]

Siyonizm'in evrimini anlamak için Jabotinsky ve esin kaynağı olan gelenekleri çok önemlidir ama aynı zaman diliminde Mısır'da bulunan başka bir genç adam da kendi kaderinin Weizmann'ın kaderiyle birbirine girdiğini fark etmişti. David Gryn adıyla Rus İmparatorluğu'nun Polonya limanı Plonsk'da dünyaya gelen David Ben-Gurion, 1906 yılında Filistin'e göç etmişti. Siyonizm'e olan tutkulu sadakatleri dışında Weizmann ile başka hiçbir benzerlikleri yoktu. Weizmann uzun boylu, kibar, Rusya'nın, Almanya'nın, İsviçre'nin ve İngiltere'nin eğitim sistemlerini tanıyan bir kişiydi. Ben-Gurion ise kısa boylu ve kavgacıydı; yüksek öğrenimi savaş nedeniyle kesilmeden önce İstanbul'da kısa bir süre hukuk fakültesine devam etmişti. Belki de Ben-Gurion'un yaşlı adama karşı tavrının ipucu, kendi yaşlılı-

(66) L.S. Amery, *My Political Life Volume 2: War and Peace, 1914-1929* (Hutchinson, Londra: 1953) s. 117-8; John Henry Patterson, *With the Zionists in Gallipoli* (Hutchinson, Londra: 1916). (Çanakkale Savaşı'nda Siyonistler). Patterson'm en tanınmış yapıtı: *The Man-Eaters of Tsavo* (Macmillan, Londra: 1907). Afrika maceraları 1966 yılında çevrilen *The Ghost and the Darkness* adlı filmde anlatılmıştır.

(67) Avi Shlaim, *The Iron Wall: Israel and the Arab World* (Penguin, Londra: 2000) s. 11; Rose, *Chaim Weizmann*, s. 131-3.

ğında gözlemlediği gibi, Galile bataklığının kurutulmasının, Batı Avrupa'daki iyi giyimli Siyonistlerin lobi çalışmaları kadar yararsız olduğu görüşünde yatıyordu.(68)

Ortadoğu'nun haritasını değiştirecek olan bu olaylarla beraber, Fransa ve Belçika'daki İngiltere'nin ana cephesinde savaş hayal bile edilmeyecek boyutlara ulaşmış ve küçük çaplı, 1914'ün ünlü 'Old Contemptibles' (İhtiyar Reziller) adıyla bilinen Britanya Dış Sefer Gücü, ülke tarihinin ilk kitle ordusu biçimine dönüşmüştü. Ama ordunun büyümesi bazı sorunları da beraberinde getiriyordu. Örneğin malzemeler ordunun gereksinimini karşılamaya yetmiyordu. Özellikle topçular için sorun büyüktü ve 1915 ilkbaharında 'Büyük Mermi Skandalı' olarak bilinen olay, Britanya politikasını sarsacak ve mayıs ayında yeni bir koalisyon hükümetinin kurulmasında önemli bir rol oynayacaktı. Sonuçta David Lloyd George'un yönetiminde Savaş Gereçleri Bakanlığı kurulacak ve ordunun gerek duyduğu her şeye sahip olması sağlanacaktı.(69)

Top ve tüfek mermilerini atan dumansız barutun temel hammaddelerinden biri olan aseton çok acil olarak gerekliydi ve Weizmann fermentasyon araştırmaları sırasında bu madde üzerinde çalışma yapmıştı. Bulguları Ayrshire bölgesinde Irvine yakınındaki Ardeer'de bulunan büyük Nobel cephane işletmesindeki araştırmacı bilim insanlarının dikkatini çekti ama 1915 yılında fabrikadaki büyük patlama önemli bir engel oluşturdu. Bu arada dumansız baruttan sorumlu olan Sir Frederick Nathan aracılığıyla deniz kuvvetleri zaten Weizmann ile iletişim kurmuştu ve anlaşılan bu yaklaşım Bahriye Nazırı Winston Churchill ile yapılan bir toplantıda onaylanmıştı. Önemli toplantılara ilişkin kayıtlar belki biraz eksiktir ama Weizmann herhalde 1915 Haziranı'nda

(68) David Ben-Gurion, *Recollections*, (edi) Thomas R. Bransten (Macdonald Unit 75, Londra: 1970) s. 60-1.

(69) David Lloyd George, *War Memoirs*, 2 cilt (Odhams Press Ltd, Londra: 1938) Cilt I, s.112-17.

Scott'un bürosunda bir kez daha Lloyd George ile görüştü ve mısırdan aseton üretmesi için yeşil ışık yakıldı. Hükümet adına çalışmaya başlayınca Manchester Üniversitesi'nden izin alıp Londra'ya taşınmak zorunda kaldı. Üretiminin Britanya'nın savaş gücüne önemli bir katkısı olduğu kuşkusuzdur. Ayrıca bu işler ona yeni bir parasal güvence sağladı ve böylece kuzeydeki unutulmuş bir kentten İngiliz siyasetinin merkezine giden yola girdi.[70]

Weizmann'ın aseton üzerindeki çalışmasıyla Siyonizm hakkındaki Balfour Deklarasyonu arasındaki bağlantıya geçerlilik kazandıran Lloyd George idi. Kendi anlatımına göre, çalışmasının karşılığında nasıl bir şeref payesi için önerilmek istediğini Weizmann'a sormuştu. Bu soruya Weizmann kendisi için hiçbir şey istemediğini ama eski vatanlarına dönmek umudu taşıyan soydaşları için bir şeyler yapılabileceğini yanıtını vermişti. Lloyd George gerçi bunun Balfour Deklarasyonu'nun başlangıcı olduğunu iddia ediyordu ama durum göründüğünden farklıydı; çünkü işin dinamiği çok daha karmaşıktı ama yine de 1944 Kasımı'nda Weizmann'ın 70. yaşgününde yayınlanan bir kitaba önsöz yazarken, aynı konudan söz etmişti.[71] Konunun en sıradan gerçek yanı ise, Weizmann'ın 1916'da Britanya devletine önemli bir hizmet vermesi ve hükümetin tepesindekilerin gözünde artık saygın bir kişi konumuna gelmiş olmasıydı. Aralık 1916'da Lloyd George, Siyonizm'e fazla ilgi göstermeyen Asquith'in yerine başbakan seçilip Balfour'u Dışişleri Bakanı yapınca bu durum daha da önem kazandı. Ama Asquith ile birlikte Samuel de siyasi sürgüne gittiğinden son derece etkili bir müttefik yitirilmiş oldu.

---

(70) Weizmann, *Trial and Error*, s 218-22; Wilson (ed) *The Political Diaries of C.P. Scott*, s. 128: Lloyd George, *War Memoirs* Cilt I, s. 347-8; Reinharz, *Chaim Weizmann: The Making of a Statesman*, s. 40-72; Rose, *Chaim Weizmann*, s. 152-8.

(71) Lloyd George, *War Memoirs*, Cilt I, s. 349: Rt. Hon Earl Lloyd George of Dwyfor, OM, "Önsöz", Goodman, *Chaim Weizmann*; Reinharz, *Chaim Weizmann: The Making of a Statesman*, s. 67-9.

Lloyd George'un koalisyon hükümeti savaş kabinesine ülkenin en üretken emperyalist düşünürlerinden, Boer Savaşı'nın ve ardından Güney Afrika'nın yeniden yapılandırılmasının önde gelen isimlerinden biri olan Alfred Lord Milner'i getirdi. Siyasi değişimlere duyarlı olan Milner'in yaşamdaki misyonu devlet birliği ve federasyon ilkeleriyle Britanya İmparatorluğu'nu muhafaza etmenin yollarını ilerletmekti. 1910 yılında 'Yuvarlak Masa' adıyla bilinen yeni bir grubun kurulmasında ve aynı adı taşıyan etkili bir derginin yayınlanmasında öncü olmuştu. Grubun üyeleri arasında bulunan 1911'den itibaren Güney Birmingham Muhafazakâr Parti Parlamento üyesi ve Savaş Kabinesi Bakan Yardımcısı olan Leo Amery ile 1916-1918 yılları arasında Abluka Bakanlığı yapan Muhafazakâr Parti'nin merhum Başbakanı Salisbury Markisi'nin oğlu olan Lord Robert Cecil, daha sonraları Balfour Deklarasyonu adını alacak olan bildiriye gerekli desteği vermek için Milner'a katılmışlardı. Reginald Coupland ise, daha sonraki yıllarda Weizmann'ın düşünme biçimini etkileyecek ve Filistin'in gelecekteki kaderinin kararlaştırılmasında etkili olacaktı.[72] 1917'de Milner'in Savaş Kabinesi üzerindeki etkisi zirveye ulaşmıştı ve yardımcılarım iyi yerlere getirmişti. Milner, Amery ve Cecil dışında şimdi savaş çabalarını yürüten bürokrasinin merkezinde Weizmann çok değerli iki müttefik daha buldu. Bunlardan biri, çok çeşitli yetenekleri ve tanıdıkları olan, Muhafazakâr Parti'nin Denbigh milletvekili, 3. Baron Herlach'ın varisi ve Salisbury Markisi'nin damadı Right Honorable William Ormsby-Gore idi. Kahire'deki Arap Bürosu'nda istihbarat subayı olarak çalışırken Ortadoğu hakkında önemli bilgiler edinmişti ve 1917 yılında Milner'in Parlamento Özel Sekreteri ve Savaş Kabinesi Sekreter Yardımcısı olarak etkili bir konumda bulunuyordu. Ormsby-Gore yıllar içinde Weizmann'ın güvenilir bir müttefiki olduğu-

(72) Andrea Bosco ve Alex May (ed.) *The Round Table, the Empire/ Commonwealth and British Foreign Policy* (Lothian Foundation Press, Londra: 1997) s. i-xv.

nu kanıtlayacaktı. İkincisi ise yine kabine sekreteryası üyesi olan Sir Mark Sykes idi. Zengin bir toprak sahibi ve 6. Baronet olan Sykes, Muhafazakâr Parti Hull milletvekiliydi ve Türkiye olayları uzmanı olduğu gibi Osmanlı'nın Arap, Ermeni ve Yahudi halklarının destekçisi olmuştu. Sykes-Picot Anlaşması'nı Britanya adına hazırlayan kişiydi ve 1917'ye kadar Filistin'le bağlantılı belirli bir görevi olmuştu. Weizmann onu, Siyonizm'in en büyük değerlerinden biri olarak tanımlayacaktı.[73] Sykes, 1919 Şubatı'nda, 39 yaşında, Barış Konferansı'nın Britanya delegelerinden biri olarak gittiği Paris'te ne yazık ki gripten ölecekti.

Balfour Deklarasyonu'nun geliştirilmesi

Balfour Deklarasyonu'na doğru giden pazarlıkları incelemeden önce Britanya ile müttefiklerinin 1917 yılında kendilerini içinde buldukları durumu göz önüne almak gerekir. 1916 yılındaki Jutland Deniz Savaşı hiç de Nelson'vari geleneksel bir zafer kazandırmamıştı; 1917'de ise Almanya'nın uyguladığı sınırsız denizaltı savaşı stratejisi Britanya'nın temel malzeme gereksinimini kesme tehdidi içeriyordu. Karada ise 1916 Temmuzu'nda büyük umutlarla başlatılan Somme saldırısı duracak noktaya gelmiş ve Fransız ordusu ancak büyük bedeller ödeyerek Verdun'da tutunabilmişti. Fransızların 1917 yılındaki felaketle sonuçlanan saldırısı orduda isyana yol açarken, Britanya'ın Passchendaele çatışması da daha fazla başarılı olmayacaktı. Çar'ın 1917 Martı'nda tahtından indirilmesi ve Rusya'daki olayların kasım ayında Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesiyle sürmesi, deneyimli Alman ve Avusturya-Macaristan ordularının başka yerlerde savaşmak için serbest kalmalarına yol açabilirdi. İtalya cephesine gelince ekim ayında İtalyan ordusu Caporetto'da Almanlar ve Avusturyalılar tarafından neredeyse darmadağın edilmişti. Tek olumlu gelişme 6 Nisan'da Amerika'nın savaşa girmesiydi ama

(73) Weizmann, *Trial and Error*, s. 229.

bu durum örneğin Kıtlık ve yakın tarihli Paskalya Ayaklanması'nı anımsayan İrlandalılar ya da Rusya ile ittifak kurmaya hiçbir destek vermeyecek olan Yahudiler gibi ülkedeki büyük etnik grupların sadakatini sınavdan geçirecekti. Kısacası Britanya her yerden bulabildiği desteğe muhtaç durumdaydı. Weizmann, özellikle Rusya ve Amerika'daki Yahudi toplumlarında olup bitenler göz önüne alınınca, İngilizlerin Balfour Deklarasyonu'nun ardındaki gerekçelerinin idealizmle birlikte savaş baskısı olduğundan emindi.[74]

Ocak 1917'de Sykes, İngiliz Siyonistlerle temas kurmak için istekliydi ama önce kim olduklarını ve ne istediklerini öğrenmesi gerekiyordu. Aracılık eden kişi James Malcolm adında İngilizleştirilmiş bir Ermeni'ydi ve Uganda münakaşaları sırasında Weizmann'ın eski rakibi olan *Jewish Chronicle* gazetesinden Leopold Greenberg'i yokladı. Biraz şaşırtıcı gibi geliyor ama Greenberg bir yıl önce Londra'ya gelip Siyonizm işleriyle ilgilenmeye başlayan Nahum Sokolow ile Weizmann'ı önerdi. Malcolm 28 Ocak'ta, Sykes'ı Weizmann ve Greenberg ile tanıştırdı.[75] Sykes temelinde Siyonistlerin konumu hakkında bir rapor istiyordu ve Weizmann, Sokolow ve diğerleri uzun zamandır zaten bu konuda çalışıyorlardı. Sykes'a verilen bildirinin başlığı 'Siyonist Hareketin Arzularıyla Uyumlu olarak Yahudilerin Filistin'e Tekrar Yerleştirilmesi Programının Anahatları' adını taşıyordu. Adı henüz verilmeyen ama ima edilen başka bir devletin yönetimi altında Filistin'in geleceği konusuna değiniyordu. Şimdi ve gelecekte Filistin'deki Yahudi toplumunun tüm vatandaşlık, ulusal ve siyasi haklarıyla birlikte Yahudi ulusu olarak tanınmasını istiyordu. Yahudi göçmenler toprak satın almaları için teşvik edilebilir ve hatta desteklenebilirlerdi. Bu ülke üzerinde hüküm süren devlet, Yahudi yerleşimini desteklemek için bir şirket kur-

(74) Bu konudaki tartışma için bkz, Schneer, *The Balfour Declaration*, s. 366.

(75) Stein, *The Balfour Declaration*, s. 362-9.

malıydı. Ayrıca Sokolow'un ilk kez ortaya attığı bir tanım olarak Filistin'in bundan böyle Yahudi Ulusal Vatanı olarak tanınmasını istiyordu.[76] İki yıl sonra Weizmann'ın Barış Konferansı'na yapacağı sunumun anahatları işte bunlardı.

7 Şubat 1917 tarihinde uzun süre önce Siyonistlere katılmış bir İngiliz olan Dr. Moses Gaster'in evinde yapılan toplantıda kesin bir adım atıldı. Herhalde hiç kimseyi kandıramadı ama Sykes görevi dışında olarak orada bulunduğunda ısrar ederek aralarında Weizmann, Sokolow, Samuel, Lord Rothschild, James de Rothschild, Joseph Cowen, Herbert Bentwich ve Harry Sacher gibi önde gelen Siyonistlerin de bulunduğu grupla tanıştı. Sykes'a, kendisine gönderilen bildirinin koşullarıyla yönetecek bir Britanya koruması istediklerini anlatmaya çabaladılar. Ülkenin, temelinde İngiliz-Fransız ortak egemenliğinin şifresi olan herhangi bir uluslararasılaştırılma biçiminin altına getirilmesini istemiyorlardı. Sykes onlara Filistin'in Yahudileştirilmesine sıcak baktığını, Ruslarla herhangi bir sorun çıkacağını sanmadığını ama Fransızların orada bir iddiası olduğuna inanmadığı halde amaçlarından çekindiğini açıkladı. İtalyanların Fransızların izinden gideceğini söyledi. Elbette Türk topraklarının gelecekteki paylaşımı hakkında Fransızlarla kısa süre önce yaptığı anlaşmayı açıklamadı.

Siyonist davasını Fransızlarla Sokolow'un görüşmesine karar verildi. Sykes, açıkça Arap milliyetçiliğinin giderek güçlenmesinin Siyonistlere zorluk çıkaracağını düşündüğünü ama başka konularda da tüm Yahudilerin desteğini aldıkları takdirde Arapların idare edilebileceğini belirtti. Bu nokta Wiezmann'ın daha sonraları Faysal ile yapacağı pazarlıkların önemli bir unsurunu oluşturacaktı. Ertesi gün Jabotinsky'ye gönderilen mektupta Weizmann'ın bu toplantının önemini çok iyi algıladığı ama Siyonistlerden çok Araplara öncelik tanımasından dolayı Sykes'a duyduğu heyeca-

(76) Weizmann, *Trial and Error*, s. 235-6; Stein, *The Balfour Declaration*, s. 368-9.

nın biraz azaldığı anlaşılıyordu.[77] Bu tarihi toplantıdan dört gün sonra Weizmann, İngiliz Siyonist Federasyonu'nun başkanı seçilerek böylesine önemli konuları hükümetle saygın bir konumdan pazarlık etme olanağına kavuştu.

Bu deneysel başlangıçtan sonra 1917 ilkbaharında ivme yükseldi. Bu aşamada Britanya'yı en fazla düşündüren nokta, herhalde Filistin üzerindeki herhangi bir harekete karşı Fransızların takınacağı tavır oldu. Balfour, 22 Mart'ta yapılan toplantıda Weizmann'ı bu konuda uyardı. Anlaşılan Balfour'un, Filistin'in Britanya için değerini anlaması için ikna edilmesi gerekmişti. Fransızlarla bir anlaşmaya varamadıkları takdirde Siyonistlerin İngiliz-Amerikan ortak egemenliğini hedeflemelerini önerdi ama bu fikir Weizmann'a hiç de cazip gelmedi. 3 Nisan'da Weizmann ve Scott ile kahvaltıda buluşan Lloyd George da aynı konuya değindi.[78] Bu toplantıların en önemli yönü Weizmann ve Siyonizm'in en üst düzeyde ciddiye alındığını göstermesiydi. Büyük çaplı bir Britanya ordusu Filistin'e yürümek için hazırdı ve aynı zamanda Sokolow'un nisan, mayıs ve haziran aylarında Paris ve Roma'da üstlendiği oldukça uzun görevi de konuya dahil ediyordu. Kesinlikle zaman kaybı sayılmazdı; çünkü Fransız Dışişleri Bakanı Jules Cambon, 4 Haziran'da ona yazdığı mektupta davasına sempati duyduğunu belirtmişti. Elde bulunması son derece değerli bir belgeydi. [79] Sokolow uzun süre uzak kalınca, Londra'da tüm dikkatler Weizmann'ın üzerinde toplandı.

---

(77) Weizmann'dan Vladimir Jabotinsky'ye, Hazeley Down, 8 Şubat 1917; Weizmann'dan C. P. Scott'a, 20 Mart 1917, *LPCW*, Cilt VII, 306, 321, s. 328-9; Weizmann, *Trial and Error*, s. 238-40; Stein, *The Balfour Declaration*, s. 370-4.

(78) Weizmann'dan C. P. Scott'a, 23 Mart 1917, *LPCW*. Cilt VII, 323, s. 346-7; Weizmann, *Trial and Error*, s. 240-1; Stein, *The Balfour Declaration*, s. 378-85

(79) Cambon'un 4 Haziran 1917 tarihli mektubundan söz eden yapıtlar: Sokolow, *History of Zionism*, Cilt II, s. 53; Friedman, *The Question of Palestine 1914-1918*, s. 161-2.

İşte tam bu noktada Weizmann, Scott'ın dostça girişimi sayesinde Sykes-Picot Anlaşması'nın haberini aldı. Filistin'in kuzeyine Fransa'nın sahip olması ve geri kalanın uluslararası kılınması önerisi Siyonistlerin Britanya korumasına bağladıkları umutlarına tümüyle aykırıydı. Bunu araştırmak ve Siyonistlerin tavrını açıkça belirtmek şarttı. Weizmann, Amerika'da bulunan Balfour'un yerine Dışişleri Bakanlığına vekalet eden Lord Robert Cecil ile 25 Nisan'da yaptığı toplantıda bu konuyu açıkladı. Filistin için üç seçenek bulunuyordu: sırasıyla Britanya yönetimi, İngiliz-Fransız ortak yönetimi ve uluslararası duruma getirmek. Yahudiler birinci seçeneği istiyorlardı. İngiltere'nin, Yahudi toplumunun gelişmesine destek olacağına ve zamanı gelince kendini yönetmesine izin vereceğine inanıyorlardı. Fransa ile ortak yönetim karışıklığa ve entrikalara neden olurdu. Üstelik Fransa'nın sömürge politikası halkı Fransız ve Katolik değerlerine asimile etmek üzerine kurulmuştu. Uluslararası duruma getirmek ise Mısır'a karşı stratejik bir tehdit oluşturacaktı. Weizmann, ardından Sykes-Picot Anlaşması'na döndü ve inanılmaz bir doğrulukla anahatlarını çizdi. Bu anlaşma, uluslararası duruma getirme ile ortak yönetimin tüm kusurlarını bir araya getirdiği gibi Filistin'in bölünmesine de yol açacaktı. İkna olmuş gibi görünen Cecil, Britanya korumasını destekleyen Yahudi fikrini dünya çapında harekete geçirmesini Weizmann'a önerdi.[80]

Bu stratejinin anahtarı kalabalık Amerikan Yahudi toplumunda yatıyordu ve toplumun lideri Yargıç Louis D. Brandeis kolayca Başkan Woodrow Wilson'a ulaşabiliyordu. 1856'da Kentucky'de doğan Brandeis, 1916 yılında Yüksek Mahkeme'ye atanan ilk Yahudi'ydi. 1914'te Genel Siyonist İlişkileri Geçici İcra Konseyi Başkanlığını kabul etmiş ve Amerikan Siyonizm'inin lideri olmuştu. Cecil ile buluşmadan iki gün önce Weizmann, Brandeis

(80) Dışişleri Bakanlığında Robert Cecil ile görüşmenin notları, 25 Nisan 1917, *LPCW*, Cilt VII, s. 375-8; Weizmann, *Trial and Error*, s. 241-2; Stein, *The Balfour Declaration*, s. 392-3.

ile temasa geçip Filistin'in Britanya koruması altına alınmasının Siyonist görüş açısından çok önemli olduğunu vurgulamıştı. Onu kaygılandıran başka bir konu ise, Amerikan yönetiminin ilhak karşıtı görüşleriydi. Brandeis'in Balfour ile görüşüp bu konuyu belirtmesi çok önemliydi. Amerika'da bulunduğu süre içinde Balfour ile Brandeis birkaç kez görüştüler ve Filistin'de İngiliz yönetiminin gerekli olduğu konusunda görüş birliğine vardılar. (81)

Weizmann'ı 1917 Haziranı'nda bir Amerikan misyonunun Ortadoğu'ya gelmekte olduğu konusunda uyaran ve temas kurmasını söyleyen Brandeis idi. Sykes ve Ormsby-Gore'dan öğrendiğine eski İstanbul elçisi Henry Morgenthau ve beraberindekiler Türkiye ile ayrı bir barış pazarlığı yapmak üzere geliyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü bozmayacak bir anlaşma fikri Britanya'ya olduğu kadar Weizmann'a ters geliyordu ve Morgenthau ile Cebelitarık'ta karşılaşıp bu fikrinden caydırmasını öneren ise Balfour olmuştu. Weizmann yanında silahlı bir istihbarat subayıyla Cebelitarık'a gitti ama kaygılanmasına gerek kalmadan Morgenthau fikrinin yararsız olduğunu algıladı. Ne de olsa Amerika Birleşik Devletleri'yle Türkiye savaşta değildi. Bu olayın en önemli noktası ise hükümetin Weizmann'a ne kadar fazla güvendiğini göstermesiydi ve görevini başarıyla tamamlaması inanılırlığına gölge düşürmedi.(82)

Olaylar Weizmann'ın istediği biçimde ilerlerken, İngiliz-Yahudi seçkinleri içindeki eski düşmanları arasında alarm çanları çalmaya başlamış ve Britanya Yahudileri Temsilciler Kurulu ile İngiliz-Yahudi Cemiyeti'ni bir araya getiren Ortak Yabancılar Komitesi tarafından duyurulmuştu. 24 Mayıs 1917 tarihinde *The Times* gazetesinde "Filistin ve Siyonizm – İngiliz-Yahudilerin Görüşleri" başlığını taşıyan bir bildiri yayınladılar. Filistin'in

(81) Weizmann'dan Louis D. Brandeis'e, Washington, 23 Nisan 1917, *LPCW*, Cilt VII, 351, s. 371-3; Dugdale, *Arthur James Balfour*, Cilt II, s. 169-70.

(82) Weizmann, *Trial and Error*, s. 246-51; Reinharz, *Chaim Weizmann: The Making of a Statesman*, s. 153-71.

Yahudiler için ruhsal bir merkez biçimine getirilmesi fikrini destekliyorlar ama Siyonizm'in politik programına karşı çıkıyorlar ve Filistin bir Yahudi vatanı olarak kabul edilirse, Yahudilerin kendi ülkelerinde yaptıklarının değerini yitireceğini ileri sürüyorlardı. Bu hareket, Britanya Yahudilerinin Siyonizm konusundaki gizli gerginliğini yüzeye çıkardı ve Weizmann ile Lord Rothschild *The Times* gazetesine görüşleri çürüten mektuplar yolladılar. Weizmann'ın 28 Mayıs'ta yayınlanan mektubu Yahudilerin bir ulus olduğunu kesin bir dille açıklıyor ve Siyonist hareketin Filistin'de ayrıcalıklı bir konum aramadığını bildiriyordu.[83] Bu tartışmanın sonucunda 17 Haziran'da Temsilciler Kurulu'ndaki oylamada az bir farkla 'bildirinin'reddedilmesi kabul edildi ve Ortak Yabancılar Komitesi dağıldı. Siyonizm yanlısı görüşlere karşı sürdürülen kampanyanın sonu gelmiş demek değildi; çünkü kararlı bir düşman, devletin önemli bir makamında bekleme durumunu sürdürüyordu. Hindistan'dan Sorumlu Devlet Bakanı Edwin Montagu'nün Siyonizm düşmanlığı konusunda üç yıl önce Lloyd George uyarmıştı.[84]

Balfour Deklarasyonu

13 Haziran'da Weizmann, Dışişleri Bakanlığından Sir Ronald Graham'a gönderdiği yazıda Filistin'deki Siyonistlerin durumu için Britanya'nın desteğini belirtmesinde ısrarcı olurken, biraz da abartarak bu konuyu son üç yıldır pazarlık etmiş olduklarını öne sürdü. Ayrıca etkili Alman ve Avusturya gazetelerinin son zamanlarda Siyonizm'e verdikleri desteğe işaret etmeyi de ihmal etmedi.[85]

(83) Weizmann'ın *The Times* gazetesi editörüne yazdığı mektup, Londra, 27 Mayıs 1917, *LPCW*, Cilt VII, 405, s. 418-19.

(84) Weizmann, *Trial and Error*, s. 252-5; Stein, *The Balfour Declaration*, s. 442-61.

(85) Weizmann'dan Sir Ronald Graham'a, Londra, 13 Haziran 1917, *LPCW*, Cilt VII, 432, s. 438-42.

Rastlantısal olarak Balfour da hükümetin Siyonizm'e sıcak baktığı güvencesini veren bir açıklama yapması için neredeyse aynı tarihte bir talimat almıştı. Bu nedenle 19 Haziran'da Weizmann, Graham ve Lord Rothschild kendisini ziyarete geldiğinde anlayışlı bir havadaydı. Destek bildirisini yayınlamanın zamanının geldiğini kabul etti ve savaş kabinesine ileteceği bir taslak hazırlamalarını istedi.

Ayrıca İngiliz-Fransız ortak yönetim biçimine karşı olduğunu, İngiliz-Amerikan denetimini yeğlediğini ama bu fikrin ne Lloyd George ne de Amerikalılar tarafından benimseneceğine inandığını açıkladı. Meslektaşlarıyla görüşürken Weizmann, taslağın Filistin'deki bir Yahudi Ulusal Vatanı tanımından söz etmesi gerektiğini önerdi ve sonunda savaş kabinesi bu formülü onayladı.[86] Weizmann, Cebelitarık'a gittiği zaman taslak Sokolow başkanlığındaki bir komite tarafından hazırlandı.

Aralarında *Manchester Guardian* gazetesinin Yahudi olmayan, sıkı bir Siyonizm yanlısı muhabiri Herbert Sidebotham'ın da hazırladığı çeşitli taslaklar üzerinde tartışıldı. Sidebotham'ın oldukça abartılı taslağı kabul edilmedi ama yine de nasıl İngiltere'nin baskın ulusal karakter tanımı İngilizler ise, Yahudi devletinin baskın ulusal karakterinin de Yahudilik olması gibi dikkati çeken tanımlar kullanması açısından değerlendirilmelidir. Barış Konferansı'nda bir soruyu yanıtlarken Weizmann'ın bunun daha özlü bir biçimini kullanmasının ima ettikleri yıllarca yankılanacak ama her zaman yararına olmayacaktı. Sidebotham 1937'de yayınladığı *Great Britain and Palestine* adlı kitabında bu olaydan söz ederken, bu tanımı yaratanın kendisi olduğunu belirtmekten kaçındı.[87] Harry Sacher da bildiri taslağı çalışmalarına

(86) Weizmann'dan Harry Sacher'a, Manchester, 20 Haziran 1917, *LPCW*, Cilt VII, 435, s. 444-5.

(87) Filistin için Esco Vakfı, *Palestine: A Study of Jewish, Arab and British Policies*, 2 cilt, (Esco Vakfı için, yayınlayan Yale University Press, New Haven: 1947) Cilt I, s. 102-3. (bundan sonar Esco, *Palestine)*. Herbert Sidebotham, *Great Britain and Palestine*, (Macmillan, Londra: 1937) s. 65.

katıldı.[88] Üzerinde karara varılan taslak 18 Temmuz 1917 tarihinde Lord Rothschild tarafından Balfour'a verildi. Hayran kalınacak kadar kısaydı. Britanya hükümetini, Filistin'in Yahudi Halkının Ulusal Vatanı olarak yeniden oluşturulması ve bunun nasıl yapılacağının Siyonist Organizasyonu ile görüşülmesi yönünde zorluyordu.[89] Eğer Siyonistler erken harekete geçileceği umudunu taşıyorlarsa, Britanya'nın karar verme sürecindeki Bizansvari yöntemlerini ya da taslağın kışkırttığı muhalefeti dikkate almamışlar demekti.

Siyonist taslak dolaşırken birkaç düzeltme önerisi ortaya atıldı. Bunların en önemlisi Milner'ın Britanya'yı Filistin'de Yahudiler için bir yuva oluşturmaya zorlama önerisiydi. [90] Konu Lloyd George ile Balfour'un yokluğunda 3 Eylül'de savaş kabinesine geldi. Cecil, Milner ve Güney Afrikalı General Jan Smuts destek verirken, güçlü bir muhalifin de toplantıya katılması istenmişti. Kısa bir süre önce Hindistan'dan Sorumlu Devlet Bakanı olarak atanan Edwin Montagu, hem kendi hem de Genel Vali Lord Chelmsford'un adını taşıyacak bir refom planı hazırlamakla görevlendirilmişti. Savaşın bu aşamasında Hindistan'ın içtenlikle katılımı çok önemli olduğundan. Montagu'nün görüşleri de değer taşıyordu. Askerlerin çoğu Hintli Müslüman olan Hindistan Ordusu, Filistin ve Mezopotamya'daki imparatorluk ordusunun büyük bir bölümünü oluşturuyordu. Montagu, Yahudi Ulusal Vatanı fikrinin bir Yahudi İngiliz olarak kendi konumunu zayıflatacağına inanıyordu ve bu duygusunu kesin bir dille 'Mevcut Hükümetin Yahudi Düşmanlığı' başlıklı bir bildiriyle açıkladı. Savaş kabinesinin elinde şimdi Lord Rothschild'in mektubu, Balfour'un yanıt önerisi, Milner'ın alternatif yanıtı ve Montagu'nün tüm fikre karşı sert eleştirileri vardı. Montagu bildirisinde söz ederken, böyle bir önerinin başka yerlerdeki

(88) Bkz. Schneer, *The Balfour Declaration*, s. 334-5
(89) Stein, *The Balfour Declaration*, s. 470.
(90) Friedman, *The Question of Palestine 1914-1918*, s. 257.

Yahudilerin konumunu da zayıflatacağına olan inancını vurguladı. Tartışma sırasında Filistin'de kurulacak bir Yahudi devleti fikrinin Britanya gibi ülkelerde yaşayan Yahudilerin konumunu etkilemeyeceği; eşit haklara sahip olmadıkları ülkelerde ise konumlarını güçlendireceği de öne sürüldü. Cecil konunun ertelenmemesi gerektiğini öne sürerken, özellikle Amerika'daki Siyonist Organizasyon'un istekli oluşundan söz etti ve onların İtilaf devletlerinin tarafında bulunmasının önemini belirtti. Yine de diğer müttefiklere, özellikle Amerikalılara danışmanın sağduyulu bir davranış olduğu düşünüldü.(91)

Önerilen deklarasyon havada asılı dururken, Weizmann garantiye almak için tüm diplomatik yeteneklerini kullandı. İlk adım Lord Rothschild'in taslağını yaveri Albay Edward M. House aracığıyla Başkan Woodrow Wilson'ın önüne koymak oldu. Aldığı oldukça soğuk yanıt, bir sempati açıklamasının yapılabileceği ama hiçbir yükümlülük alınmayacağı biçimindeydi. Wilson'ın sorunu, kendi ülkesinin Türkiye ile savaşa girmemiş olmasıydı. Weizmann, House'dan gelen soğuk yanıtı öğrenince, derhal Brandeis ile temas kurup Wilson'ın onayının garanti altına alınmasının ne kadar acil olduğunu belirtti.

23 Eylül'de House ile görüşen Brandeis, ertesi gün çektiği telgrafta Başkan'ın önerilen deklarasyona tümüyle sıcak baktığını bildirdi.(92)

Montagu'nun etkisinden hüsrana uğrayan ve biraz da şaşıran Weizmann, kendi ülkesinde de lobi faaliyetine başladı. 19 Eylül'de görüştüğü Balfour, başbakanı etkilemeye çalışacağına söz verdi ve bir hafta sonra Lloyd George ile ancak birkaç dakikalığına görüşürken, konunun bir sonraki kabine toplantısında masaya getirilece-

(91) Savaş Kabinesi 227, 3 Eylül 1917, CAB 23/4, Fraser, *The Middle East 1914-1979*, s. 13-14.

(92) Weizmann'dan Louis D. Brandeis'e, Washington (?), 12 Eylül 1917, *LPCW*, Cilt VII, 496, s. 505-6; Weizmann, *Trial and Error*, s. 257-8; Stein *The Balfour Declaration*, s. 504-7; Friedman, *The Question of Palestine 1914-1918*, s. 261-3.

ğine dair kesin bir talimat vermesini sağladı.[93] Konunun savaş kabinesine getirilmesinden birkaç gün önce, 3 Ekim'de Weizmann ile Lord Rothschild, Balfour'a yazdıkları mektupta adını vermedikleri ama kim olduğu kolayca anlaşılabilen, oldukça etkili bir Yahudinin önerilen deklarasyona karşı çıkmasına duydukları korkuyu açıkladılar. Vurgulamak istedikleri nokta, bu deklarasyonun kendilerinin ulus olarak görülmesini istemeye hakkı olan insanları temsil eden bir organizasyon adına sunulmuş olmasıydı.[94]

Weizmann'ın mektubunun ulaşmasından bir gün sonra savaş kabinesi konu üzerinde görüş bildirmeye tekrar başladı. Meslaktaşlarına Almanların Siyonistlere kur yapmayı denedikleri konusunda uyaran Balfour tartışmayı başlattı. Bazı zengin İngiliz Yahudilerin Siyonizm'e karşı çıktığını itiraf ederken, Amerikalı ve Rus Yahudilerin desteğini aldığını da belirtti. Filistin'de bir ulusal odak olmasıyla başka ülkelerde Yahudilerin asimile edilmeleri arasında bir çelişki görmüyordu. Deklarasyonu haklı gösteren yönü Yahudilerin kendi eski vatanlarını büyük bir tutkuyla geri almak istemelerine dayanıyordu.

Son olarak Cambon'un Sokolow'a verdiği destek mektubunu okudu, Wilson'ın lehte yaklaşımından söz etti ama toplantıdakiler House ile Brandeis'in telgrafları arasındaki ton farkını algıladılar. Montagu kendisinin bir Yahudi İngiliz olduğunu, Yahudilerin dinsel bir cemaat oluşturduğunu ileri sürüp, Britanya hükümeti kendi ulusal vatanının Türk İmparatorluğu sınırları içinde olduğuna inandığı takdirde Hintilerle nasıl pazarlık edebileceğini sordu. İngiltere'de doğan Yahudilerin çoğunun Siyonizm'e karşı çıktığını öte yandan Rusya'da doğmuş Weizmann gibi Yahudilerin desteklediğini öne sürdü.

(93) Weizmann'dan Philip Kerr'e, Londra, 19 Eylül 1917; Weizmann'dan Nahum Sokolow'a, Brighton, 30 Eylül 1917: *LPCW*, Cilt VII, 507, 513, s. 516, 520.

(94) Weizmann'dan Arthur J. Balfour'a, Londra, 3 Ekim 1917, *LPCW*, Cilt VII, 514, s. 521-2; Weizmann, *Trial and Error*, s. 257-8.

Eski Hindistan Genel Valisi, yeni Lordlar Kamarası Lideri Kedleston Kontu George Curzon da muhalif görüşlerini açıkladı. Ortadoğu'da epey yolculuk yapmış olan Curzon, Filistin'i tanıyordu ve Yahudiler için gelecekte bir vatan olma potansiyeli bulunmadığını düşünüyordu. Daha da önemlisi ülkenin Müslüman çoğunluğu adını verdiği kişilerin oradan nasıl uzaklaştırılacağını soruyordu. Hükümetin önerilen deklarasyonla hiçbir bağlantısı olmaması gerektiğini söyleyerek konuşmasını sonlandırdı. Tartışmanın nereye doğru gideceğini tahmin eden Milner, daha toplantı öncesinde imkânsızı başarmak için çabalamıştı. Savaş kabinesi toplanmadan önce Amery'den hem Yahudi hem de Arap-yanlısı eleştirmenleri tatmin edecek bir formül hazırlamasını istemişti. Amery'nin aceleyle hazırladığı metin Milner'ın önceki taslağına eklenince Filistin'in mevcut Yahudi-olmayan nüfusunun ya da başka ülkelerdeki Yahudilerin haklarına zarar verecek hiçbir şey yapılmamasını belirten bir konuşma ortaya çıktı. Bu noktayı hem Wilson'a hem de Siyonistlere ve karşıtlarına da belirtme kararı alındı.[95]

Bu yeni ertelemeyle karşılaşan Weizmann, gerek duyduğu desteği güvenceye almak için bir kez daha harekete geçti; 9 Ekim'de önerilen deklarasyonun yeni biçimini Brandeis'e telgrafla yollayıp Amerikalı Siyonistlerin ve Wilson'ın onayının alınmasının önemini vurguladı.[96] House zaten bu metni Balfour'dan almıştı ve Londra'daki Amerikan elçiliği de doğrudan Wilson'a göndermişti. 16 Ekim'de House İngilizlere, halka açıklanmaması koşuluyla Wilson'ın onayladığı bilgisini verdi ve ertesi gün Brandeis aynı noktayı Weizmann'a teyit etti. Amerikalı Siyonistler önerilen metne iki değişiklik yapmayı gündeme getirdiler. Başka ülkelerdeki Yahudilerin haklarına ve politik statülerine değinen tanımlardan kaygılıydılar ve 'Yahudi ırkı' yerine 'Yahudi halkı' ta-

(95) Savaş Kabinesi 245, 4 Ekim 1917, CAB 23/4, Fraser, *The Middle East 1914-1979*, s. 15-17; Amery, *My Political Life*, Cilt 2, s. 116-17.

(96) Weizmann'dan Louis D. Brandeis'e, Washington, 9 Ekim 1917, *LPCW*, Cilt VII, 516, s. 530-1.

nımının kullanılmasını istiyorlardı. Aynı sorunların zaten İngiliz Siyonistler tarafından gündeme getirildiği görülüyordu.[97] Bu arada Weizmann, kendi ülkesinde de Siyonist fikirleri harekete geçiriyor, yaklaşık 300 sinagog ve cemaatin deklarasyona destek verdiği kaydını alıyordu.[98]

Savaş kabinesi bu konuda görüşmek üzere son kez 31 Ekim'de toplanınca Balfour kendisini eleştirenlerle tartışmaya girdi. Bu ülkelerdeki Yahudilerin çoğunun Siyonizm'in arkasında olduğundan Rusya ile Amerika'da yapabilecekleri propagandayı vurguladı. Bir kez daha asimilasyon yanlılarının çifte sadakat korkusunu gözardı etti. Montagu, Hindistan'a gitmek üzere yola çıkmış olduğundan bu görüşe itiraz etmek için toplantıda bulunamadı. Curzon'un Filistin'in uygun olmadığı iddiasına gelince, düzgün bir biçimde geliştirildiği takdirde çok daha büyük bir nüfusu barındırabileceğini söyledi ve Weizmann bu savı yıllarca kullanacaktı. 'Ulusal Vatan' tanımı konusundaki açıklaması ise daha sonraki gelişmelerin ışığında oldukça ilginçtir. Çünkü erken tarihte bir Yahudi devletinin kurulmasını değil, Yahudilerin ulusal yaşamı üzerinde Britanya'nın, Amerika'nın ya da başka bir korumacı ülkenin odağının bulunması anlamına geldiğini belirtti. Filistin'i kendi gözleriyle gören tek kişi olan Curzon'un karamsarlığı hiç değişmedi ama önerilenlerin siyasi değerini istemeden de olsa kabul etmeye hazırdı. Artık kabinenin deklarasyonu onaylamasının yolu açılmıştı ve bu konu 2 Kasım'da Balfour'dan Lord Rotschild'e yazılan mektupla açıklandı:

> Majestelerinin hükümeti Filistin'de Yahudi halkı için bir ulusal vatan oluşturulmasını uygun görmektedir ve bu ama-

(97) Brandeis'den Jacob de Haas'a, 17 Ekim 1917, Melvin L Urofsky ve David W Levy (ed.) *Letters of Louis D Brandeis*, Cilt IV (1916-1921) (State University of New York Press, Albany: 1975) s. 318-19; Stein, *The Balfour Declaration*, s. 528-32; Weizmann, *Trial and Error*, s. 261.

(98) Stein, *The Balfour Declaration*, s. 274.

cm gerçekleştirilmesi için her türlü çabayı gösterecektir. Filistin'deki mevcut Yahudi olmayan toplumun vatandaşlık ve dinsel haklarını ya da başka ülkelerdeki Yahudilerin haklarını ve siyasi statülerini zarara uğratacak hiçbir şeyin yapılmayacağı açıkça anlaşılmaktadır.[99]

Weizmann, toplantının sonunda, Sykes'un deklarasyonu kendisine bir oğlu olduğunu söyleyerek getirdiğini daha sonraları anımsayacaktı. Gerçi olanlar Weizmann'ın umutlarını tümüyle karşılamıyordu ama en azından doğmuş olması başkalarına oranla onun için daha önemliydi ve tarihin yazılmakta olduğunu biliyordu; Rothschild'e yazdığı mektupta bundan Yahudilerin Magna Carta'sı olarak söz edecekti.[100]

Karısı daha sonraları o gece bazı dostlarıyla birlikte evde bir çember oluşturup kutlamak için Yahudi düğün dansını yaptıklarını anlatacaktı. Bir ay sonra da Yahudilerin minnetini anlatmak amacıyla Londra'da yer alan büyük gösteride Weizmann'm yanı sıra, Cecil, Samuel, Sykes ve Ormsby-Gore da konuşma yaptılar. Eğer Britanya hükümeti Rusya'daki olayların yönünü etkilemeyi umut ettiyse, deklarasyon başarıya ulaştı denebilirdi; çünkü Rus Yahudileri bildiriyle heyecana kapılmışlardı ama ikinci devrim tüm gerçek potansiyelini alıp götürdü.[101] Deklarasyonun ardından Dışişleri Bakanlığından Stéphen Pichon, 14 Şubat 1918'de

(99) Savaş Kabinesi 261, 31 Ekim 1917, CAB 23/4, Fraser, *The Middle East 1914-1979*, s. 17-18; *Filistin Kraliyet Komisyonu Raporu*, Cmd 5479 (Londra: 1937) s. 22.

(100) Weizmann'dan Lord Rothschild'e, Tring, 2 Kasım 1917, *LPCW*, Cilt VII, s. 541-2.

(101) Weizmann'dan Jacobus H. Kann'a, Lahey, 6 Aralık 1917, Dvorah Barzilay ve Barnet Litvinoff (ed.) *LPCW*, Seri A, Cilt VIII, Kasım 1917-Ekim 1918, (Transaction Books, Rutgers University, Israel Universities Press, Kudüs: 1977) 21, s. 19-20, bundan sonra *LPCW*, Cilt VIII; Weizmann, *Trial and Error*, s. 262; Vera Weizmann, *The Impossible Takes Longer*, s.78; Sir Charles Kingsley Webster, *The Founder of the National Home*, (Yad Chaim Weizmann, Rehovoth: 1955), s. 30-1.

Sokolow'a gönderdiği mektupta Filistin'de bir 'Yahudi yerleşim yeri' olarak oldukça soğuk tanımladığı konuda Fransızların Britanya ile aynı fikirde olduğu güvencesini verdi ama bu tanım sonraları tekrar yorumlanacaktı.[102]

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü

Siyonistlerin bakış açısından Balfour Deklarasyonu en iyi zamanda ortaya çıkmıştı; çünkü Türklerin Filistin ve Suriye'deki mevzileri İngilizlerin eline düşmek üzereydi. 1917 yılında Türk ordusu hâlâ savaşma azmini yitirmemişti ve Sir Archibald Murray'in Mısır Dış Sefer Gücüyle Gazze'ye yaptığı iki saldırıyı savuşturmuştu. Ne var ki, 1917 Haziram'nda donuk yapılı Murray'in yerini Sir Edmund Allenby aldı ve onun komutasında Avustralya, Britanya, Hindistan ve Yeni Zelanda birlikleri Arap ve Filistinli Yahudi müttefikleriyle birlikte gücünü göstermeye başladı. 11 Aralık 1917'de Gazze ve Beerşeba'yı ele geçiren Allenby, Kaiser'in kullanmış olduğu aynı kapıdan anlamlı bir davranışla yaya olarak Kudüs'e girdi.[103] Bu tarihten sonra Filistin'in kaderi üzerinde Britanya karar verici konuma girdi. Artık Türklerin savaş gücü tüm cephelerde sarsılmaya başlamıştı.

1917 Şubatı'ndaki ilk Rus Devrimi'nin ardından Çarlık ordusu dağılmıştı. Kafkas cephesinde Ruslar ele geçirdikleri topraklarda toplumlar arası katliamları önlemek için bazı girişimlerde bulunmuşlardı ama şimdi Ermeni milisler bu topraklara el koymuşlardı. Milisler iki yıl önce sürgüne gönderilen soydaşlarının intikamını yöredeki Müslümanlardan almaya başladılar. 1917 Kasımı'ndaki Bolşevik Devrimi'nden sonra Sovyet hükümeti barış istedi ve Çarlık İmparatorluğu'nun batı kesimini

(102) Sokolow, *History of Zionism*, Cilt II, s. 127-8.

(103) Matthew Hughes (ed), *Allenby in Palestine: The Middle East Correspondence of Field Marshal Viscount Allenby June 1917-October 1919*, (Ordu Kayıt Derneği için Sutton Publishing, Stroud: 2004) s. 7-11.

(Finlandiya'dan Polonya ve Ukrayna'ya kadar) yitirirken, yapılan referandumla 1878'de Osmanlılardan alınan toprakları da bırakmak zorunda kaldı.

Kasım 1918'de Almanya'nın çökmesinden tam bir yıl önce Rusya'nın çökmesi üzerine Enver Paşa başka bir maceraya atıldı. Osmanlı birlikleri daha önceden Ruslara karşı Avusturya-Macaristan ordusuna destek vermek için Galiçya'ya (Şimdi Polonya ile Ukrayna arasında bölünmüştür) gönderilmişti. Filistin ve Mezopotamya'da Britanya ordularına karşı duran Osmanlılar çökmeye başlarken Enver Paşa bu cepheden oldukça fazla asker çekip 1878'de Rusya ile çizilen Kafkas sınırının ötesine gönderdi. Gürcistan'da bir kukla hükümet kurma ve Bakü'deki (Rusya'nın çökmesinin ardından bir Britanya birliği tarafından zorlukla elde tutulan) petrol yataklarını denetleme planları yapan Almanların itirazlarına aldırış etmedi. Orta Asya'ya doğru uzanan bir Türk imparatorluğu düşünü kovalarken ve ne yazık ki hakkında yanlış bilgilendirildiği topraklara göz koyarken, Enver Paşa imparatorluğun Türk çekirdeği olan Anadolu ve Doğu Trakya'nın savunmasını zayıflatmıştı.

Yaşlı, zayıf iradeli Sultan V. Mehmet (Mehmet Reşat) 1918 Temmuzu'nda öldü. Ardından VI. Mehmet unvanıyla, 57 yaşındaki kardeşi Vahdettin tahta çıktı. Bir yıl önce birlikte Batı Cephesi'ni gezerlerken Mustafa Kemal, padişahın üzerinde iyi bir izlenim bırakmıştı. İkisi de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderliğine ve savaşı yürütme biçimine karşıydı. Vahdettin, Mustafa Kemal'i kullanabileceğini düşünürken, Mustafa Kemal de yeni padişahı kendi tarafına çekebileceğini düşünüyordu. Vahdettin kararsız, kuşkucu, bilgisiz, aklı karışık ve tahtının güvenliğinden korkan bir adamdı. Mustafa Kemal ise, iyi düşünen ve gerçekçi bir insandı. Böylece aralarındaki ilişkiyi kendi lehine çevirmeyi başardı. Ağustos 1918'de eski komutanı Liman von Sanders'in önderliğinde Suriye cephesinde görev aldığında Osmanlıların askeri açıdan zayıf yönlerini daha iyi algılamıştı. Bir yıl önce başka bir Alman komutan Feldmareşal Erich von Falkenhayn lider-

liğinde görev yapmayı reddettiği zaman, İstanbul'daki Osmanlı yüksek komuta merkezini Galiçya'daki birliklerin geri çekilmesi, Enver Paşa'nın Kafkasya macerasının sonlandırılması ve tüm güçlerin Anadolu'nun savunması için bir araya getirilmesi konusunda uyarmıştı. Vahdettin'in tahta çıkışından bir ay sonra Suriye'ye döndüğünde, Osmanlı birliklerinin konumu umarsızlaşmıştı. Aralık ayında Kudüs, General Allenby'nin Britanya güçlerine kaybedilmişti ve zayıf düşmüş Osmanlı ordusu Nasıra'daki karargahtan kuzey Filistin'e doğru ince bir hattı elde tutmaya çabalıyordu. Mustafa Kemal'in cepheye varışından bir ay sonra, eylül ayında Britanya ordusu savunma hattını yardı. Bundan sonra tek amacı yakalanmaktan kaçınmak ve Anadolu'nun savunması için olabildiğince fazla askeri kurtarmak oldu.

1918 sonbaharında Osmanlı İmparatorluğu tarafından savaşta orduya alınan 2.850.000 askerin ancak 560.000'i silahlıydı ve bunların da yalnızca dörtte biri çatışmalar için hazırdı. En iyi askerler –iyi silahlanmış sekiz tümen– savaşın gidişini asla etkilemeyeceği Kafkasya'ya ve kuzey İran'a gönderilmişti. Ordudan kaçan yarım milyon asker Anadolu'nun içlerinde dolanıyordu.[104] Askeri durum kötüye giderken İstanbul'da ayrı bir barış lafı dolaşmaya başladı. Başkan Woodrow Wilson'ın barış önerileri bir çıkar yol sunar gibiydi. Ocak 1918'de Kongre'de yaptığı konuşmada Wilson barışa esin kaynağı olacağına inandığı ilkelerini hazırlamıştı. On dört madde olarak düzenlediği ilkelerinin de ikincisi şöyleydi:

> Osmanlı devletinin Türk kesimlerinin egemenliği güvence altına alınacak, imparatorluk içindeki öteki uluslara can güvenliği ve özerk gelişme olanakları sağlanacak ve Boğazlardan sürekli geçiş özgürlüğü uluslararası güvence altına alınacaktır.

(104) Gwynne Dyer, 'The Turkish Armistice of 1918', I, *Middle Eastern Studies*, Cilt 8, No. 2 (Mayıs 1972), s. 144-6.

Savaşta köşeye sıkışmış Osmanlılar için hiç de fena bir pazarlık önerisi değildi. Ayrıca Başkan Wilson ile Jöntürkler'in konuşmaları önemli bir noktada çakışıyordu: Jöntürkler bir imparatorluğu kurtarmak için savaştıkları gerçeğini bir yana bırakarak, kendilerini emperyalist güçlere karşı Doğu halklarının tarafında göstermişlerdi. Gerçi bu tarihte Amerika Birleşik Devletleri, Britanya ve Fransa imparatorluklarının tarafında savaşa girmişti ama Wilson gururla, "Bizler kendimizi, hataların düzeltilmesi ve hakların savunulması konusunda, emperyalistlere karşı bir araya gelen tüm hükümetlerin ve halkların samimi ortakları olarak hissediyoruz," demişti.[105] Yaklaşan felaketten kaçınmak için çoğu Osmanlı vatanseverinin Wilson'ın ilkelerine bir can simidi gibi sarılmasına şaşırmamak gerekir. Üstelik Wilson'ın on ikinci maddesi, Lloyd George'un üç gün önce yaptığı konuşmayı yansıtıyordu. İtilaf güçleri "ülkenin başkentini, ya da genelinde Türk ırkının yaşadığı Küçük Asya ve Trakya'nın zengin ve kabul edilmiş topraklarını Türkiye'nin elinden almak için savaşmıyorlar," demişti.[106]

1918 Şubatı'nda verilen ilk yanıtta Osmanlı dışişleri bakanı, imparatorluğun çeşitli uluslarının kendi kurum ve yasalarına sahip olmalarına izin verilmesi gerektiğini kabul etti.[107] Olayların ters dönmesine ve moralin bozulmaya başlamasına karşın Osmanlılar hâlâ inanılmaz bir pazarlık gücüne sahiptiler. Ne var ki, İttihat ve Terakki liderleri ülkeyi sürükledikleri yıkıcı savaşı nasıl sonlandıracakları konusunda bir türlü karar veremiyorlardı. Hâlâ Almanların zafer kazanacağına inanan Enver Paşa, cephelerde gittikçe kötüleşen durum hakkında Talat Paşa'nın kabinesine bilgi vermiyordu. 1918 Temmuzu'nda Batı Cephesi'ndeki son Alman saldırısının yenilgiyle sonuçlanması bile hükümeti karar-

(105) <http://www.americanrhetoric.com/speeches/Wilsonfourteenpoints.htm>

(106) Dyer, 'The Turkish Armistice of 1918', s. 342, n.2.

(107) Dyer, 'The Turkish Armistice of 1918' s. 147.

sızlığından vazgeçiremedi. Uygun koşullarla barış anlaşması yapma fırsatı kaçmıştı.

15 Eylül'de İtilaf güçlerinin saldırısı karşısında Bulgar ordusu Makedonya'da bozguna uğradı. Dört gün sonra Allenby, kuzey Filistin'deki cepheyi tutan Türk askerlerini dağıttı. Talat Paşa, daha önceden İttifak güçlerinin Wilson'ın koşullarına ortak bir yanıt vermesi görüşmeleri için Berlin'e gitmişti. Kendi aralarında anlaşamayan İttifak devletleri ayrı ayrı barış anlaşmaları yapmayı kararlaştırdı. İlk çöken Bulgaristan oldu. Geri dönerken Bulgaristan'ın başkenti Sofya'dan geçen Talat Paşa, İstanbul'a batıdan geliş yollarını tutan ordunun dağılmasına tanık oldu. Oyun bitmişti. Talat Paşa her zamanki açık sözlülüğüyle 'boku yedik' diye yorumladı.[108] Dört yıl sonra Osmanlı başkentinin Britanya Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold aynı imgeyi biraz daha kibarca kullanacaktı: "Eğer Yunanlar çökerse, bol bol pislik yiyeceğiz ve bu beslenme biçimi hiçbir zaman bana uygun olmadı ama Pellé [Fransa Yüksek Komiseri] ve Garroni [İtalyan meslektaşı] bununla beslenebilir," diye yazdı.[109] İtilaf devletleri Birinci Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkınca hiç kimse ve özellikle Lloyd George şansın böylesine döneceğini tahmin etmemişti.

Talat Paşa'nın kabinesi sonunda 13 Ekim'de istifa etti. Aynı gün Enver Paşa tüm Osmanlı ordularına gönderdiği mesajda ateşkes imzalanmadan önce daha fazla toprak yitirilmesini önlemek için çaba göstermelerini istedi.[110] İttihat ve Terakki sonunda iktidardan çekilmişti. Ama hâlâ parlamentoda çoğunluğu elde tuttuğundan anayasa koşullarına göre gücünü kullanabilirdi. Ayrıca başkentteki güvenlik güçlerini denetlediği gibi yerel kuruluşlar aracılığıyla bölgeleri de yönetiyordu. Önce muhalefette, ardından iktidarda ve yine muhalefette İttihat ve Terakki modern-

(108) Dyer, 'The Turkish Armistice of 1918', s. 150.
(109) Martin Gilbert, *Sir Horace Rumbold: Portrait of a Diplomat 1869-1941*, (Heinemann, Londra: 1973) s. 249
(110) Dyer, 'The Turkish Armistice of 1918', s. 159.

liği temsil ediyordu. Milliyetçilik dünyanın baskın ideolojisi olmuştu ve Wilson'ın ulusların kendini yönetme yanlısı oluşu bu görüşün haklılığını desteklemişti. Çökmekte olan Osmanlı devletinde Türk milliyetçiliğine dönüşmekte olan Müslüman milliyetçiliğinin savunuculuğunu yapan İttihat ve Terakki idi. Politikada, yönetimde ya da orduda Sultan Abdülhamit'e karşı olanların arasında İttihatçılarla işbirliği yapmamış olan deneyimli kişilerin sayısı oldukça azdı. Daha sonraları bu kişilerin çoğu ya İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olacak ya da kurdukları hükümetlerde görev alacaklardı. Bu koşullar altında liderleri ve özellikle savaşta Almanya'nın yanında yer alma kararını veren üç İttihatçıyı yenilgiye uğratanlar yine parti içindeki muhalifler olacaktı.

Barış pazarlıkları

Talat Paşa'nın yerini, üçlünün savaş görüşlerine açıkça muhalif olduğu halde Rus Devrimi'nden önce Kafkas cephesinde komutan olarak üstün bir hizmet vermiş olan Ahmet İzzet Paşa aldı. Arnavut kökenli, Makedonya'da doğmuş olan Ahmet İzzet Paşa açık sözlü, Alman eğitimli bir subaydı. Almanlarla uzun süreli birlikte oluşunun etkisi Kaiser II. Wilhelm tarzı bıyığından belli oluyordu. Daha da önemlisi Arnavutların *besa* adını verdikleri, patrona tümüyle sadık olma duygusuyla Osmanlı hanedanlığına bağlı olmasıydı. 1913 yılında Balkan savaşlarında Osmanlılar yenilgiye uğrayıp Arnavutluk devlet olarak ortaya çıkınca, Arnavutluk Prensi unvanıyla devlet başkanlığı teklif edilmişti. Ahmet İzzet Paşa, Türkçe'deki 'attan inip eşeğe binmek' deyimine uygun olarak, Osmanlı Sultanının bir hizmetkarı için bir basamak aşağıya inmek olacağını söyleyerek reddetmişti.

Ahmet İzzet Paşa'nın kabinesinde üçlü gruba muhalif olan İttihatçılar yer alıyordu: Maliye Bakanı olarak Enver Paşa'nın Alman müttefiklerinden olabildiğince fazla para almayı başaran Cavit Bey; daha sonraları Okyar soyadını alacak olan, Mustafa Kemal'in erken tarihteki siyasi destekçisi Fethi Bey ve Balkan

Savaşlarında *Hamidiye* kruvazörünün kaptanı olarak Balkan müttefiklerin sahillerinde dolaşıp asla yakalanmayarak ün kazanan deniz subayı Rauf Bey (daha sonraları Orbay). Kara ordusunda Alman etkisi görülürken, savaş öncesinde İngiliz danışmanların görev yaptığı Osmanlı bahriyesi geleneksel olarak Britanya yanlısıydı ve Rauf Bey, daha sonra kanıtlanacağı gibi İngilizlerin iyi niyetine abartılı bir güven duyulduğunu hissediyordu.

Suriye Cephesindeki Osmanlı ordusunun geri kalanını düzene sokmaya çalışan Mustafa Kemal, savaşın sona ermesi için hükümetin değişmesi gerektiğini hissetmişti. Yeni padişah Vahdettin ile dostluğuna dayanarak Ahmet İzzet Paşa'yı sadrazam yapmasını önermiş, kendisi de Savaş Nazırı olmayı istemişti. Telgrafın ulaşması gecikmiş ve Mustafa Kemal'in önerisine gerek kalmadan Ahmet İzzet Paşa sadrazamlığa getirilmişti. Mesleği askerlik olan yeni sadrazam Savaş Nazırı makamını da kendisine ayırmıştı.

Yeni Osmanlı hükümetinin ilk görevi İtilaf devletleriyle temas kurmak oldu. Ülkenin perişan durumu, Ahmet İzzet Paşa'yı sadrazamlığa atayan fermanın mağrur Osmanlı tarzı yazışmanın sözcüklerinden belli oluyordu:

> Dört seneyi mütecaviz zemandan beri kemalî şiddetile devam eden harbı hazırın memleketimizin muamelaâti umumiyyesine ve âsayiş ve inzibatına iras eylediği te'siratın izalesi ve sunufı ehalimiz arasında vifak ve muhadeneti samimiyyenin te'sisi ahssı mekasıdımız olduğundan bu gayeye vusul içün bir taraftan icrasına ibtidar eylediğimiz teşebbüsatı siyasiyenin netayici haseneye iktiranı esbabının istihsaline ve diğer taraftan şer'u kanunun hakimiyetini te'min ile emniyet ve âsayişin istikrarı ve ehalimizin esbabı huzur ve rahatının istikmali ve iaşe muamelatının bilâ ifatei vakt tanzimile ihtiyacatı umumiyyenin tehvirn içün tedabiri kaviyye ve müssire ittihazına sarfi mezidi itina kılınması hamiyyeti müsellemelerinden müntezardır.(111)

(111) Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, 2. baskı (İstanbul, MEB: 1965) s. 2004.

Başka bir deyişle; dört yıldır aşırı şiddetle süren savaş nedeniyle ülke anarşi ve kanunsuzluğun pençesinde, insanlar birbirini gırtlaklıyor, açlık ve yoksunluktan çıldırmak üzereler. Lütfen acilen bir şeyler yapın ve Müttefiklerin bizim siyasi girişimlerimize karşılık verdiğinden emin olun.

Ekim ayının başında padişahın Bern'e gönderdiği özel temsilcisi, İsviçre'de bulunan Britanya Bakanı Sir Horace Rumbold'a istediği barış koşullarını aktarması için Osmanlı'nın ileri gelenlerinden Ermeni asıllı Boğos Nubar Paşa'nın aracılığını ayarladı. Vahdettin, Arap bölgelerinin kendi hakimiyeti altında özerk olmasını, Ege sahiline yakın Yunan adalarının ve Balkan savaşlarında Bulgarların kazandığı toprakların Osmanlı devletine geri verilmesini, İttihat ve Terakkicileri yok etmek ve kendisini tahtta tutmak için İngiltere'nin yardımcı olmasını istiyordu. Buna karşılık Britanya'ya ittifak teklif ediyor ve onların denetimi altında reform yapılacağını bildiriyordu.[112] Başka bir deyişle, Britanya eğer Osmanlı İmparatorluğu'nun Jöntürk yönetimi süresinde yitirdiği toprakları geri almasına yardım ederse, kendini onların koruması altına sokmaya hazırdı. Vahdettin'in fark etmediği nokta ise, ismen toprak bütünlüğünü korumak ve padişah olarak kalmak karşılığında ülkesinin bağımsızlığını teslim etmeye hazır olduğu anda, halkın başka fikirlerinin bulunduğuydu. Osmanlıların Arap bölgelerini zaten ellerinde bulunduran İngilizlerin de farklı fikirleri vardı. Padişahın dostluk ilişkilerine güvendiği Nubar Paşa da kısa bir süre sonra İtilaf devletlerinden bağımsız bir Ermeni devleti kurmak için Osmanlı topraklarının büyük bir kısmını isteyecekti.

Birkaç gün sonra bağımsız fikirli Rahmi Bey adlı bir İttihatçı benzer bir öneriyle İngilizlere başvurdu. Rahmi Bey, savaş sırasında İzmir ve çevresini kendi derebeyliği gibi yönetmiş, o bölgede yaşayan, ticaret yapan kalabalık İtilaf devletleri vatandaşlarını korumuş ve Ermenilerin bölgeden sürülmesini engellemişti.

(112) Dyer, 'The Turkish Armistice of 1918', s. 153-4.

Rahmi Bey'in başka bir istediği daha vardı: Britanya, Türkiye'nin maaşlarını ödeyen resmi kişi olarak Almanya'nın yerini almalı ve Osmanlı parasını korumalıydı. Yetkililere ulaşmak için padişah bir Ermeniyi kullanırken, Rahmi Bey de aracı olarak bir Yunan'ı kullanmıştı.[113] İkisi de farklı etnik kökenlere dayanan Osmanlı devletinin günlerinin sayılı olduğunu, yerel Hıristiyanları, Osmanlıları temsil etmek için kullanmanın İtilaf devletlerini ya da yerel Hıristiyan toplumlarını artık sakinleştiremeyeceğini fark etmemişti. Barış görüşmelerini başlatma girişimlerinin ikisi de başarısız oldu.

Ahmet İzzet Paşa daha şanslıydı. Bu kez aracı olarak 1916 ilkbaharında Mezopotamya'nın Kut'ül Amare kentinde altı aylık kuşatmanın sonunda Türklere teslim olan İngiliz General Sir Charles Townshend kullanılmıştı. Teslim olan 3.000 Britanyalı askerin yüzde 70'i çöldeki yürüyüşlerde ve esir kamplarının berbat koşullarında ölmüştü.[114] Townshend ise Marmara Denizi'nde İstanbul yakınındaki Büyükada'da rahat bir villada kalıyordu. Hatta Enver Paşa onu çaya bile davet etmişti. Townshend, Ahmet İzzet Paşa'nın yeni bir kabine kurduğunu duyunca, Osmanlıların barış önerilerini karargahı Ege Denizi'nde Yunanistan'a ait Limni adasında bulunan, Britanya Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Sir Somerset Calthorpe'a iletmeyi teklif etti.

Askeri durum konusunda bir rapor alan Osmanlı kabinesi 16 Ekim'de ayrı bir barış görüşmesi istemeye karar verdi. Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı Ahmet İzzet Paşa'nın kabinesine, 'Her cephede (Suriye, Mezopotamya ve Trakya) yaklaşık altı ya da yedi bin askerimiz kaldı. Durum o kadar kötü ki, bir avuç haydut bile ülkeyi işgal edebilir," bilgisini verdi.[115] Askeri gerçeklerle yüz-

(113) Dyer, 'The Turkish Armistice of 1918', s. 154-6.

(114) A J Barker, *The Neglected War: Mesopotamia 1914-1918* (Faber and Faber, Londra: 1967) s. 266, 296. Savaş başlarken mevcut olan 9,300 Hintli askerden 2,500'ü ölmüştü.

(115) Dyer, 'The Turkish Armistice of 1018', s. 161.

leşmeyi ertelemenin yarattığı abartılı karamsarlık Osmanlı görüşmecilerinin elini zayıflatmıştı. Ertesi gün Ahmet İzzet Paşa, Townshend ile görüştü ve Limni'ye gitme teklifini kabul etti. Ama öncelikle Osmanlı heyetinin yapısına ve alacağı talimatlara karar verilmesi gerekiyordu. Pek kolay bir iş değildi. Padişah her zamanki korku ve kuşkularıyla konuyu biraz daha karmaşık hale getirdi.

23 Ekim'de Amiral Calthorpe, Osmanlı hükümetine İtilaf devletleri adına ateşkes anlaşması imzalamaya yetkili olduğunu bildirdi. Bunu duyan Ahmet İzzet Paşa, İzmir'deki Osmanlı ordusu komutanının başkanlığında bir heyetin Limni'ye gitmesini padişahtan onaylamasını istedi. Sultan bu öneriyi kabul etmeyip heyet başkanının eniştesi Damat Ferit Paşa olmasında ısrar etti. (Ferit Paşa, Sultan Vahdettin'in babası I. Abdülmecit'in kızı Mediha'nın ikinci kocası olduğundan damat unvanını almıştı.) "Bu adam delirmiş," diye itiraz etti Ahmet İzzet Paşa.[116] Bunu söyleyen ilk kişi değildi.

Damat Ferit Paşa'nın Osmanlı kamu hizmetinde ilk görevi Londra'daki elçilikte Birinci Katiplikti. 1888'de Mediha, tahta oturan Sultan II. Abdülhamit'ten, (Vahdettin'in en büyük ağabeyi) Ferit'i Londra'ya bu kez elçi olarak göndermesini isteyince, "Hemşire, orası mektep değildir, pek mühim bir sefarettir. Ümuru siyasiyyede vukufı ve tecribesi olanlar tayin olunur" yanıtını almıştı.[117] Daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidara gelince överek göklere çıkarmıştı ama terfi edemeyince Hürriyet ve İtilaf Fırka'sına (Batı'da Liberal Birlik olarak tanınır) katılmıştı. Burada da şansı yerinde değildi. Balkan Savaşlarının başlangıcında İttihatçılar geçici olarak iktidardan ayrıldığında padişah, Ferit Paşa'dan Londra'daki barış görüşmelerine gidecek heyete başkanlık etmesini istemişti. Ferit Paşa, anayasayı ihlal sayılacağından Osmanlı topraklarının herhangi bir parçasını verecek

(116) Dyer, 'The Turkish Armistice of 1918', s. 166.
(117) Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, s. 2034.

bir anlaşmayı imzalamayacağını söyleyerek itiraz etmişti. Toprak kaybının kaçınılmaz olduğunu bilen yaşlı sadrazam Kamil Paşa, 'Bu adam deli" demişti. Bundan sonra Damat Ferit Paşa, karısının Boğaziçi kıyısındaki yalısında boş boş oturmaya başlamıştı. İngiltere'de politika çoğunlukla aristokratların kır evlerinde geliştirilirken, Osmanlı İmparatorluğu'nda prenslerin ve paşaların Boğaziçi kıyısındaki yalılarında siyasi kararlar alınır, komplolar kurulurdu. Daha sonraki yıllarda bu yalıların çoğu yandı. Sağlam kalan birkaç tanesi şimdi iş adamlarına ait. Damat Ferit Paşa'nın (ya da daha doğrusu karısının) yalısı şimdi üniversite profesörlerinin gittiği bir lokanta.

Padişahın ısrarıyla Ahmet İzzet Paşa, Damat Ferit Paşa'yı çağırıp ateşkes anlaşması hakkındaki görüşlerini aldı:

> Amirali (Calthorpe) görünce, (Osmanlı) devletin toprak bütünlüğüne dayalı bir ateşkes anlaşması önereceğim. Eğer amiral bunu kabul etmezse, derhal bir kruvazör çağırıp doğruca Londra'ya gideceğim. Kral'la görüşüp 'Ben babanızın eski bir dostuyum. Benim isteklerimi kabul edeceğinize inanıyorum' diyeceğim. Önerilerimizin kabul edildiği güvencesini alınca, devletimiz, İttihatçıların içine attığı felaketten kurtulmuş olacak.

Ne var ki, giysilerini bavula yerleştirmesi gerektiğinden derhal yola çıkamadı. Hazır olunca padişahın yatıyla yola çıkarken yanına Yunan Patriğinin sekreterini aldı.[118] Bir yıl sonra Patrik, Osmanlı devletiyle tüm bağlarını koparacak ve Osmanlı başkentinin Yunan yönetimi altına girmesini talep edecekti.

Yukarıdaki saçma sözler, Ahmet İzzet Paşa'nın, Damat Ferit'in kapasitesi hakkındaki tahminlerini doğruladı. Padişaha son derece sadık olduğu halde başmüzakereciyi kabinenin seçmekte özgür olmasında ısrar etti. Sultan Vahdettin, isteksizce izin verdi ve

(118) Dyer, 'The Turkish Armistice of 1918', s. 166-7.

Osmanlı delegelerine verilecek talimatların "Sultanlık ve Halifelik hakkı ile Osmanlı hanedanlığının korunması" noktasını vurgulamasını istedi[119] ve bazı bölgelere tanınacak özerkliğin siyasi değil yönetsel olmasında ısrar etti. Ahmet İzzet Paşa, bu konuların ateşkes yerine barış anlaşmasında halledileceğini bildirdi. Bir kez daha Sultan razı oldu ama ateşkes anlaşmasının en azından Libya'da kalmış olan bir Osmanlı prensinin güvenlik içinde geri dönmesini sağlamasını istedi.

Sonradan anlaşılacağı gibi bir süreliğine padişahın müdahalesini savuşturmuş olan Ahmet İzzet Paşa'nın kabinesi başmüzakereci olarak vatansever donanma subayı Rauf Bey'i seçti. Kendisine boğazların gemi geçişlerine açılmasını ve Osmanlı ordusunun barış zamanındaki boyuta indirilmesini kabul edebileceği söylendi. Ne var ki, Osmanlı ordusu tarafından savunulacak olan Boğazlar Yunan gemilerine kapalı olacaktı. İngiliz denetim subayları barış anlaşması yapılıncaya kadar kalabilirdi ama Osmanlıların yönetimi altındaki topraklarda hiçbir İtilaf askeri bulunmayacak ve Osmanlı yönetimine müdahale edilmeyecekti. Osmanlı devletinin şerefiyle uyumlu olmayan hiçbir koşul kabul edilmeyecekti. Alman ve Avusturya-Macaristan askerlerine ve yetkililerine ülkeden ayrılmaları için iki ay süre tanınacaktı ama bu ülkelerin sivil halkı isterse burada yaşamaya devam edebilirdi. Almanya ve Avusturya-Macaristan'daki yaklaşık 15.000-20.000 Osmanlı öğrencisinin bu ülkelerden sınır dışı edilmesi korkusuyla bu karar alınmıştı.[120]

Osmanlıların Alman ve Avusturyalı müttefiklerine iyi davranılmasında ısrarcı olunması, savaş süresinde Türklerle Alman danışmanlar arasındaki sürtüşmelere karşın aralarında pek fazla düşmanlık duygusu olmadığını gösteriyordu. Askeri düzeyde ittifak gayet iyi yürümüştü. Osmanlı savaş gücünde Alman komutanların varlığının önemi ise çoğunlukla İngiltere ve Fransa'da

(119) Dyer, 'The Turkish Armistice of 1918', s. 167.
(120) Dyer, 'The Turkish Armistice of 1918' s. 169.

abartılmıştı. Danışmanlar en çok iletişim, personel işleri ve elbette malzeme konusunda yardımcı olmuşlardı. Almanlar Osmanlı demiryollarının bakımını yapmak ve demiryolu ağını genişletmek için çalışmışlar, Avusturya-Macaristan ise Kafkas cephesinde bir motorize ulaşım birimi oluşturmuştu.[121] Türklerin halk geleneklerinde Almanlar her konuda kesinlik, dakiklik örneği olarak görülmüştü.

İyi bilinen bir fıkrada bir Alman subay Türk ordusunun bir aşçısına "İyi bir pilav nasıl yapılır?" diye sorar. "Yeterince pirinç, yeterince yağ ve yeterince su gerekir ve pirinci yeterince pişirirsiniz," diye yanıtlar aşçı. Ama Alman subay kesin bilgi ister. "Yeterince derken ne kastediyorsun?" diye sorar. "Gördüğünüz gibi efendim," der aşçı, "iyi bir pilav yapmaya yetecek kadar."

Osmanlı subaylarının kaygısız tavırları hakkında Almanların da kendi öyküleri vardı. Filistin'de Britanya birlikleriyle savaşırken Osmanlı subaylarının Gelibolu haritasını kullandığını gören bir Alman subay dehşete kapıldı. "Yanlış harita," diye bağırdı. "Ne demek yanlış harita?" diye sordu Osmanlı subayı, "Galiçya seferinde pekâlâ işimizi görmüştü." Daha sonraları bu neşeli öyküler yerini öfkeli anılara bıraktı. Bugün birçok Türk size Birinci Dünya Savaşı'nda Almanların kendi yaralılarını trenlerle götürüp, Türkleri çölde ölüme terk ettiklerini anlatacaktır. Anlatılanlar doğrudur ama hem Türklerin yaralı sayısı daha fazlaydı, hem de Almanlar yabancı bir ülkede savaşıyorlardı ve en azından Türklerin kuramsal olarak Arapların arasında yabancılık çekmeyecekleri düşünülüyordu.

Almanlar, Osmanlı İmparatorluğu'ndan fazla gecikmeden ayrıldılar ama Osmanlıların ateşkes müzakerecilerine ısrar etmelerini söylediği diğer koşullardan ödün verildi. Rauf Bey ve diğer delegeler Osmanlı devletinin ne kadar zayıf düştüğünün ve barı-

(121) Edward Erickson, *Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War* (GreenWood, Westport, Conn: 2001) s. 231-5. *(I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu)*

şın çok acil sağlanması gerektiğinin farkındaydılar. Arzulanan koşullar altında ayrı bir barış anlaşması yapmak için çok geç olmasına karşın yine de pazarlık etme fırsatının bulunduğunu fark etmediler. Almanya henüz teslim olmamıştı ve İtilaf devletleri güneydoğu Avrupa ve Kafkasya'daki Alman askerlerinin bağlantısını kesmek için donanmalarını Boğazlardan geçirmeyi her şeyden çok istiyordu. Üstelik Yakın Doğu konusunda birbiriyle çelişkiye düşen emelleri vardı. Londra ve Paris'teki zorlu görüşmelerden sonra Amiral Calthopre'a iletilen talimatlar pazarlıkta ucu açık bir konum yaratmıştı ve amirale Boğazların açılması, istihkamların İtilaf güçlerinin denetimine bırakılması, Almanların sınırdışı edilmesi ve Osmanlı ordusunun terhis edilmesine karşılık bazı ödünler verebileceği de söylenmişti. Her şart altında Ahmet İzzet Paşa hükümeti bunu kabul etmeye hazırdı. Ama herhangi bir bedel karşılığında barışa razı olmaya hazır değildi. Koşulsuz teslim olması için ülke içinden gelen bir baskı yoktu. Yaygın zorluklara karşın Osmanlı yönetimi altındaki bölgelerde ne askeri isyanlar ne de sivil çalkantılar vardı. İstanbul hükümeti Sultan'ın Müslüman vatandaşlarının itaatsizliğinden korkmuyordu. Ülkede yaşayan Hıristiyanların ve özellikle başkentte sayısı oldukça yüksek olan Rumların ayaklanması olasılığından çekiniyordu.

Türklerin gözünde, Yunanistan İtilaf devletlerine sonradan katılan toy bir genç gibiydi. 1916 Ekimi'nde Fransa'nın komutasındaki İtilaf birlikleri Selanik'e girdiğinde Yunanistan henüz tarafsızlığını koruyordu. Ancak İtilaf devletlerinin koruması altında Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos kentte geçici bir hükümet kurmuş, Bulgaristan'a ve İttifak devletlerine savaş ilan etmişti. Bundan sonra Yunan askerleri Makedonya cephesinde Bulgarlara ve Almanlara karşı Fransızların komutasında savaşmış ve İtilaf devletleri de Osmanlılarla yapılan savaşı ilerletmek için Yunan topraklarını kullanmışlardı. Ama Osmanlı ve Yunan askerleri arasında hiçbir çatışma yaşanmamıştı. Amiral Calthrope Osmanlı heyetiyle ateşkes pazarlıklarına başlarken Yunanistan'a danışılmamıştı. Ne var ki, Osmanlı hükümeti Yunan milliyetçi-

lerinin Venizelos'u bir kurtarıcı olarak gördüklerini ve gözlerinin İstanbul, İzmir kentleriyle yakın çevrelerinde olduğunu biliyordu. Türkler kendilerini Yunanların değil İngilizlerin yenilgiye uğrattığını düşündüğünden, Yunanların zafer kazanan İtilaf güçleri arasında ve özellikle imparatorluk başkentinin sokaklarında bulunmasından hoşlanmıyorlardı.

Amiral Calthorpe ile Rauf Bey arasındaki pazarlıklar 27 Ekim günü Limni adasının Mondros Körfezi'ndeki doğal derin su limanında demirli HMS *Agamemnon* gemisinde başladı; delegeler kaptanın, İran halılarıyla döşenmiş, keyifli kıç balkonuna açılan, büyük kamarasında buluştular. İki taraf da kusursuz bir nezaketle davrandı. Calthorpe, Türklere bazı ödünler verdi ama bunlar üzerinde ısrarla durması istenen koşullar değildi. Yalnızca bir tanesinin çok önemli olduğu anlaşılacaktı. Başlangıçta Türklerden Kafkaslar'daki Çarlık topraklarından (ve savaş sırasında iki tarafın da tarafsızlığını ihlal ettiği kuzey İran'dan) tüm askerlerini çekmesi istenmişti ama son metinde 'Osmanlı askerlerinin geri kalanının İtilaf devletlerince incelendikten sonra gerek duyulduğu takdirde çekilmesi' isteniyordu. Enver Paşa'nın Kafkasya ve İran'a gönderdiği askerler savaşın gidişini etkilememişti. Ama Çarlık cephaneliklerinden ya da Almanların bıraktığı silahlarla donanmış birlikler ertesi yıl Kurtuluş Savaşı başlayınca Türk ulusal ordusunun çekirdeğini oluşturacaktı. Ateşkes anlaşmasının bir maddesi, Osmanlı ordusunun büyük bir kısmı terhis edildikten sonra ülke içinde düzeni sağlamak için görevlendirilecek Osmanlı askerlerinin gücü ve dağılımının Türk hükümetiyle görüşülmesi koşulunu içeriyordu. Bu durum, Türk milliyetçilerine, Türkiye'nin bütünlüğünün bölünmesi ve işgal edilmesi diye tanımlanacak son felaketi önlemek için, bu askeri çekirdeğin korunması bakımından olanak sağladı.

Bunun üzerine 'İtilaf devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde herhangi bir stratejik yeri işgal etme hakkına sahip olacaktır' biçimindeki 7. Madde anlaşmaya dahil edildi. İşgali haklı göstermek için tehdidin ortaya çık-

ması koşulu Türklere karşı bir ödün olarak anlaşmaya eklenmişti. Ama tehdit edilip edilmediklerine İtilaf devletleri karar vereceğinden uygulamada hiçbir etkisi yoktu. 7. Madde, İtilaf devletlerinin canları istediği takdirde Türkiye'nin tümünü ya da bir kısmını işgal edebileceklerini söylüyordu. Rauf Bey, bu maddeye şiddetle karşı çıktı ama Calthorpe pazarlığı yarıda kesmekle tehdit edince, boyun eğmek zorunda kaldı. Ateşkes anlaşması 30 Ekim akşamı geç saatlerde imzalandı.

İmzalar atılınca Calthorpe, Rauf Bey'e verdiği mektupta yalnızca İngiliz ve Fransız askerlerinin Boğazları işgal etmek için kullanılacağını ve kalelere el konulunca az sayıda Türk askerinin orada bulunmasına izin verileceğini belirten bir söz verdi. Verilen bu söz tutuldu. Calthorpe, ayrıca Türklerin isteğine uygun olarak Yunan gemilerinin İstanbul ya da İzmir'e gelmesine izin verilmeyeceğini ve Türk hükümeti düzeni sağladığı sürece İstanbul'un işgal edilmeyeceğini yetkililere bildireceğine söz verdi. Gerçekten de bu konuyu ilgililere iletti ama İtilaf devletlerinin bunu duymazlıktan geldiğini Türkler kısa bir süre sonra keşfedecekti.

Calthorpe, son seremoniyi karısına yazdığı mektupta anlattı:

> Her şeyin yolunda gideceğini bildiğim için şampanya şişesini buzun içinde beklettim ve tokalaştık, birbirimize kadeh kaldırdık, kibar konuşmalar yaptık. Rauf Bey, konukseverliğim ve düşünceli tutumum nedeniyle bana teşekkür eden kısa bir konuşma yaptı ve [fotoğrafları kamarayı süsleyen] ikiz çocuklarımızın bu tarihi olayda önemli bir rol oynadıklarını söyleyerek beri sevindirdi. Çocukların neşeli gülen yüzlerinin en zorlu ve kaygılı saatlerde kendisine esin ve cesaret kaynağı olduğunu söyledi. Sık sık kamaraya gelip resimlere bakıyordu ve çocuklar ona insanlık adına neler yapması gerektiğini söylemişlerdi. Harika değil mi![122]

(122) Dyer, 'The Turkish Armistice of 1918', s. 336-41.

1 Kasım'da İstanbul'a dönen Rauf Bey, İngilizlerin güvenini kazandığını ve en iyi koşulları sağladığına inanıyordu. "İmzaladığımız anlaşmanın sonucu olarak ülkemizin hakları ve saltanatın geleceği tümüyle garanti altına alındı," dedi gazetecilere ve ekledi:

> Birincisi, İngilizlerin amacının Türk ulusunu yok etmek olmadığını anladım. İkincisi beklentilerimizin aksine ülkemizin işgal edilmeyeceğini öğrendim. Bir tek düşman askerinin İstanbul'a ayak basmayacağına size garanti veririm... Evet, yaptığımız ateşkes anlaşması, umutlarımızın da ötesinde.(123)

Rauf Bey'in elde ettiği sonuç, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'yı memnun etti. Rauf Bey'in en önemli kaygısı İtilaf devletlerinin Osmanlı topraklarını işgal etmesine bahane yaratacak toplumlar arası çatışmaların çıkmasıydı. Bu nedenle Müslümanlar ve gayrımüslimler, özellikle Türkler ile Yunanlar arasındaki gerginliği arttıracak sorumsuz beyanatların yapılmaması için ısrar etti. Ahmet İzzet Paşa hükümetinin İstanbul'daki Rumları katletmeyi planladığı yolundaki böyle bir açıklamanın Damat Ferit Paşa'dan geldiği söyleniyordu. Gerçi Damat Ferit Paşa ateşkes anlaşması görüşmesine katılmadığı için açıkça küskündü ama bu sözleri Osmanlı yönetici sınıfının arasında yayılan düşmanlık duygusunun bir belirtisiydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti, altı yıllık iktidar döneminde oldukça fazla düşman edinmişti. Kendi içinde olduğu gibi, saltanatın geleceği için Sultan Vahdettin'in desteklediği Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın temsil ettiği yetersiz muhalefet ile arasında da çekişmeler vardı.

Rauf Bey, döner dönmez görevinin sonucunu rapor etmek için saraya gitti ama Vahdettin yorgun olduğunu bildirip birkaç gün sonra görüşebileceğini söyledi. Sonunda padişah kendisini

(123) Dyer, 'The Turkish Armistice of 1918' s. 337.

kabul edince, Damat Ferit Paşa'nın davranışlarını şikâyet etme fırsatını kaçırmadı. Vahdettin bir müddet dalgın dalgın düşündükten sonra söze başlayarak, "Ferit Paşa'yı hemşiremin iyi bir zevci olarak severim. Fikirlerine taraftar değilim. Husûsiyle siyasi düşüncelerinin aleyhindeyim. Bu yüzden aramızda şiddetli ayrılık vardır," dedi ve hırçın bir tavırla ekledi, "Beyefendi, ortada bir millet var, koyun sürüsü. İdaresi için bir çoban lâzım. O da benim."(124)

Yaşanacak olaylar çoban olacak niteliklere sahip olmadığını, İtilaf devletlerinin Osmanlı devletinin Müslüman olmayan toplumlarıyla dostça geçindiği, yabancıların işletmelerine, okullarına ve misyonerlerine hoşgörü gösterdiği takdirde yaşamını sürdürmesine izin vereceği konusunda Damat Ferit Paşa ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın siyaset uzmanlarının yanılsamaları paylaştığını ortaya çıkardı. Bu yanılsamalar, yabancıların ve çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu yerel Hıristiyanların zenginleştiği II. Abdülhamit dönemi özlemiyle besleniyordu. Abdülhamit'in altın devrine geri dönmek, İngiltere ile Fransa'yı tehdit eden İslamcılık görüşünden uzaklaşmak önerisi, Vahdettin ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın İtilaf devletlerine sunduğu bir yemdi. Ama İtilaf devletleri bu yemi yutmadı.

Jöntürkler'in Gidişi

Daha bu durum açıklığa kavuşmadan 1918 Haziranı'nda sansürden kurtulan İstanbul basını öfkesini aralarında önce üçlü lider grubunu eleştirip, artık kabine üyesi olanların da bulunduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yönlendirdi. İttihat ve Terakki liderleri Enver, Cemal, Talat, birkaç yakın dostları ve başkentin eski polis müdürü, 1-2 Kasım gecesi bir Alman denizaltısıy-

(124) Cemal Kutay, *Osmanlıdan Cumhuriyete: Yüzyılımızda bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964)* Cilt 3, (Kazancı, İstanbul: 1992) s. 174.

la İstanbul'dan ayrılınca saldırılar ikiye katlandı.[125] Ertesi gün Alman işgali altındaki Kırım'a ulaştılar. Hiçbiri İstanbul'u bir daha göremeyecekti.

Ahmet İzzet Paşa hükümeti, muhalefet tarafından bu kaçışta işbirliği yapmak ya da en azından kaçışı önlememekle suçlandı. Bu durum padişaha eski İttihat ve Terakki üyelerinin hükümetten ihraç edilmesi için baskı yapma fırsatı verdi. Ahmet İzzet Paşa, bu baskıyı padişahlık yetkisini kötüye kullanma olarak görüp boyun eğmektense, bir aydan az bir süre sürdürdüğü sadrazamlık görevinden 11 Kasım 1918 tarihinde istifa etti.

Onun yerini alan daha yaşlı Ahmet Tevfik Paşa, Sultan Abdülhamit'in son sadrazamıydı. Rusya'da, Avusturya-Macaristan'da ve Almanya'da krallıkların yıkılmasına tanık olan Vahdettin, kendi bakanlarının ihanetinden korkuyordu. Ahmet Tevfik Paşa'nın oğlu kendi kızıyla yakında evleneceğinden en azmdan aile içi sadakatine güvenebileceğini düşünüyordu. Böylece tahtta korkulu ve kuşkulu bir padişahın yanında dünün adamlarının –Enver, Talat ve Cemal– yerini daha eski tarihin adamları almış oldu. Sultan Vahdettin onların eşliğinde, ölmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetmeye çabalayacaktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi yönetimi yenilgiye uğratılmış bile olsa, zafer kazanan İngilizlerin elinde onun yerini neyin alacağı daha sonra ortaya çıkacaktı. Şimdilik Britanya, Ortadoğu'nun uzlaştırıcısı gibi görünüyordu.

(125) Bazı raporlara göre Almanların el koyduğu bir Rus torpitobotuyla gitmişlerdi. Bazı kaynaklar ayrılış tarihini 8/9 Kasım olarak vermektedir. Bkz. Andrew Mango, *Atatürk*, s. 190, n. 21.

3 Araplar ve Siyonistler Paris'te

Britanya ve Osmanlı imparatorluklarının arasındaki savaşın resmen 31 Ekim 1918 tarihinde sona ermesi Ortadoğu'ya uzun bir süre barışı getirmedi. Gözlemcilere göre Britanya'nın gücü üstündü; filosu İstanbul Boğazı'nda demirlemiş toplarıyla Türklerin başkentini denetim altına alıyor, zafer kazanmış askerleri Kudüs, Bağdat, Kerbela ve Şam gibi tarihi kentlerde dolaşıyordu. Britanya'nın eski rakiplerinden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağılmış, Rusya devrim ve iç savaşın pençesine düşmüş ve Almanya yenilgiye uğramıştı. Britanya'nın müttefikleri olan Fransa, İtalya ve Yunanistan, Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgiye uğramasından yararlanıp kendi emellerini gerçekleştirmeye niyetleniyorlardı. Ne var ki, bu ülkeler, Britanya'nın tüm imparatorluğundan toplayıp cepheye sürdüğü bir milyon askerle kıyaslanınca, Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilmesinde önemli bir rol oynamamışlar demekti. Britanya'nm emperyalist girişimlerinin yeni bir çağı açılıyor gibiydi. Şu anda Ortadoğu'nun en güçlü insanı, savaşta sayısı pek az olanların arasından sıyrılan, Britanya'nm en başarılı komutanlarından Sir Edmund Allenby idi. 1919 yılında Feldmareşal rütbesiyle ödüllendirilmiş, Megiddo ve Felixstove Vikontu unvanı verilmiş ve Sudan ile savaşın başında Britanya'nın koruması altında olduğu ilan edilen Mısır'ın Yüksek Komiserliğine getirilmişti. Ne var ki, İngiliz gücünün etkileyici görüntüsünün ardında başka gerçekler yatıyordu.

Uluslararası ilişkilerde Britanya'nm önceliği Ortadoğu'nun geleceği değil Almanya ile barışın sağlanmasıydı. Ayrıca Rusya'daki

durumla da yakından ilgiliydiler çünkü savaşın neden olduğu endüstri sektöründeki huzursuzluktan çok, devrim fikirlerinin yayılmasından korkuluyordu. Özellikle Glasgow kenti kaygı odağıydı. 13 Nisan 1919'da Jallianwala Bagh trajedisinin ardından Hindistan'da huzursuzluk artmaya başlamıştı. Ocak 1919'da Tipperary beldesinde iki silahsız Kraliyet İrlanda polisinin öldürülmesi, İrlanda'nın bağımsızlık savaşının başlayacağının işareti veriyordu. Mısır'da da Allenby, Britanya yönetiminden uzaklaşmak isteyenlerin yarattığı huzursuzlukla karşı karşıya kalmıştı. Askerlerinin uzun yıllar savaştıktan sonra evlerine dönmek istemeleri Allenby'nin sorununu zorlaştırıyordu.[1] Bunca rahatsız edici gelişmeden daha önemlisi Britanya'nın savaş sürecinde katıldığı anlaşma ve vaatleri yerine getirmesi gerektiği gerçeğiydi. Arapların ve Yahudilerin beklentileri fazlasıyla yükseltilmişti ve savaşın sona ermek üzere olduğunu anlayınca kendi fikirlerinin nasıl uygulanacağını düşünmeye başlamışlardı. Yenilgiye uğrayan Türkler bile, başta Mustafa Kemal olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları arasından ileriye gidecek bir yol bulmaya çalışıyorlardı. Ortadoğu'nun artık İngilizlerin, Fransızların, İtalyanların ya da Yunanların kendi yayılmacı kurallarını yazacakları açık bir defter olmadığı ortaya çıkmıştı. Zafer kazananların kısa bir süre sonra öğrenecekleri gibi, olaylar 1914'ten bu yana bir hayli değişmişti.

Siyonist Komisyon

Daha savaş sona ermeden Siyonistler, Balfour Deklarasyonu'nun açtığı olasılıkları araştırmaya istekliydiler. Britanya hükümeti bir Siyonist komisyonun 1917 Aralığında Filistin'e gitmesini önerdiğinde aradıkları fırsat karşılarına çıkmıştı. Elbette komisyon başkanlığı için en uygun aday Weizmann olacaktı. Komisyonun amacı Yahudilerle Britanya askeri yetkilileri arasında bağlantı kurma-

(1) Hughes (ed.) *Allenby in Palestine*, s. 13-14.

nın yanı sıra oradaki Yahudi toplumuna yardımları düzenlemek, savaşın sonunda fazlasıyla gereksinim duyulacak Yahudi kurumlarının yeniden inşa edilmesine yardımcı olmak ve Araplarla siyasi bağlantılar kurmaktı. Referans noktaları daha sonraları Weizmann'ın en sevdiği proje olan bir Yahudi üniversitesini de kapsayacak kadar genişletilecekti. Başta komisyon üyelerinin büyük İtilaf ülkelerinin Yahudilerini kapsaması düşünülmüştü ama Rusya'nın durumu buna engel oldu ve Amerikalılar da Türkiye ile savaşta olmadıklarından reddettiler. İtalyan üye, bir donanma subayı olan Angelo Levi-Bianchini idi. Fransızlar aslında Siyonist olmayan seçkin College de France okulunda Sanskritçe profesörü Sylvain Levi'yi seçtiler. Weizmann'ın diğer meslektaşları kıdemli İngiliz Siyonist Joseph Cowen, Sigmund Freud'un eski öğrencisi Dr. David Eder ve tanınmış kamu görevlisi Leon Simon'dan oluşuyordu. Eski dostu Ormsby-Gore irtibat subayı olarak hareket edecekti. Bu yolculuk Weizmann'ın en az bir yıldır üzerinde düşündüğü, Filistinli Araplarla ilişkileri araştırma fırsatını yaratıyordu.(2)

Weizmann'ın 1918 Martı'nın başında Ortadoğu'ya gitmek üzere yola çıkmadan Kral V. George tarafından kabul edilmesi 1914'ten bu yana ne kadar yol katettiğini gösteriyordu. Savaş koşulları göz önüne alınınca pek de kolay bir yolculuk olmadı; Filistin'e ulaşmak üzere ayın sonunda Kahire'ye vardı. Mısır Yüksek Komiseri Sir Reginald Wingate ve Allenby'nin ordusunun Baş Siyasal Subayı Clayton ile ilk teması, olası Siyonist amaçlarına Arapların tavrı konusu gündeme geldiği halde olumlu geçti.(3) Sonunda Weizmann, 4 Nisan'da Tel Aviv'e ulaştı ve yakındaki karargahında Allenby tarafından karşılandı. Gerçi Allenby onu

(2) Weizmann'dan Jacob de Haas'a, NewYork, (12) Aralık 1917; Weizmann'dan Sir Mark Sykes'a, Londra 16 Ocak 1918, *LPCW*, Cilt VIII, 23, 69, s. 20-1, 62-3; Weizmann, *Trial and Error*, s. 266-7; Stein, *The Balfour Declaration*, s. 622.

(3) Weizmann'dan Vera Weizmann'a, Londra, 24-6 Mart 1918, *LPCW*, Cilt VIII, 138, s 106-9.

etkilemişti ama askeri yetkililerin Balfour Deklarasyonu'nu tam olarak anlamadıklarını ve Arapların konumu hakkında çok bilinçli olduklarını fark etti.[4]

Ordusu bir sonraki adımını planlarken, Allenby'nin sırtında huzursuz bir Filistin istemediği açıkça belliydi ve Weizmann bunu fark etti. Kısa sürede göreceği gibi rahatsız edici belirtiler vardı. O tarihte Kudüs Askeri Valisi olan Storrs'un 11 Nisan'da kentte katıldığı bir toplantıda konuşmacılar Filistin'in Arap kimliğini öne çıkardılar. Storrs daha sonraları 'Yahudi olmayan topluluklar' olarak sınıflandırılan ve siyasi haklarından hiç söz edilmeyen Arapların Balfour Deklarasyonu'na nasıl tepki gösterdiklerini anımsayacaktı.[5]

Weizmann, Filistinli Arapların siyasi havasını derhal fark etti ve Siyonistlerin söylediklerini kabul etmeyeceklerini 16 Nisan'da Ormsby-Gore'a bildirdi.[6] İki gün sonra evine yazdığı mektupta Vera'ya gördükleri hakkındaki düşüncelerini açıkladı. Kudüs onu ilk kez gördüğünden farklı etkilememişti. Bir kez daha Yahudi kurumlarının olmamasından ve Yahudi halkının yapısından yakındı. Öte yandan başka yerlerdeki Yahudi kolonileri üç yıl süren savaşın etkilerine karşın, derin bir hayranlık uyandırdı. Weizmann'ı esas kaygılandıran nokta Britanya ordusunun Arap yanlısı olmasıydı. Arapların Britanya hükümetinin bir Yahudi hükümeti kurup kendilerini buradan kovacağını düşündüklerini ve bunun sonucunda da komisyona kuşkuyla baktıklarını Brandeis'e açıkladı.[7] Filistinli Araplar hakkındaki karamsar görüşleri bey-

(4) Weizmann'dan Vera Weizmann'a, Londra, 6 Nisan 1918, *LPCW*, Cilt VIII, 151, s. 118-20.

(5) Weizmann'dan William G A Ormsby-Gore'a, Tel Aviv, 16 Nisan 1918, *LPCW*, Cilt VIII, 161, s. 128-30; Storrs, *Orientations*, s. 366.

(6) Weizmann'dan William G A Ormsby-Gore'a, 16 Nisan 1918, *LPCW*, Cilt VIII, 161, s. 128-30.

(7) Weizmann'dan Vera Weizmann'a, Londra, 18 Nisan 1918; Weizmann'dan Louis D. Brandeis'e, Washington, 25 Nisan 1918: *LPCW*, Cilt VIII, 163, 175, s. 131-3, 158-67.

nini kurcalarken, Clayton'ın Britanya'nın birincil Arap müttefiki Faysal ile görüşme önerisine olumlu yaklaştı.

Faysal'ın Arap ordusunun kampına yapılan yolculuk adeta bir maceraydı ve yolda Ormsby-Gore dizanteriye yakalandı. Weizmann Türk mevzilerine yaklaşmayı başardı, Faysal'ın ordusunu iş başında izledi ve T. E. Lawrence'ın Hicaz demiryoluna baskınlar için yaptığı hazırlıklara tanık oldu. Faysal ile görüşme iyi geçti. Siyonist Komisyon'un yapısını açıkladı, Arapların korkularını yatıştırmak istediğini ve Faysal'ın desteğini beklediğini belirtti. Faysal'ın yanıtları dinlediklerine sıcak baktığı izlenimini verdi; Filistin'e dönerken Arap milliyetçiliğinin gerçek bir liderinin desteğini kazandığını düşünmeye başladı. Vera'ya yazdığı mektupta Faysal'ın Filistinli Araplar hakkında pek olumlu düşünmediğini bildirdi.[8]

Weizmann, hiç kuşkusuz bu toplantıdan en azından birlikte çalışabileceği bir Arap lider bulduğuna inanarak ayrıldı. Daha sonraki olaylar hem haklı hem de haksız olduğunu kanıtlayacaktı. Faysal hakkında çok olumlu düşünmesi Ocak 1919'da Faysal-Weizmann Anlaşması'nın imzalanmasını sağladı ve Barış Konferansı'nda Weizmann'ın elini güçlendirdi. Ama bazı olaylar Arap ulusal hareketinin ve özellikle Filistinli Arapların liderinin Faysal olmadığını ve Weizmann'ın bu ilişkiye çok fazla umut bağladığını gösterecekti. 17 Temmuz'da Balfour'a yazdığı mektupta, Faysal Şam'a girdiği takdirde olabilecekleri hevesle anlatırken Filistinli Arapları yalnızca yerel önem taşıyan bir toplum olarak gördüğü belli oluyordu.[9]

Filistin'den ayrılmadan önce, yıllardır beklediği bir projenin gerçekleştiğini gördü. 24 Temmuz'da, Allenby'nin de katıldığı,

(8) Weizmann'dan Vera Weizmann7a, Londra 17 Haziran 1918; Weizmann'dan Louis D. Brandeis'e, Washington, 23 Haziran 1918: *LPCW*, Cilt VIII, 213, 215, s. 209-11, 212-3; Weizmann, *Trial and Error*, s. 290-5.

(9) Weizmann'dan Arthur J. Balfour'a, Londra, 17 Temmuz 1918, *LPCW*. Cilt VIII, 232, s. 228-32; Weizmann, *Trial and Error*, s. 290-5.

İbrani Üniversitesi'nin Scopus Dağı'ndaki temel atma töreninde Weizmann bir konuşma yaptı.[10]

Haşimiler, Balfour Deklarasyonu ve savaş sonrası yerleşim

Filistinli Araplarla herhangi bir uzlaşma potansiyelini her zamanki gibi gözardı eden Weizmann; Faysal ile görüşmeye çok fazla güvendi. Ne var ki, Faysal'ın ya da Haşimilerin Filistin'de bir Yahudi devletini öngördüklerinin ya da onayladıklarının pek az kanıtı bulunuyor. Balfour Deklarasyonu'nun halka açıklanmasına Şerif Hüseyin hiçbir yanıt vermedi. Suriye'nin ileri gelenleri Deklarasyon hakkında yüksek sesle sızlanırlarken Hüseyin göze batacak kadar sessiz kaldı. Daha doğrusu oğullarına İngilizlerin emelleri konusunda kendi taraftarlarının korkularını yatıştırmalarını emretti.[11] Kedourie, Arap Bürosu Başkanı David Hogarth'ın 4 Ocak 1918 tarihinde görüştüğü Hüseyin'in Filistin'e Siyonistlerin yerleşmesini 'hevesle desteklediğini' ve Balfour Deklarasyonu ile Siyonist amaçları umursamadığını anlatıyor.[12] Bu görüş çok ilginç çünkü Hüseyin, Filistin'in bağımsızlık verilecek bölgenin bir kısmı olduğu iddiasını sürdürmekteydi. Üstelik Hogarth bilinçli olarak Deklarasyonu Hüseyin'e önemsiz gibi göstermiş ve İngilizlerin Siyonistlere verdikleri 'mevcut Arap nüfusunun ekonomik ve politik özgürlüğü ile uyumlu olması' sözünün üzerinde önemle durmuş gibi görünüyor.[13] Hüseyin'in bir Yahudi devleti kurulmasını hatta Yahudiler için özerk bir anavatan oluşturulmasını onaylamadığı iddia edilebilir. Ne var ki Hüseyin, Balfour Deklarasyonu'nun sonuçlarına gözlerini kapatmış gibiydi.

(10) Weizmann'dan Vera Weizmann'a, 27 Temmuz 1918, *LPCW*, Cilt VIII, 236, 237-40; Weizmann, *Trial and Error*, s. 295-7.
(11) Antonius, *The Arab Awakening*, s. 269.
(12) Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth*, s. 190-1.
(13) Friedman, *The Question of Palestine 1914-1918*, s. 328.

Üstelik Hüseyin, savaş sonrası uzlaşmalarda Suriye'nin yönetiminde Fransa'nın büyük bir rol üstleneceğinden habersizdi ya da öyle gibi görünmeyi yeğlemişti. Mark Sykes ile Picot 1917 Nisanı'nda onu ziyaret edip anlaşmanın bazı ayrıntılarını açıklamışlardı. Ona ne kadar bilgi verildiği tartışma konusudur.(14)

Hüseyin'in anlaşma koşulları hakkında kuşkusu varsa bile, Rusya'daki yeni Bolşevik hükümet maddeleri basına sızdırınca *Manchester Guardian* gazetesi 26 ve 27 Kasım tarihlerinde tümünü yayınlamış ve Suriye'nin Türk Valisi Cemal Bey gazeteyi dağıtmıştı.

Bunca kanıta karşın Hüseyin inkâr durumunu sürdürüyordu. Wingate, "Kral Hüseyin Suriye hakkındaki kendi ilk iddialarından vazgeçmediği gibi, Majestelerinin Hükümetinin dostluk ilişkilerine dayanarak ülkenin daha büyük bir bölümünün en azından görünürdeki yöneticisi olacağı yanılsamasını da sürdürüyor," diye yazdı. Wingate tahtını bırakma olasılığı nedeniyle Hüseyin'in hatalı fikirlerinden uzaklaştırılmasına şiddetle karşı çıkmıştı.(15)

Anlaşılan Hüseyin, Ortadoğu'da savaş bitince geleneksel İngiliz-Fransız rekabetinin tekrar ortaya çıkacağına ve İngilizlerin Arapların tarafında olacağına inanıyordu. Lawrence Faysal'ı ikna etmişti:

> Onun çıkış yolu İngilizlere olabildiğince fazla yardım etmek ve böylece barıştan sonra utanca kapılarak kendisini alaşağı etmelerini önlemekti: Eğer Araplar benim istediğim gibi davranırlarsa, tek taraflı bir konuşma hiç olmayacaktı. Babasından farklı olarak bizim verdiğimiz sözlere değil kendi güçlü performansına güvenmesi için yalvardım.(16)

(14) Fromkin, *A Peace to End All Peace*, s. 288-9.
(15) Teitelbaum, 'Sherif Husayn ibn Ali and the Hashemite vision of the post-Ottoman order', s. 109.
(16) Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, s. 551.

Başka bir deyişle savaşın sonunda Arap davasının duyulmasını garantiye almak için Faysal'ın belirli bir askeri ilerleme göstermesi çok önemliydi. Bu arada Cemal Bey, İngiliz-Haşimi ittifakını kırmak için Sykes-Picot Anlaşması'nı Britanya'nın ihanetinin bir kanıtı olarak kullanmaya kalkışmıştı. Faysal, Cemal Bey'den mektup alınca Lawrence yanıt vermesini kabul etti. Bu arada Lawrence, Britanya'nın Türklerin lider kadrosundaki muhafazakârlarla gizlice pazarlık yaptığını bildiğinden Faysal'ın da aynı biçimde davranabileceğini düşünüyordu. Ayrıca aralarındaki iletişimin gizli olması yerine kendi bilgisi dahilinde sürdürülmesini yeğliyordu.

Faysal, Cemal Bey'le teması konusunda açık davrandı ve 1918 yazında Cemal Bey'in önerileri gitgide ciddileşti. Arapların taraf değiştirmesi karşılığında Arabistan'a bağımsızlık ve Suriye'ye özerklik vermeyi kabul edecekti. Faysal'ın Türklerle yakınlaşmayı sağlamak için aralarında Amman ve hatta Hicaz'ın Hüseyin'e bırakılması gibi koşullarını da bulunduğu anahatları içeren mektupları 1918 Haziram'nda Lawrence'ı epey ürküttü.[17] Bu durum karşısında Lawrence kendisine bir uyarı telgrafı çekince Hüseyin, iletişimin kesilmesini emretti.

İşgal

Britanya hükümeti Allenby'ye, askeri zorunlulukların izin verdiği kadarıyla, Arapların işgal ettiği toprakları İtilaf güçlerinin 'dost Arapların bağımsız bir devleti ya da eyaletler konfederasyonu olarak görmesini... geçici askeri işgal altındaki düşman bölgeleri olarak görmemesi' talimatını verdi.[18] 1918 Ekimi'nde Şam'da Faysal ile görüşen Allenby, Fransa koruması altına girecek olan Suriye'yi onun yöneteceğini bildirdi. Ayrıca Filistin'den İskenderun Körfezi'ne kadar uzanan sahil şeridi doğrudan Fransa

(17) Wilson, *Lawrence of Arabia*, s. 469-70, 511-12.
(18) Wilson, *Lawrence of Arabia*, s. 566.

tarafından yönetilecekti. Faysal şiddetle itiraz etti. Fransızların korunmasını ya da akıl hocalığını istemiyordu. Lawrence, Sykes-Picot Anlaşması'nın suya düştüğünü söylemişti ama şimdi karşısında capcanlı duruyordu.[19]

Bu arada Fransızlar Doğu Akdeniz bölgesine gelmeye başladı. Yine de yaklaşık bir milyon Britanya askeriyle kıyaslanınca birkaç bin askerin sayısı çok düşüktü. Ortadoğu'da Britanya'nın kararları geçerliydi. Bu durumun farkında olan Lloyd George, 1918 Ekimi'nde savaş kabinesine, Ortadoğu'nun fethinde Britanya'nın katkısının büyüklüğü nedeniyle koşullar değiştiğinden Sykes-Picot Anlaşması'nın geçersiz olduğunu bildirdi.[20] Fransa'nın Ortadoğu'daki etkisi yalnızca Britanya'nın hoşgörüsüne dayanıyordu. Britanya'nın Doğu Akdeniz'i ele geçirmesi ve Balfour Deklarasyonu, Fransa'nın Filistin'deki emellerinin gerçekleşmeyeceğini az çok garanti etmişti. 1918 yazında Fransa Dışişleri Bakanlığında ve bazı sömürgelerde Filistin'in yitirildiği ve Fransızların başka bir yerde tazminat araması gerektiği fikri dolaşmaya başlamıştı. Üstelik Fransa ve İngiltere'deki ilhak yanlıları için Başkan Wilson'ın yeni ve korkutucu bir diplomatik dili vardı. Kendi kaderini belirleme ve açık diplomasi sözleri, artık Ortadoğu'da gizli anlaşmaların uygulanmasını çok zorlaştırmıştı.

Sonuç olarak başlangıçta Faysal, Suriye'de güçlü bir konumdaydı. 30 Eylül'de İtilaf devletleri, işgal ettikleri Türk topraklarında bir dizi bölge ayrımı yaptılar. İşgal Edilmiş Düşman Toprağı Yönetimi Güney Bölgesi Filistin'den oluşuyordu ve Britanya'nın denetimindeydi; İşgal edilmiş Düşman Toprağı Batı Bölgesi, Suriye ve Lübnan'ın sahil kesimini kapsıyordu ve Fransız güçleri yönetecekti; İşgal Edilmiş Düşman Toprağı Doğu Bölgesi ise, Suriye'nin iç kesimleriydi ve Faysal'ın Araplarına bu bölgeyi Britanya güç-

(19) Wilson, *Lawrence of Arabia*, s. 566-8.

(20) Savaş Kabinesi Toplantısı, 3 Ekim 1918, UK CAB 23181482, Ulusal Arşiv, Kew, Londra, (bundan sonra TNA)

leriyle ortak kontrol etme izni verilmişti.[21] Aşırıya kaçar biçimde, neredeyse diktatörce üç bölgenin de denetimi General Allenby'nin elindeydi. Askeri güçleri Allenby elinde bulundurduğundan onun onayı olmadıkça, Fransızların ya da Faysal'ın önemli bir adım atmaları olanaksızdı. Buna karşılık Allenby de, Araplarla Fransızların birbiriyle rekabet eden emelleri nedeniyle sorun çıkmasından kaygılanıyordu. Kraliyet Genelkurmayı yeni başkanı General Sir Henry Wilson'a yazdığı mektupta Fransızlar duyarlı davrandığı takdirde Arapların görüşlerini yatıştırma umudu olacağına inandığını açıkladı. İşgal atındaki topraklarda, özellikle Filistin ve Suriye'nin siyasetinin,Yahudilerin, Arapların, Avrupalı güçlerin ve öteki azınlıkların iddiaları birbiriyle çeliştiğinden zorlu olacağını önceden tahmin etmişti.[22] Bu mektuba Arap Bürosu'ndan Hogarth'ın bildirgesi eklenmişti. Hogarth, Suriye'yi Fransızlara bırakmaktan mutlu gibi görünürken, Arapların bu durumun siyasi bağımsızlıkla uyumlu olmadığına inandıkları ve Britanya'yı kendilerini İslam'a ihanet etmek (yani halifenin, Osmanlı Sultanı olması) için kandırmakla suçladıkları konusunda uyarıyordu. Britanya ayrıca küçük devletlerin kendi kaderini çizeceğini defalarca tekrarlarken ikiyüzlülükle suçlanmaya açık olacaktı.[23]

İlk kriz kısa sürede ortaya çıktı. Türklerin direnişi ekim ayının başında çökmeye başlayınca Arap askerleri Şam'dan Beyrut'a ve diğer sahil kentlerine koştular. Bu bölgelerde bir Arap hükümeti ilan edildi. 30 Eylül 1918 tarihinde paylarına Lübnan düşmüş olan Fransızlar öfkeye kapıldı. Onlara göre bu davranış savaş zamanı anlaşmalarının ihlaliydi. Faysal'a ve İngilizlere karşı duydukları kuşku arttı. Fransız-Arap çatışmasının çıkma ola-

(21) Fromkin, *A Peace to End All Peace*, s. 338-9.

(22) John Fisher, 'Syria and Mesopotamia in British Middle Eastern Policy in 1919', *Middle Eastern Studies*, Cilt 34, No. 2 (Nisan 1998) s. 130.

(23) Fisher, 'Syria and Mesopotamia in British Middle Eastern Policy in 1919', s. 131.

sılığını düşünen Allenby, askerlerinin Beyrut'a ilerlemesini hızlandırmak zorunda kaldı. Faysal'ı geri çekilmesi için ikna etmeye çabaladı. Faysal, geri çekilmenin geçici olduğu hakkında güvence verilmezse ve Lübnan'daki Arap ve Haşimilerin haklarından vazgeçildiği ortaya çıkarsa, yönetimden çekileceği uyarısını yaptı. Barış Konferansı kararını verinceye kadar işgal edilen bölgelerin paylaşılmasının geçici bir çözüm olduğu konusunda güvence verildi. Böylece Faysal, Fransızlara boyun eğdi ve Beyrut ile diğer sahil kentlerine el koymalarına izin verdi.(24)

Faysal'ın sorunları yalnızca Büyük Güçlerden kaynaklanmıyordu. İşgal ettiği Suriye ile Lübnan savaşın son iki yılı boyunca çok yaygın bir kıtlık yaşamıştı. Görgü tanıkları Beyrut'ta bir deri bir kemik kalmış, aç çocukların 'yol kenarlarında öldüğünü' anlatıyordu.(25) Şam'ın etkili isimleri, Faysal'ın silah gücüyle kendilerine baskı yapmasına öfke ve kuşkuyla bakıyorlardı. Lübnan ve Suriye'deki kalabalık, azınlık grupları Haşimilere hoşnutsuzlukla bakıyordu. Suriye hakkındaki bir Amerikan raporu ülkenin Fransızlar tarafından derhal işgal edilmesini isteyenler ile Arapların hızla siyasette ilerleyeceğini ve Fransızların korumasına gerek duymayacağını düşünen, çoğu Müslüman bir grubun arasında bölündüğünü gösteriyordu. Eğer Fransızlar dikkatli davranmazsa, ikinci grubu oluşturanlar Türklerin kucağına düşebilirdi.(26) Faysal ve yandaşları Osmanlı'nın iyileştirme planlarını yeniden uygulamaya koyarak kırsal kesim halkının sevgisini ve aklını kazanmaya çabaladılar. Ayrıca Suriye'nin tanınmış isimlerini satın almak için Britanya'nın parasal yardımının bir kısmını harcadılar. Buna karşın Faysal'ın Suriye'deki otoritesi sınırlı kaldı.(27)

(24) Meir Zamir, 'Faisal and the Lebanese Question, 1918-20', *Middle Eastern Studies,* Cilt 27, No. 3 (Temmuz 1991) s. 404-26.

(25) Zeine N Zeine, *The Struggle for Arab Independence: Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria* (Khayats, Beyrut: 1960) s. 33.

(26) Zeine, *The Struggle for Arab Independence,* s. 213-14.

(27) James L Gelvin, *Divided Loyalties: Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire* (University of California Press, Berkeley: 1998) s. 13.

İngilizler, Faysal'a yerel politikayla ilgilenmek yerine askeri bir rol üstlenmesini isteyerek ve Suriyeli siyasi lider Ali Rıza Paşa'yı işgal altındaki tüm toprakların valisi yaparak sorunlarında pek yardımcı olmadılar. Britanya, Fransa ya da Faysal'a sadakat duymayan, bağımsız ruhlu Rıza Paşa, Lübnan'da Fransız işgalindeki bölgelere el uzatmaya başladı. Bu durumun Suriye halkının hoşuna gittiğini bilen Faysal itiraz etmedi. Ne var ki, Fransızlarla geçinmek açısından kendi becerisi büyük darbe aldı. Yaptıkları hatayı fark eden İngilizler, ekim ayının sonunda Rıza Paşa'yı görevinden alıp, yetkilerini Faysal'a devrettiler. Yine de, Faysal, 'milliyetçi organizasyonların kendi amaçları uğruna kullandıkları bir kukla' olarak kaldı.[28] Gereğinden fazla ödün vermesi için onun hareket sahasını daralttılar. Üstelik Faysal aşırı miktarda sorumluluk yüklenmişti. Yalnızca Suriye'de kontrolü elinde tutmakla yetinmeyip, Barış Konferansı'nda da Arapları temsil edecek ve 1919 yılının büyük bir kısmını Avrupa'da geçirecekti. Suriye'deki adamları siyasi gerçeklerin farkında olmadıklarından, siyasi ilerlemeler peşinde çok hızlı koşarak konumunu baltaladılar.

1918 yılının son aylarında İngilizler ve Fransızlar Arapların huzursuzluğunu yatıştırmayı sürdürdüler. Belki de Sykes-Picot Anlaşması'nın açıklanmasıyla ortaya çıkan ve süregiden uyuşmazlık ve Balfour Deklarasyonu'nun Arap dünyasında yarattığı huzursuzluk nedeniyle ve özerklik hakkındaki yeni diplomasiye bağlı olduklarını Amerikalılara göstermek amacıyla 1918'de Araplar için iki bildiri yayınlandı. Birincisi, Seven grubuna yapılan bildiriydi. Seven grubu, İngilizlerin iletişim kurduğu Suriyeli milliyetçilerin oluşturduğu küçük çaplı bir komiteydi. Britanya hükümetinin resmi onayıyla 1918 yılının ortasında Mark Sykes tarafından yayınlanan bildiri, Arabistan Yarımadası'nda Arapların bağımsızlığının tanınacağını yineliyordu. Sykes, Fransızların ona-

(28) M S Anderson, *The Eastern Question. 1774-1923,* (Macmillan, Londra: 1966) s. 378.

yı olmadan daha ileri gidemeyeceğini hissetmişti.[29] Londra ve Paris'te yapılan görüşmelerin ardından 9 Kasım 1918'de yeni bir İngiliz-Fransız Deklarasyonu yayınlandı. Kesin olarak Fransızları ve İngilizleri, 'bunca zamandır Türkler tarafından ezilmiş insanların tamamen özgürleştirilmesi ve yerel halkların özgür seçim ve önceliklerinden kaynaklanan ulusal hükümetlerin ve yönetimlerin kurulmasına' bağlı kılıyordu.[30] Bağımsızlık gibi sözcüklerin kullanılmamasına özen gösterilmişti. Bir yorumcunun dediği gibi bu bildiri, Sykes-Picot Anlaşması'yla çelişkiye düşmüyor, 'yalnızca en önemli ayrıntıları gizliyordu'.[31] Aslında bildiri, ulusal özerklik ilkesine dönüşten çok Britanyalı bakanların geleneksel güç dengesi diplomasisinde şu yeni Wilsonvari dili kullanma kararı için hazırlanmıştı. Bu durumda Ortadoğu'da Fransızların toprak sahibi olma iddiasını zayıflatmak için kullanılacaktı.[32] Bu nedenle Faysal'ın Barış Konferansı'na katılmak üzere yola çıkmasının hemen öncesinde Arap davası çok güçlü bir konumda gibi görünüyordu. Bu vaatler tutulmayınca Araplar kolayca anlaşılan bir şaşkınlık ve ihanet duygusuna kapıldılar.

Faysal Avrupa'ya gidiyor

Faysal, Haşimilerle Arap davasını İslam'la çok yakından ilişkilendirdiği takdirde Suriye ve Lübnan'daki Hıristiyanların sadakatini kazanamayacağını fark etti. Avrupa'da ateşkesin ilan edildiği 11 Kasım 1918 günü Halep'te büyük bir kalabalığa konuşma yaparken Osmanlı yönetimini kötüledi. Önderlik ettiği isyana sada-

(29) Fromkin, A Peace to End All Peace, s. 341.

(30) 'Report of a Committee Set Up to Consider Certain Correspondence between Sir Henry McMahon and the Sherif of Mecca in 1915 and 1916' adlı raporda yer alıyor, 1939, Cmd 5974, s. 50-1.

(31) Jukka Nevakivi, *Britain, France and the Arab Middle East, 1914-1920* (Athlone Press, Londra: 1969) s. 82.

(32) John Darwin, *Britain, Egypt and the Middle East: Imperial Policy in the Aftermath of War, 1918-1922* (Macmillan, Londra:1981) s. 155.

katin bireysel ya da ailesel yükselişle bağlantısız olduğunu bildiğini ve kendisinin Batılı Güçlerin bir maşası olmadığını açıklıkla belirtti. İngiliz-Fransız Deklarasyonu'na değinerek, eğer Araplar düzenli ve istikrarlı bir hükümet kurabilirse, bağımsızlığın geleceğini açıkladı. Konuşmasının en önemli noktası, her şeyden önce kendisinin bir Arap olduğunu vurgulamasıydı. Konuşmayı izleyen on gün boyunca Suriye ile Lübnan'ı dolaştı. Genellikle sıcak bir biçimde karşılandı ama Hıristiyan nüfusun kalabalık olduğu Beyrut'ta yalnızca Müslümanların onu hevesle karşılaması gelecekteki sorunlara işaret ediyordu.(33)

21 Kasım 1918 tarihinde Faysal bir İngiliz savaş gemisiyle Avrupa'ya doğru yola çıktı. Lawrence'a kulak veren Britanya hükümeti Faysal'ı Barış Konferansı'na davet etmenin ülkenin çıkarına olduğuna inanmıştı.(34) Faysal, Arapların kendi kaderini çizme davasını gündeme getirecek ve bu dava Amerikalıların desteğini çekebilecekti. Kral Hüseyin, Faysal'ın Barış Konferansı'nda yetkili temsilcisi olarak davranmasını kabul etmişti. Faysal'a eşlik eden Arap heyetinde Osmanlı ordusunda subayken 1916 yılında Arap İsyanı'na katılmış ve Faysal'm kurmay başkanlığı konumuna getirilmiş olan Arap milliyetçisi Nuri el-Said de vardı. Lawrence da Faysal'ın baş danışmanı görevini üstlenmişti.

İngilizlerin Faysal'ı Barış Konferansı'na davet etmesi Fransızların hoşuna gitmemişti. Faysal'ın Suriye'nin tamamına sahip olmak istediğini bildiklerinden onu dışarıda tutmaya çabalıyorlardı. Ayrıca Faysal'm Amerikalıların ulusal özerklik kampanyası için çekici bir isim olacağını da biliyorlardı. Faysal'ın gelişini engelleme girişimi başarısız olunca, onu kandırmayı denediler. Marsilya'ya ulaşınca şeref madalyası takıldı ve ardından Batı Cephesi'nin savaş meydanlarını dolaşmaya götürüldü. Arap ulusu adına konuşma hakkı olan yetkili bir temsilci yerine yalnızca saygın bir konuk muamelesi yapılıyordu.

(33) Zeine, *The Struggle for Arab Independence*, s. 49-51.
(34) Wilson, *Lawrence of Arabia*, s. 586.

İngiliz-Fransız centilmenlik Anlaşması

Britanya hükümetindeki çoğu kişi Fransa'yı Suriye'den uzak tutmayı kesinlikle istiyordu ve isteklilerin başında Meclis Başkanı Lord Curzon geliyordu. 1919 yılında Arthur Balfour, barış görüşmeleriyle yoğun olarak ilgilendiğinden Curzon Dışişleri Bakanlığını yürütüyordu ve 1919 Ekimi'nde Dışişleri Bakanı olarak atandı. Curzon, hükümetin, Britanya'nın Hindistan'a ve Uzakdoğu'daki imparatorluk topraklarına ulaşım yollarını Fransa'nın kesmesine izin verilmemesi gerektiği konusundaki yaygın görüşü yansıtıyordu. Almanya'nın emelleri yok edildiğine göre Britanya ile Fransa arasındaki temel bağ artık mevcut değildi. Tam tersine İngiliz-Fransız ilişkileri 1898'de Sudan'daki sömürge anlaşmazlığı nedeniyle neredeyse iki ülkeyi savaşın eşiğine getiren Fashoda Krizi'ne geri döndürebilecek gibiydi. Fransızları Ortadoğu'dan uzak tutmak için Arapları kullanma yanlısı olanlar arasında Kahire'deki Arap Bürosu ve Arnold Toynbee gibi Dışişleri Bakanlığı yetkilileri de vardı.[35] Hepsine savlarını öne sürmek için pek çok fırsat verilmişti.

Ortadoğu'dan dönünce T. E. Lawrence, Britanya Kabinesi Doğu Komitesi'ne konuştu. Savaş sonrasında Ortadoğu'nun yönetimi için çok cesur bir öneri getirdi: Suriye'nin idaresi Faysal'a bırakılmalı ve Mezopotamya Zeid ile Abdullah'ın yönetiminde ikiye ayrılmalıydı. Savaş Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı Lawrence'm projesine destek verdi. Buna karşın meslektaşlarının tavrını Haşimi düşkünlüğü olarak görüp uzun süredir bıkkınlığa kapılmış olan Hindistan Bürosu şiddetle karşı çıktı.[36] Bu planın kısaltılmış biçimi 1922'de ortaya çıkacak ve bu tarihte Suriye, Haşimilere ve Arap milliyetçiliğinin daha geniş çaplı davasına yitirilmiş olacaktı.

(35) Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth*, s. 213.

(36) Timothy J Paris, 'British Middle East Policy-Making after the First World War: the Lawrentian and Wilsonian Schools', *The Historical Journal*, Cilt 41, No. 3 (Eylül 1998) s. 773.

Bu süre içinde Ortadoğu adeta Lloyd George'un saplantısı olmuştu. Bölgeyi yeni bir düzenin çizilebileceği boş bir tuval gibi görüyordu. Yunanların Küçük Asya'daki iddialarının yanı sıra Yahudilerin Filistin'de bir vatan arzuları onaylanabilirdi. Ermeniler ve Kürtler ulus devletler kurabilirlerdi. Arap devletleri Britanya'nın koruması altında kurulabilirdi. Mısır yine Britanya'nın gözetiminde bir krallık yapılabilirdi. Yöredeki yardıma muhtaç devletler çok ucuza Britanya'nın şemsiyesi altına toplanabilirdi. Böyle bir senaryo bölgede Britanya'nın gücünü ve etkisini sürdürmek için yalnızca ufak boyutlu askeri birliklere gerek gösterirdi. Bu planda Fransızların nasıl bir rol oynayacağı ise belirsizdi.

Aslında İngilizler Ortadoğu için yapacakları düzenlemelerden Fransızları tümüyle dışarıda tutmayı yeğliyorlardı. Ama bunun kesinlikle olmayacağı ortaya çıktı. Fransa'nın neredeyse tüm askeri gücünü Batı Cephesi'ne odaklaması gerektiğinden Doğu'da işlere yoğunlaşması kısıtlı kalmıştı. Niçin Fransızların Almanlarla Marne, Verdun ve Champangne'de çarpışırken yaptığı fedakarlıklar İngilizlerin Ortadoğu'da göreceli olarak daha kolay kazandığı zaferlerden daha az ödüle sahip olmalıydı? İngilizler, özellikle Lloyd George, bu iddianın farkındaydı ama Britanya 1917 yılının ortasından itibaren Batı Cephesi'nde en şiddetli çatışmaların ortasında kaldığından, pek dikkate alınamazdı. Yine de dünyanın huzuru Arap davasına hizmetten çok Britanya ile Fransa arasındaki samimi ilişkilerle sağlanacaktı. 1919 yılının ilk on ayı boyunca Lloyd George, Ortadoğu'yu Britanya'nın kurallarıyla yeniden düzenlemek arzusu ile Fransa'yı bir müttefik olarak tutmak gereksinimi arasında bocalayarak geçirdi. Bazen hangi amacın öncelik taşıdığı pek açıkça anlaşılmıyordu.

1 Aralık 1918'de Lloyd George ile Fransa Başbakanı Clemenceau Londra'da bir araya gelip, Fransa'nın Doğu Akdeniz ve Suriye'deki haklarını sağlamlaştıran bir 'centilmenlik anlaşması' imzaladılar. Buna karşılık Lloyd George, Britanya için daha fazla kazanım elde etti. Bunca can ve mal kaybı karşılığında

Ortadoğu'dan elde edilecek ganimetlerin ülkesine düşen kısmının arttırılmasında kararlıydı. Allenby'nin, Suriye'ye girişi savaştaki birkaç Britanya zaferinden biriydi. Lloyd George Filistin ve Musul çevresinde bölgenin kontrolünü istediğini Clemenceau'ya açıkça anlattı. Petrol kaynakları nedeniyle Musul'u istiyordu, gelecekteki petrol kaynaklarına sahip olmak Britanya politikasının önemli hedeflerinden biriydi ve aşırıya kaçtığı söylenemezdi.(37) Clemenceau uysal davrandı. Sömürge lobisiyle yaşayacağı sorunları bildiği halde Lloyd George'un taleplerine soğukkanlılıkla yanıt verdi. 'Sahip olacaksınız," dedi Fransız lider. Aslında Clemenceau Fransız İmparatorluğunu pek umursamıyordu. Belki de tek temel amacı, Almanlara karşı Fransız taleplerinin gerçekleştirilmesinde Britanya'nın desteğini almaktı. Lloyd George'un taleplerine boyun eğmesinin nedeni biraz da İngiltere Başbakam'mn Suriye'yi Fransa'nın yönetmesini desteklemesine dayanıyordu. Ayrıca Ortadoğu petrollerinin getirisinden bir pay alınması sözü de vardı. Bu centilmenlik anlaşmasının anahatlarını çizen hiçbir yazılı belge yoktu. Clemenceau yeterince ödün vermişti. Artık Fransa'nın Ortadoğu'daki iddialarının tümüyle engellenmeyeceğinden emin olmak istiyordu.(38) Ne var ki, Lloyd George ile Britanya hükümeti Faysal kartını oynamayı sürdürecek, Fransızları uzak tutacak ve belki koruması altındaki Arap liderini Fransızlarla ilişkilerinde akılcı olmayacak kadar inatçı davranması için cesaretlendirecekti.

(37) Bu konudaki tartışmalar için: Marian Kent, *Oil and Empire: British Policy and Mesopotamian Oil, 1900-1920* (Macmillan, Londra: 1976) s. 124-6; Darwin, *Britain, Egypt and the Middle East*, s. 258-65.

(38) Bu konuşmanın hiçbir resmi kaydı yoktur. Bkz. S W Roskill, *Hankey, Man of Secrets, Volume 2: 1919-1931* (Collins, Londra: 1972) s. 28- 9. 1919 Ağustosu'nda Clemenceau Britanya'yı ihanetle suçlarken bu konuşmaya dayanıyordu: E L Woodward ve Rohan Butlar (ed.) *Documents on British Foreign Policy. 1919-1939,* İlk Seri, Cilt IV (1919) (Her Majesty's Stationary Office, Londra 1952) Belge 242 (Bundan sonra *DBFP,* Cilt IV, referanslar belge numaralarını gösterir). Ayrıca bkz. Lloyd George *The Truth about the Peace Treaties* (Victor Gollancz, Londra: 1938) s. 1038.

4 Aralık'ta Doğu Komitesi'nin toplantısına Lawrence yine katıldı. Curzon, yeni ortaya çıkan gerçeklerin tümüyle hükümsüz kıldığına inandığı Sykes-Picot Anlaşması'na lanet etti. Anlaşmanın gelecekte Arapların görüşleriyle ilgili sorun yaratacağını düşünüyordu. Hiç kuşkusuz Lloyd George'un Clemenceau ile yaptığı gizli anlaşmayı bilen Dışişleri Bakanı Arthur Balfour, Britanya'nın yeniden geri dönüp Sykes-Picot Anlaşması'm değiştiremeyeceğini ileri sürdü. Yalnızca Amerikalılar baskı yaptığı takdirde anlaşmanın yok edileceği görüşünü savundu. Lawrence'ın yaşamöyküsü yazarı, bu toplantının sonunda Britanya kabinesinin 'Faysal'a sempatiden başka bir şey sunmaya hazır olmadığı' yorumunu yapacaktı.[39]

Hiç kuşkusuz Britanya hükümeti, Başkan Wilson'ın ulusal özerklik ilkesini Fransızları Suriye'den uzak tutmak için yararlı bir araç olarak görüyordu. En azından Faysal'ın Britanya yerine Amerika'dan yardım alması Britanya'nın politikasına şimdilik uygun düşüyordu. Britanya hükümeti 'Faysal'ı ve Arapları, Fransızları küstürmeyecek noktaya kadar elimizden geldiğince destekleriz' politikasını güdüyordu.[40] Üstelik Curzon, Haşimileri Mezopotamya ya da Filistin yerine Suriye'ye yönlendirmenin, Britanya'nın Ortadoğu'daki emellerini korumayacaksa bile yardımcı olma potansiyeli bulunduğunun farkındaydı.[41] Bu arada Fransa'nın Suriye üzerindeki tavrı sertleşiyordu. Suriye konusunda Britanya'nın Faysal ile görüşmesini istemediklerini açıkça belirttiler. Onlara göre Suriye artık Fransa'nm sorumluluğuydu ve Barış Konferansı'nda gündeme gelmemeliydi. Faysal, 12 Aralık'ta Balfour'la görüştüğü zaman, bir büyük güce karşı başarı kazanma olasılığı düşük olsa bile Arapların Suriye için Fransızlarla savaş-

(39) Wilson, *Lawrence of Arabia*, s. 591.

(40) Paris, 'British Middle East Policy-Making after the First World War ' s. 779. Ayrıca bkz. Timothy J Paris, *Britain, the Hashemites and Arab Rule, 1920-1925: The Sherifian Solution* (Frank Cass, Londra: 2003).

(41) John Fisher, *Curzon and British Imperialism in the Middle East 1916-19* (Frank Cass, Londra: 1999) s. xv.

maya hazır olduğu konusunda onu uyardı. Balfour ise, Fransa'nın Suriye planları hakkındaki kuşkularının yersiz olduğu konusunda güvence verdi.[42]

Weizmann ve Barış Konferansı için Siyonistlerin hazırlıkları

3 Ekim'de Filistin'den dönen Weizmann'ın dinlenmeye hiç zamanı olmadı; çünkü savaş özellikle Ortadoğu'da şaşırtıcı bir hızla son aşamasına doğru ilerliyordu. Filistin'in geleceği Britanya'nın elinde gibi göründüğünden, başkanlığını Herbert Samuel'in yaptığı, Lloyd George'un hükümetinden Sir Alfred Mond ile Sokolow ve kendisinin katıldığı, Britanya'nın idaresi altında, ülkedeki Yahudilerin konumunun ilerletilmesini planlayacak küçük bir grup kurdu. Ormsby-Gore da grubun çalışmalarıyla bağlantılıydı.[43] Weizmann, aynı zamanda Balfour, Cecil, Sykes, Ormsby-Gore, Samuel ve etkili bir komutan olan General Smuts, önde gelen politikacılar, İngiliz istihbaratının önemli isimleri, Lawrence ve Hogarth ile bir dizi toplantı yaptı. Cecil, Lawrence ve Hogarth ile yaptığı toplantıların odağı çok hassas bir dokunuşa gerek gösteren Faysal ile yakın ilişkileri sürdürmekti. Bu önemli zaman diliminde ulaştığı kişiler, bir kez daha Siyonist hareket için inanılmaz derecede değerliydi.[44]

Neler yapmakta olduğu hakkında Amerikalı meslektaşlarını bilgilendirmek için 29 Ekim 1918'de Brandeis'e uzun bir açıkla-

(42) Wilson, *Lawrence of Arabia*, s. 592-3.

(43) Weizmann'dan Aaron Aaronson'a, Washington, (22-23) Ekim 1918; Weizmann'dan Gilbert F Clayton'a, Merkez karargah, Filistin, 27 Kasım 1918, Jehuda Reinharz (ed.), *LPCW*, Seri A, Cilt IX, Ekim 1918- Temmuz 1920 (Transaction Books, Rutgers University; Israel Universities Press, Kudüs: 1977) 1, 38, s. 40-4; bundan sonra *LPCW* Cilt IX.

(44) Weizmann'dan Gilbert F Clayton'a, Filistin, 5 Kasım 1918; Weizmann'dan David Eder'a, Tel Aviv-Yafa. 5 Kasım 1918: *LPCW*, Cilt IX, 7,8, s. 9-20.

ma yaptı. Weizmann'ın en büyük kaygısı savaşta olaylar çok hızlı ilerlediğinden Siyonizm'in İtilaf liderleri için pek fazla öncelik taşımamasıydı. Yine de Ortadoğu'daki durumun kendi ivmesi vardı. Weizmann, doğal olarak Faysal'ın konumunun oturtulmasını olumlu bir gelişme olarak görüyordu ve Brandeis'e Haşimi liderin Filistin'i Arap devletlerine teknik ve ekonomik konularda yardımcı olmak karşılığında bir Yahudi mekânı olarak göreceğini anlattı. Ortadoğu'nun Haşimiler ile Siyonistler arasında bölünmesi olarak betimlediği tablonun, şimdi ortaya çıkan Sykes-Picot Anlaşması'nın ayrıntılarının Araplarca hoşnutsuzlukla karşılanarak baltalanmasından korkuyordu. Üstelik Filistin'de Arapların Yahudilere karşı düşmanlığının artması ve Orta ve Doğu Avrupa'da çöken imparatorluklarda yaşanan katliamların boyutları da onu kaygılandırıyordu. Tel Aviv'deki arkadaşı David Eder'a yazdığı mektupta Filistin'i garanti altına alamazlarsa, bu toplumlarının soyunun tükeneceğinden korktuğunu açıkladı.(45)

Amerikalı Siyonistlerin bir Barış Konferansı'nda temsil edilme hakkının ardında tüm ağırlığıyla durmaları gerektiğinin çok önemli olduğunu Ateşkes Günü'nde Brandeis'e yazdığı mesajda yineledi. Bu tarihi günde Lloyd George ile yediği öğle yemeğini anlaşılan eski dostu C. P. Scott ayarlamıştı.(46)

Bu arada herhangi bir barış konferasından Siyonistlerin istediği biçimde çıkacak bildirinin özü ve hareketin farklı yapısı çeşitli yetki alanlarına yayıldığından varsayıldığı kadar kolay değildi. Bu koşullar altında Siyonistlerin bu çok önemli geçici dönemde neler olması gerektiğini düşündüklerine bir işaret koymak yaşamsal önem taşıyordu. Balfour ve Cecil ile 1 Kasım 1918'de görüşen Weizmann, bunu açıklayan on maddelik bir belgeyi Cecil'e

(45) Weizmann'dan Louis D. Brandeis'a, Washington, 29 Ekim 1918; Weizmann'dan David Eder'a, Tel Aviv-Yafa, 26 Kasım 1918: *LPCW*, Cilt IX, 4, 37, s. 2-8, 39-40.

(46) Weizmann'dan Louis D. Brandeis'a, Washington, 11 Kasım 1918: Weizmann'dan C P Scott'a, Manchester, 1918; *LPCW*, Cilt IX, 11, 18, s. 22, 26-7.

sundu. Denetimin Britanya'nın elinde olacağını kabul eden belge Siyonist Komisyon'un çalışmasını sürdürmesine izin verilmesini ve Yahudi yerleşimcilerle bağlantılı konularda askeri yönetimin komisyona danışmasını istiyordu. Ayrıca askeri yönetimin Yahudi nüfusunu düzene sokmak ve yönetime katılmasını sağlamak konularında Siyonist Komisyon'a yardımcı olması isteniyordu.

Weizmann'ın en sevdiği konu olan Scopus Dağı'nda bir İbrani üniversitesinin kurulması için komisyonun hazırlık çalışması yapmasına da izin verilmeliydi. Arazilerin kiralanma ve sahiplenme durumunu gözden geçirmek amacıyla aralarında Siyonist Komisyon üyelerinin de bulunduğu bir toprak komisyonu kurulması ve bu komisyonun arazi tapularını incelemesi ve mevcut toprak yasalarında gerekli değişiklikleri yapabilmesi çok önemliydi.[47]

Bu bildiri çok önemliydi ama Samuel'in komitesi Barış Konferansı'nda sunacağı Siyonist hedefler üzerindeki çalışmasını bitirinceye kadar yalnızca bir taslak belge sayılırdı. Kasım ayının sonunda bir taslak hazırlandı ve onların neler önereceğini merak eden Weizmann kopyalarını Filistin'deki Clayton ile Balfour'a yolladı. Balfour ile 4 Aralık'ta görüşürken Barış Konferansı'nın Filistin'i bir mütevelli altında bir Yahudi ülkesi olarak beyan etmesini önerdi. Ardından bu mütevellinin Britanya olmasını istediklerini ve 25 yıl içinde Yahudi nüfusun 4-5 milyona ulaşacağını düşündüklerini açıkladı. Görüşme olumlu geçti ve Balfour önerilecek noktaları genel olarak onayladığını belirtip, Kasım1917 Deklarasyonu'na aykırı olmadığına dair Weizmann'a güvence verdi.[48]

---

(47) Weizmann'dan Lord Robert Cecil, Londra, 1 Kasım 1918: Ek 1: 'Proposals submitted by the Zionist Organisation to the Secretary for Foreign Affairs regarding matters affecting the Jewish population of Palestine during the Military occupation of that Country', *LPCW*, Cilt IX, 5, s. 8, 389-90.

(48) Weizmann'da, David Eder'a, Tel Aviv-Yafa, 4 Aralık 1918; Weizmann'dan Nahum Sokolow'a, Paris, 5 Aralık 1918: *LPCW*, Cilt IX, 52, 53, s. 53-6.

Bu sözler ne kadar rahatlatıcı olursa olsun, Weizmann yine de öteki kanatları, özellikle iddialarını Barış Konferansı'nda ileri sürmesi beklenen Faysal'ı kendi tarafına almak zorundaydı. İki lider 11 Aralık 1918 tarihinde çevirmenlik görevini üstlenen Lawrence ile birlikte Londra'da buluştu. Faysal'ın Sykes-Picot Anlaşması'nı kınayarak başladığı konuşmasını Weizmann da aynı duyguyla dinledi. Ardından Siyonist programın anahatlarını öğrenmek istediğini açıkladı. Weizmann son derece dürüst bir yanıtla Barış Konferansı'nın ve Faysal'ın, Filistin'deki Yahudilerin haklarını kabul etmelerini beklediğini söyledi. Ülkenin Britanya'nın mütevelliliği altına alınmasını ve hükümete Yahudilerin katılmasını isteyeceklerini açıkladı. Yaklaşık 4-5 milyon Yahudinin yerleşebilmesi için toprak yasalarının değişmesini isterlerken Arap köylülerin haklarını koruyacaklarını bildirip Müslümanların kutsal mekânlarına müdahale etmek gibi bir niyetlerini olmadığı konusunda Faysal'a güvence verdi. Buna karşılık olarak Faysal, Siyonist ve Arap hareketlerinin uyum içinde olduğunu Barış Konferansı'na bildireceğini ve Yahudilerin konumuna destek vereceğini belirtti.[49] Bu görüşmenin özü iki lider tarafından hazırlanıp 3 Ocak 1919'da imzalanan bir belgeyle somutlaştırıldı. Faysal-Weizmann Anlaşması adıyla bilinen belge, sınırları Barış Konferansı'nın ardından belirlenecek olan Arap devleti ile Filistin'in yakın işbirliğine iki tarafın destek vereceğini belirtiyordu. Filistin'in anayasası ve yönetimi Balfour Deklarasyonu'nun uygulanmasına olanak verecekti. Arap çiftçilerin hakları koruma altına alınırken, Yahudilerin Filistin'e büyük çaplı göçleri desteklenecekti. Din özgürlüğü yasalarla sağlanacağı gibi, Müslümanların kutsal mekânları yine onların denetimi altında olacaktı. Siyonist Organizasyon'un Filistin'e gönderdiği uzman komisyon Arap Devletinin nasıl geliştirilebileceğini rapor edecekti. Son olarak iki taraf da Barış Konferansı öncesin-

(49) Weizmann'dan Sir Eyre Crowe'a, Londra, 16 Aralık 1918, *LPCW*, Cilt IX, 70, s. 69-71.

de tüm konularda birlikte çalışmaya söz verdi. Ne var ki Faysal'ın eklediği önemli uyarının iki farklı çevirisi vardı. Lawrence'ın oldukça belirsiz çevirisinde Faysal, Arapların kuruluşunda herhangi bir değişiklik yapıldığı takdirde, anlaşmanın uygulanmasında çıkacak kusurlardan sorumlu olmayacağını söylüyordu. 1938'de George Antonius'un yayınladığı çeviride ise, Faysal daha spesifik olarak anlaşmanın kesinlikle Arapların bağımsızlığına dayandığını söylüyordu. Aslında anlamı çok açıktır ve Faysal'ın Suriye konusundaki umudunun daha sonra suya düşmesi, anlaşmayı anlamsız kılmıştı ama yine de bunu söylemiş olması ilginçtir.[50]

Weizmann, yaklaşan Barış Konferansı'nın beklentisiyle, hareketin iddialarını sunmak için davet edilen Siyonist heyetle birlikte Ocak 1919'da Paris'e gitti ve Montaigne Bulvarı'ndaki Plaza Oteli'ne yerleşti.[51] Olayların kendi lehinde ilerleyebileceğinin erken bir işareti, başkanın yaveri Albay House ile yaptığı toplantıda ortaya çıktı. Weizmann, toplantıdan ayrılırken Amerikalıların Siyonistlerin konumuna sıcak baktığı izlenimini almıştı ve bunun nedeni yalnızca House'un bu konularda Balfour tarafından kısa süre önce bilgilendirilmiş olduğunu açıklaması değildi. Karısına yazdığı mektupta tıpkı kendisinin konferansa sunacağı biçimde, Amerikalıların, Britanya gözetimi altında bir Yahudi Filistin'i oluşturulması yanlısı olduğunu belirtti. House, ayrıca Başkan Wilson ile bir görüşme ayarlayacağına söz verdi ve anılan görüşme 14 Ocak'ta gerçekleşti. Weizmann'ın bu düzeyde ilişkiler sürdürmesi çok önemliydi ve Amerikalı Siyonistlerle arasındaki huzursuz ilişkide güvenilirliğine zarar vermedi.[52] Çeşitli Siyonist grupların ve Britanya hükümeti camiasında temas kurduğu kişilerin farklı görüş açılarını hesaba katınca, konferansa sunulacak

(50) 'Feisal-Weizmann Agreement', 3 Ocak 1919, *LPCW*, Cilt IX, s 86-87 arası; Antonius, *The Arab Awakening*, s. 437-9.

(51) Rose, *Chaim Weizmann*, s. 200.

(52) Weizmann'dan Vera Weizmann'a, Londra 8 Ocak 1919, *LPCW*, Cilt IX, 100, s. 92-4; Reinharz, *Chaim Weizmann: The Making of a Statesman*, s. 296.

görüş bildirgesinin olabildiğince gerçekçi olması Weizmann'ın en önemli kaygısıydı. Daha sonraları anlaşılacağı gibi bu görüşleri uzlaştırmak hiç de kolay değildi.

Uzun bir süredir Filistin'deki Britanya askeri yönetiminin Arap yanlısı tavırları Weizmann'ı huzursuz ediyordu. Bu nedenle o tarihte Londra'da bulunan Filistin Baş Yöneticisi General Sir Arthur Money'in görüşünü almak çok önemliydi. Money, özellikle belge taslağında toprak dağılımını içeren maddelere Arapların ters tepki vereceklerini söyledi. Buna karşılık Weizmann da bir yurdun varlığı güvence altına alınmadıkça Yahudilerin, felaketlerle yüzyüze kalacaklarını bildirdi.

Ayrıca Yahudilerin tarihsel açıdan Filistin üzerinde hakları olduğunu, 2000 yıl önce buradan kovulmalarının bu gerçeği değiştirmediğini ekledi. Toprak konusuna gelince açıkça söylemedi ama Yahudileri ima ederek, büyük arazilerin küçük çiftçilerin lehine dağıtılması savını ileri sürdü.[53] Her şeye karşın 3 Şubat 1919 tarihinde belgenin son hali üzerinde karara varıldı. Belgenin içeriği Filistin'deki Britanya mandasının yapısını önemli ölçüde destekleyecekti.

"Filistin konusunda Siyonist Organizasyon'un Bildirisi" Lord Rothschild, Weizmann ile Sokolow tarafından Siyonist Organizasyon ve Filistin'deki Yahudiler, Israel Rosoff tarafından Rusya Siyonist Organizasyon, Julian Mack, Stephen Wise, Harry Friedenwald, Jacob de Haas, Mary Fels, Louis Robison ve Bernard Flexner tarafından Amerikan Siyonist Organizasyonu adına imzalandı. Fransız Yahudilerinin adına hiçbir imzanın olmayışı dikkat çekiciydi. Belgenin önsözünde konferansın, Yahudilerin Filistin üzerindeki tarihi hakkını ve orada bir ulusal vatan oluşturma hakkını tanıması isteniyordu. Yeni kurulan Milletler Cemiyeti, Filistin üzerinde egemen olacak ve manda yetkisiyle Büyük Britanya tarafından yönetilecekti.

(53) Weizmann'dan Sir Arthur Wigram Money'ye, Londra, 26 Ocak 1919, *LPCW*, Cilt IX, s. 104-7.

Belgenin iddiasına göre, Britanya'nın seçilmesi 'Uganda Önerisi' ve Balfour Deklarasyonu ile kanıtlanan Siyonizm ile yakın ilişkisine dayanıyordu. Ayrıca Yahudiler Britanya'nın sömürge hükümetlerine yaklaşımından hoşnuttular. Belgeye göre, Britanya ulusal bir vatanın oluşturulması için gerekli koşulları yaratacaktı ama Balfour Deklarasyonu'nun ötesine geçen ilginç bir adımla gelecekte özerk bir devlet oluşturulmasını istiyordu. Bunu sağlamak için Britanya Yahudi göçünü destekleyecek, Yahudi olmayan nüfusun haklarını koruyacak, bir Yahudi konseyiyle birlikte çalışacak, kamu hizmetleri ve doğal kaynaklar söz konusu olduğunda konseye öncelik tanıyacaktı. Toprak dağılımı gibi kritik sorunlarda manda yönetimi Yahudilerin de temsil edildiği, zorunlu satın alma yapacak güce sahip bir komisyon atayacak ve bu komisyon aynı zamanda hazine arazileri ve işlenmemiş toprakların dağıtımıyla da ilgilenecek ve bu süreçte var olan nüfusun konumu korunacaktı. Irk ya da din ayrımı yapılmayacaktı. Filistin'in sınırı Ürdün Nehri'nin doğusunda, Hicaz demiryoluna yakın çizilecek ve kuzeydeki Hermon Dağı nehirlerinin kaynak noktalarını içerecekti.

Belge Yahudilerin Filistin üzerindeki iddialarını haklı çıkarmak için şiddet kullanılarak kovuldukları ve bir gün geri dönmeyi umut ettikleri tarihi vatanları olduğunu vurguluyordu. Ayrıca Filistin, Doğu Avrupa'nın olumsuz koşulları altında yaşayan Yahudiler için bir sığınak olacaktı ama bu nüfusun ancak azınlığını alabileceği de belirtilmişti.

Son olarak mevcut yerleşim yerlerinin başarısıyla kanıtlandığı gibi bu perişan toprakların ancak Yahudilerin girişimiyle geliştirilebileceği belirtiliyordu. Yahudilerin Filistin üzerindeki bu iddiaları Balfour Deklarasyonu'nca kabul edilmiş ve Fransız, İtalyan, Amerikan, Japon, Yunan, Sırp, Çin ve Siyam hükümetlerince desteklenmişti.[54]

(54) 'Statement of the Zionist Organisation regarding Palestine', 3 Şubat 1919, *LPCW*, Cilt IX, Ek II, s. 391-402.

"Barış Konferansı'nda temsil edilen en saygın kişilerin çoğunluğu"

Konferans 18 Ocak 1919 tarihinde Clemenceau'nun başkanlığında Paris'te başladı. Gerçi sayısız devlet temsil ediliyordu ama Onlar Konseyi, savaşın galipleri yani Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya'nın hükümet başkanları ve dışişleri bakanlarıyla iki Japon temsilciden oluşuyordu. Aslında Filistin gündemin ilk maddesi değildi ama konseyde Britanya adına Lloyd George ile Balfour'un yer alması Wiezmann ile Siyonistler için bir avantaj yaratmıştı. Konferansın en baskın kişilikleri Clemenceau, Lloyd George ve Wilson idi.[55]

Türklerden ele geçirilen Arap topraklarının kendi ayakları üzerinde duruncaya kadar manda yönetiminden, zarif bir deyişle, öneri ve yardım alması konusundaki Britanya'nın teklifi Onlar Konseyi tarafından kabul edildi. Yerel halklar hangi manda gücünü istediklerini seçme hakkına sahip olacaklardı. Manda sistemi ayrıca Milletler Cemiyeti'nin gözetimi altında olacaktı. Fransız Dışişleri Bakanı Stéphen Pichon şubat ayında Fransa'nın Sykes-Picot Anlaşması'yla belirlenen etki alanının ve doğrudan denetlediği alanın tek bir manda altında birleştirilmesini önerdi. Fransa'nın bu bölgeyle uzun zamandır süregelen ekonomik, politik ve kültürel bağlarının en uygun manda yetkisini oluşturduğunu öne sürdü. Üstelik Fransa, kendi hükümeti üzerinde Fransızların denetimini kabul ettiği takdirde, Faysal ile birlikte iş yapmaya da hazırdı. Fransızlar Fas'ta uygulanan sömürge sistemiyle manda sisteminin pek farklı olmayacağına karar vermişlerdi.

Faysal kendi görüşlerini 6 Şubat 1919 tarihinde sundu.[56] Bu tarihe kadar delegelerin çoğu üzerinde olumlu bir izlenim bırak-

(55) Bkz. Temperley, *A History of the Peace Conference of Paris*, C. I, s. 249-50.

(56) Farklı bir açıklama olmadıkça söylenenler *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919: The Paris Peace Conference* adlı yapıta dayanmaktadır, 13 cilt. Washington, DC: 1942-7), Cilt 3, s. 889-94; bundan sonra *FRUS PPC*.

mıştı. Amerikan Dışişleri Bakanı Robert Lansing birkaç yıl sonra yazarken övgü yağdıracaktı. Başka bir gözlemciye göre Faysal, 'Barış Konferansı'na katılanların arasında en saygın kişiydi'.[57] Lloyd George, Faysal'ın 'aydın görünümünün ve ışıldayan gözlerinin her tür toplantıda iyi bir izlenim bırakacağı' görüşündeydi.[58] Amerikalı gazeteci ve Başkan Wilson'ın özel çevirmeni Stephen Bonsal, Emir Faysal, Nuri Paşa ve Lawrence'ın 'Quai d'Orsay sarayına gelmiş olan en görkemli kişiler' olduğunu öne sürdü. Faysal bir 'ricacı olarak değil, halkının hakkını talep eden ve toplantı sona erince bazılarının unutmaya eğilimli olduğu ciddi anlaşmaların uygulanmasını denetleyecek biri olarak gelmişti."[59]

Faysal, özellikle Amerika'nın sempatisini kazanmak için davasının çok güçlü olması gerektiğini biliyordu. Savaş sırasında İtilaf devletlerinin Ortadoğu için hazırladıkları planların ulusal özerklik hakkına zarar verdiğini kanıtlamak zorundaydı. Ayrıca Haşimilerin Arap davasının gerçek liderleri olduğunu da kanıtlamalıydı. Bu noktada son derece katıydı:

> Babam en büyük ailenin reisi ve Mekke Şerifi olarak Arapların arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bölgenin Büyük Güçler arasında savaşın ganimetleri olarak bölünmesiyle engellenmediği ya da yasaklanmadığı takdirde birlik beraberlik idealinin zaferi olacağına inanıyor.[60]

Faysal savlarını 29 Ocak tarihli bir bildiriyle hazırlamış, bölgenin antik çağ uygarlıklarına ev sahipliği yaptığını ve gelecek için potansiyele sahip olduğunu belirtmişti. Talepleri son derece açıktı: İskenderun-İran çizgisinin güneyinde kalan tüm Arapların

(57) Sir James Headlam-Morley, *A Memoir of the Paris Peace Conference, 1919*, (Methuen, Londra: 1972) s. 30-1.

(58) Lloyd George, *The Truth about the Peace Treaties*, s. 1038.

(59) Stephen Bonsal, *Suitors and Supplicants: The Little Nations at Versailles* (Prentice Hall Inc., New York: 1946) s. 32.

(60) Bonsal, *Suitors and Supplicants*, p. 33.

özgürlüğü savaş sırasında İtilaf devletlerinin söz verdiği gibi tanınmalıydı. Bu talebin temeli bölgenin ulusal özerklik planı için çok uygun olmasıydı. Burada yaşayanların tümü Arapça konuştuğu gibi tek bir Sami kökeninden geliyordu; böylesine homojen ulusların sayısı oldukça azdı. Üstelik Araplar İtilaf güçlerinin yanında savaşarak pazarlığın kendi tarafına düşen kısmını yerine getirmişti.[61] Şimdi sıra İtilaf devletlerine gelmişti. Ne var ki Faysal'ın sunumunda biraz abartı vardı. İddia ettiği gibi Araplar cepheye 100.000 asker sürmemişlerdi. Lloyd George, Arapların askeri açıdan katkısı hakkında bazı eksiklikleri ortaya çıkardı ve Britanya'nın bir milyon askeriyle kıyas bile edilemeyeceğini söyledi ama Faysal iyimserliğini yitirmedi. Pichon'un Ortadoğu seferinde Fransa'nın önemli bir rol oynadığı iddiasını Faysal en nazik biçimde bölgede çatışan Fransız askerinin çok az sayıda olduğunu belirtip geri tepmesine neden oldu. Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji Başkanı Muhterem Howard S. Bliss, Faysal'dan bir hafta sonra Onlar Konseyi'ne konuşma yaptı. Bliss, Suriye doğumlu ama Amerikan kökenliydi. Suriye halkının nasıl bir hükümet arzuladığı, eğer olacaksa hangi büyük gücün mandası altına girmek isteği gibi konulardaki siyasi arzularını ve emellerini kısıtlanmadan ifade edebilmesi için derhal bir komisyon gönderilmesini istedi. [62] Clemenceau düşmanca davrandı. Fransızlar bir Lübnanlı Hıristiyan heyetin konferansa katılmasını ayarlamışlardı ve bu heyet ilkel bir Bedevi emirin Suriye'nin uygar ırklarına lider olmak girişimlerini kesinlikle kınadı. Fransız yanlısı Merkez Suriye Komitesi Başkanı Şükri Ganem, Suriye'nin Fransa'nın korumasına gerek duyduğunu savunmak için öne çıkarıldı.[63] Ganem, Suriye'nin kesinlikle Arabistan'da ayrılması gerektiğini ileri sürerken, tümüyle farklı bir ülke olduğunu ve 'Suriye'yi Arabistan'a ilhak etmenin tarihinin ve ırkının yetiştiği toprakla-

(61) *FRUS PPC*, Cilt 3, s. 889-90.
(62) *FRUS PPC* Cilt 3, s. 1016.
(63) *FRUS PPC* Cilt 3, s. 1024-38.

ra ihanet olacağını' belirtti.[64] Suriye heyeti fanatik dinci Hicaz'ın Suriye üzerinde denetimi olmasının yaratacağı tehlikeleri sayarken ülkenin popülaritesinin Suriyeli Müslümanlara dayandığını belirtti. Çünkü bunu 'başında Hicaz Hanedanlığı'nın bulunduğu büyük Müslüman imparatorluğunun (Arap İmparatorluğu değil) ilk temeli' olarak görüyordu. Herhalde İngilizlerin yararına olması için bazı Müslümanların 'İslam imparatorluğunu Afrika ve Hindistan'a doğru genişletmek' arzusunda oldukları da iddia edildi.[65] Ganem'in haklı olduğu bir nokta vardı; Lübnan'da yoğunlaşan bazı Hıristiyan mezhepleri Haşimi yönetiminden çekiniyordu. Aslında Faysal'ın yekpare Arap ulusu olarak göstermeye çalıştığı halk iddia ettiğinden çok daha farklı yapılara sahipti. Faysal, Şam'ı ele geçirdikten sonra tanınmış Hıristiyanlara üst düzey bakanlıklar ve diplomatik görevler önererek Lübnanlı Hıristiyanlara kur yapmaya başlamıştı. Ne var ki, Lübnanlı ve Suriyeli Hıristiyanları kendi tarafına çekme çabaları işe yaramamıştı. Çok küçük bir grup Hıristiyanın dışında kalanlar Haşimi davasına destek vermiyorlardı.[66]

Bu arada Fransızlar bu azınlığı koruma göreviyle yetinmiyor, Suriye'nin tamamını istiyorlardı. Bu sunum sırasında Başkan Wilson'a Ganem'in otuz yıldan fazla bir süre Fransa'da yaşamış olduğundan, nesnel bir gözlemci olarak pek de itibar edilmemesi bilgisi verildi. Wilson odayı arşınlamaya başlayarak tepki gösterdi.[67] Arap davasının ve özellikle Faysal'ın daha fazla etkisinde kalmıştı. Şubat ayının sonunda 'Emir'i dinlerken, sanırım özgürlüğün sesini duyacağımı düşündüm ve korkarım Asya'dan gelen başıboş bir sesi duydum," dediğine Bonsal tanık oldu.[68]

(64) *FRUS PPC* Cilt 3, s. 1029.
(65) *FRUS PPC*, Cilt 3, s. 1030.
(66) Meir Zamir, 'Faisal and the Lebanese Question, 1918-20', *Middle Eastern Studies*, Cilt 27, No. 3 (Temmuz 1991) s. 408.
(67) M MacMillan, *Peacemakers: The Paris Peace Conference of 1919 and its Attempt to End War*, (John Murray, Londra: 2001) s. 402.
(68) Bonsal, *Suitors and Supplicants*, s. 45.

İngilizler, Fransızlar ve Amerikalılar arasından tartışmalar sürüp gitti. Britanya Sömürgeler Bakanı Lord Milner, Fransızlarla yapılan pazarlığın büyük bir kısmını yürüttü ve Fransızları Faysal ile pazarlığa ikna etmeye çabaladı. Özerklik idealine dayalı bir Barış Konferansı bağlamında Suriye Arapları üzerinde Fransız mandasının olanaksızlığına işaret etti. Fransız sömürge lobisinden oldukça uzak duran Clemenceau, Faysal ile herhangi bir anlaşma yapmaya yatkın görünüyordu. Milner, 8 Mart 1919'da Lloyd George'a, Britanya'nın konumunun, adil bir çözüm bulunması için her iki tarafa baskı yapacak duruma getirilmesi gerektiğini açıkladı. Lloyd George'a yazdığı mektupta Fransa ile Faysal arasındaki kördüğümü çözmek için bir öneri sundu: Fransa'ya Suriye üzerinde manda yetkisi verilecekti. Ama bu 'en hafif biçimli manda' olacak ve yerel halk kendi gücüne sahip olurken Fransa dış politika ve ülkenin geliştirilmesi konularını denetleyecekti. Yine de Milner, Fransızların 'Suriye'ye tümüyle sahip olma' dışında bir öneriyi kabul edeceklerinden emin değildi.(69)

Siyonistler Onlar Komisyonu önünde

Siyonist Organizasyon heyeti Onlar Komisyonu'na sunumunu 28 Şubat 1919'da yapacaktı ama 26 Şubat'ta Weizmann ile Sokolow'a toplantının bir gün öne alındığı bilgisi verildi. Amerikalı Siyonistleri temsil eden Jacob de Haas, henüz Londra'daydı ve toplantıya zamanında ulaşamayacaktı. Weizmann'a göre daha kötüsü Fransız dışişleri bakanlığının Fransız Yahudi toplumunun iki temsilcisini davet ettiği gibi kötü bir haberi almış olmasıydı. André Spire, Siyonistlere sempatisi olan, saygın bir kamu görevlisiydi ama meslektaşı Sylvain Levi sorunlu bir kişiydi. Levi, hem şiddetli bir asimilasyon yanlısı kökenden geliyordu, hem de bir yıl önceki Siyonist Komisyonu konusunda Weizmann ile kavga etmişti. Britanya ve Amerika heyetlerinin üyeleri Levi'nin

(69) Lloyd George. *The Truth about the Peace Treaties*, s. 1048-9.

davet edildiği konusundan habersiz olduklarını iddia ettiler ve Weizmann'ın ona karşı başlattığı lobi çalışmaları başarısız oldu. Weizmann'ın anlattıklarına bakılırsa kendisine güvenilmediği için Levi üzülmüştü ve Siyonizm'e ters düşecek hiçbir şey söylememeye söz vermişti.(70)

27 Şubat 1919 öğleden sonrasında Quai d'Orsay sarayında Onlar Konseyi'nin karşısına çıkan Siyonist Heyet, Weizmann, Sokolow, Ussishkin, Spire ve Levi'den oluşmuştu. Onları dinlemek için Fransa Dışişleri Bakanı Stéphen Pichon, İtalya Dışişleri Bakanı Baron Sonnino, Japon Dışişleri Bakanı Baron Makino ve Amerika Dışişleri Bakanı Robert Lansing hazır bulunuyordu. Britanya İmparatorluğu'nu sunulacak savları önceden bilen Balfour ile Milner'in yanı sıra bu toplantı için onlara katılan Ormsby-Gore temsil ediyordu. Siyonistler Britanyalı üyelerin sıcak yaklaşımından emindiler ve 14 Şubat 1918 tarihinde Fansız hükümetinin bildirisini imzalamış olan Pichon da konuyu biliyordu ve Sokolow'a Britanya hükümetinin konumu için kişisel olarak destekleyeceği güvencesini vermişti. Weizmann, özyaşamöyküsünde Clemenceau'nun da kısa bir süreliğine toplantıya katıldığını belirtiyor.(71)

Siyonist görüşmesi açılınca Sokolow geleneksel ciddiyetiyle Konsey'e 'Filistin hakkında Siyonist Organizasyon'un Bildirisi' belgesini vermeyi önerdi ve heyetin Yahudilerin sürgün edilme öncesinde uygarlıklarının kurmuş oldukları Filistin üzerindeki tarihi haklarını savunacaklarını ekledi. Dinleyenlerin tümünün bildiği gibi Fransa, İngiltere, İtalya ve Amerika'daki Yahudi toplumlarının rahat konumunu itiraf ederken, bu toplulukların bir vatan oluşturularak gereksinimlerinin karşılanması şart olan daha büyük Yahudi nüfusunun yalnızca bir azınlığını oluşturduğunu öne sürdü. Ardından dağıttığı bildirinin ana önerilerini yi-

(70) Weizmann'dan Vera Weizmann'a, Londra. 28 Şubat 1919, *LPCW*, Cilt IX, 123, s. 116-19.

(71) Weizmann, *Trial and Error*, s. 304.

neledi: Yahudilerin Filistin üzerindeki tarihi haklarının ve orada bir ulusal vatan sahibi olmalarının kabul edilmesi; Britanya manda yetkisine sahip olurken Milletler Cemiyeti'nin Filistin üzerinde egemen olması; ülkedeki Yahudi olmayan nüfusun hakları ve başka ülkelerdeki Yahudilerin statüleri göz önünde bulundurularak gelecekte özerk bir ülke olabilecek biçimde Filistin'in yönetilmesi. Weizmann, meslektaşının bu sözlerle dinleyicilerin üzerinde gerçek bir etki bıraktığını anımsıyordu.(72)

Konuşma sırası Weizmann'a geldi. Üst düzey İngiliz politikacılar ve kamu görevlileriyle görüşmeye alışkındı ama ilk kez böylesine bir uluslararası dinleyici kitlesi karşısına çıkıyordu ama temel kaygısı Siyonist girişimlerin uygulanabilirliği konusunda onları ikna etmekti. Filistin'e giden 1918 Siyonist Komisyonu'nun başkanı olarak deneyimlerini aktardı. Savaş öncesinde 6-7 milyon Rus Yahudisi'nin çektiği ıstırabı anlattı ve her şeyin yeni rejim altında süregeldiğini de ileri sürdü. Bu durum Yahudi göçünü kalabalıklaştıracaktı ama Batı Avrupa ile ABD'nin kabul edeceği göçmen kapasitesini tahmin ederken göçmenleri daha sıkı inceleme altına alacağını söyledi. 1920'lerin başında çok kesin etnik kotalar koyan Amerikan göçmen yasasının alacağı şekle bakılınca, haklı olduğu ortadaydı. Ardından çok kritik Filistin sorununu ele aldı. Şu anda 600.000-700.000 kişinin bulunduğunu, bu hesapla kilometrekarede nüfus yoğunluğunun 10-15 kişi olduğunu söyleyip, bunu Lübnan'ın kilometrekaredeki 160 kişilik nüfus yoğunluğuyla kıyasladı. Sonuç olarak mevcut nüfusun hakları zarar görmeden, 4-5 milyon kişi yerleştirilebilirdi. Öne sürdüğü savların özü böyleydi. Bu yerleşimi geliştirmek için manda yönetimi-

(72) M Dockrill (ed.), *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, Part II: From the First to the Second World War, Series I, The Paris Peace Conference of 1919,* Kenneth Bourne ve D Cameron Watt (genel editörler), *Volume 2: Supreme Council Minutes, January-March 1919* (University Publications of America, Frederick; Maryland: 1989), s. 260-1, bundan sonra Dockrill, *Supreme Council Minutes;* Weizmann, *Trial and Error,* s. 304.

nin Yahudi göçünü ve yerleşimini desteklemesi ve aynı zamanda mevcut halkın haklarını koruması gerektiğini bildirdi. Filistin ve başka ülkelerdeki Yahudileri temsil eden bir konseyle birlikte Ulusal Vatan oluşturulması için çalışılmalıydı ve Filistin'in doğal kaynaklarının geliştirilmesi konusunda bu konseye öncelik tanınmalıydı. Filistin'e gitmek üzere bekleyen 1 milyon Yahudi'den söz ederek Büyük Güçlerin bu göçe destek vermesi gerektiğini belirterek konuşmasını bitirdi.(73)

3 milyon Yahudi'yi temsil eden Güney Rusya Yahudi Ulusal Meclisi Başkam olarak Ussishkin kısa bir konuşma yaptı ve Sokolow ile Weizmann'ın sözlerini desteklemekle yetindi. Ardından söz alan Spire, Fransız Yahudilerinin azınlığını oluşturan Fransız Siyonistler adına konuştuğunu belirtti. Şimdilik dördü de az ve öz konuşmuştu. Konseyin karşısında yaklaşık yirmi dakika konuşan Levi ise, ötekilerin sözlerini çürütmek için elinden geleni yaptı. Konuşmasına başlarken Siyonist değil, Yahudi olduğunu ve köken olarak Fransız olduğunu belirtti. Yine de konuşmasının birinci kısmı daha önce öne sürülenlerle pek çelişkiye düşmedi. Orta ve Doğu Avrupa'daki Yahudilerin çektiği ıstırabı vurguladı ve Filistin'i ulus duygusunun gelişebileceği tek yer olarak düşlediklerini söyledi. Ardından Siyonist hareketin, Rothschild'ın de okullar açarak desteklediği gibi Yahudi yerleşim yerlerinin daha fazla geliştirilmesi için gerekli temelleri atmış olduğunu belirtti. Siyonizm'in görevinin Doğu Avrupa'dan Filistin'e göçü yönlendirmek olduğunu ileri sürdü.

Tam bu noktada uysal konuşmasının rengi birdenbire değişti. Uygulamadaki zorlukları bir tarihçinin dobralığıyla ele alacağını söyledi. İlk olarak Filistin'in yüzölçümünü oraya gitmeyi düşünebilecek olan milyonlarca Doğu Avrupalı Yahudiyle kıyasladı. Ülkenin bugünkü nüfusu 600.000-700.000 Arap'tan oluşuyordu ve aynı sayıda Yahudi'nin Avrupa'da tanımış oldukları yaşam standartına orada ulaşamayacağını öne sürdü. Olası Yahudi yerle-

(73) Dockrill, *Supreme Council Minutes*, s. 261-2.

şimlerine konuyu getirip, genel olarak baskı altında kaldıkları ülkelerden geleceklerini açıkladı. Tehlikeli tutkularını da Filistin'e taşıyacaklarını varsayarak, garip bir tanımlama getirip ülkenin Yahudiler için bir toplama kampına dönüşeceğini iddia etti. Başka bir sorun ise, bunca farklı ülkeden gelecek Yahudi'nin tek bir ulusa dönüştürülmesiydi ve bunun zorluğunu Barış Konferansı herhalde biliyordu. Bu ikilem için Siyonistlerin bulduğu çözüm, Filistin'den sorumlu olacak bir Uluslararası Yahudi Konseyi'nin kurulmasıydı ama Yahudi kökenli bir Fransız olarak bu durumun ima ettiği çifte vatandaşlıktan korkuyordu. Fransız Devrimi'nin ilkelerine değinip, Yahudilerin yaşadıkları ülkelerde eşit haklar için mücadele etmiş olduklarını ve Filistin'de ayrıcalıklı bir konumları olmasının herkesi şoke edeceğini ileri sürdü. Kabul edebileceği tek şey göçü düzenleyecek ve Filistin'deki ekonomik ve toplumsal işlerle ilgilenecek ama hiçbir siyasi işlevi bulunmayacak bir Yahudi komitesinin kurulmasıydı. Uzun konuşmasının daha önce söylenenleri çürütecek kadar ileri gittiğini göz ardı ederek, Yahudilerin uygarlığa katkılarını Konsey'e anımsatıp, Akdeniz kıyılarına daha fazla katkıda bulunabileceklerini de ekledi.[74]

Hiç kuşkusuz Levi'nin konuşması heyetin geri kalanının aklını karıştırdı ama aralarında kısa bir görüşmeden sonra Konsey'in karşısında Levi ile tartışmaya girmemeye karar verdiler.[75] Weizmann'a 'Yahudi Ulusal Vatanı' tanımının özerk bir Yahudi hükümeti anlamına gelip gelmediğini soran Lansing, heyeti kapıldığı ikilemden kurtardı. Weizmann, özerk hükümet yerine manda altında Yahudi kurumlarını inşa edecek bir yönetim istedikleri yanıtını verdi. Zaman içinde ulus duygusu büyüyünce nasıl Amerika Amerikansa ya da İngiltere İngilizse, Filistin de Yahudi olacaktı.

Lansing'in sorusuna hazırlıksız verilen bu yanıt bundan sonra birkaç yıl boyunca siyaset sözlüğüne girecek ama her zaman

(74) Dockrill, *Supreme Council Minutes*, s. 262-4.
(75) Weizmann, *Trial and Error*, s. 205.

Weizmann'ın lehine olmayacaktı. Ardından Weizmann, Levi'nin iddialarını çürütme fırsatını yakaladı. Uluslararası Yahudi Konseyi'nin siyasi işlevi olmayacağına göre, Levi'nin ima ettiği çifte vatandaşlık sorunu ortaya çıkmayacaktı. Filistin'in çok büyük nüfusa yeterli olmayacağı iddiasına da, ülkenin Kaliforniya ya da Fransız sömürgesi Tunus biçiminde geliştirilebileceği karşılığı verdi. Örneğin Tunus'ta 1882'de 45.000 zeytin ağacı vardı ama şimdi ağaçların sayısı 8 milyona ulaşmıştı. Böyle bir değişimi gerçekleştirmek zordu ama zorluklar Doğu Avrupa'daki Yahudilerin yaşadıkları kadar olmayacaktı. Son olarak da Levi'nin büyük gayretle temsil ettiği asimilasyon yanlısı konuma karşılık kendisinin dünyadaki Yahudilerin yüzde 96'sı adına konuştuğunu belirterek son darbeyi indirdi.[76] Heyet toplantıdan ayrıldı. Balfour'un sekreteri gelip bakanın tebriklerini iletti. Weizmann, anlamlı bir davranışla Levi'nin uzattığı elini sıkmadı ve ihanet etmekle suçladı. İki adam bir daha asla birbiriyle konuşmadı.[77] Weizmann coşkuyla karısına, bunun yaşamının en başarılı anı olduğunu bildirdi.[78]

Weizmann'ın Onlar Konseyi'ne konuşma yapmasının ertesi günü, mesajını pekiştirmek için İngiliz gazeteci Walter Duranty ile yaptığı görüşme, 3 Mart tarihinde *The New York Times* gazetesinde yayınlandı. Yahudilerin Britanya'nın mütevelliliği altında Filistin'de ulusal vatan kurma hakları konusunda söylediklerini yineledi ve ülkedeki Yahudi görüşünün gelecekteki biçimi hakkında Lansing'e verdiği yanıtı süslemek için bu görüşmeyi kullandı. Hemen bir Yahudi devleti kurulmayacağını vurguladı; belirli bir süre Yahudilerin Filistin'de azınlıkta kalacağını ve çoğunluk üzerinde kendi iradelerini zorla kabul ettirmeyeceklerini itiraf etti.[79]

(76) Dockrill, *Supreme Council Minutes*, s. 264-5.
(77) Weizmann, *Trial and error*, s. 205
(78) Weizmann'dan Vera Weizmann'a, Londra, 28 Şubat 1919, *LPCW*, Cilt IX, 123, s. 116-19.
(79) Esco, *Palestine*, Cilt 1, s. 161-2.

Genel olarak olup bitene gelen tepkiler olumluydu. Fransız basını aşırı derecede destekleyiciydi ve Clemenceau'nun baş danışmanı André Tardieu, Fransa'nın Filistin ya da Yahudi devleti –ki bu tanımı Siyonist heyet hiç kullanmamıştı– için Britanya'nın mütevelliliğine karşı çıkmayacağını açıklayan bir bildiri yayınladı. Weizmann ve meslektaşlarıyla Lansing arasında 29 Şubat'ta yapılan toplantı oldukça iyi geçti. Tek çatlak ses Faysal'la yapılan bir gazete röportajından geldi ve Weizmann ile beraberindekiler buna karşı çıkmaya çabaladılar. Sonunda Faysal, 3 Mart 1919'da Amerikalı Siyonist Felix Frankfurter'e bir mektup gönderdi. Weizmann ile daha eski tarihli temaslarından söz edip, önerilerini alçakgönüllü olarak tanımladığı Siyonizm'e sıcak baktığı konusunda Frankfurter'e güvence verdi. Filistin'de baş gösteren zorluklara değindi ama bunları ilkeler yerine ayrıntılarla bağlantılı olarak görüp küçümsedi. Yahudilere kucak açılacağını iddia etti.[80] İki gün sonra Weizmann, Barış Konferansı'ndaki görüşmelerin ayrıntılı öyküsünü Londra'da yer alan bir Siyonist toplantısında ayrıntılarıyla anlattı. Levi ile aralarında geçen tartışmadan söz ettiği gibi, Lansing'in "Amerika nasıl Amerikansa ya da İngiltere İngilizse, Filistin'in de aynı biçimde Yahudi olacağı" şeklindeki görüşe nasıl müdahil olduğundan söz etti. Faysal'ın Frankfurter'a yazdığı mektubu kelimesi kelimesine okudu. Genel olarak konuşması güven vericiydi, hatta sesi neşeliydi; Yahudi Ulusal Vatanı'nm bir *oldu bitti* olduğunu belirterek sözlerine son verdi.[81]

Suriye için bir soruşturma komitesinin kurulması

Wilson, Pichon, Lloyd George, Allenby ve Clemenceau'nun Suriye hakkındaki sorunu sonuçlandırmaya çalıştıkları nihai

(80) 'At the Peace Conference: Report on March 5 1919 to the International Zionist Conference held in London', Goodman, *Chaim Weizmann*, s. 158-9.

(81) 'At the Peace Conference' Goodman, *Chaim Weizmann*, s. 155-60.

toplantı 20 Mart 1919 tarihinde yapıldı. Fransızlar Sykes-Picot Anlaşması'nın hâlâ geçerli olduğu hakkında ve hem Lübnan hem de Suriye'ye sahip olma konusunda ısrar ettiler. Faysal bu düzen içine yerleştirilebilirdi. Lloyd George, bu görüşün anlaşmayı yanlış yorumlamaktan kaynaklandığına inanıyordu. Yalnızca Lübnan Fransa'nın doğrudan denetimi altına girecekti ve Suriye'nin iç kesimlerinde bağımsız bir Arap devleti kurulacaktı. Fransa'nın Suriye'yi tümüyle denetim altına almasını Lloyd George kabul edemezdi. Britanya güçleri Ortadoğu'daki savaşı onların yardımıyla kazandığından, Suriye'nin Araplara söz verilmiş olduğunu açıkladı. Allenby, eğer Fransızlar Suriye'ye el koymaya kalkışırsa Arapların isyan edeceği ve böyle bu durumun Britanya'nın Filistin, Mezopotamya ve Mısır'daki konumunu sarsacağı konusunda uyardı. Bu noktada Wilson müdahale etti. Sykes-Picot Anlaşması'nı imzalayan taraflardan biri olan Rusya İmparatorluğu artık mevcut olmadığından, bu anlaşmanın geçersiz olduğunu açıkladı. Bliss'in önerisine uyup Suriye halkının nabzını tutmak için İtilaf devletleri arasında bir komisyonun gönderilmesinin doğru olacağını belirtti. Clemenceau öneriyi kabul etmek zorunda kaldı. Amerikalıları dışlamanın tehlikesi çok büyüktü. Üstelik Wilson'ın özerklik ilkesine samimi olmasa da saygı göstermek zorundaydı. Belki de Britanyalıları biraz tedirgin etmek amacıyla komisyonun Mezopotamya ve Irak halklarıyla görüşmek üzere genişletilmesi için ısrarcı oldu.[82]

Ne var ki Clemenceau, İngilizlere karşı mağdur durumda kaldı ve ertesi gün Suriye hakkında ateşli tartışmalar yapıldı. Bir ara Fransa Başbakanı, Lloyd George'u düelloya davet etti.[83] Bu düello asla gerçekleşmedi ama Ortadoğu'daki muazzam askeri gü-

(82) Lloyd George, *The Truth about the Peace Treaties*, s. 1057-73 ve *FRUS PPC* Cilt 5, s. 1-14 bu toplantıyı aktarıyor.

(83) Christopher M Andrew ve Alexander Sydney Kanya-Forstner, *France Overseas: The Great War and the Climax of French Imperial Expansion* (Thames and Hudson, Londra: 1981) s.197.

cünün varlığı ve Fransa'nın Britanya ile Amerika'dan umarsızca güvenlik garantisi istemek zorunda oluşu gibi iki önemli kozu elinde tutan Lloyd George söz düellosunu kazandı. İtilaf devletleri arasındaki soruşturma komisyonunun referans tanımları 25 Mart'ta hazırlandı. Suriye halkının duygularının ortaya çıkarılması ile Suriye, Filistin ve Mezopotamya'da barış ve gelişmeyi destekleyecek biçimde toprakların nasıl bölüşülmesi gerektiği üzerinde duruluyordu.(84) Faysal, 29 Mart'ta House'a, bu komisyonun yaşamında şimdiye dek duyduğu en iyi şey olduğunu itiraf etti. Amerika Birleşik Devletleri'nin Suriye'nin manda yöneticisi olmasının mümkün olup olmadığını sordu. House, Amerika'nın manda yetkisini kabul edeceğinden kuşkuluydu.(85)

Faysal'ın Fransızlarla ilişkilerinin bozulması

Mezopotamya ve Filistin'de bulunmalarının istenmediğinin ortaya çıkabileceğinden çekinen İngilizler, soruşturma komisyonundan memnun değildi. Gerçekten de Mezopotamya'daki Britanya Yüksek Komiseri Sir Arnold Wilson, hem Arap milliyetçiliğine hem de Haşimilere karşı düşmanca davranıyordu. Geçerliliği biraz kuşkulu bir anket yaptırmış ve Britanya'nın doğrudan yönetiminin tercih edildiği ve Mezopotamya'da bir Haşimi kralının istenmediği sonucuna ulaşmıştı. Lloyd George, bu nedenle 27 Mart'ta Mezopotamya'yı Soruşturma Komisyonu'nun kapsamının dışında tutmak için çalıştı.(86)

---

(84) *FRUS PPC* Cilt 7, s. 747.

(85) Albay House ile Emir Faysal arasında 29 Mart 1919'da geçen konuşmanın notları, Garnett, *The Letters of T E Lawrence*, s. 275.

(86) P Mantoux, *The Deliberations of the Council of Four, March 24-June 28 1919: Notes of the Official Interpreter, Paul Mantoux, Vol I: To the Delivery to the German Delegation of the Preliminaries of Peace, Vol II: From the Delivery of the Peace Terms to the German Delegation to the Signing of the Versailles* (Princeton University Press, Princeton, NJ: 1992) Cilt I, s. 41-57.

Şimdi soruşturmayı gereksiz kılmak için Fransızlar ile Faysal uzlaşmaya varmak konusunda baskı altındaydı. Britanya, Milner'in 'Mandanın hafif biçimi' formülünü önerdi. Faysal'ın Britanya'nın bir vekili olduğu kaygısına karşın Fransızların pek fazla seçeneği kalmamıştı. Ama Faysal talihsiz bir taktik hatası yaptı. Lawrence aracılığıyla ve herhalde Britanya'nın baskısıyla Fransa'nın mandasını kabul etmeye hazır olduğunu Fransızlara bildirdi. Fransızların yardımını, danışmanlarını kabul edecek ve dış politikanın denetimini onlara bırakacaktı ama Lübnan'nın Suriye sınırları içinde kalmasını istiyordu. Bu istemin nedeni, Lübnanlı Hıristiyanların gelecek olan komisyona Fransa korumasını istediklerini söyleyeceklerinden duyduğu kuşkuydu. Böyle bir durumda denize sınırı olmayan bir krallıkla kalacağından korkuyordu.

Şimdi Fransızlar Faysal'ı kullanabilecekleri bir yol görmüşlerdi. Kendi taraflarında yer alması İngiliz-Fransız ilişkilerini düzelteceği gibi, Faysal, Fransa'nın yalnızca sahil kesiminde değil Suriye'nin bütününde rol oynamasını istemişti. Fransızlar bir kez Suriye'ye istedikleri biçimde girdikleri takdirde buradan çıkarılmalarının çok zor olduğunu hesapladılar. Fransız askerleri konuşlandırılınca Faysal ya bir kukla olacak ya da Fransa'nın istediği bir tarihte ülkeden sürülebilecekti. Fransa, Faysal'ın ismen Suriye'yi yönetmesini kabul ederken, kabileler federasyonu ve çeşitli dinsel toplumlar Fransız danışmanların ve askerlerin önerilerini yerine getireceklerdi.[87] Fransızlar ülkedeki rakip kabile ve mezhepleri parmağında oynatacağını tahmin ediyorlardı. Böl ve fethet politikası uygulayacaklardı.

Clemenceau ile Faysal, 13 Nisan 1919 tarihinde bir araya geldiler. Clemenceau, Fransız askerlerinin Şam'a girmesine izin verildiği takdirde Suriye'nin bağımsızlığını kabul edeceğini bildirdi.

(87) Jan Karl Tanenbaum, 'France and the Middle East, 1914-1920', *Transactions of the American Philosophical Society,* New Series, Cilt 68, No 7 (1978) s. 29-30.

Faysal reddetti. Bunu daha sonra yerinden oynatılması çok zor olan bir askeri varlığın ülke içine sokulması için bir hile olarak görüyordu. Ertesi gün Suriye'ye dönmeye karar verdi. Suriye'nin bağımsızlığını korumak için İtilaf devletleri arasındaki komisyona güvenmek zorunda olduğu sonucuna varmıştı. Ödün vermesi için İngilizler tarafından baskı altına alınmıştı ama Fransızlara da güvenmiyordu. Askerlerini Şam'a yerleştirince kendisine ihanet edebileceklerini düşünmekte haklıydı.

Fransızlar hâlâ Faysal'ın Britanya'nın kuklası olduğu fikrine inanıyorlardı. Bu görüşe bağlı kalmakta pek de haksız değillerdi, çünkü eski müttefikleri Arapların özerklik hakkını destekleme bahanesiyle Aralık 1918 tarihli İngiliz-Fransız Deklarasyonu'ndan vazgeçiyordu. Britanya'nın kendi denetimi altındaki Ortadoğu bölgelerinde buna izin vermeye pek de hevesli olmadığı Fransızların gözünden kaçmadı. Üstelik Fransızlar, Faysal'ın kendine büyük bir Arap imparatorluğu edinmek isteyen tehlikeli bir milliyetçi olduğunu da düşünmeye başlamışlardı. Clemenceau, Faysal'ın anlaşmayı reddetme kararında Lawrence'in etkili olduğunu ve Suriye'deki Arap milliyetçilerin Hıristiyanları katletmeyi planladığını Albay House'a şikâyet etti.[88] Amerikan delegelerinin göz attığı Suriye hakkındaki Fransız bildirisi, komisyonun Fransız hedeflerini desteklemesini ve Ortadoğu'nun Sykes-Picot Anlaşması uyarınca bölünmesini beklediğine işaret ediyordu. Bir Amerikali yetkili, "Yakındoğu savaşın en büyük ganimetiydi. Bölünme ve manda konularındaki kavgalar burada, Paris'te yapılmalıdır; ne kadar erken olursa, o kadar iyi olur," yorumunu yaptı.[89] Ne var ki, Barış Konferansı'nm Ortadoğu'nun düzenlenmesi hakkında son kararını vermesi için bir yıl geçmesi gerekecekti.

(88) Albay House Günlüğü, 14 Nisan 1919, Woodrow Wilson ve Arthur Stanley Link, *The Papers of Woodrow Wilson,* (Princeton University Press, Princeton, NJ: 1986-92) Cilt 57, s. 334-5; bundan sonra *Wilson Papers.*

(89) Westerman memo, c.17 Nisan 1919, *Wilson Papers,* Cilt 57, s. 444.

Filistin'in ortaya çıkmaya başlayan politikaları

Faysal ne kadar Frankfurter'a güvence vermiş olsa da, Filistinli Arapların, Siyonistlerin emelleri hakkında huzursuzlandıklarının belirtileri açıkça görülüyordu. 1 Nisan'da yapılan toplantıda ve ardından yazdığı mektupta Balfour, Filistin'deki Siyonistlerin faaliyetlerinin Arap nüfus arasında gerginliğe neden olduğu konusunda Weizmann'ı uyardı. Yanıt olarak Weizmann Şam'dan yönetildiğini düşündüğü olaylardan ve aynı zamanda bazı Siyonistlerin Ulusal Vatan hakkında söylediklerinden kaygı duyduğunu belirtti. Faysal'ın süregiden desteği ve Siyonist hareketin Yahudi olmayan nüfusun haklarını koruyacağına söz veren 1917 Deklarasyonu'na sadık olduğu konusunda Balfour'a güvence vermeye çalıştı. Manda seçimine karar verilene dek ülkedeki huzursuzluğun süreceğini iddia etti. Ayrıca Filistin'de Balfour ve Allenby'nin Siyonist-yanlısı görüşlerini paylaşmayan Britanya askeri yöneticilerinin yaklaşımından kaygılandığını belirtip değiştirilmelerini istedi.[90] Filistin'deki durum hakkında kaygıya yalnızca Balfour'un kapılmadığı 12 Nisan'da Lloyd George ve ünlü diplomat Sir Eric Drummond ile yapılan toplantılarda teyit edildi. Başbakan, Weizmann'ın Filistin'e gitmesini önerdi. Drummond ile yaptığı görüşmede Weizmann, Filistin'in Araplardan çok Yahudilerin ülkesi olduğunu iddia etti ve Balfour'un da aynı görüşü paylaştığını öğrenince rahatladı ama yine de dikkatli olmaları konusunda uyarıldı.[91]

Bunu izleyen haftalar ve aylarda İtilaf liderlerinin aklında Almanya ile yapılacak anlaşma öne çıktığından Filistin konusu kaçınılmaz biçimde geriye atıldı. Filistin'in mandasının Britanya'ya verilip verilmeyeceği ve Britanya'nın bunu kabul edip etmeyeceği belli olmadığından Weizmann için hayal kırıklığı yaratan bir dö-

(90) Weizmann'dan Arthur Balfour'a, Londra, *LPCW*, Cilt IX, 135, s. 128-32, ve dipnot 1, 2, 3.

(91) Weizmann'dan Israel Sieff'e, Manchester, 12 Nisan 1919, *LPCW*, Cilt IX, 136, s. 132-4.

nemdi. Bölgede Fransızlar kendi amaçlarına ulaşmak için çalışmalarını sürdürüyorlardı ve nisanda Şam'a dönmüş olan Faysal da kendi konumunu sağlamlaştırmaya çabalıyordu. Paris'in dinginleşmiş havasından çok uzakta olaylar kendi ivmesini kazanmıştı. Weizmann ile görünürdeki uzlaşmasında çatlaklar olduğu kısa sürede ortaya çıktı. 16 Mayıs'ta, Şam'daki Siyasal Subay Yardımcısı Yarbay Cornwallis, Faysal'ın Filistinliler ile Siyonistler arasındaki ilişki sorununun varsaydığı kadar basit olmadığını Faysal'ın fark etmeye başladığını rapor etti. Cornwallis, ayrıca Faysal'ın 9 Mayıs'ta Suriye'nin ileri gelenlerine Şam'da yaptığı konuşmanın çevirisini de gönderdi. Arapların bağımsızlığı için destek arayan Faysal, diğerlerinin yanı sıra Filistin'deki bir heyetten de dayanışma duygularının geldiğini söylemişti.[92]

Weizmann'ın Filistin'deki Britanya askeri yetkililerinin Araplara sıcak baktığı yönünde kuşkuları yersiz değildi. Clayton 5 Mayıs'ta Arthur Money'in Barış Konferansı'na sunulmuş olan Siyonist programa karşı muhalefetin derecesini vurgulayan raporunu aktardı. Halkın bu nedenle Britanya yerine Amerikan ya da Fransız mandasını tercih edeceği belirtiliyordu. Money'in değerlendirmesini onaylayan Clayton, 'Siyonistlerin hedeflerine karşı korku ve güvensizlik günden güne artıyor ve ikna etme çabaları ya da propagandalar bunu yok etmeye yetmiyor' diye eklemişti. Raporu okuyan Balfour, Curzon'a, Siyonizm düşmanlığının yönetim tarafından nasıl giderilebileceği konusunda Samuel'e danışılmasını önerdi.[93]

Yeni ortaya çıkan çalkantının nereden kaynaklandığını Kudüs'deki Siyasal Subay Yardımcısı Binbaşı J. N. Camp 'Arap Hareketi ve Siyonizm' başlıklı, 12 Ağustos tarihli raporunda açıklayıp Curzon'a gönderdi. Camp, Filistin'deki altı Arap cemiyetinden söz ederken üyelerini 'haydutlar ve katiller' olarak aşağılıyor ama diğerlerinin zengin kişiler olduğunu ileri sürüyordu. Geriye

(92) *DBFP*, Cilt IV, Belge 182.
(93) *DBFP*, Cilt IV, Belge 183 ve 196.

dönüp bakınca, Siyonizm'e şiddetle karşı çıkan Hüseyni ailesinin başında bulunduğu al-Nadi al-'Arabi (Arap Kulübü) hakkında anlattıkları son derece ilgi çekiciydi. Kısa süre sonra ün kazanacak olan Hacı Emin el-Hüseyni liderler arasında olarak tanımlanıyordu ve Camp'ın görüşüne göre diğerleri kadar şiddet yanlısı değildi. Sonuçta neredeyse Filistin'deki tüm Müslümanların ve önde gelen Hıristiyanların acı bir biçimde Siyonizm karşıtı olduklarını belirtip 'Dr. Weizmann'ın Emir Faysal ile yaptığı anlaşmanın üzerine yazıldığı kâğıt kadar bile değeri yoktur ve anlaşmaya neden olan görüşme zaman kaybıdır' yorumunu yapıyordu. Şimdilik Camp'in analizi, Weizmann'ın Britanya'nın Filistin'deki askeri yetkililerinin Arap yanlısı oldukları kuşkusunu güçlendiriyordu ama Camp'in ulaştığı sonuçlar daha ince farklılıklar içeriyordu. Yahudilerin usulca yerleşmesi, 'Dr. Weizmann ve diğer resmi Siyonistlerin arzusunun aksine davullar çalıp ayrıcalıklar tanınmadan' sorunları önleyebilirdi. Britanya Filistin için manda yetkisine sahip olabilirdi ama Siyonist bir Filistin için olamazdı. Britanya, göçmenlerin yerleştikleri topraklar onlara yeterli oldukça, her yıl yenileri gelebilir görüşünü kısa bir süre sonra uyarlayacaktı. Eğer böyle davranılırsa ve Yahudiler 20 ya da 30 yıl içinde üstünlük kazanırlarsa, Arapların itiraz etmeyeceğini düşünüyordu.[94]

Faysal'ın endişeleri

1919 Nisam'nda Suriye'ye dönmeden önce Faysal, Clemenceau'ya mektup yazdı. Sömürge yanlısı görüşleriyle tanınan üst düzey Fransız yetkilisi Robert de Caix, Suriye halkının taleplerinin anahatlarını çizen ve Fransa ile anlaşmaya varacağı temelleri içeren ilk mektubu reddetti.[95] Britanya'ya göre, Fransızlar Suriye'de kendilerine ihanet edildiğini düşünerek gittikçe öfkelenmişlerdi.

(94) *DBFP*, Cilt IV, Belge 253.
(95) *DBFP*, Cilt IV, Bölüm II, Giriş Notu s. 253.

Curzon, Fransa'nın 'Suriye bahanelerine şiddetli bir tutkuyla' sarılmaya niyetli olduğunu üzülerek bildirdi.[96] Faysal'ın endişelenmesi anlaşılabilirdi. Mayıs ayının sonuna doğru Allenby'ye çektiği telgrafta uluslararası komisyonun iptal edildiği ve kalabalık bir Fransız ordusunun Suriye'ye doğru yola çıktığı söylentilerinden söz etti. Böyle bir durumda oluşabileceklerden asla sorumlu tutulamayacağı ve çok kan dökületeği konusunda uyardı. Allenby, Londra'daki üstlerine, komisyonun çalışacağına dair Faysal'a güvence vermedikçe, onun Fransızlara ve İngilizlere karşı Arapları kışkırtacağının kesin gibi göründüğünü bildirdi. Böyle bir olay Suriye ve Filistin'deki tüm pozisyonu tehlikeye atardı ve Allenby elindeki askerlerle başa çıkmayı başaramazdı.[97] Kahire'deki Clayton'dan Curzon'a gelen telgraf da bu kaygıları dile getiriyor, 'Şiddet içeren yerel huzursuzluklar genel bir Hıristiyan ve yabancı karşıtı harekete dönüşebilir' uyarısı yapıyordu.[98] Britanya işgalindeki Mezopotamya'da manzara biraz farklıydı. Şimdi komisyon tehlikeli bir girişim olarak görülüyor ve buraya gelişinin 'askeri durum çok sağlam olmadığından halkın duygularını ihmal edemeyecek Ortadoğu'daki Avrupalı güçlerin *de facto* konumunu zayıflatacağından' çekiniliyordu.[99]

Faysal Suriye'nin tümünün denetimini kendisine bırakacağına inanarak soruşturma komisyonuna çok fazla bel bağlamıştı. Kendisini Fransızlardan korumak için İngilizlerin ve Amerikalıların alacağı riskleri de olabileceğinden fazla hesaplamıştı ve arasıra hem kendi hem de Suriye'nin kaderi konusunda karamsarlığa düşüyordu. 'İngiltere'nin mantıksal olarak kendisini olaylardan dışlamamak için elinden gelen her türlü fedakarlığı yapması gerekirken, Fransa'yı gücendirmekten niçin bu

(96) *DBFP*, Cilt IV. Belge 173.
(97) *DBFP*, Cilt IV, Belge 174.
(98) *DBFP*, Cilt IV, Belge 183.
(99) Bağdat'taki Siyasal Subaydan Mısır'daki Yüksek Komisere, 30 Mayıs 1919, TNA F04I158 1191 30/3.

kadar korktuğunu anlamadığını' sık sık yineliyordu. Bir İngiliz gözlemciye göre, Emir'in aklında 'Arapların satıldığı' kuşkusu dolaşıyordu.[100]

Allenby Faysal ile görüşmek üzere 12 Mayıs'ta Şam'a gitti. Kente girişinde Suriye milliyetçiliğinin kitlesel popülaritesi hakkında onu ikna etmek amacıyla öğrenciler ve vatanseverlerden oluşan grupların düzenlediği gösterilerle karşılandı. Faysal bir grup Suriyeli ileri gelenin karşısına çıkıp konuşma yaptı. Bir bağımsızlık programını onayladılar ve Faysal'a tüm yetkileri vermeyi oyladılar. Faysal, Barış Konferansı'na değinmeden, bağımsızlığını ilan ederek tüm Suriye'yi birleştirecek bir konferans düzenlemeyi planlıyordu. Allenby, bunu yapmaması için ikna etti. Britanya'nın siyasi irtibat subayına göre, 'politikacıların yalnızca iki inancı vardı: İlk olarak bağımsızlık istiyorlardı ve ikinci olarak Fransa'yı istemiyorlardı. Sözü geçen kişiler arasında Fransa karşıtı duygular şaşırtıcı derecede şiddetliydi ve istese bile Faysal'ın bir uzlaşma getirmesine izin verilip verilmeyeceği kuşkuluydu'.[101]

King-Crane Komisyonu

Soruşturma komisyonu neredeyse çalışmaya başlayamıyordu. Kimin Suriye'ye asker konuşlandıracağı konusunda kaygılanan Clemenceau, komisyon oraya varmadan önce, Fransız askerlerinin İngilizlerin yerini alması için ısrar etti. Lloyd George, Suriye'de yaygın sıkıntılara yol açacağını belirterek bu isteği reddetti. Yine de İngiliz-Fransız ilişkilerinin tümüyle çökmesini önlemek ve biraz da komisyonun Mezopotamya'daki Britanya yönetimini soruşturmasını engellemek amacıyla eğer Fransa dışarda kalırsa, Britanya'nın da komisyondan çekilmesini kabul etti.[102] Bu fikri ilk ortaya atan Wilson, bir kaynağa göre "tümüyle

(100) *DBFP*, Cilt IV. Belge 189, Ek B.
(101) *DBFP*, Cilt IV, Belge 182, İlişik. I.
(102) *DBFP*, Cilt IV, Belge 176.

unutmuştu."[103] Faysal'dan bir çağrı gelince, Amerikalı komisyon üyeleri Ohio'daki Oberlin College Başkanı Dr. Henry C. King ile Chicago'lu işadamı Charles R. Crane ve adamlarına göreve başlamaları talimatını verdi.

Daha raporunu vermeden önce bile Fransızlar komisyonu değersiz gibi görüyorlardı. Picot, Kahire'deki Clayton'a, bu işin yalnızca 'Suriye'nin paylaşılması düzenlenirken Faysal'ı karanlıkta bırakmak' için bir perde olduğunu itiraf etti.[104] Daha sonraları Faysal'a, bu komisyonun Barış Konferansı için geçerliliği olmadığını ve Başkan Wilson'ın bireysel bir girişimi olduğunu söyleyecekti. Faysal bu yorumu kabullenmeyi reddetti.[105] King ile Crane Fransızların manda iddiasını destekleme yanlısıydılar ve Başkan Wilson'a, Britanya ile Fransa arasındaki uyumun 'Suriye halkının arzusundan' daha önemli olduğunu söylediler.[106]

Komisyon, nisan ve mayıs aylarını bölge hakkında bilgi toplayarak geçirdi, 1919 Haziranı'nın ortasında Filistin'deki Yafa kentine ulaştı ve altı hafta boyunca Filistin ile Suriye'yi dolaştı. 21 Temmuz'da İstanbul'a gitmek üzere yola çıktılar.[107] İngilizlere 'önlerindeki sorunları yeterli derecede inceleyecek kadar' kısa kalacaklarını bildirdiler.[108] Faysal ve Suriyeli müttefikleri Arap davasını komisyonu açıklamak için büyük çaba gösterdiler. Savaşın sonunda Suriye'de Arap hükümetinin kurulmasının ardından, kentin ileri gelenleri, orta tabaka aydınlar, subaylar ve profesyonellerden oluşan milliyetçi seçkinler Faysal'ın Suriye'sini yönetmek için kullanılıyordu. King-Crane Komisyonu'na 'bağımsızlık için hevesli ve hazır, gelişmiş bir ulus' imgesi vermek çalıştılar.

(103) James L Gelvin, 'The Ironic Legacy of the King-Crane Commission', David W Lesch, *The Middle East and the United States: A Historical and Political Reassessment* (Westview Press, Boulder, CO: 1996) s. 16.
(104) *DBFP*, Cilt IV, Belge 181.
(105) *DBFP*, Cilt IV, Belge 192.
(106) Gelvin, 'The Ironic Legacy of the King-Crane Commission', s. 16
(107) Yolculuk programının tamamı *FRUS PPC*, Cilt 22, s. 753-4.
(108) *DBFP*, Cilt IV, Belge 199.

Ne var ki, kitlelerin sadakatini kazanmakta başarılı olamadıkları ileri sürüldü.[109] Aceleyle hazırlanan Suriye Kongresi'nin amacı Arapların, Fransız yönetimini kesinlikle reddettiklerini göstermekti. Oldukça kusurlu ve yeterince temsil edilmeyen bir gruptu. Fransızların denetimi altındaki bölgelerin delegeleri kongreye katılamadığı gibi Şii ya da Hıristiyan azınlıklar yeterince temsil edilmedi.

Her şeye karşın King, Crane ve heyet üyeleri Suriye ile Filistin'in kırsal bölgelerine dağılıp insanların görüşlerini aldılar. 30'dan fazla kasabayı ziyaret ettiler, binlerce dilekçe topladılar, köylerden gelen heyetlerle görüştüler. Komisyona sunulan kanıtlarda hiçbir belirsizlik yoktu: Her şey Fransızlara karşıydı. Lübnanlı Maruni Hıristiyanları gibi karşıt sesler genelinde ürkütülerek susturulmuştu. Komisyon, sonunda Suriye'de Fransız mandası için hiç istek olmadığı kararına vardı. Ayrıca 'burada devlet oluşturulması için, bizim (ABD) Filipinler'de sahip olduğumuzdan daha fazla belirleyici etken var' fikrini de kabul ettiler.[110] 'Bizim kararımıza göre Suriye için bir Fransız mandası ilan etmek, Araplarla Fransızlar arasında savaşa yol açar ve Büyük Britanya'yı daha tehlikeli seçeneklere zorlar' diye açıkça belirttiler.[111] Üstelik "İngiltere, arka planda Mısır ve Hindistan olmak üzere, Araplar ile Fransızlar arasında bir seçim yapmak zorunda kalacaktı." Fransız mandası için tek destek 'Lübnan'ın tümüyle ayrılıp Fransızlarla işbirliği içine girmesini isteyen Lübnanlılardan' geldi. Faysal'ın kilit isim olduğundan komisyonun hiç kuşkusu yoktu:

> Emir Faysal kısıtlı eğitimine karşın, dünya barışına en büyük hizmeti verebilecek, özgün, önemli bir kişi. İslam dünyasının kalbi konumunda, inanılmaz itibarı ve popülaritesi var, Anglo-Sakson ırkına inanıyor; Hıristiyanları çok seviyor.

(109) Gelvin, *Divided Loyalties*, s. 35.
(110) *Wilson Papers*, Cilt 61, s. 442.
(111) *FRUS PPC*, Cilt 12, s. 749.

> Hıristiyanlıkla İslamı uzlaştırmak konusunda herkesten fazla başarılı olabilir ve bunu yapmak istiyor.[112]

Faysal'ın karşıt görüşleri dışarıda tutmak için komisyonu manipüle etmesinin bir taktik hatası olduğu ileri sürüldü. Üstelik Fransızlarla uzlaşmaya yanaşmayacak kadar komisyona bel bağlaması, karşıt görüşlü bir eleştirmene göre, "emperyalist düşlerini tümüyle silip götürdü'.[113] Faysal'ın komisyonun Barış Konferansı'nı etkileme gücü olduğuna duyduğu inancı İngilizler körüklemişti.[114]

Komite raporunu 28 Ağustos 1919'da Barış Konferansı'na sundu. Önerileri Büyük Güçlerin politikaları için ciddi bir sorundu. Akla gelebilecek en açık biçimde Suriye'nin çok küçük bir azınlığının Fransız mandasını istediğini gösteriyordu. Fransa yerine Amerikan mandasının uygulanmasını ve eğer Amerika bu işe istekli değilse, Britanya'nın seçilmesini öngörüyordu. Kısa sürede rafa kaldırılan rapor, belki Suriye ve Filistin'in siyasi havasını yansıttığından ufak bir dipnota değer bulanabilirdi. Balfour Deklarasyonu ile Filistin'deki Siyonist Komisyon'dan öğrendiklerini kıyaslayan iki komisyon üyesi, Ulusal Vatan'ın Bir Yahudi devletiyle aynı olmadığını ve böyle bir devletin ancak mevcut Yahudi olmayan toplumların hakları çiğnenerek kurulabileceğini bildirdi. Siyonist temsilcilerin satın alma yoluyla Yahudi-olmayan nüfusu evlerinden uzaklaştırmayı beklediklerini açıkladılar. Wilson'ın adı geçen nüfusun kabul etmesi halinde yerleşim yapılabileceğini vurgulayan, 4 Temmuz 1918 tarihli konuşmasına değinerek, var olan nüfusun onda dokuzunun Siyonizm'e karşı olduğunu belirttiler. Görüştükleri Britanyalı subaylar Siyonist

(112) *FRUS PPC*, Cilt 12, s. 750.

(113) Karsh ve Karsh, *Empires of the Sand*, s. 278.

(114) Faysal'ın yanılsamalarının ve bunları körüklemekteki Britanya'nın rolünün eleştirileri için bkz, *DBFP*, Cilt IV, Belge 178; Karsh ve Karsh, *Empires of the Sand*, s. 279,

programın ancak silah gücüyle uygulanabileceğini bildirmişlerdi. Ayrıca Yahudilerin 2000 yıl önce burada yaşadıkları için Filistin üzerinde hakları olduğunu noktasını da göz önüne almadılar. İki komisyon üyesinin propaganda kurbanı olduğu öne sürülmüşse de, hazırladıkları rapor başka kaynaklardan duyulanları genel olarak teyit ediyordu.(115)

Filistin için Britanya mandasının geliştirilmesi

Bu soruşturmalar sürerken, Weizmann ile meslektaşlarının önündeki görev, Britanya'nın derhal harekete geçerek Filistin mandasını ve Balfour Deklarasyonu'nu uygulamaya kararlı olduğunu göstermesini sağlamaktı. 31 Mayıs'ta, Balfour'un önerisini dikkate alan Curzon, Samuel ile temas kurup Clayton'ın karamsar analizinin özünü aktarıp Filistin'deki yönetimin Siyonizm karşıtlarıyla nasıl başa çıkabileceğini düşündüğünü sordu. Samuel, Weizmann ve Sokolow'la görüştü ve 6 Haziran'da Weizman, yanıtını Samuel'in adı altında verdi. Filistin'deki yönetimi Balfour Deklarasyonu'yla uyumlu davranmamakla suçluyor ve sonucunda Arapların karışıklık yaratarak Britanya'yı bundan vazgeçmeye zorlayacaklarını düşünmeye itiyordu. Konunun '*chose jugée* (kesin karar verilmiş) olduğuna ve karışıklığın sürmesinin ülkenin zararına olacağı ve sonuç getirmeyeceğine' Arapların ikna edilmesi gerekiyordu. Böylece hükümet yerel yönetime Britanya'nın Filistin mandasını kabul edeceğini ve koşullarının Balfour Deklarasyonu'nun özünü içereceğini kesin bir talimat olarak bildirmeliydi.(116)

Daha önceleri temel barış anlaşması koşullarıyla yoğun biçimde uğraşan Balfour yeni bir şeyler yapılması gerektiğini şimdi anlamış gibi görünüyordu. Üstelik konferans sona ermek üzereydi ve Wilson ile Lloyd George kısa süre sonra Paris'ten ayrılacaklardı. Balfour, 26 Haziran'da, Versay Antlaşması'nın imzalanmasın-

(115) Esco, *Palestine*, C. I, s. 213-22; Antonius, *The Arab Awakening*, s. 443-58.
(116) *DBFP*, Cilt IV, Belge 197.

dan iki gün önce, Başbakan'a bilgi notu verip bir Türk yerleşim yeri hakkındaki görüşlerini açıkladı. Bu belgeye göre, tüm Arap toprakları imparatorluktan ayrılmalı ve manda altına alınmalıydı. Fransa'ya Suriye mandası, Britanya'ya Mezopotamya mandası verilmeli, Filistin ise Amerika Birleşik Devletleri ya da Britanya mandasının altına girmeliydi. Curzon, Kongre'nin herhangi bir Amerikan mandasına izin vermeyeceğini düşünerek şartlı olarak onayladı.[117]

Konferanstaki işleri sona eren Weizmann Londra'ya döndü ve Whitehall (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) üzerindeki baskısını artırıp 2 Temmuz'da Graham ile görüştü. Sözünü sakınmadan Filistin'deki yönetimi Arap yanlısı olmakla, Allenby'yi ülkeyle ilgilenmemekle, Clayton'ı zayıf olmakla suçlarken, özellikle Kudüs Valisi Storrs'u şiddetle eleştirdi. Curzon, Graham'ın raporunun tutanaklarından, Siyonistlerin ektiklerini biçmekte olduklarını üzülerek gözlemledi.[118]

Weizmann, bu arada manda konusunu ilerletmek için Cecil ile de görüşüyordu. 24 Temmuz'da, Manda Komisyonu Sekreteri Philip Noel Baker büyük bir şaşkınlıkla Cecil ile Weizmann'ın bir manda taslağının hazırlanıp yayınlanması kararını aldıklarını dışişleri bakanlığına yazdı. Umursamaz gibi görünen Balfour, herhangi bir taslak mandanın kendisine aktarılması konusunda talimat verdi.[119] Yine de Weizmann'ın kampanyası başarılı olmuş gibiydi; Curzon, 4 Ağustos'ta Baş Siyasal Subay Vekili Albay John French'e yönetim rehberi talimatını içeren bir telgraf çekti:

> Majestelerinin Hükümetinin görüşleri Filistin için Büyük Britanya Mandasını kabul etmeyi düşünmektedir. Mandanın koşulları 2 Kasım 1917 tarihli Deklarasyonunun özünü içerecektir. Araplar topraklarından uzaklaştırılmayacaklar ya da

(117) *DBFP*, Cilt IV, Belge 211.
(118) *DBFP*, Cilt IV, Belge 213.
(119) *DBFP*, Cilt IV, Belge 227.

ülkeyi terk etmeleri gerekmeyecektir. Çoğunluğun, azınlığının yönetimi altına girmesi gibi bir durum olamaz ve Siyonist program da bunu öngörmemektedir.

Samuel ile Weizmann'ın sunduğu belgeyi yansıtan talimatlar, Araplara bir Yahudi Ulusal Vatanının kurulmasının bir *chose jugée* (kararlaştırılmış bir husus) olduğunu ve karışıklık çıkarmanın yararsız ve zararlı olduğunun söylenmesini içeriyordu.(120)

11 Ağustos'ta Balfour, Suriye, Filistin ve Mezopotamya olaylarının önemli bir analizini kağıda dökme gereksinimi duydu. Suriye üzerinde İngiliz-Fransız görüş farklılıkları onu açıkça sınırlendirdiğinden ana odağı Filistin değildi. Yine de Filistin hakkında söyledikleri Siyonizm ve Araplar konusundaki gerçek duygularını açığa çıkarıyordu. Bölgede yaşayanların arzularını hesaba katmanın, pek üzerinde durulmayacağını itiraf ederek, "Dört Büyük Güç Siyonizm'e sadıktır. Ve Siyonizm, doğru ya da yanlış, iyi ya da kötü, kökleri çok eskilere dayanan geleneklerdedir, bugünün gereksinimlerindedir, geleceğin umutlarındadır, eski topraklarda şimdi yaşayan 700.000 Arap'ın arzu ve önyargılarından çok daha derindedir," diye yazdı. Büyük Güçlerin, 'en azından kağıda dökülmüş görüşlerini ihlal etmeyeceklerini' söyleyerek bitirdi.(121)

Sonbaharda Weizmannlar Filistin'e gitti. Vera Weizmann'm ilk ziyaretiydi ve acı bir hayal kırıklığı olarak gördü. Özellikle bir doktor olarak öncü Yahudi kadınların yaptıkları karşısında dehşete düştü. Ağır fiziksel çalışma hem sağlıklarını hem de gelecekte anne olma olasılıklarını baltalıyordu. Ulusal Vatanı inşa ederken, kendi yuvalarını ve beslenmelerini feda ediyorlardı. İngiltere'ye dönmek üzere yola çıkmadan önce konukseverliklerine teşekkür etmek için kadınlara çiçek gönderdi.(122)

(120) *DBFP*, Cilt IV, Belge 236.
(121) *DBFP*, Cilt IV, Belge 242.
(122) Vera Weizmann, *The Impossible Takes Longer*, s. 91-2.

Türkler ve Avrupa'nın emperyalist hırsları

Zafer kazanan güçler Almanya ile yapılacak barış anlaşmasının yapısıyla ve Avrupa'nın gelecekteki biçimiyle uğraşırken, Ortadoğu'da Faysal ve Weizmann'ın tasarımlarıyla belirli bir şeklin ortaya çıkmaya başladığını fark ettiler. Türkiye'de yaşananlar Paris görüşmelerinde pek yer almadı ama aslında bir şeyler olup bitiyordu. İtalyan askerleri Türkiye'nin Akdeniz kıyısındaki Antalya kentine Ocak 1919'da çıkarak kuzeye ve batıya doğru yayılmaya başladılar. Türk halkı onlara direniş göstermedi. İşgal altındaki bölgeler açlıkla yüz yüze kalmıştı ve İtilaf güçlerinin ambargosunun kaldırılıp yiyecek gelmesi rahatlama sağladı. Türklerin itiraz etmemesinin daha önemli bir nedeni vardı. Aralarında önde gelen milliyetçilerin de bulunduğu Türklerin çoğu, 'uygar' Batı devletleri tarafından yapılan işgalin uzun sürmeyeceğini düşünüyordu. Batılı İtilaf güçlerinin geldikleri gibi gideceklerini gören tek kişi Mustafa Kemal değildi. Ünlü milliyetçi komutan Kâzım Karabekir, anılarında Türklerin Batılı İtilaf devletleriyle değil, kendilerini anavatanlarından sürmek isteyen Yunanlar ve Ermenilerle savaşması gerektiğini her zaman belirttiğini yazdı. Eski vatandaşlarının kendilerini yönetmesi fikri ve Balkanlar'da öldürülen ve sürülen Müslümanların durumuna düşme kaygısı Türklerin direnişini güçlendirecekti. Türk köylülerini kendi tarafına çekmeye çalışan milliyetçiler, 'Sizin Rum manavın sizi yönetmesini ister misiniz?" diye soruyorlardı. Bu tehdit 1919 Mayısı'nda somutlaştı.

İtalyan savaş gemilerinin İzmir'e doğru ilerlediği ve savaşın bir ödülü olarak kendilerine vaat edilen kenti işgal edeceklerini öğrenen Lloyd George, öncelikle Yunanların oraya ayak basmasını onaylamaları için Wilson ile Clemenceau'yu ikna etti. Bu karar 6 Mayıs'ta İtalyan heyetinin yokluğunda Paris Barış Konferansı'ndaki Yüksek İtilaf Konseyi tarafından alındı. Paris'te İtilaf liderlerini sürekli bu konuda işlemiş olan Venizelos'a derhal haber verildi. Şubat ayında Venizelos, Yunanlarm Batı Anadolu'da Marmara kıyılarıyla, önemli boyutlarda iç bölgeleri-

ni ve İstanbul'un dış semtlerine kadar Trakya'nın bütününü kapsayan toprak isteklerini belirtmişti. Yunan askerlerini İzmir'e çıkarma yetkisi kendisine bildirildiğinde zaten hazırdı.

Yunan askerleri, 15 Mayıs 1919'da gelişen, kozmopolit İzmir limanına ayak bastılar. Kentte yaşayan Rumların alkışlarıyla karşılandılar ve elbette Osmanlı vatandaşı olan Yunan Ortodoks Başpiskopusu Hrisostomos tarafından kutsandılar. İlk asker sırası Konak adıyla bilinen hükümet konağına doğru yürürken bir kurşun sesi duyuldu. Yunan askerleri küçük Türk garnizonunun barakalarına çılgıncasına ateş ederek saldırdılar ve askerlerin teslim olmaktan başka çaresi kalmadı. Yakalanan Türk askerleri tekmelenip süngülediler. Ardından yerel Rum çapulcular Türk mahallesini yağmaladı ve orada yaşayanlara eziyet ettiler. Yunan askerleri içeri doğru ilerlerken çok daha kötü olaylar yaşandı. Yerel Türk direnişçiler kentin Rum mahallesini talan ettiler ve Aydın'a doğru yürüyen Yunan askerlerini kente sokmadılar. Daha kalabalık bir Yunan birliği kente girdi ve Türk mahallesini ateşe verdi.

Yunanların İzmir'i işgalini yerel nüfusun güvenliğini sağlamak iddiasıyla haklı göstermeye çabalayan İtilaf güçleri, derin bir şaşkınlığa kapılıp İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol başkanlığında bir soruşturma komisyonu kurdular. Karaya ayak bastıktan sonra olup bitenler için kendilerini sorumlu tutan komisyonunun bulguları Yunanlar açısından çok kötüydü. Daha da önemlisi işgalin 'her tür ilhak biçimini aldığını' belirtiyor ve Yunan birliklerinin Küçük Asya'daki İtilaf Güçleri Yüksek Komutanının yetkisi altında İtilaf birlikleriyle değiştirilmesini öneriyordu. Komisyonun raporu 9 Kasım 1919'da Paris'teki Yüksek İtilaf Konseyi tarafından ele alınınca, Clemenceau, Küçük Asya'da Yunanların varlığının arzulanır olup olmadığını sorguladı. Kuşkuları diğer üyeler tarafından göz ardı edildi. Yine de bu kuşkular İtilaf devletleri arasındaki bölünmenin ilk belirtileriydi.

Venizelos, gittikçe güçlenen Türk direnişinin karşısında tek başına kalmamak için Türkiye ile yapılacak barış anlaşmasını

hızlandırmaya çabaladı. Ama İtilaf liderlerinin başka öncelikleri vardı. Geçici bir önlem olarak Türkiye'deki Britanya güçlerinin komutanı General George Milne'in önerisiyle Yunan askerlerinin ötesine geçemeyeceği bir çizgi çizildi. Milne Hattı adıyla bilinen çizgi, ayrıca İzmir'in güneyine çıkmış olan İtalyan birlikleriyle Yunan birlikleri arasındaki olası sürtüşmeleri de önlemeye yönelikti. İtalyanlar, o dönemde Batı'da Scala Nova adıyla bilinen, şimdi ise milyonlarca turistin Efes Antik Kenti kalıntılarının yakınında Kuşadası olarak tanıdığı küçük limana çıkmışlardı.[123] Yunan ve İtalyan askerleri arasında çıkacak çatışmalar önlenmiş oldu ama İzmir ödülünü ellerinden kaçıran İtalyanlar, Türk milliyetçilerine gizli yardım başlatan ilk İtilaf devleti olarak bunun intikamını aldılar. İtalyanlar başlarını öte yana çevirince Türk milliyetçileri Scala Nova limanından ülkeye girip çıkıyor ve askeri malzeme getiriyorlardı. İstanbul'da diplomat olarak bulunmuş olan ve 1920 yılında dışişleri bakanlığına atanan, (iki yıl sonra Mussolini Roma'ya yürüyünce faşistlerle çalışmayı reddeden) Kont Carlo Sforza, Lloyd George'un Yunanların yayılma hırslarını destekleyen (bazen de teşvik eden) politikasını eleştirdi. Aralık 1918 ile Mayıs 1919 arasında İstanbul'da kalan Mustafa Kemal'e, İngilizler kendisini yakalamaya kalkıştığı takdirde İtalyanlar tarafından korunacağı sözü verildi. Aracılık eden Madame Corinne Lütfi, bir Osmanlı bahriye subayının dul eşiydi ve genç Mustafa Kemal'in hem yakın dostu hem de Batılı davranış biçimlerinde akıl hocası oldu. Ortadoğu'nun başka bölgelerinde olduğu gibi Türkiye'de de muzaffer güçlerin hırslarına yerel siyasi emeller meydan okumaya başlamıştı.

(123) Michael Llewellyn Smith, *Ionian Vision* (Allen Lane, Londra: 1973) s. 89-110.

4 San Remo ve Sevr: Kusurlu Barış

İtilaf devletleri liderleri Paris'te Avrupa'nın düzeniyle yakından ilgilenirlerken, Ortadoğu olayları, özellikle Türklerin işleri ellerine alması pek uzun sürmediğinden, kendi ivmesiyle yürüyordu. 1919 Mayısı'nda Anadolu'da yeni bir milliyetçiliğin kıpırtıları hissediliyordu; sağduyulu Mustafa Kemal'in liderliğinde Osmanlı'nın, Halifeliğin ve Jöntürkler'in sonu gelecek, Ermeni ve Yunanların yağmacı hırsları yok edilecek ve birkaç yıl içinde daha öncesine pek az benzerlik gösteren yeni bir ulus devlet ortaya çıkacaktı. Dönemin en olağanüstü dönüşümüydü ve bunun tek nedeni Türkiye'nin, Orta ve Doğu Avrupa'da birbirine iliştirilen bazı devletlerden daha dayanıklı olması değildi. Milliyetçiliğin odağının kozmopolit İstanbul yerine Türklerin anayurdu Anadolu'da olması önemliydi. Bu milliyetçilik Paris'in pazarlık salonlarının dingin havasından uzakta gelişirken, Avrupalı güçler bölge içinde kendi gündemleri üzerinde yoğunlaşmışlardı. Bu arada Arap milliyetçilerinin bağımsız bir devlet umudu hâlâ Faysal'a bağlıydı, Filistinde Ulusal Vatan peşinde koşan Siyonistler de kendi amaçlarını geliştiriyorlardı.

Türk direnişi

İzmir'in yeniden inşa edilen Konak Meydanı'ndaki Hasan Tahsin anıtının çevresinden trafik akıp gider. Hasan Tahsin, 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e ayak basan ilk Yunan işgal birliğinde bayrak taşıyan askeri vuran gazetecinin takma adıydı (kendisi de he-

men öldürüldü). Yunan bayrağına ateş etmek yerine Türk bayrağını yukarı kaldırırken betimlenen Hasan Tahsin heykeli, Kurtuluş Savaşı'nın İlk Kurşun Anıtı olarak tanınmaktadır. Meydandan geçenlerin pek azı Hasan Tahsin'in gerilla savaşı yapmak üzere yetiştirilmiş İttihat ve Terakki Özel Teşkilatı'nın üyesi olduğunu bilir. Hasan Tahsin'in ilk attığı kurşun ise hedefini bulmamıştı: 1914 Ekimi'nde Bükreş'te Noel ve Charles Buxton kardeşlere ateş etmiş ama vurmayı başaramamıştı. İngiliz liberallerinin önde gelenlerinden olan kardeşler, Londra'daki Balkan Komitesiyle bağlantılıydılar, 20.yüzyılın başında Türklere karşı Slav Makedonları kışkırtmış ve ardından Bulgarları İtilaf devletlerinin saflarına katmak için boş yere uğraşmışlardı.

Ne var ki Yunan işgaline karşı ilk düzenli direniş, 15 Mayıs 1919'da İzmir'de değil, iki hafta sonra 29 Mayıs'ta Ege Denizi'nin daha kuzeyindeki Ayvalık kasabasında gerçekleşmişti. O dönemde çoğunlukla Rumların yaşadığı Ayvalık, adını aldığı ayva ağaçları yerine tıpkı bugün olduğu gibi zeytinyağıyla ünlüydü. 29 Mayıs'ta Yarbay Ali (Çetinkaya) kasabada konuşlanan askerlerine, bölgeyi işgal etmek üzere ilerleyen Yunan birliklerine ateş açma emri verdi. Yunan işgali önlenemediği gibi Çetinkaya'nın alayı geriye çekilmek zorunda kaldı. Zaten pek fazla seçenekleri yoktu. Ordunun terhis edilmiş olması ve firar edenler nedeniyle alayda yalnızca 1250 asker ve iki makineli tüfek vardı. Yunanların işgal ettiği İzmir ve çevresi 143 subayın komutasında 4400 Türk askeriyle korunuyordu.

Sivil Hasan Tahsin ile asker Ali Çetinkaya'nın ortak noktası İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faal üyeleri olmalarıydı. Çetinkaya savaştan sağ olarak çıktıktan sonra renkli bir meslek yaşamı oldu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçildi ve 1925 yılında 'Deli Halit' olarak tanınan Halit Paşa adlı milletvekilini öldürdü. Doğu Cephesi'nde Ermenilere karşı verdiği savaşla ün kazanan Halit Paşa daha sonraları Mustafa Kemal'i açıkça eleştirmeye başlamıştı. Ertesi yıl kötü ünlü İstiklal Mahkemesi'nin başkanlığına getirilen Çetinkaya, ünlü Jöntürk politikacı Cavit Bey için idam kararı

verdi. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı'nın Maliye Bakanı olan Cavit Bey, Mustafa Kemal'i öldürmek amacıyla komplo kurmakla haksız yere suçlanmıştı. Günümüzde Çetinkaya, Batı Anadolu'da yer alan, doğup büyüdüğü Afyonkarahisar kentinde kendi adını taşıyan üniversitede bu tartışmalardan uzak olarak anılmaktadır. Afyonkarahisar, 1922 yılında Türk ordusu tarafından Yunanların elinden kurtarılan ilk kenttir.

1926 yılındaki siyasi mahkemeler ve idamlar, Mustafa Kemal ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki ayrılığı pekiştirirken, Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu tarafından Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Türk milliyetçilerinin direnişinin organizasyonunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oynadığı önemli rolü gölgede bırakmıştı. Yakın tarihli araştırmalar İttihat ve Terakki liderlerinin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkmayı hesaplayarak, Anadolu'da direniş planları yapmış olduğunu ortaya çıkarmıştır. Gerçi savaş sonrası Türkiye'nin önde gelen milliyetçi liderlerinin çoğu cemiyetin faal üyeleriydi ama aralarında çok daha önemli bir bağ vardı. Birçoğu ön saflarda savaşmış olduğundan Enver Paşa'nın liderliğinin eksik yönlerini ve Almanya ile ittifak kurmanın zararlarını kişisel deneyimleriyle öğrenmişlerdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer ulusal toplumların iddialarına karşı Türk milliyetçiliğinin bayrağını taşıyan kuruluş olmuştu. Yenik düşen İttihat ve Terakki liderleri gözden düşüp 1918 Kasımı'nda ülkeden kaçınca, bu bayrak eski dostlarının ve rakiplerinin eline geçmişti.

Ülkenin çeşitli bölgelerinde Türk direnişini hazırlayan milliyetçi subaylar ateşkes anlaşmasının onurlu barışın başlangıcı olacağını umut etmişlerdi. Yine de tedbirli davranarak askerlerini ve silahlarını İtilaf ordularının uzağına, Anadolu'nun iç kesimlerine çekmişlerdi. Çatışmalar sona erince, temel düşünceleri, halen silahlı olan bu birliklerin komutasını ellerinde tutmak ve İtilaf güçlerinin silahsızlandırma girişimlerini boşa çıkarmaktı. Padişahın ve İtilaf güçlerinin güvendiği bir kişi olan Damat Ferit Paşa 1919

Martı'nda sadrazamlığa getirilinceye kadar İstanbul'daki Harbiye Nezareti'nin denetimini ellerinde tutmuşlardı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908'deki Jöntürk devriminden ve özellikle Balkan Savaşlarında Osmanlı ordusunun yenilgiye uğramasından sonra üst düzey komuta kadrosunda büyük bir temizlik hareketine girişmişti. Ayrıca Sultan Abdülhamit'in ordunun sadakatini kazanmak için sürekli terfi ettirerek yarattığı üst düzey komutan enflasyonuna da son vermişlerdi. Cemiyetin temizlik hareketinden kurtulan subayların rütbeleri indirilmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nda terfiler ancak liyakata göre kazanılmış ve çok yavaş ilerlemişti. Mustafa Kemal, Gelibolu'nun önemli bir kesimine komuta ederken albay rütbesindeydi ve doğu ile güney cephelerindeki orduların komutanlığına getirildiğinde ise tuğgeneral olmuştu. 1916'da doğu cephesinin kurmay başkanı olan İsmet İnönü, ateşkes anlaşmasından bir hafta önce Harbiye Nezareti Yardımcılığına atandığından halen albay rütbesini taşıyordu. Damat Ferit Paşa sadrazamlığa getirilince bu politikayı değiştirmeyi denemişti. Savaştan önce İttihat ve Terakki tarafından temizlenen başarısız yaşlı generaller tekrar göreve getirildi. En göze çarpan örnek 1912 yılında Selanik'te Yunanlara teslim olan Osmanlı komutanının, Yunanların kenti işgalinin hemen öncesinde İzmir'e askeri vali olarak atanmasıdır.

İzmir'in kaderi, Türk milliyetçi subaylarının Harbiye Nezareti'ni elde tutma ve böylece ülkenin iç kısımlarına yapılacak atamaları denetleme kararını güçlendirdi. İtilaf güçleri İstanbul'daki Harbiye Nezareti'nin önemli rolünü fark edip işgal ettiklerinde, Türk askeri direnişi onların uzanamadığı yerlerde şekillenmişti. Üç genç general, Mustafa Kemal (Atatürk), Kâzım Karabekir ve Ali Fuat (Cebesoy) padişahı ve sadrazamı kandırıp yeni Türk ordusunun çekirdeğini oluşturacak birliklerin komutanlıklarını ele geçirdiler. İstanbul'dan ilk ayrılan, Harbiye Mektebi'ndeki yıllarından beri Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı olan Ali Fuat idi. Merkez karargahı, henüz tamamlanmamış İstanbul-Bağdat demiryolunun yan hattının son istasyonu olan Ankara'da bulunan Orta Anadolu

birliklerinin başına geçti. Ali Fuat'ın ardından Erzurum'daki doğu birliklerine atanan Kâzım Karabekir de başkentten ayrıldı. Terhisten sonra geri kalan Türk ordusunun en kalabalık bölümü buradaydı ve ancak 18.000 askerden oluşuyordu.(1)

Askerlerin Anadolu'da toplanması

Mustafa Kemal 16 Mayıs'ta, Yunanların İzmir'i işgalinin ertesi günü İstanbul'dan yola çıktı. Türkiye'nin doğusundaki tüm Osmanlı birliklerinin müfettişi olarak kendisine verilen yetkiyle Anadolu'nun işgal edilmemiş bölgelerindeki askeri komutanlara ve sivil yöneticilere istediği emirleri verebilirdi. Birkaç gün sonra donanmadaki görevinden istifa etmiş olan Rauf Bey (Orbay) Marmara Denizi'nin doğu kıyısına gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Kafkas kökenli olan Rauf Bey, batı Kafkasya'daki topraklarından Ruslar tarafından 19. yüzyılın ikinci yarısında sürülüp başkentin doğusuna yerleşmiş savaşçı Çerkezleri direniş hareketi için bir araya getirdi. Bölgede konuşlanmış Türk tümeninin komutanı da Çerkez'di ve yabancıların işgaline karşı durmaya her an hazırdı.

1918 Kasımı'nda Suriye cephesinden dönen Mustafa Kemal, ateşkes anlaşmasından sonra birbiri ardına kurulan hükümetlerde tüm siyasi bağlantılarını Harbiye Nazırı olarak atanmak için kullandı. Katıldığı toplantılarda savaşın son yılında Almanya'ya yaptıkları yolculukta padişahın kendisi hakkında edindiği iyi izlenimi güçlendirmeye çalıştı. Gerçi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerini eleştirmekle tanmıyordu ama kendisi de bu cemiyetin üyesi olmuştu ve Damat Ferit Paşa sadrazamlığa getirilince iktidarı ele geçiren Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri ona tümüyle güvenmiyorlardı. Üstelik Mustafa Kemal son derece hırslı bir insandı ve güçlükle iktidara gelmiş olanlar için tehdit unsuru sayılırdı.

(1) Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, (Yapı Kredi, İstanbul: 2008) Cilt I, s. 24.

Parti üyeleri ne kadar kuşkucu olurlarsa olsunlar, padişah ile sadrazamın Osmanlı ordusunun kalıntıları üzerinde etkisi olan bir komutana gereksinimleri vardı. Unutulanların arasından çekip aldıkları emekli generallerin, subayların padişaha sadakatini garantilemeyi beceremedikleri açıkça görülüyordu.

İtilaf devletleri kamu huzurunun bozulduğu bölgeleri işgal etme tehdidini savurmuşlardı. İzmir'in dış kesimlerinde bazı eşkıyalık olayları yaşanmıştı ama bunların huzur bozması Yunan işgalinin ardından gerçekleşecek olaylarla kıyaslandığında hiç sayılırdı. Ayrıca Karadeniz sahilinin zengin kentlerinde kalabalık Rum toplumları yaşarken Müslümanlar iç kesimlere yerleşmişti. Pontus Rumlarının (Antikçağda Karadeniz'in adı Euxine Pontus'tan geliyordu) çoğu, Ruslar Kafkasya'yı ele geçirince bölgeye göç etmişler ve şimdi de Bolşeviklerden kaçarak geliyorlardı. Böylece Karadeniz kıyısındaki yerel Rumların sayısı birdenbire çoğalmıştı ve Osmanlı Türklerinin ele geçirdiği son Bizans dominyonu olan Komnenos Krallığı'nı yeniden kurmak için çırpınıyorlardı. Gözlerini Ege kıyıları ve İstanbul'a diken ve bölgeden sürülmüş olan Ermenilerin geri döneceğini düşünen Venizelos için Trabzon çevresinde bir Yunan-Ermeni devletinin kurulması lehine olacaktı. Her koşulda yerel Türkler tehdit altında kalıyorlardı. Karadeniz kıyısının halkı gerçi Laz olarak biliniyor ama aslında Lazlar, yalnızca kıyının doğu kesiminde yaşıyor, Gürcü dilini andıran anadillerini koruyor ve daha sonradan din değiştirenlerin tümü gibi inançlarını tutkuyla savunuyorlardı. Dağlarla deniz arasına sıkışmış daracık bir toprak parçasında yaşadıklarından enerjilerini denizci olarak harcadıkları gibi dağlarda gizlenen haydutlar olarak da yaşamlarını sürdürüyorlardı.

1919 Nisanı'nda padişahın hükümeti, farklı dinlere mensup kişilerin huzur içinde birlikte yaşamalarını sağlamak için Osmanlı prenslerinin liderliğinde 'Uyarı Komisyonları' kurup Anadolu'ya gönderdi. Boşa kürek çekiliyordu; çünkü Rumlar ve geri dönen Ermeniler gibi Hıristiyan toplumları Osmanlı devletinden ayrılmaya kesin kararlı olduklarından imparatorluğun prensleriyle il-

gilenmediler. Müslümanların da etkilendiği söylenemezdi. Adeta safariye çıkan prensler halka tepeden bakıyorlardı. Trabzon'a ulaşan Prens Cemalettin, gürültü eden öğrencileri okulun müdürüne şikâyet etti. "Mektebinizin Yahudi havrasından farkı yok. Bu gürültü istikbalde sine-i vatanda kopacak isyanın mukaddeme-i ihzarâtı mıdır? Yoksa müdür bey sen mi müteyakkız değilsin. Anlatsa da biz de anlasak " diye yazdı.(2)

Prens ve efendisi padişah kısa süre sonra öğreneceklerdi. Ama bu arada padişahla sadrazam, asi vatandaşları uyarmak için prensleri göndermenin yeterli olmadığını algıladılar. Yalnızca ordu düzeni yeniden sağlayabilirdi ve saray böylelikle İtilaf güçlerinin müdahale etmek için bir bahaneleri olmayacağını umuyordu. Doğu Anadolu'ya gidişinden bir gece önce Mustafa Kemal'i sarayda kabul eden padişah ona: "Paşa, Paşa şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin, bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir... tarihe geçmiştir. Bunları unutun... Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa devleti kurtarabilirsin" demişti.(3) Sultanı savunanlar, bu sözlerin Mustafa Kemal'i düşmanların ülkeyi bölme planlarına karşı direnişi düzenlemesi için hızlı (ve gizli) görevle gönderdiğine işaret ettiğini söylüyorlar. Sürgüne gönderildikten sonra padişah, Mustafa Kemal'i sadakat yeminini bozmak ve ülke için taşınmaz bir dert yükü çıkarmakla suçlayınca, bu iddia çürütülmüş oldu.(4)

Bu suçlama Mustafa Kemal'in vicdanına ağır bir yük getirmedi. Ama meslektaşı olan komutanların çoğu Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllardır süregelen geleneklerinden ayrılmakta zorlandı. Anadolu'nun Müslüman halkı da hükümdarını terk etmeye hazır değildi. Çerkezler gibi bazıları iki tarafa çekiliyordu. Kafkasya'da yabancı devlet baskısı altında kalmışlardı ve yeni yuvalarında bunu tekrar yaşamak istemiyorlardı. Yine de

(2) Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Cilt I, s. 21
(3) Mango, *Atatürk*, s. 216. (*Atatürk*, s. 260)
(4) Murat Bardakçı, *Şahbaba*, (Pan Yayıncılık, İstanbul: 1998) s. 449.

Sultan-Halife'ye sadakatlerinde ţutkuluydular. Rusya, Almanya ya da Avusturya-Macaristan'da yaşananların aksine monarşiye karşı yaygın bir isyan çıkmadı. Müslümanların çoğu Jöntürkler iktidara gelince gücü elinden alınmış olan padişahı suçlamıyor, tam tersine ülkeyi felaketle sonuçlanan bir savaşa soktukları için İttihat ve Terakki liderlerini suçluyorlardı. Genel olarak okuması yazması olmayan muhafazakâr Müslüman kitleler ile Batı kültüründe eğitim almış yönetici sınıfı arasındaki bölünme, 19. yüzyılda reformlarla başlamış ve Jöntürkler'in hatalı hesaplarıyla derinleşmişti. Müslüman halkın gözünde ülkede ittihatçılar olarak bilinen Jöntürkler dinsiz beceriksizlerdi. Düşman işgaline karşı direniş ne kadar önemli olursa olsun, İttihat ve Terakki yöneticilerince başlatıldığı çok önemli gösterilmemeliydi. Üstelik Müslüman halk savaşta kırılmıştı. Sağ kalanlar aç ve yoksuldu. Jöntürk liderlerinin ya da en azından dostlarının ülke ıstırap çekerken zenginleştiklerine inanılıyordu.

İttihat ve Terakki liderlerine göre bu suçlamalar yanlıştı. Savaşa katılmış diğer ülkelere oranla Türkiye'de kendilerinin dışında bile çok az sayıda savaş zengini vardı. Müslüman Türklerin ticarete yabancı olmasının bir nedeni şimdiye dek bu sektörün yerel Hıristiyanlar ve Yahudilerin elinde olmasıydı. Endüstri alanında Türkler sermayenin ve işgücünün ancak yüzde 15'ini oluşturuyordu.[5] İttihat ve Terakki Cemiyeti 'ulusal' ya da daha doğrusu 'milliyetçi' bir ekonomi politikasıyla dengeyi düzeltmeye çabalamıştı. Ama henüz daha ilk aşamalarındaydı. Jöntürkler'in siyasi gücü servete dönüşmemişti. Kırsal kesimdeki servetler ise, toprak sahiplerinin ve özellikle Kürtlerin yaşadığı bölgelerde bazıları, Müslüman cemaatlerinin şeyhleri gibi davranan aşiret liderlerinin elindeydi. Toplam tarım alanının yüzde altmış beşi derebeylerine ve toprak ağalarına[6] aitti ama yatırım ve iş gücü eksikliğinden dolayı toprakları pek büyük gelir getirmiyordu.

(5) Doğu Ergil, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, (Tarhan, Ankara: 1981) s. 60
(6) Ergil, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, s. 54.

Ülkenin bölünmesine karşı yaygın direniş yalnızca Müslümanların dinsel duygularını canlandırmakta önemli olduğu için ideolojik oluyordu. Yine de temel itici güç, Müslüman komşularından daha zengin olan Hıristiyan azınlığın mülklerine el koyması korkusuydu. Savaşın hemen öncesinde ve sırasında çoğu Balkan göçmeni 113.000 Türk ailesi, İzmir çevresinde, bölgeyi terk etmiş olan Rumların mülklerine yerleştirilmişti. Yunan birlikleri 1919 yılında bölgeyi işgal edince, ilk sahipleri geri döndü ve yaklaşık 80.000 Türk yerleşimci ülkenin içlerine doğru kaçtı.(7) Venizelos işte tam da bunu istiyordu. Yunan Başbakanı, Lloyd George'a yazdığı mektupta Türkiye'nin batı bölgelerinin dışında yaşayan Rumların buraya göç etmesinin desteklenmesini istedi.(8) Hedefi Rumların ve Türklerin beraberce yaşadığı karma bir toplum oluşturmak yerine yeni homojen uluslu devletler oluşturmaktı.

Doğu Anadolu'da savaştan önce yaşayan 860.000 Ermeni'nin çoğu sürgüne gönderilmişti.(9) Onların arazilerine yerleşen Müslümanlar savaştan dolayı yoksullaştığından eski durumuna getirilmesine karşı çıktılar. Fransızların 1918 sonunda işgal ettiği Suriye sınırına yakın bölgelerden sürülmüş olan yaklaşık 150.000 Ermeni'nin bir kısmı geri dönmeye, mallarına sahip çıkmaya başladı. Bu gibi bölgelerde İtilaf devletlerinin işgaline karşı yaygın direniş bir anda ortaya çıktı.

Milliyetçi komutanların yönetimi ele almasından önce bile Müslümanlar yabancı yönetimin genişlemesine karşı kampanyalar yapan dernekler kurmaya başlamışlardı. Bunların birincisi Aralık 1918'de Doğu Trakya'da kurulan Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti (Ulusal Hakları Koruma Derneği) idi. İşin çelişkili yönü, Türklerin elindeki Doğu Trakya'da Batı Trakya'ya oranla daha fazla Rum'un yaşamasaydı. Batı Trakya Türkleri ise,

(7) Ergil, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, s. 65.
(8) Llewellyn Smith, *Ionian Vision*, s. 71.
(9) McCarthy, *Muslims and Minorities*, s. 77.

Osmanlılardan Bulgarlara, ardından Yunanlara geçmişti. Doğu Trakya'nın en büyük kenti olan Edirne, Osmanlı sultanlarının ikinci başkentiydi; en görkemli anıtsal yapıların çoğu hâlâ orada bulunur. Türklerin tümü buranın yitirilmesine karşı çıkacaktı. Ege bölgesinde ilk Yunan birlikleri Milne Hattı'nda durdurulunca, Türk direnişi hattın hemen dışında şekillendi ve ilhak karşıtı derneklerin kongresinde fikirlerini açıkladı. Doğuda da, yörede yaşayan Ermeni ve Rumların göz diktiği Trabzon ve Erzurum'da benzer dernekler kuruldu. Bu dernekler Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti adı altında birleşti ve bu unvan ülkenin dört bir yanındaki sivil milliyetçi kuruluşlar tarafından kullanılmaya başlandı.

Derneklerin adı Başkan Wilson'ın ABD Kongresi'ne yaptığı bir konuşmada ilan ettiği 'ulusların hakkı' sözcüklerine dayanıyordu ama aynı zamanda daha derin, daha devrimsel bir yankılanmayla Fransız Ulusal Meclisi'nin 1789'da oyladığı *İnsan Hakları Bildirgesi'nin* üçüncü maddesini yansıtıyordu. Bu madde 'egemenlik ilkelerinin temeli esas olarak ulustadır' diye ilan ediyordu. Ulusal haklar sloganı sivillerin kurduğu kendini savunma organizasyonlarında ise Jöntürkler'in liderlik rolüne işaret ediyordu. Onlara tıpkı şimdi olduğu gibi Osmanlı döneminde de kamu görevlisi olan müftüler gibi din adamları ve genelinde toprak sahibi olan yörenin önde gelen tanınmış Müslümanları da katıldı. Milliyetçi komutanlar yabancılara karşı direnişi harekete geçirme, insanları silahlandırma ve gerekli malzemelere el koyma çabaları için bu dernekleri yasal otoritenin sağlandığı bir temel olarak görüyorlardı.

Aldıkları tüm yerel desteğe karşın komutanların Osmanlı ordusunun kalıntılarını bir araya getirmek ve yeterince silah temin etmek için zamana gereksinimleri vardı. Silahlı mücadelenin yenilenmesi için hazırlanırlarken, silahlı direniş farklı bir geleneksel yapılanmadan geldi. Tarihi boyunca ve özellikle merkezi yönetim zayıflayınca Anadolu, başına buyrukların pençesine düşmüştü. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ünlü asilerin çevresinde çe-

teler oluşmuş ve dağlara ya da ıssız kırsal alanlara sığınan onbinlerce firari asker de onlara katılmıştı.

Türkiye'nin batısında bu asiler *zeybek* ve liderleri de *efe* adıyla tanınıyordu. Son derece özgün giyim tarzları vardı – renkli yeleklerin ve şalvarların üzerine fişeklikler asarlardı, kendilerine özgü bir halk dansı geliştirmişler ve Hıristiyan komşularına da öğretmişlerdi. Bu danslar Yunanistan'da *zeybekiko* müziğinde hâlâ varlığını sürdürüyor. Günümüzde halk kahramanı olarak bilinen, anılarına anıt dikilen *zeybekler* ve *efeler* yerleşik nüfusu eşit derecede korurlar ve yağmalarlardı. Yerel Hıristiyanlar ve yabancı askerler (batıda Yunanlar, Toros Dağları'nın güneyinde Fransızlar) ve onlarla işbirliği yapan Osmanlı Hıristiyanları, bu kişilere *çeteci* adını vermişlerdi.Türk milliyetçi komutanlar ise, 'ulusal güç' ya da *kuva-yı milliye* adını verdiler. Onları denetlemeye, düzenli ordu subaylarıyla takviye etmeye çalıştılar.

Görevlerini yitireceklerinden korkan yerel Türk yöneticiler ve topraklarını yitirmek istemeyen toprak ağaları da milislere yardımcı oldular. Toprak ağaları daha önceleri de rakiplerine, eşkıyalara ve vergi toplayıcılara karşı kendilerini korumak için haydutları işe almaya ya da kendi milislerini yetiştirmeye alışkındı. Baskınlar arasında çoğu yaşadığı köye dönüp diğer köylülerden ayrılmayacak biçimde yaşamını sürdürdüğünden milis gruplarının sayısı hep değişiyordu. En tanınmış milis ya da haydut çetesi lideri Büyük Menderes Nehri çevresindeki dağlık arazide yaşayan Demirci Mehmet Efe idi. Emri altındaki yaklaşık 1800 kişiyi bir düzine birliğe bölmüştü.[10] Yerel Hıristiyanların da kendi milisleri vardı ve en tanınmışı İzmit ve İstanbul'un doğusuna yakın bölgelerde iş yapan Yunanlı *Mavri Mira (Kara Kader)* adlı çeteydi. Ama buralarda düzenli bir Yunan ordusu bulunduğundan milislerin rolü oldukça kısıtlıydı.

Böylece savaş sona erdiğinde Türk direnişinin yapı taşları yerine oturmuştu. Ama ancak yerel Hıristiyanların ve onların ya-

(10) Ergil, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, s. 94-5.

bancı koruyucularının mallarına el koyma tehlikesi ortaya çıkınca bir araya gelebilirlerdi; çünkü Türk nüfusu inanılmaz derecede bunalmıştı ve bedeniyle ruhunu bir arada tutmak önceliği olmuştu. Bu tehlike önce doğuda ve güneyde Ermeniler ilerlemeye başlayınca ve 15 Mayıs 1919'da Yunanlar İzmir'e ayak basınca vahim bir hal aldı. Orta Anadolu'da özellikle semazenlerin ve dindarlığın merkezi olarak bilinen Konya ile çevresi, Ankara dolayları ve Kürtlerin yaşadığı bazı bölgeler doğrudan doğruya tehdit altında olmadığından, halk zaten pamuk ipliğine bağlı yaşamlarını milliyetçilerin tehlikeye atabileceğinden çekinerek padişaha ve sadrazama bağlı kalmanın kendi açılarından daha yararlı olacağını düşünüyordu. Bu nedenle milliyetçiler bulabildikleri yerlerden destek arıyorlar, bazı yörelerde isteksiz köylüleri ikna ediyorlar, bazılarında kendilerine direnenlere baskı yapıyorlardı. Milliyetçi komutanlar, Kürtlere, İngilizlerle işbirliği yaptıkları takdirde özerklik kazanmak yerine Ermenilerin eline düşeceklerini söylediler. İkna etme çabaları işe yaramayınca milliyetçi liderler zorlayıcı baskınlara ve istiklal mahkemelerinin şiddetine başvurdular. Tanınan bir hükümetin koruması altında olmayınca, ortaya çıkan direniş hareketi birçok cephede çatışmak, destek almak ve korku salmak zorundaydı. Ama her şeyden önce liderliğe ve organizasyona gereksinimi vardı. Mustafa Kemal işte bunu sağladı.

Mustafa Kemal'in yükselişi

Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a ayak bastı. Gelişini haber alan Kâzım Karabekir, Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetlerinin toplantı yapacağı Erzurum'daki kendi karargâhına davet etti. Mustafa Kemal ise, daracık bir nehir vadisine kurulmuş, bir Türk alayının konuşlandığı Amasya'ya gitmeyi yeğledi. Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş döneminde veliaht prensler devlet yönetme sanatını öğrenmeleri için Amasya'ya vali olarak gönderiliyorlardı. Mustafa Kemal, milliyet-

çi liderlerin toplantısına ev sahipliği yapmak için burayı seçmişti. Ankara'dan gelen Ali Fuat ve Marmara Denizi kıyısından gelen Rauf ile buluştu. Ülkeye yayılmış komutanlarla iletişim kuruldu; İstanbul'daki Osmanlı hükümetinin ulusal çıkarları savunmada yetersiz olduğu açıklamasına onayları alındı ve ülkenin kaderini kendi ellerine almak üzere Sivas'ta toplanacak kongreye tüm bölgelerden delege göndermeleri istendi. Bu arada milliyetçi komutanlar ve sivil yöneticiler görevlerini İstanbul hükümetinin atayacağı kişilere kesinlikle devretmeyeceklerdi. Anadolu'da alternatif bir hükümet kurmanın ilk adımı atıldı; komutanların hiçbiri karşı çıkmadı ama bazılarının çekinceleri vardı.

Mustafa Kemal, Anadolu'ya padişahın temsilcisi olarak gelmişti. Britanya denetim yetkililerinin, Mustafa Kemal'in Türk askerlerinin silahsızlandırılmasını ve yerel Rumlara saldırıların engellenmesini gözetmek yerine İtilaf güçlerine karşı Türk direnişini organize etmeye başladığını fark etmeleri uzun sürmedi. Britanya Yüksek Komiseri'nin ısrarı üzerine Sultanın hükümeti Mustafa Kemal'i geri çağırdı. Ama artık hükümet denetiminin dışındaydı. Amasya'dan Erzurum'a giderken bir Osmanlı tuğgeneralinin üniforması hâlâ üzerindeydi ve sultanın yaveri olduğunu belirten kordonu da takılıydı. Padişah onu kovmaya hazırlanırken Mustafa Kemal görevinden istifa etti. Gerçi kendisi bir anda İstanbul'la bağlarını koparmaya hazır değildi ama Kâzım Karabekir onun tarafını tuttu ve önce Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Kongresi'nin başkanlığına, ardından Anadolu'da kurulacak alternatif hükümetin çekirdeğini oluşturan Temsilciler Heyeti'ne başkan seçilmesinin yolunu açtı. Erzurum Kongresi sonraları Misak-ı Milli adını alarak, 1918 Kasımı'ndaki ateşkes anlaşmasının çizdiği sınırlar içinde Osmanlı topraklarının bağımsızlığını ve bölünmezliğini ilan eden ilk metni kabul etti.

Kâzım Karabekir'i Erzurum'da bırakan Mustafa Kemal, tüm ülkeyi temsil ettikleri iddiasını haklı çıkaracak sayıda delegenin toplandığı Sivas'a geçti. Başlangıçta ABD kongresinin hiçbir şekil-

de yüklenmek istemediği Amerikan mandasını kabul etmek konusunda tutarsız bir görüşme yapıldı ve ardından Sivas Kongresi Misak-ı Milli kararlarını tekrar onayladı ve barış anlaşması imzalanmadan önce halkın görüşünün alınması, Barış Konferansı'nda Osmanlı hükümetini halkın güvenini kazanmış kişilerin temsil etmesi kararları alındı.

Milliyetçilerin kongresi sürerken Hindistan ordusundan İngiliz Yüzbaşı Edward Noel, İstanbul'dan güneydoğudaki Malatya kentine gidip Türk milliyetçilerine karşı Kürtleri kışkırtmaya çalıştı. Bağımsızlık isteyen Kürt aşiret liderleri İstanbul'da Kürdistan'ın Geliştirilmesi Cemiyeti adı altında bir dernek kurmuşlar ve istemlerini gerçekleştirebilmek için İngilizlerden destek istemişlerdi. Yüzbaşı Noel, bu iddiayla yakından ilgilendi ama çabaları Türk milliyetçi direnişini baltalamak yerine, Mustafa Kemal'e bir propaganda silahı sağlamış oldu. Kürtler birlikte hareket etmeyi beceremediğinden Mustafa Kemal bir müfrezenin Malatya'ya gitmesini emredince, Yüzbaşı Noel ve kendisiyle görüşen Kürtler Suriye'ye kaçtı. Mustafa Kemal, Damat Ferit Paşa hükümetini gözden düşürmek için bu olayı en geniş biçimde kullandı. Sadrazam'ın Kürt aşiretlerini Sivas'ta toplanmış vatansever Türk Müslümanların üzerine yürümeye yönlendirdiği suçlaması Osmanlı yönetici sınıfında öfkeye neden oldu. Yüzyıl kadar önce Kuzey Amerika'nın Britanya'ya ait bölgesinde Kral George'un generallerinin 'Kızılderilileri' kendi akraba ve soydaşlarına karşı kışkırtması kolonicilerin devrim ateşini benzer şekilde körüklemişti.

Osmanlılar ve İtilaf Devletleri

Yunanların İzmir'i işgalinin ardından Damat Ferit Paşa istifa etmişti. Padişah derhal ondan yeni bir hükümet kurmasını ve eski sadrazamlar Ahmet İzzet ile Tevfik paşaları davet etmesini istemişti. Sadrazam'ı yeniden göreve getiren ferman çok ciddiydi:

> Şu ani mühimde başlarında milletin sinesinden tahassul etmiş altıbuçuk asırlık bir hanedanın reisi bulunan ve nefsince her dürmu fidekârlığa âmade olan halifeleri ve padişahları bulunduğu halde bilumum efradı milletin emeli yeganesi hukuki devlet ve milletin temamii mahfuziyetinden ibaret olduğundan bu emeli kudsii millînin tatmini içün son dereecede fidakârane ve azm perverane sarfı mesai etmenizi sureti katiyyede ihtar ve her halü kârde tevfikatı ilahiyyeye istinad ve ruhaniyeti risalet penahiden istimdam eylerim.[11]

(Ülkesinin bütünlüğünü korumak gibi tek bir amaç için toplanmış halkın içinden çıkmış altıyüzelli yıllık hanedanın başı, sultanı ve halifesi olarak her türlü fedakarlığa hazır olduğumuz şu önemli dakikada, sizin tüm enerjinizi bu kutsal ulusal dava için harcamanızı talep ediyoruz.)

Sultan gerçekten de tahtından feragat etmenin dışında her türlü fedakarlığa razıydı.

Başlangıçta İtilaf devletleri kendi aralarında anlaşma koşullarını kararlaştırmadan, Osmanlı temsilcilerini Barış Konferansı'na davet etmek niyetinde değildiler. Ama Fransızlar, Damat Ferit Paşa'nın himaye için yalnızca İngilizlere yanaşmasını istemiyorlardı. Paris'te sesini duyurabileceğine söz verip heyetiyle birlikte bir Fransız savaş gemisiyle yolculuğunu planladılar. 17 Haziran'da, Yunanlarm İzmir'e ayak basmasından bir ay sonra Damat Ferit Paşa İtilaf devletlerine, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda İttihat ve Terakki liderlerini suçlayan ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı Bolşeviklere benzeten bir bildiri sundu. 'Şimdi İtilaf devletleri nasıl Slavları kurtarmaya çalışıyorlarsa, aynı şekilde nezaket ve insanlık bağlamında Türk halkına da yardım elini uzatmalıdırlar," dedi. Sıraladığı önerilerini 23 Haziran'da ikinci bir bildiriyle yazıya döktü. İlk pazarlık sırasında bile Damat Ferit Paşa'nın önerileri çok aşırıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne

(11) Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, s. 2040.

saygı gösterilmesinin yanı sıra Balkan Savaşları'nda yitirilen Batı Trakya bölgesini ve Türkiye sınırlarına yakın olan Yunan adalarını da istiyordu. Arabistan'daki Müslüman tapınaklarının sahipliğini sürdürecek olan padişahın atayacağı prenslerin gözetimi altında Araplar özerkliğe sahip olabilirlerdi.

İtilaf devletleri şaşkınlıkla gözlerini ovuşturdular ve yıkıcı bir karşılık verdiler. Türklerin başka ırkları yönetmek açısından yetersiz olduğunu kanıtladıklarını söylediler. Gittikleri her yerde yıkıma ve refah düzeyi ile kültürel canlılığın yitirilmesine neden olmuşlardı ve bunların hepsi ancak onların ayrılışından sonra düzelebilmişti. İtilaf devletleri İslam'a saygılıydılar ama Türkler 'uygun koşullar' altında başka bir deyişle biraz küçülerek, daha iyi durumda olacaklardı. Bu yanıt, aşağılayan genellemeleri ve ulusal tiplemeleriyle, Damat Ferit Paşa'nın beklentileri kadar saçmaydı. Ardından Damat Ferit Paşa'ya ilgilenmeleri gereken daha önemli konular olduğunu, kendisinin Paris'te kalmasının hiçbir yararı bulunmadığını bildirdiler. Türklerle yapılacak barış anlaşmasının koşullarına kendi aralarında karar verince onu bilgilendireceklerdi.[12] Mustafa Kemal, Türk milliyetçiliğinin ve Müslüman direnişinin güçlerini Anadolu'da bir araya toplarken, Damat Ferit Paşa eli boş, itibarını yitirmiş bir halde İstanbul'a döndü.

İtilaf liderleri Avrupa'daki barış anlaşmasıyla uğraşırken ve Yunan işgal birlikleri Milne Hattı'mn gerisine yayılırken, padişah Türk milliyetçilerinin baskısına boyun eğdi. Sivas Kongresi'nin sona ermesinden yalnızca üç hafta sonra 2 Ekim 1919'da Damat Ferit Paşa istifa etti ve yerine Balkan Savaşı'nda Osmanlı Batı ordusunun başarısız generali, 60 yaşındaki Ali Rıza Paşa getirildi. Milliyetçilerin baskısıyla padişah barış anlaşması pazarlıklarına başlamadan önce parlamento seçimlerinin yapılacağını açıkladı. Yeni sadrazam başkentte Osmanlı egemenliğini yeniden teyit

(12) Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* (Cem, İstanbul: 1992) Cilt I, s. 396-402.

etmek için Osmanlı vatandaşı olan yerel Rumların Yunan bayrağı asmalarını yasakladı. Mustafa Kemal ile hükümet arasındaki ilişkileri düzeltmek için Bahriye Nazırı (başka bir emekli general olan) Salih Hulusi'yi onunla görüşmesi üzere gönderdi. Girişimleri sonuçsuz kaldı. Rumlar, Aralık 1919'da yapılan seçimlerle ilgilenmediler ve Türk milliyetçileri seçimi rahatlıkla kazandılar.

Faysal'ın konumunun bozulması

1919 yılının sonlarında Faysal'ın konumu zayıflıyordu. King-Crane Komisyonu'nun 28 Ağustos'ta Amerikan mandası için yaptığı çağrı siyaset dünyasının kapsamında yer almadı. 1919 yazının sonuna doğru siyasi rakiplerinin dışlaması sayesinde Başkan Wilson, Versay Antlaşması'm, 1918 Kasımı'ndaki seçimden bu yana muhalif Cumhuriyetçi Parti tarafından yönetilen Kongre'den geçirmesinin çok zor olacağını anlamaya başlamıştı.1919 Temmuzu'nda Washington'a döndü ve hem Versay Antlaşması hem de Milletler Cemiyeti için bir kampanya başlattı. 26 Eylül 1919 günü sürdürdüğü olağanüstü hızlı kampanya turunda kendisini felç bırakan bir beyin kanaması geçirdi. Siyasi etkisi sona erdi.

Ertesi gün King-Crane Komisyonu raporunun Beyaz Saray'a gelmesi ise oldukça ironiktir. Wilson'ın raporu gördüğü varsayılmıyor. Wilson tarzı uluslararasıcılık dalgası gerilemekteydi. 1919 Kasımı'nda ve 1920 Martı'nda Senato Versay Antlaşması'nı reddetti. Ayrıca Ermenistan mandasını yüklenmeyi de kabul etmedi. Suriye için Amerikan mandası konusu ABD Kongresi'nde hiç görüşülmedi. Barış Konferansı'nda ABD delegesi olan General Tasker Bliss, 1919 Kasımı'nda Türkiye ve Ortadoğu sorunlarında Amerika'nın hakemliğinin 'yararsız' olduğu sonucuna vardı.[13]

(13) *Wilson Papers,* Cilt 64, s. 27.

King-Crane Komisyonu raporunu Barış Konferansı hiç ele almadı ve 1922 yılına kadar yayınlanmadı.[14]

Faysal'ı savunmak için Britanya'nın kullandığı en güçlü koz olan Wilson'm ulusal özerklik görüşü artık geçersizdi. 1919 sonbaharında ve kışında Suriye üzerindeki Fransız iddiaları karşısında Britanya'nın geri adım atması hiç de şaşırtıcı olmadı. Bu durum Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson, Dışişleri Bakanı Winston Churchill ve Lloyd George'un askeri alanda istediği gerçekçilik nedeniyle dürtülendi.[15] Daha yalın bir anlatımla, Britanya Suriye'yi işgalini daha fazla sürdüremezdi. Balfour, daha 19 Ağustos'ta, King-Crane Komisyonu'nun önerilerinden bile önce, Britanya'nın Suriye mandasını kabul etmeyeceği açıkça belirtilmiş olmasına karşın, İngiliz-Fransız ilişkilerini kötü etkilediğinden sızlanmaya başlamıştı.[16] Fransız basını, yaz boyunca Fransa'nın Suriye üzerindeki hakkını Britanya'nın yadsıma çabaları olarak görüp kınamayı sürdürmüştü.

Ayrıca Faysal, Britanya'nın Filistin mandasını kabul edip Balfour Deklarasyonu'nu uygulamaya koyacağı kendisine bildirilince çok tedirgin olmuş ve bu kararın '1916 yılının haksız anlaşmasına' yani Sykes-Picot Anlaşması'na geri dönüş olduğunu ileri sürmüştü.[17] Arapların çoğunluğunun Mezopotamya ve Suriye için tek bir manda yönetimi istemiş olduğunu ileri sürerek, 'Barış Konferansı'nın bu isteme aykırı ve ülkenin bölünmesini içeren bir karar verme olasılığı varsa, kendisinin bugünkü konumunu sürdüremeyeceği, çünkü ülkesinin yıkılmasına razı olduğu suçlamasıyla yüzyüze kalacağı' uyarısını yapmıştı.[18]

Britanya makul bir siyasi hesaba dayanarak kaybını azaltmaya ve Faysal'a verdiği desteği geri çekmeye karar verdi. Yılın başından

(14) Harry N Howard, *The King-Crane Commission: An American Inquiry in the Middle East* (Khayats, Beyrut: 1963) s. 258.
(15) Darwin, *Britain, Egypt and the Middle East*, s. 171.
(16) *DBFP*, Cilt IV, Belge 242.
(17) *DBFP*, Cilt IV, Belge 236.
(18) *DBFP*, Cilt IV, Belge 256

bu yana Britanya hükümeti için en acil sorunlardan biri Avrupa ve Ortadoğu'da konuşlandırdığı yüksek sayıdaki askeri güçlerin giderleriydi. Mısır, Hindistan ve İrlanda ile kıyaslanınca, Suriye'nin önceliği pek yoktu. İkinci olarak, Britanya Mezopotamya'da manda yönetimini almaya kesin kararlıydı. Öyleyse Balfour'un 9 Eylül'de belirttiği gibi Faysal, Fransızlardan daha büyük bir bağımsızlık nasıl bekleyebilirdi? 'İkimiz de Araplarla hiç kuşkusuz (en azından bizim açımızdan) dostça ve dikkat çekmeyen bir işbirliği içinde en iyi ekonomik ve siyisi denetimi sürdürmek istiyoruz ama buna karşın son çare olarak uygulanabilir' diye ekledi.[19] Lloyd George, 9-11 Eylül 1919 tarihleri arasmda Allenby ve Muhafazakâr Parti'nin en etkili devlet bakanı Andrew Bonar Law ile Deauville'de bir dizi görüşme yaptı. Britanya askerlerini Suriye sahilinden batıya, Sykes-Picot Hattı'na çekme kararı alındı. Faysal'a verilen parasal destek yarıya indirilecek ve geri kalanını Fransa üstlenecekti. Hepsi 1 Kasım 1919 tarihine kadar tamamlanacaktı. Faysal'a derhal Fransa'ya gelmesi söylendi.[20] 15 Eylül'de yapılan toplantıda bu bilgiler Clemenceau'ya aktarıldı. Faysal dört gün sonra bu haberi Downing Sokağı No.10'daki başbakanlık konutunda Lloyd George'un kendisinden aldı ve sonucunda kan dökületeceği uyarısında bulundu.[21]

Şimdi Faysal, Fransız işgalinden kaçınmanın bir yolunu umarsızca aramaya başlamıştı. Britanya'ya üç seçenek önerdi: Askerlerin çekildiği bölgelerin denetimi Allenby'de kalsın; Barış Konferansı karar verinceye dek geçici düzenlemeyi düşünmek üzere bir uluslararası komisyon kurulsun; Barış Konferansı Suriye'nin kaderi hakkındaki kararını hemen versin. Bu arada Amerika'ya bir heyet göndermeyi de düşünüyordu. Britanya raporlarının çoğuna ve King-Crane Komisyonu'na göre Araplar, Filistin'de bir Yahudi yerleşimine karşı çıkıyorlardı ama Faysal'ın

(19) *DBFP*, Cilt IV, Belge 265.
(20) *DBFP*, Cilt IV, Belge 278.
(21) *DBFP*, Cilt IV, Belge 283.

bir kez daha görüştüğü Weizmann, Siyonist projeyi desteklemesinin karşılığında Siyonist hareketin Arap hükümetine danışman ve para sağlayabileceğini söyledi. Fransızlara karşı Araplarla birlik oldukları takdirde Faysal bu anlaşmayı kabul edeceğini açıkladı ama Fransızlarla arasının bozulmasını istemeyen Weizmann, onların daha sonraları Suriye'nin kıyı kesimine yerleştirilebileceklerini önerdi.[22]

Büyük ölçüde Britanya baskısı altında kalan Faysal'ın bir kez daha Fransızlara yanaşması kaçınılmazdı. Lloyd George, Clemenceau'ya 'Faysal'ı ve Arap sorununu sertlikle halletmekten kaçınmalarını' önerdi. 'Eğer Fransız hükümetinin görüşü bu yöndeyse, Britanya hükümeti Arap topraklarında çıkacak ciddi ve uzun süreli huzursuzlukların kolayca tüm İslam dünyasına yayılabileceğinden kaygılanıyor' diye fikrini belirtti.[23] Lloyd George'un görüşlerini dikkate alan Clemenceau, Fransız hedeflerini yumuşatmaya başladı. Ana amaç Fransa'nın sömürgeci tasarılarını korumaktı ama şimdi Faysal ile İngilizleri tatmin etme girişiminde bulunmaları şarttı. Clemenceau, Suriye'de bulunan Fransız komutan General Henri Gouraud'nun Bekaa Vadisi'ni işgal etmesine engel oldu.[24] Ne var ki, ekim, kasım aylarında Clemenceau ile Faysal görüşmelerinde Suriye üzerindeki egemenlik hakkında fikir birliğine varılamadı. Clemenceau, Fransız askerlerinin Suriye'yi işgal etmesi ve Fransız yöneticilerin ülkeyi istedikleri gibi yönetmek için kayıtsız şartsız yetkiye sahip olmaları konusunda ısrarcıydı. Faysal bu öneriyi reddetti.

Sonunda Clemenceau ile Fransızlar önemli ödünler verme kararı aldılar ve yeni önerileri Faysal'a 16 Aralıkta sunuldu. Fransa'nın Suriye hükümetinden sorumlu olacak askeri ve sivil danışmanları tek başına sağlamasının karşılığında Faysal bu ülkenin manda yetkisini kabul edecek, Suriye'de vergi salıp, yasa ya-

(22) *DBFP*, Cilt IV, Belge 295.
(23) *DBFP*, Cilt IV, Belge 334.
(24) *DBFP*, Cilt IV, Belge 383.

pacak bağımsız bir parlamento kurulacak ve Faysal yeni Suriye devletinin başkanı olarak tanınacaktı. Ayrıca hükümetin onayı olmadan Fransa, Suriye'nin Arapların yaşadığı kesimine asker konuşlandıramayacaktı. 6 Ocak 1920'de Faysal bu koşulları kabul etti ama Lübnan'ı onlara teslim etmeden önce Faysal'ın Suriye'de Fransız mandası için halkın desteğini kazanması gerekiyordu.[25] Anlaşma gizli tutuldu. Koşulları İngilizlere aktaran bir Fransız yetkili 'Suriye'ye dönünce Faysal'ın konumunu koruyup koruyamayacağından Fransızların kaygı duyduğunu ve Faysal görünürde başarıya ulaşmış gibi geri dönünceye kadar anlaşmanın gizli tutulacağını' bildirdi.[26]

Hiç kuşkusuz, Faysal bu anlaşmadan son derece mutsuz olmuştu. Suriye üzerindeki etkileri gittikçe büyüyen radikal milliyetçilere anlaşmayı açıklamanın çok zor olacağının kesinlikle farkındaydı. Öte yandan Gouraud da yeni anlaşmayı Fransa için bir yenilgi olarak görüyordu. Arapların anlaşmayı Fransa'nın hiçbir etkisi olmadan bağımsızlıklarının tümüyle kazanmak olarak yorumlayacaklarını öngörmüştü.

Suriye'deki durum

Faysal'ın Suriye'deki siyasi etkisi hiçbir zaman güçlü olmamıştı. Milliyetçiliğin dip akıntıları üzerinde denetimi çok azdı. 1919 yılının sonunda Avrupa'ya yaptığı ikinci yolculuk bu kısıtlı etkisini biraz daha azaltmıştı. Arap Bürosu'nun bir üyesi olan Gertrude Bell, 1919 Ekimi'nde Suriye'yi ziyaret ederken bu sorunların bir kısmını saptamıştı. Arap hükümeti Fransızların yardım ve önerilerini reddederken, Fransızlarla arasının bozulmasından çekinen Britanya da hiçbir yardımda bulunamadığından, Bell'e göre her şey parçalanmaya başlamıştı. Bu nedenle 'onlar kendi istedik-

(25) Karsh ve Karsh, *Empires of the Sand*, s. 281; Sachar, *The Emergence of the Middle East*, s. 272-3.

(26) *DBFP*, Cilt IV, Belge 412.

leri yolda yürüyorlar ama bu yol iyi değil," diye kayda geçmişti.[27] Gücün üç ana merkezi üç milliyetçi gruptu: Al-Nadi al-'Arabi adlı Filistinli Arap Kulübü, Arap Bağımsızlık Partisi'ni (Hizb al-istiqlal al-'Arabi) denetleyen Suriye liderliğindeki *al-Fatat* ve taraf değiştirip Arap isyanına katılmak için Osmanlı ordusundan ayrılmış olan Iraklı askerlerin üye olduğu *al-Ahd.* Bu kuruluşlar bazen aynı dava için birlikte çalışıyor ama çoğu zaman kendi bölgesel ya da kabilesel çıkarlarına daha fazla sadakat gösteriyorlardı. Öylesine bölünmüş bir hava vardı ki, milliyetçilik ateşini sergilemek konusunda gruplar birbiriyle rekabet etmeye çabaladığından, Fransızlarla uzlaşabilmesi için Faysal'ın pek dar bir hareket alanı kalıyordu.

Faysal'm denetim için bıraktığı ve kardeşi Zeid'e baskı yapanlar genelinde *al-Ahd* grubundandı ve aralarında en önemli kişi Yasin Paşa al-Haşimi idi[28] Bell'in görüşüne göre 'şiddet yanlısı milliyetçilerdi ve hiçbir yabancı kontrolün olmadığı bağımsız bir Suriye ile Mezopotamya' istiyorlardı.[29] Şam'daki durumu özetlerken Faysal'ın gözden düşmekte olduğunu belirtmişti.[30] Ziyaretinin sonunda gönderdiği bir mesajda Suriye başkentinin geleceği hakkında gittikçe artan bir umarsızlık duygusunun dolaştığını yazmıştı:

> Şam halkı önlerindeki olasılıklar hakkında son derece kaygılı. Yılın sonunda Şerif'e ödenen parasal destek kesilecek ve Arap Hükümetinin parasal pozisyonu son derece kritik olacak ama varlığını sürdürmenin bir yolunu bulsa ve açıkça görülen huzursuzluğu önlemeyi başarsa bile, sahile yerleşecek

(27) Gertrude Bell'den ailesine, 12 Ekim 1919. Gertrude Bell'in günlükleri ve mektupları Newcastle Üniversitesi'nce dijital ortama aktarılmıştır ve <http://www.gerty.ncl.ac.uk > adresinden ulaşılabilir. Bell'in günlük ve mektuplarına yapılan tüm alıntılar bu kaynaktandır.

(28) Bell Günlüğü, 8 Ekim 1919.

(29) Gertrude Bell'den ailesine, 12 Ekim 1919.

(30) Bell Günlüğü, 13 Ekim 1919.

> Fransızların Arap devleti içinde propagandayı sürdürmesi ya da kendi yönetimleri altındaki bölgelerde Müslümanlara karşı kışkırtıcı davranışlarda bulunarak daha fazla rahatsızlığa neden olmasıyla huzurun bozulacağı ve ilk belirtilerde askerlerin düzeni sağlama bahanesiyle sınırı geçecekleri düşünülüyor.[31]

Faysal anlaşma koşullarıyla geri dönünce, milliyetçiler arasında pek az destek bulduğunu fark etti. Başka bir sorun da anlaşmanın yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra Clemenceau'nun başbakanlıktan istifa etmesiydi. 1919 sonunda yapılan seçim Arap davasını yatıştırmakla pek ilgilenmeyen bir muhafazakâr çoğunluğu ortaya çıkardı. Yeni Başbakan Alexandre Millerand, Fransa'nın zaten Faysal'a çok fazla ödün vermiş olduğu görüşündeydi. Suriyeli milliyetçilerin ve bağlantısız haydutların Fransız askerlerine saldırılarını arttırması da Fransız hükümetini öfkelendiriyordu. Faysal'a hiç güven duymayan Gouraud, onun Suriye'deki en radikal milliyetçi unsurların elinde olduğuna inanıyordu. İngilizler anlaşmaya olumlu bakıyorlardı ama Faysal'ın bunu uygulamaya koyacağını pek olası görmüyorlardı. Lloyd George'un 1920 Şubatı'nda yapılan bir İtilaf devletleri toplantısında dediği gibi Faysal 'razı olacak bir ruh yapısında değildi.'[32]

Gelişen olaylar bu karamsar değerlendirmeyi doğruladı. Faysal Fransızların ve Suriyeli milliyetçilerin istemlerinin arasında sıkışmıştı. Millerand'dan daha fazla ödün almak için umarsızca çabaladı. Özetle dış politikada daha fazla bağımsızlık ve Lübnan devletinin boyutlarının küçültülmesini istedi ama Millerand bu yaklaşımını reddetti. Tam tersine Fransa Başbakanı 6 Ocak kararlarının Fransa'ya Suriye üzerinde daha fazla etki ve denetim alanı açmak için değiştirilmesini istiyordu. Suriye'yi etnik ve kabilesel çizgilerden bölüp gücü olmayan bir merkez bırakmayı yeğli-

(31) 'Syria in October 1919' Kasım 1919, TNA Fo371/4152.
(32) *DBFP*, Cilt VII, Belge 12.

yordu. Faysal, şimdi gitgide azalan seçeneklerle yüzyüze kalmıştı. Ya doğrudan Fransızlara yanaşıp Suriyeli milliyetçileri çökertmek için Fransız askerlerini kullanacak ya da onlarla tüm ilişkisini kesip aktif muhalefete gidecekti. Aşırı uçtaki partinin inanılmaz baskısı altında kaldığını Britanya raporları bildiriyordu. Belki de oğlunun başarılarını kıskanan babası Hüseyin, Fransızlarla Arap bağımsızlığını güvence altına almayan herhangi anlaşmayı reddedeceği konusunda uyardı.

Faysal üzerinde çok etkili olan Yasin Paşa el-Haşimi, Fransızlarla yapılacak her tür anlaşmaya karşıydı ve Ocak 1920'de Faysal-Clemenceau Anlaşması'na karşı çıkan sokak gösterilerine liderlik etti. Faysal'ın ılımlılık yakarılarını herkes duymazlıktan geldi. Milliyetçilik davası tüm milliyetçilere olduğu gibi tüm haydutlara da özellikle sahil kesiminde saldırı yapma izni vermişti.[33] Şam'daki Hıristiyanlar ve diğer azınlıklar öldürülme korkusu içinde yaşıyorlardı. Faysal 6 Mart 1920 tarihinde King-Crane Komisyonu'nun ziyareti için oluşturulmuş Suriye Ulusal Kongresi'ni tekrar toplamak zorunda kaldı. Kongre milliyetçi görüşlerinden hiç ödün vermedi. Faysal'ın Fransızlarla yaptığı anlaşmayı geçersiz ve boş sayıp, Devlet Başkanı Faysal olmak üzere bağımsızlığını ilan etti. Filistin de yeni krallığın bir parçası olarak ilan edildi. Bir süre sonra Faysal'ın ağabeyi Abdullah Mezopotamya Kralı ilan edildi. Faysal, İngilizleri daha önceden uyardığı gibi, ya milliyetçilerin yanında olacak ya da konumundan alaşağı edilecekti.[34]

Ülkenin tanınması için başka hükümetlere çağrılar yapıldı. Fransızlar, Suriye milliyetçilerinin açıklamalarını Faysal'ın aşırı uçların görüşlerini onaylamasının kanıtı olarak algıladı-

(33) Malcolm B Russel, *The First Modern Arab State: Syria under Faysal, 1918-1920,* (Bibliotheca İslamica, Minneapolis: 1985) s. 166-8.

(34) Rohan Butler ve J P T Bury (ed.) *Documents on British Foreign Policy 1919-1939,* İlk Seri, Cilt VIII, (Her Majesty's Stationary Office, Londra: 1958) Bundan sonra *DBFP* Cilt VIII, Belge 214.

lar. Lübnan'daki Hıristiyan gruplar, hiç kuşkusuz Fransızların cesaretlendirmesiyle, yeni Suriye devletinden bağımsızlıklarını ilan ettiler. Britanya ayrıca Faysal'ın, Şam'daki Hıristiyanlar ve Dürziler arasındaki desteğinin de zayıf olduğunu ileri sürdü.[35] Millerand, Suriye Ulusal Kongresi'nin açıklamalarının geçerli olmaması konusunda kararlıydı. Şimdi Britanya Fransa'yla aynı görüşteydi; 1919 sonbaharından bu yana dışişleri bakanı olan Curzon, bu açıklamaların Suriye Ulusal Kongresi'nin 'yakışıksız ve hoşgörüyle karşılanmaz bir otorite uygulaması' olduğunu Fransızlara söyledi. Aynı zamanda 'halkın kendilerini istemediği bölgelere zorla girerek' Ortadoğu'daki İngiliz ve Fransız konumlarını tehlikeye attıkları için Fransızları azarlama fırsatını da kaçırmadı.[36] Britanya özellikle Suriye Ulusal Kongresi'nin Filistin ve Mezopotamya üzerindeki iddiaları konusunda kaygı duyuyordu. Lloyd George bu duruma olumlu bakarken, Allenby Britanya ile Fransa'nın Faysal'ı Suriye, Filistin ve Mezopotamya konfederasyonunun hükümdarı olarak görmesinin ve bu bölgeleri yönetim açısından Britanya ve Fransa'ya bağlamasının doğru olacağını iddia etti. Curzon, bu planın pek açık olmadığını hissediyordu ve 1919'da Mezopotamya'da yapılan görüşmeler yönetici olarak bir Şerif'in istenmediğini gösteriyordu.[37]

Öte yandan Faysal, İngiliz ve Fransızların uyarılarına kulak asmıyor gibiydi. Avrupa'ya doğru yola çıkmadan önce Fransızlara Suriye'nin bağımsızlığını tanımaları ve askerlerini Lübnan'dan çekmeleri gerektiğini söyledi. Yüzeysel olarak bakınca Faysal'ın konumu sağlam görünüyordu. Fransızların karada milliyetçileri bastıracak sayıda askeri yoktu. Britanya hâlâ Faysal üzerine bir saldırı konusunda çekimserdi ve Fransızlar bu arada Suriye'nin ku-

(35) *DBFP*, Cilt VIII, Belge 219.
(36) *DBFP*, Cilt IV, Belge 221.
(37) Martin Gilbert, *Winston S Churchill, Companion Volume IV*, Kısım 2: 1917-1922, (Heinemann, Londra: 1977) s. 1050; Bundan sonra Gilbert, *Churchill Companion, IV*, Kısım 2; *DBFP*, Cilt XIII, Belge 217, 223, 224.

zeyindeki Kilikia bölgesinde (Adana) Mustafa Kemal ile milliyetçi güçlerinin tehdit etme tehlikesiyle başa çıkmak zorundaydı. 1920 yılının başında bir Fransız birliği bölgeye gönderildi. Bu sorunlar çözülünceye kadar Faysal'a karşı bir adım atma olasılığı yoktu.

Ne var ki aslında Faysal'ın durumu göründüğünden çok daha zayıftı. Kendi ifadesine göre bağımsızlık ilanını kabul etmek ya da tacını yitirmek tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Bağımsızlık ilanının Suriye'de kamuoyunu tatmin etmesini ve böylece Britanya ve Fransa ile bir anlaşma pazarlığına oturması için kendisine soluk alacak bir alan açmasını umut ediyordu. Suriye milliyetçileri arasında Kemalistlerle aynı amaç uğruna beraber olmak isteyenlerin sayısı oldukça yüksekti.[38] Üstelik askeri ve ekonomik koşullar umarsızdı.[39] Bağımsızlığın ilanından dört gün sonra Hama kentinde yiyecek için isyanlar çıktı.Yiyecek kıtlığı, fiyat artışları ve nakit para sorunları gitgide şiddetlendi. Siyasi açıdan Faysal'ın konumu iyice zayıflamıştı. Fransızlarla uzlaşmayı gerçekten istiyordu ama bu yaklaşımı hiçbir ödüne izin vermeyen aşırı milliyetçiler tarafından kısıtlanıyordu.

San Remo Konferansı

Amerikan Senatosu, 19 Kasım 1919 tarihinde tasdik etmediği halde Versay Antlaşması Ocak 1920'de yürürlüğe girdi. Anlaşma Almanya ile yapılacak barış anlaşmasının karmaşık koşullarını saptamıştı ama özellikle Ortadoğu'da çözümlenmesi gereken çok önemli konular kalmıştı. İtalya'nın San Remo kentinde Türkiye ile yapılacak barış anlaşması görüşmeleri öncesinde Weizmann, Britanya Dışişleri Bakanlığından Robert Vansittart'a verdiği mesajı güçlendirmeye çalıştı. Yahudi Ulusal Vatanı açısından Filistin'in pozisyonunun Türkiye ile yapılacak barış anlaşmasına katılmasını istiyordu. Onu tedirgin eden nokta ise man-

(38) Russell, *The First Modern Arab State*, s. 138-9.
(39) Russell, *The First Modern Arab State*, s.142-6.

da sisteminin olası yapısıydı. Eski Türk imparatorluğunun diğer bölgeleri için manda yetkileri halkın isteği doğrultusunda saptanacaktı ama Filistin için Siyonistler açısından önde gelen amaç Yahudi Ulusal Vatanı kurulurken mevcut nüfusun haklarının korunmasıydı.[40] Anlaşılacağı gibi kaygılanması için bir nedeni yoktu ama daha konferans toplanmadan önce yaşadığı bir deneyim gelecek konusundaki kaygılarının artmasına yol açtı.

Gerçi Weizmann uzun zamandır farkındaydı ama Filistin'de Yahudi yerleşimine Arapların muhalefetinin gittikçe arttığını kendi gözleriyle görecekti. 1920 Martı'nda büyük oğluyla birlikte Filistin'i bir kez daha ziyaret etti. Arap nüfusunun öfkesi çeşitli nedenlerle yükseldiğinden ziyaretin zamanlaması kötüydü. Bağımsızlık hakkında verilmiş olan sözlerin tutulmadığı inancı Arapların hayal kırıklığını arttırmıştı. Balfour Deklarasyonu büyük boyutlu Yahudi göçüne yol açtığı takdirde Arapların Yahudilerin emri altına gireceği korkusu yayılmıştı. Son olarak da Faysal'ın Şam'dan yöneteceği, Suriye ve Filistin'i kapsayan bir Arap devleti umudu ortaya çıkmıştı.[41] Weizmann, Mısır'da kaldığı kısa süre içinde Filistin'in bazı bölgelerindeki huzursuzluğun başkalarıyla birlikte, Yahudi savunma gruplarını organize eden Joseph Trumpeldor'un ölümüne neden olduğunu öğrendi. 25 Mart'ta Filistin'in şu andaki durumu hakkındaki izlenimlerini son derece karamsar bir mektupla Londra'daki Siyonist yöneticiye bildirdi. Askeri yetkilileri Yahudilere açıkça düşmanca davranıp Arap yanlısı oldukları için kınadı. Subaylar arasındaki en yaygın görüş, Balfour Deklarasyonu'nun bir hata oluşuydu. Britanya'nın bu gibi yaklaşımlarının Arapları cesaretlendirdiğini ve artık Faysal'a güvenini yitirdiğini açıkladı.[42]

---

(40) Weizmann'dan Robert Vansittart'a, Londra, 1 Mart 1920, *LPCW*, Cilt IX, 294, s. 320-2.

(41) *Palestine Royal Commission Report*, Cmd 5479, Bölüm II, 'The War and the Mandate'.

(42) Weizmann'dan Siyonist Yöneticiye, Londra 25 Mart 1920, *LPCW*, Cilt IX, s. 325-30.

Bundan sonra olanlar korkunçtu ve Filistin'de olacakların acımasız bir belirtisiydi. 8 Mart 1920 tarihinde Filistinlilerin de temsil edildiği Suriye Kongresi'nce Faysal'ın kral ilan edilmesi, Filistin'in çeşitli bölgelerinde destek gösterilerinin yapılmasına yol açtı ve Britanya bu gibi etkinlikleri yasakladı. Yine de 4 Nisan'da Hıristiyanların Paskalya ve Yahudilerin Hamursuz Bayramı'yla çakışan Müslümanların Nabi Musa kutlaması sırasında Kudüs'te yine bir gösteri gerçekleştirildi. Gösteriyi düzenleyenler arasında Kudüs Belediye Başkanı Musa Kasım el-Hüseyni, gazete editörü Arif el-Arif ve kısa süre sonra hem Yahudilerin hem İngilizlerin nefret ettiği kişi haline gelecek olan Hacı Emin el-Hüseyni vardı. Hüseyni'lerin ikisi de Kudüs'ün en önde gelen Arap ailesinin mensubuydu. Bir kez daha gösterinin odağı Faysal'a destekti. Ardından çıkan şiddet olaylarında 5 Yahudi öldürüldü, 200'den fazlası yaralandı ve 4 Arap öldürülürken 21'i de yaralandı.[43] Weizmann Paskalya Bayramı'nı, Rus devriminden sonra Hayfa'ya yerleşmiş olan annesiyle birlikte kutladı ve oğluyla Kudüs'e dönünce kentin asker işgalinde olduğunu gördü. Gerçi şiddet olayları patlak verdiğinde Weizmann kentte değildi ama yaşananların onu derinden sarstığı kesindi; çünkü Rus katliamları anımsatan görüntüler bu kez Britanya yönetimi altında gerçekleşmişti.[44] Arapların düşmanlık duygularını açığa çıkardığı gibi Britanya'nın askeri gücünün sınırlarını da gösterdiğinden Yahudiler için hiç de güven verici değildi. Britanya askerlerinin Yahudileri silahsızlandırma girişimlerini Weizmann şiddetle eleştirdi. Ayrıca Arif el-Arif ile Emin el-Hüseyni'ye gıyabında onar yıl hapis cezası verilmesine karşın genç Yahudileri harekete geçirmeye çabalayan Vladimir Jabotinsky'nin 15 yıla mahkûm olması da Yahudileri korkuttu. Weizmann'ı en faz-

(43) *Palestine Royal Commission Report*, s. 50-1; Mattar, *The Mufti of Jerusalem*, s. 15-18.

(44) Weizmann'dan Lady Emma Caroline Schuster'a, Twyford, Montreux, 3 Mayıs 1920, *LPCW*, Cilt IX, 318, s. 343-4.

la kaygılandıran nokta ise, bu olayların, Ortadoğu mandaları ve Türklerle yapılacak anlaşmayla ilgili kararların alınacağı, yaklaşan San Remo Konferansı'ndaki görüşmeleri ve kararları nasıl etkileyeceğiydi.[45]

Konferansın kararları Faysal'ın ve Weizmann'ın liderliğini üstlendiği hareketleri derinden etkileyecekti. Faysal'ın katılmayı reddedip, görüşmelerde hiçbir etkisi olmayan Kurmay Başkanı Nuri el-Said'i göndermesi ise ilginç bir durumdu. San Remo'ya hevesi kırık, kaygılı ve kendi ifadesine göre biraz üzgün gelmiş olan Weizmann ise durumun daha iyi üstesinden geldi. 18-26 Nisan tarihleri arasında gerçekleştirilen konferansın görüşülecek son maddelerinden biri Filistin'in geleceği olduğundan Weizmann'ın yapacağı pek bir şey yoktu. Kısa süre önce yaşadığı olayların etkisiyle Britanya'ya duyduğu güvensizliği San Remo'ya yaptığı tren yolculuğu sırasında Vera'ya açıkladı.[46] Londra'da tanıdığı İngilizlerle Filistin'de gördükleri arasında çok büyük bir fark bulunduğunu algılamıştı. San Remo'ya ulaşınca kaygılarını gideren birçok şeyle karşılaştı. Balfour, Weizmann'ın en büyük derdi olan Kudüs'teki olayların, Britanya'nın görüşünü değiştirmeyeceği konusunda Curzon'la fikir birliği içinde olduklarını açıklayarak onu rahatlattı. Ayrıca Filistin'e gidecek ilk Britanya Yüksek Komiserinin Samuel olmasına Lloyd George ile Balfour'un karar verdiğini de öğrendi.

Filistin'in geleceği konusu, 24 Nisan 1920 tarihinde İtalya Başbakanı Francesco Nitti'nin başkanlığını yaptığı Yüksek Konseyin önüne geldi. Britanya'yı Lloyd George, Curzon ve Robert Vansittart, Fransa'yı Başbakan Alexandre Millerand ile Dışişleri Bakanı Philippe Berthelot, Japonya'yı Matsui Keishiro temsil ediyordu. Amerika'nın İtalya Elçisi Robert Underwood da onlara katıldı. Görüşmeyi açan Curzon gururla ama belki de biraz hatalı

(45) Weizmann, *Trial and Error*, s. 318-21.

(46) Weizmann'dan Vera Weizmann'a, Launay, 19 Nisan 1920, *LPCW*, Cilt IX, 306, s. 336-7.

olarak Balfour Deklarasyonu'nun Filistin'i Dünya Yahudilerinin Ulusal Vatanı olarak gördüğünü ve büyük güçler tarafından bunun kabul edildiğini açıkladı. Deklarasyonun olduğu gibi anlaşmaya geçmesini isterken, Siyonistlerin bazı koşulların genişletilmesi girişimlerine karşı durduğunu anlatmak istemişti. Curzon, Fransızların hâlâ bazı çekinceleri olduğu duyumunu almıştı. Bethelot ile yaptığı uzun bir görüşme bunu teyit etti.

Berthelot, Curzon'un bazı iddialarını sorgulayarak karşılık verdi. İtilaf devletlerinin Balfour Deklarasyonu'nun resmen kabul ettiklerinin hiçbir kaydı olmadığını belirtti. Fransızlar gerçi Britanya'nın Yahudilere Filistin'de bir Ulusal Vatan verme arzusuna engel olmayacaklardı ama Berthelot bunun anlamını öğrenmek istiyordu. Eğer öteki devletlerden farklı olacaksa, Müslüman ve Hıristiyan dünyalarında sorunlar yaratabilirdi. Fransa'nın Müslüman Kuzey Afrika'daki büyük çıkarları ile Suriye planlarını düşünmekte olduğu açıkça belliydi. Konunun Hıristiyanlık boyutu, ardından gelen uzun tartışmada ortaya çıkacaktı. Sorunu Milletler Cemiyeti'nin çözümlemesine bırakmanın en iyisi olacağını önerdi. Bunun üzerine Curzon, Berthelot'ya kısa bir tarih dersi verdi. Balfour'un adı geçen deklarasyonu Siyonistler adına yayınlamış olduğunu söylemek tam doğru sayılmazdı ve üstelik deklarasyon o dönemde Fransa Dışişleri Bakanı olan Pichon, Başkan Wilson ve Yunanistan, Çin, Sırbistan ve Siyam (şimdi Tayland) hükümetlerince kabul edilmişti. Pichon'nun tam olarak neleri kabul edip neleri etmediği konusunda iki erkek uzun süre tartıştı.

Nitti iki tarafı bir anlayış noktasına getirmeye çalışırken, Millerand daha yumuşak bir çizgi izledi. Matsui'nin kendi hükümetinin deklarasyonu kabul etmemiş olduğunu bildirmesine dayanan Berthelot, İtilaf devletlerinin resmi görüşü olmadığını savundu. Fransızları ve belli bir noktaya kadar Nitti'yi rahatsız eden konunun Filistin'deki Hıristiyan toplumun durumu olduğu ortaya çıktı. Vatikan, Katolik çıkarlarını koruyacak ülkenin Britanya yerine Fransa olması yönündeki görüşünü bildirdi. Lloyd George

Filistin'de iki manda yetkisinin olmayacağı fikrinde ısrarlıydı. Fransızlar ayrıca vatandaşlık ve dinsel haklar dışında Filistin'deki Yahudi olmayan toplumların siyasi haklarını ileri sürmekte duyarlı oldular ama bu haklar Balfour Deklarasyonu'nda zaten belirtilmişti ve Millerand, kayda geçmesinin kendisi için yeterli olacağını söyledi.(47)

Ertesi gün konferans manda ve özellikle sınırlar konusunu ele aldı. Bir gün önceki uzun tartışmalar yinelenmedi. Filistin'in sınırı Britanya ile Fransa arasında tartışmaya yol açan Musul bölgesi olacak çizgiye yerleştirildi. Esas sorun Filistin'in kuzey sınırının nereden geçeceğiydi. Siyonistler Ürdün Nehri'nin kaynağını da içerdiğinde Litani Nehri boyunca çizilmesini umuyorlardı. Lloyd George gerçi onların duygularını anlıyordu ama bu bölgenin hiçbir zaman Filistin sayılmamış olduğunu kabul etmeye hazırdı ve sınırın Dan kasabasından geçmesini önerdi. Bu ödün üzerine Berthelot, konferansın Mezopotamya ya da 1921'den sonra tanınacağı adıyla Irak mandasına şimdi karar vermesinin ve Filistin Britanya'ya verilirken Suriye'nin Fransa'ya verilmesinin mümkün olup olmadığını sordu. Nitti kabul etti. Filistin hakkındaki resmi karar, İtilaf Güçleri tarafından seçilecek bir ülkenin mandasına bırakmak biçiminde çıktı. Manda yetkisi alan ülke Kasım 1917 tarihli Deklarasyonu uygulamaya koymakla yükümlü olacaktı ve bu talimatın öteki İtilaf devletleri tarafından benimseneceği onaylandı.(48)

Konferans sona erince Lloyd George dışarı çıkıp Weizmann'a Filistin mandasının Britanya'ya verileceği, temel ilke olarak Balfour Deklarasyonu'nun uygulamaya konulacağı, Samuel'in Yüksek Komiser olarak atanacağı ve Filistin yönetiminde bazı değişikliklerin yapılacağı haberini verdi. Weizmann'a göre alınan karar Balfour Deklarasyonu kadar önemliydi ve Vera'ya yazdığı mektupta yeni Filistin'in doğuşunun habercisi olduğunu

(47) *DBFP*, Cilt VIII, Belge 15.
(48) *DBFP*, Cilt VIII, Belge 16.

bildirdi.[49] Balfour Deklarasyonu'na dayalı Britanya Mandasını elde edince Weizmann'ın Siyonist hareket içindeki konumu özgün ve tartışılmaz hale geldi ya da öyle görünüyordu.

Fransızlar, Konferansı Faysal'a müdahale etmelerinin önündeki engellerin kalkması olarak görüyorlardı ve Britanya ile olan sorunların büyük bir kısmı San Remo'da çözümlenmişti. Curzon Faysal'ın lehine bir artçı koruma kavgası vermek istemişti. Faysal Barış Konferansı'na gelir ve Fransa ile Britanya'nın uygun manda önerilerini kabul ederek, Suriye ve Filistin'in statüsüyle ilgili olarak onlarla fikir birliğine varırsa, İtilaf devletlerinin onu Suriye Kralı olarak kabul etmesini önermişti ama bu öneri Millerand için kabul edilemezdi. Britanya Filistin ve Mezopotamya'da daha geniş bir hareket özgürlüğüne kavuşurken, Suriye'de zayıf bir manda yetkisini kabul etmeye yanaşamazdı. Britanya sonunda Fransa'nın Suriye ile istediği gibi ilgilenmesini isteksizce kabullendi.

San Remo Konferansı'nın Osmanlı sonrası Ortadoğu için hazırladığı şablonun sonuçları on yıllar boyunca yankılanacaktı. Fransa, Suriye ve Lübnan mandasını elde ederken, Britanya, Irak ve Filistin'den sorumluydu. Weizmann ile Siyonistler umut ettikleri ve gerçekleşmesi için çabaladıkları gibi Filistin'de Balfour Deklarasyonu'nun uygulamaya koyacak Britanya mandasına kavuşmuşlardı. Bundan sonraki olayların göstereceği gibi Faysal ve Arap milliyetçiliği açısından sonuç bundan daha fazla farklı olamazdı.

Faysal'ın krallığının sonu

San Remo'nun ardından Millerand, Suriye üzerine bir saldırı hazırlığına girişti. General Gouraud'a ülkede yerel özerkliğin geliş-

(49) Weizmann'dan Vera Weizmann'a, Londra, 26 Nisan 1920; Weizmann'dan Siyonist Büroya, Londra, 27 Nisan 1920: *LPCW*, Cilt IX, 313, 315, s. 340-2; Weizmann, *Trial and Error*, s. 324-5.

mesinin cesaretlendirmesi için talimat verildi. Zaten kendisi böyle bir stratejiyi daha önce önermişti. Gouraud, ayrıca Robert de Caix'yi Mustafa Kemal ile görüşmeye yolladı. Mayıs ayının sonunda ateşkes sağlanınca Gouraud askerlerini Faysal ve Suriye üzerinde yoğunlaştırma fırsatını yakaladı. Fransızların planı çok yalındı. Faysal'a, Arap gruplarınca Fransızlara yapılan tüm saldırıları durdurması için bir ültimatom verilecekti. Eğer bu emir derhal yerine getirilmezse, Fransız birlikleri Şam ile Halep'i işgal edecek, Suriye ordusunu silahsızlandıracak ve Faysal'ı tahtından indirecekti. Millerand Faysal sorununu sonsuza dek halletme fırsatının keyfini çıkarıyordu. Askeri bir çözüme ulaşmak için Lübnan'a büyük miktarda yedek kuvvet gönderildi. Gouraud, bu 'sahte savaşı' sonlandırmak konusunda aynı derecede hevesliydi. Fransız ajanlar Suriyeliler arasında müttefikler arıyorlardı. Suriye'de Faysal yönetiminin sona ermesini isteyen çok sayıda grup vardı ve Fransızların en önde gelen işbirlikçileri arasında Dürzi ve Hıristiyan toplumları bulunuyordu.

18 Mayıs'ta Curzon, Suriye'ye yardım bahanelerinin tümünden vazgeçer gibi göründü. Gerçi Türk milliyetçilerinin eline düşmesinden çekinerek Faysal'a ılımlı davranmaları için Fransızlara rica ediyorlardı ama yöredeki durum için alınacak 'askeri önlemlere' en iyi kararı verecek olanların Fransızlar olduğu ve bu önlemleri almaya hakları bulunduğu düşünülüyordu.[50] Ertesi gün Fransız hükümeti Faysal ve Suriyeli milliyetçileri güç kullanarak çökertmeye karar verdi. Gerekli emirler General Gouraud'ya 22 Mayıs'ta verildi. Temmuz ayında askeri bir saldırı için önemli miktarda yedek güç gönderileceğine söz verildi.[51] Fransa'nın Ortadoğu'daki diğer tüm hedefleri, Suriye'nin denetimini ele geçirme çabasının gölgesinde kalmıştı. Mustafa Kemal ile 1 Haziran'da

(50) *DBFP*, Cilt XIII, Belge 251.

(51) Dan Eldar, 'France in Syria: The Abolition of the Sharifian Government, April-July 1920', *Middle Eastern Studies*, Citt 29, No 3 (Temmuz 1993) s. 487-504, özellikle s 492-5.

ateşkes imzalandığından, Kilikia'daki Fransız haklarını güven altında tutmak için Türklere karşı bulundurduğu birlikleri geri çekmesi Gouraud'ya bildirildi. Haziranın sonunda Fransızlar, Şam'ı vurmak için Doğu Akdeniz'de yeterli güç toplamıştı.

Fransızların Suriye sınırının ötesine yığınak yaptığını ve Suriye'nin önde gelenleriyle aşiret liderleri arasında müttefik aradığını Faysal fark etmişti. Uzlaşma arayışına girdi ve gerilla saldırılarını dizginlemeye başladı. Aynı zamanda Şam basını ve siyasi partiler de daha sıkı gözetim altına alındı. Bu baskının nedeni Fransızların Şam'a saldırmasına yol açacak bir bahanenin yaratılmasını önlemekti.[52] Faysal, ayrıca Gouraud ile resmi bir görüşme yapması için Nuri el-Said'i gönderdi.

Askerlerini gerekli yerlere konuşlandıran ve işi bitirmeyi amaçlayan Gouraud, Faysal'ın Şam'da tecrit edilmesini istiyordu. Faysal'ın Paris'e gidip Fransızlarla bir anlaşma yaparak ya da Britanya'nın müdahale etmesini sağlayarak saldırıyı önlemesinden çekiniyordu. Her iki şık da Gouraud'nun arzuladığı son tahminleri altüst edebilirdi. 11 Temmuz'da Nuri'yi Şam'a geri gönderirken, Fransızların Rayaq-Halep demiryolunu işgal etmesi, manda yetkisinin kabul edilmesi ve askere alınmanın sona erdirilmesi gibi yeni ve kabul edilemez isteklerini de bildirdi. Faysal bu istemleri reddetti. Arapların Fransız bölgesinin sınırına asker yığmasına karşılık, Gouraud kendi birliklerini Rayaq'a taşıdı. 14 Temmuz'da Faysal'a yolladığı yazılı ültimatomda kendisinin ve Suriyeli milliyetçilerin daha önceki anlaşmalara nasıl uymadıklarını ayrıntılı olarak açıklayıp 11 Temmuz tarihli koşulları kabul etmesini istedi. Faysal'ın yanıt vermek için beş günü vardı; aksi takdirde ülkesi Fransız askerleri tarafından işgal edilecekti. Müdahale etmesi için Britanya'ya umutsuzca başvurdu. Britanya, Fransızlara sağduyulu davranmaları için ısrar etti ama Dışişleri Bakanı Daimi Yardımcısı Lord Hardinge'in belirttiği gibi, San Remo anlaşmaları uyarınca Britanya'nın müdahale etmesi

(52) Russell, *The First Modern Arab State*, s. 179-80.

olanaksızdı. Hardinge'e göre eğer Fransızların Faysal'a davranışları ileride sorunlara yol açarsa, sorumluluğun yalnızca onlara ait olması ve Britanya'nın işe bulaşmaması daha iyi olacaktı.[53]

Savaş ateşi Suriye'nin işgal edilmemiş bölgelerini sarıyordu. Bazı askerlerin firar etmesine karşın Faysal'ın yakınındaki subayların çoğu sadık ve savaşmaya kararlıydı. Ne var ki ordu yalnızca ismen vardı. Ağır silahları çok azdı, tüfek sayısı fazla olmasına karşın cephane yokluğu çekiliyordu. Faysal'ın Gouraud ile pazarlık girişimleri birkaç ödün verilmesini sağladı ama Fransız komutan aralarında yüksek rütbeli subayların da bulunduğu aşırı uç kişilerin cezalandırılmasında hâlâ ısrar ediyordu. Faysal, Fransızların verdiği ültimatomun neredeyse tümüne razı oldu. Fransızlara tanıdığı ayrıcalıklara kesinlikle karşı koyacaklarını bildiğinden, radikallere karşı askeri bir operasyonunun hazırlıklarına başladı. Fransızların koşullarını kabul etmesine karşı çıkan Suriye Kongresi'ni baskı altına alınca, Şam sokaklarında kavgalar çıktı ve Faysal kendisine sadık askerlerle aşırı güç kullanarak üstünlük sağladı.

Ne var ki, anlaşılan Gouraud başından beri Faysal'ı kandırıyordu. Umutsuz çabalarına karşın Faysal'ın Fransızların istemlerini yeterince karşılayamadığını 20 Temmuz'da açıkladı. O gece yarısı Fransız birlikleri Suriye'ye yürümeye başladı. Sonuç vermeyen son bir pazarlık girişiminin ardından Faysal savaşma kararı aldı. Arap birlikleri Fransızları Şam yakınındaki Maysalun'da durdurmaya çabaladı. Fransız ordusunun daha fazla askerinin yanı sıra savaş uçakları ve ağır silahlar gibi üstünlüğü vardı. Arap birlikleri kaçınılmaz biçimde bozguna uğradı.

Faysal Şam'a geri döndü. Gouraud ve Fransızlar için artık işi bitmişti ve ülkeden ayrılması söylendi. 1 Ağustos'ta maiyetiyle birlikte Hayfa yoluyla Avrupa'ya gitmek üzere yola çıktı. Suriye artık tümüyle Fransızların elindeydi. Gouraud, Fransız yönetimine geçişi kolaylaştırmak için Suriye içinde kabilesel, dinsel ve et-

(53) *DBFP*, Cilt XIII, Belge 284.

nik farklılıkları ortaya çıkaran özerk bölgeler oluşturup, böl ve yönet stratejisini uygulamaya başladı. Suriye'de bir Arap krallığı düşü sonsuza kadar bitmişti. Şimdi Faysal, Batılı Güçlerin artık varlığına gerek duymadığı herhangi bir milliyetçiden başka biri değildi – unutulmaya mahkûmdu.

Weizmann dorukta: Filistin mandası

Weizmann'ın San Remo'daki tartışılmaz başarısına karşın, 1913'ten sonra, ilk kez 1920 Temmuzu'nda Londra'da gerçekleştirilen, Uluslararası Siyonist Kongresi uyumlu olmaktan çok uzaktı. Weizmann'ın açılış konuşması Britanyalı liderler, Balfour, Lloyd George ve San Remo'da Siyonistlerin konumunu savunduğu için Curzon'a övgüler yağdıran bir şükran konuşması olarak tanımlanabilirdi. Dinleyicilere Ulusal Vatanın kurulması için gerekli koşulların oluşturulduğunu ve Siyonizm'e sıcak bakan Samuel'in Filistin'in sorumluluğunu üstlendiğini anımsattı. Eğer Filistin'i olabildiğince çabuk bir Yahudi ülkesi biçimine getirmek istiyorlarsa, tüm işlerin birkaç yılda tamamlanması gerekiyordu. Bunu yapmamak Siyonistlerin yatırımlarına karşı bir soru işaretini doğurabilirdi. İlk yıl yaklaşık 30.000-50.000 Yahudi'nin yerleşeceğini umut ediyordu. Böyle bir göçmen sayısı, Arapların haklarını ihlal etmeden toprak satın alımını gerektirecekti. Filistinli Arapların iyi niyetini kazanmanın önemli bir hedef olduğunu, aksi takdirde tüm çabaların boşa çıkacağını söyledi. Faysal ile daha önceki temaslarını yansıtarak Yahudilerin uzmanlıklarının Arap dünyasının gelişmesine katkıda bulunacağını iddia etti. Konuşmasının sonunda Yahudi ulusunun yeniden yaratılması için tüm koşulların güvence altına alındığı temasına geri döndü. Artık bunu başarmak Yahudilerin kendisine kalmıştı.[54]

(54) 'At the First International Zionist Conference after the San Remo Decision held in London, July 7, 1920', Goodman, *Chaim Weizmann*, s. 160-5.

Güzel konuşmasına ve yakın tarihte kazandığı zafere karşın, konferans Weizmann için hiç de mutlu bir deneyim olmadı; diğerlerinin yanı sıra uluslararası Siyonizm'de kendine yeni yeni isim yapmaya başlayan Ben-Gurion da onu eleştirdi. Ben-Gurion'un güç merkezi Weizmann'dan çok farklıydı; 1919 ilkbaharında kurulan Achdut ha-Avodah adlı Sosyalist-Siyonist Filistin Emekçileri Birliği'ne dayanıyordu. Weizmann'a yaptığı saldırı kişisel ve acımasızdı, onu Filistinli Yahudilerle yönetim arasına bir bariyer koymakla suçladı. Üstelik verdiği ödünler hükümetin düşmanca tavırlarına yol açıp Arapların şiddete yönelmesini körüklemişti. Son olarak da Yahudilerin, İngilizler yerine Türklerin yönetimi altında daha iyi yaşadıklarını iddia etmesi Balfour Deklarasyonu göz önüne alınınca ilginç bir yorumdu. Weizmann, liderliğine yapılan bu sert saldırıyı geri püskürtmekte zorlanmadı ama hareketin başarısı için çok önemli olan Filistinli Yahudilerle olan ilişkisinde pek iyiye işaret etmedi. Ben-Gurion damgasını vurmuştu ve aradan geçen yıllarda etkisi daha da artacaktı. İki erkeğin arasında acı bir tartışmayla son bulacak ilişki için uğursuz bir başlangıç olmuştu.(55)

O tarihte Weizmann'ın Londra'ya gelen Brandeis ve kalabalık Amerikan heyetinin lider kadrosuyla yaptığı tartışma daha ciddiydi. Washington'daki Yüksek Mahkeme'nin Olimpiyatları çağrıştıran atmosferindeki merkezinde Brandeis her zaman için hiç beklenmedik bir Siyonist lider olmuştu ve titiz hukukçu beyni Londra Konferansı'nın dermeçatma hazırlıkları karşısında isyan etmişti. Ama sürtüşmenin temelinde iki erkeğin Siyonizm'in geleceğini nasıl gördüklerinin arasındaki fark yatıyordu. Brandeis yandaşları Balfour Deklarasyonu ve Britanya mandası sağlandıktan sonra Siyonizm'in siyasi amaç ve hedeflerine ulaştığını ve artık Filistin'in ekonomik gelişmesine odaklanması gerektiğine inanıyorlardı. Weizmann içinse, siyasi mücadele daha yeni başlıyordu.

(55) Shabtai Teveth, *Ben-Gurion: The Burning Ground 1886-1948* (Robert Hale Ltd, Londra: 1987) s. 161-4.

Brandeis'in Siyonist Organizasyon'un ekonomiye odaklanması önerisi konferansta yenilgiye uğradı. Ama Brandeis görünürde haklı olarak Siyonist liderliğinin yeniden organizasyonu için Weizmann'ın kendi fikirlerine karşı lobi faaliyetinde bulunduğuna inanıyordu ve iki lider bütçeye Amerikalıların ne kadar katkıda bulunacağı konusunda tartıştılar. İki yetenekli insan arasındaki gedik asla onarılmadı. Konferans Brandies'i Dünya Siyonist Organizasyonu Onursal Başkanı, Weizmann'ı ise Başkanı olarak atayarak sona erdi. Sonunda Weizmann harekete geçmek için bir güç merkezine sahip olmuştu ama bunu hem Filistin hem de Amerika'da bedel ödeyerek sağlamıştı.(56)

Yeni unvanıyla Sir Herbert Samuel, 30 Haziran 1920 tarihinde Filistin Yüksek Komiseri ve Başkomutanı olarak göreve başlayınca Siyonist düşlerinin gerçekleşeceğini müjdeliyordu. Samuel, Balfour Deklarasyonu'nun hazırlanmasını sağlayan önemli kişilerden biri olduğu gibi, yaklaşık iki bin yıl sonra Filistin işlerinin başına yine bir Yahudi geliyordu. Ama işler bu kadar basit değildi. Siyonistlerin en azından Weizmann aracılığıyla gelişen düşleri iki dışsal koşula bağlıydı: Britanya'nın Ulusal Vatan fikrine bağlı kalması ve Arapların, özellikle Filistinli Arapların buna razı olması. Samuel'in Filistin'e gelişi her iki koşul için de rahatlatıcı değildi. Suikast düzenleneceği söylentilerinin ardından Yafa'dan Kudüs'e yapacağı yolculuğun güzergahı değiştirilmişti ve Kudüs tren garından Zeytin Dağı'ndaki vali konağına kadar zırhlı araçlar eşlik etmişti. Zeytin Dağı'ndaki konakta görevi sona eren Baş yönetici Tümgeneral Sir Louis Bols, Samuel'i Filistin için bir makbuz imzalamaya ikna etmişti. Gerçi 17 pare top atışı yapılmıştı ama pek de zaferli bir giriş sayılmazdı.(57)

---

(56) Weizmann, *Trial and Error*, s. 326-8: Laqueur, *A History of Zionism*, s. 458-9; Reinharz, *Chaim Weizmann: The Making of a Statesman*, s. 327-33.

(57) Samuel, *Memoirs*, s. 154; Storrs, *Orientations*, s. 349; Norman ve Helen Bentwich, *Mandate Memories 1918-1948* (The Hogarth Press, Londra: 1965), s. 59.

Britanya ve yeni Türk milliyetçiliği

Bu arada Mustafa Kemal, Sivas'tan ayrılıp İstanbul ile demiryolu bağlantısı olan Ankara'ya geçmişti. Seçime katıldı ama yeni parlamentoya seçilince İstanbul'a gitmeyi reddetti. Ne var ki Mustafa Kemal'in tıpkı Alman parlamentosunun Berlin yerine Weimar'da toplanması gibi, İstanbul yerine işgal edilmemiş Anadolu'da toplanılması ısrarına karşın, seçimi kazanan arkadaşları İstanbul'a gitmeyi seçtiler. Tek başına Anadolu'da kalan Mustafa Kemal'in yeni parlamento yanlısı olanlar üzerindeki denetimi pek hafif oldu. Gerçi bazı fikir ayrılıkları ortaya çıktı ama parlamento Misak-ı Milli kararını tasdik etti, Batı Trakya ve Osmanlılarm Çarlık Rusyası'ndan tekrar ele geçirdiği üç bölgede halkın bağımsız bir Osmanlı devletinin vatandaşı olmayı isteyip istemediklerini araştırmak için referandum yapılmasına karar verdi. 17 Şubat 1920 tarihinde parlamento, Misak-ı Milli tanımını tüm İtilaf devletleri parlamentolarına bildirme kararını oyladı.

Ali Rıza Paşa hükümetinin hoşgörüsü altmdaki Osmanlı parlamentosunun milliyetçi duruşu, Britanya'nın işgal güçleri için kabul edilemezdi ve Ali Rıza Paşa'nm istifa edip yerine Mustafa Kemal'i Osmanlı görüşüne geri getirmek için seçilen Salih Hulusi Paşa'nın atanması bile onları yatıştırmadı. 16 Mart 1920 tarihinde diğer İtilaf devletlerinin isteksiz rızasıyla Britanya askerleri Osmanlı Harbiye Nezareti ve başkentteki Osmanlı birliklerinin kışlasını işgal etti. Açılan ateş sonucu bazı Türk askerleri öldü. Makedonyalı bir göçmen olan telgrafçı Hamdi, Britanya işgali sürürken Ankara bağlantısını açık tutmayı başarıp Mustafa Kemal'ın karargahına haberleri aktarınca ulusal üne kavuştu. Hamdi Bey daha sonra Ankara'ya gidecek ve yıllar sonra soyadı kanunu çıkınca 'Onaltımart' adını alacaktı.

Britanya askerleri önde gelen milliyetçileri tutuklamak için yeni seçilen parlamentoya yürüyünce bir sonraki toplantının tarihi saptanmadan parlamento dağıldı. Parlamento üyesi olarak İstanbul'a dönmüş olan Rauf Bey, Malta'ya sürgüne gönderilenler arasındaydı. Parlamentonun beşiği olmakla övünen bir ülke-

nin askerlerinin özgür seçimle iş başına gelmiş Osmanlı parlamentosuna zorla girmesi Türk milliyetçileri için son derece yararlı bir propaganda silahı oldu. Osmanlı parlamentosu bir daha toplanmayacaktı. Padişah parlamentoyu dağıttı ve yetkisi başkent sınırlarını aşmadığından kurduğu hükümet yeni seçim yapamayacaktı. Salih Hulusi Paşa istifa etti ve ülkeyi yanında toplamayı başaramayan Damat Ferit Paşa tekrar aynı göreve atandı.

Britanya işgalinin ve yeni kurulan hükümetin yarattığı kargaşada, tutuklanmayan Türk milliyetçileri Ankara'ya döndüler. Bu kez parlamento üyelerine aralarında Mustafa Kemal'den sonra en yüksek rütbeli komutan olan General Fevzi Çakmak, yine Mustafa Kemal'in sadık, temkinli, adım atmadan önce iyi düşünen yardımcısı Albay İsmet (İnönü) gibi ordu komutanları da katıldı. Fevzi Çakmak daha önce Kâzım Karabekir'i Mustafa Kemal'e karşı durması için döndürmeye çabalamıştı ama bundan dolayı suçlanmadı. Türk subaylarının gözünde Fevzi Çakmak'ın ne kadar değerli olduğunu bilen Mustafa Kemal, onu yeni Türk ulusal ordusunun genelkurmay başkanlığına getirdi.

İtilaf güçlerinin İstanbul'u işgali, Mustafa Kemal'in Türk milliyetçi hareketinin liderliğine geçmesini ve bir sonraki adımı atmasını sağladı. Tam yetkili bir alternatif hükümet kurmadan önce atılacak adım Ankara'da bir ulusal meclisin toplanmasıydı. Kendine Büyük Millet Meclisi adını veren kuruluş yürütme organını (bakanlar kurulu) Büyük Millet Meclisi Hükümeti olarak tanıttı. Halen Osmanlı ulusunu temsil ettikleri düşüncesiyle, 'Türkiye' sözcüğü daha sonra eklenecekti.

Mustafa Kemal iktidarda: Büyük Millet Meclisi

Mustafa Kemal, parlamentonun ve hükümetin ister Türk ister Müslüman herkese, her tür insana hitap etmesini istedi. Bu meclis, Ankara'ya gelmeyi başaran son Osmanlı parlamentosunun üyelerinden geçici olarak ya da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerindeki milliyetçiler ve yörelerin ileri gelenleri tarafından seçilen ye-

ni üyelerden oluşuyordu. Seçimlerin yapılamadığı işgal altındaki bölgeleri ise yeni meclisin bazı üyeleri temsil ediyordu. Tüm üyeler yabancı bir yönetime karşı çıkma kararlılığında birleşmişti. Ama konu taktikler olunca fikir ayrılıkları ortaya çıkıyordu; işler ters gidince milliyetçi liderleri eleştirmek ve diktatörce hırslar taşıdığından kuşkulandıkları Mustafa Kemal'in yetkilerini sınırlamak için hazırlardı.

Meclisin ilk oturumu 23 Nisan 1920 tarihinde 'hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir' sloganı altında açıldı. Bu devrimsel fikir meclisin kendisine malettiği yasama, yürütme ve yargı yetkilerine de yansımıştı. Meclis Başkanı seçilen Mustafa Kemal, aynı zamanda hükümetin de başkanıydı. Hükümet üyeleri meclis tarafından seçiliyor ve istenirse görevden alınıyordu. 1789 Devrimi'nden sonra kurulan Fransız Ulusal Konseyi'nden olduğu gibi Rusça *ispolkom* kısaltmasıyla bilinen Bolşevik İcra Komitesi'nden de esinlenilmişti. Mustafa Kemal ile bir dereceye kadar Erzurum'da bulunan Kâzım Karabekir, Bolşevikleri hem ülkenin dışında tutmaya hem de desteklerini almaya çabalıyorlardı. İdeolojiler akıp gidiyor, yanlış algılar gelişiyor ve gerçek ya da taktiksel nedenlerle çelişkili görüşler ortaya atılıyordu.

Meclisin açılışı Osmanlı standartlarına göre bile abartılı bir İslam ayiniyle başladı. Tüm yetişkin Müslüman erkeklerin camiye gitmesi beklenen bir cuma günü açıldı. Ankara'nın en büyük camisi olan Hacı Bayram Camisi'nde cuma namazından sonra meclis üyeleri elinde Hz. Muhammed'in sakalını taşıyan bir din adamının arkasından yürüdüler. İşgal altında olmayan Anadolu'daki imamlara Kuran'ı baştan sona hatmetmeleri bildirildiği gibi, peygamberin söylediği varsayılan sözlerden uzun bir vaaz vermeleri de istenmişti. İlahi takdis için Ankara'da ve çevresinde kurbanlar kesildi.

Ön hazırlıkların ardından meclis, Jöntürkler'in eski binasında toplandı. Türkiye'de 'ulusal mimari' olarak bilinen tarzda inşa edilmiş olan bina aslında Fransız Kuzey Afrikası'ndan Britanya'nın Federe Malay eyaletlerine kadar Batı'nın sömür-

ge inşaat stilinden esinlenmişti. Daha sonra büyütülen ve yenilenen bina uzun yıllar Türk parlamentosuna hizmet ettikten sonra Mustafa Kemal'in kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi'nin merkezi oldu ve şimdi müzeye çevrildi.

Meclisin ilk hareketi İtilaf devletlerinin esiri olan ve çevresindeki kötü niyetli bakanları tarafından halkının kaygıları kendisine aktarılmayan padişaha sadakat mesajı göndermek oldu. Bu kurgu sürdürülürken, Mustafa Kemal, Osmanlı hanedanlığının milliyetçilere sıcak bakan mensuplarının bile Anadolu'dan uzak tutulmasına özen gösterdi. 1921 Nisanı'nda veliaht Abdülmecit'in oğlu Prens Ömer Faruk, İtilaf güçlerinin kontrollerini atlatıp Karadeniz kıyısında, milliyetçilerin denetiminde özgür Anadolu'ya girip çıkılan İnebolu limanına geldi. Mustafa Kemal'in talimatıyla İstanbul'a geri gönderilirken, hizmetlerinden daha sonra yararlanılacağı bildirildi.

Başarılı bir taktik uzmanı olan Mustafa Kemal, gerektiği zaman kurguya başvurmaktan kaçınmıyordu. Bulabildiği her yerden destek arıyordu. Bolşeviklerden ve yabancı Müslümanlardan yardım alabilmek için her iki dünyanın emperyalizm adında ortak bir düşmanı olduğunu savunmuş ve ikisinin belirli bir dereceye kadar uyumlu olduğunu öne sürmüştü. Yanlış algılar yararlı kurguları güçlendiriyordu. Bir Bolşevik elçiyle konuşurken Mustafa Kemal, "Türkiye büyük ve mühim bir gayret sarf ediyor. Çünkü müdafaa ettiği dava, bütün mazlum milletlerin, bütün Doğu'nun davasıdır," demişti.[58]

Rus iç savaşmda Makhno adında Yahudi düşmanı bir köylü haydutun yönettiği, Yeşil Ordu'dan esinlenmiş silahlı bir çete vardı. İslamın rengi yeşil olduğundan, Türk ulusal direnişini destekleyenlerin bir kısmı, Yeşil Ordu'nun Müslüman komünistler tarafından kurulduğuna inanıyordu ve özgür Anadolu'da benzer bir organizasyon kurdular. Adı yine Yeşil Ordu'ydu ve Müslümanların bile denetimine girmek istemeyen Çerkezlerin il-

(58) Taha Akyol, *Ama Hangi Atatürk* (Doğan Kitap, İstanbul: 2008) s. 156.

gisini çekmişti. Disiplinsiz asi savaşçıların yanı sıra Türkiye'de az sayıda Marksist görüşlüler vardı; bunlar genelinde yönetici sınıfına mensup ailelerin Almanya'daki Spartakist hareketten etkilenen çocuklarıydı ve umutlarını Bolşeviklerin dillendirdiği dünya çapındaki devrime bağlamışlardı.

Sevr Antlaşması

Mustafa Kemal kendi güçlerini Ankara'da toplarken, İtilaf devletleri de şaşkınlıkla duralamayı sürdürüyorlardı. Ama Türkiye ile yapılacak bir barış anlaşması sonsuza dek ertelenemezdi. Almanya'yla yapılan Versay Antlaşması'nın ardından Avustralya, Bulgaristan ve Macaristan ile anlaşmalar yapılmıştı. Yenik ülkelerin liderleri Nazi Almanyası'yla ortak davada birleşince, tüm anlaşmaların bıraktığı acı miras İkinci Dünya Savaşı'nda patlak verdi. Türkiye ile yapılacak anlaşma en zoruydu ama gerçekleştiğinde daha kalıcı olduğunu kanıtladı. Modern Türkiye'nin yükselişi, bu kez Lloyd George'un hatalı görüşlerinden ortaya çıkan hedeflenmemiş sonuçlar hukukunun kusursuz bir tablosudur. Ne var ki yararları ortaya çıkmadan önce, şiddetli bir ıstırap çekilip bir bedel ödenmesi gerekecekti. Britanya birliklerinin Osmanlı parlamentosunu basmasının ardından 5 Mayıs 1919 tarihinde kurulan Damat Ferit Paşa hükümeti Anadolu'daki milliyetçi hareketi daha doğmadan boğmak için elinden geleni yaptı. İktidara gelişinin daha ilk haftasında İstanbul'daki Şeyhülislam'dan, milliyetçilerin din düşmanı olduğu ve görüldükleri yerde öldürülmelerinin tüm Müslümanların görevi olduğu hakkında bir fetva aldı. Milliyetçiler Anadolu müftülerinden karşı görüşü açıklayan fetvalar almakta geçikmediler. Başlarındaki Ankara müftüsü, iyi Müslümanların görevinin yabancı işgaline karşı çıkmak ve Sultan-Halife'yi yabancıların esaretinden kurtarmak olduğu fetvasını yayınladı. (Osmanlı tarihi boyunca fetvalar adeta otomatlardan çıkarcasına yayınlanıyordu: Jetonu atın fetvayı alın.) Ankara'daki Millet Meclisi, yetkisi-

ne karşı gelenlerin vatana ihanetle suçlanacağını belirten bir yasa çıkardı. İstanbul'daki bir mahkeme Mustafa Kemal ve arkadaşlarını idama mahkûm etti.

Milliyetçilerin elindeki bölgelerde isyanlar çıktıkça, sözcüklerin savaşı yerdeki çatışmalara dönüştü. Milliyetçileri bastırmak için Damat Ferit hükümeti Halife'nin Ordusu adıyla bilinen bir kuva-yı inzibatiye (disiplin gücü) oluşturdu. Önerilen maaş miktarı hevesli çapulculara çekici geldi ama milliyetçiler onları kolayca kaçmaya zorladılar. Milliyetçilerin çizdiği sınırların gerisindeki isyanlar daha büyük bir sorun oluşturuyordu ama genelinde milisler tarafından bastırılıyordu. Milliyetçileri destekleyen Çerkezler, sultana sadık olan soydaşlarını bozguna uğrattılar. Aynı şekilde Kürt aşiretleri de birbiriyle çatışıyordu ve milliyetçilerin yanında yer alanlar, Millet Meclisi'nin yetkisini yerleştirmek için henüz güçsüz olan ulusal orduya yardım ediyorlardı. Yine de Mustafa Kemal, Ankara'nın doğusundaki Yozgat yöresinde hakim olan aşiret, onun otoritesine karşı ayaklanınca kişisel olarak tehdit edildiğini düşündü. Ordu bu ayaklanmayı bastıramayınca, Ankara'nın batısındaki Çerkezler aceleyle yardıma çağrıldı. Çerkez süvarilerin ve Yeşil Ordu'nun komutanı olan Ethem, farklı fikirlere ve havaya kapılarak adamlarıyla birlikte Ankara'ya gelince bir zorba gibi dolanmaya başladı. Birkaç ay sonra yeni düzenli ordu milislerin komutasını eline almca Ethem, hak ettiği cezayı aldı. Yeni milliyetçi yönetimin disiplinine boyun eğmeyi reddeden Ethem ve geriye kalan adamları Yunanlara sığındı. Sonunda Ürdün'e ulaştı, Britanya'nm yönetici olarak atadığı Abdullah'ın muhafızlığını yapan Çerkezlere katıldı.

1919 Mayısı'nda Yunanların İzmir ve çevresini işgalinden sonra askeri durum bir yıl kadar dondurulmuş kaldı. Ama diplomasi çarkları ağır ağır ilerlerken, yerel hoşnutsuzluk karşısında İtilaf güçleri askerlerini çekmeye başladı. Paris Barış Konferansı başlayınca Lloyd George, Osmanlı topraklarını işgal etmek için 1 milyondan fazla Britanyalı askerin görevlendirildiği gerçeğini ısrar-

la vurguladı.[59] Birkaç ay sonra asker sayısı 300.000'e düştü ve küçük bir birlik Türk Boğazlarını ve İstanbul'u tutarken, geri kalanı Mezopotamya ve Filistin'e gönderildi. Bu davranış Anadolu'nun parçalanmasındaki bir sonraki adıma yol açtı.

14/15 Haziran 1920 gecesi, Türk milliyetçi birlikleri İstanbul'a doğudan giden yolun üzerindeki İzmit'i denetleyen Britanya güçleriyle çatıştı. Britanyalı komutan General George Milne, Londra'dan yedek kuvvet istedi. Yedek kuvvet bulunmayınca, Kraliyet Genelkurmay Başkanı Osmanlı başkentini savunmak için bir Yunan tümeninin kullanılmasını önerdi. Yunanistan Başbakanı Venizelos, Batı Trakya'da konuşlanmış bir tümeni büyük bir hevesle göndermeye hazırlandı. Ödül olarak Edirne dahil olmak üzere Doğu Trakya'yı ve Milne Hattı'nı geçip batı Anadolu'nun Marmara Denizi'nin güneyinde kalan bölgesini işgal etmesine izin verildi.[60]

Türkiye için acımasız barış koşulları dayatılması gibi korkunç bir karara giden ilk adımlar Londra'da 12 Şubat-10 Mart 1920 arasında yapılan İtilaf devletleri toplantılarında atıldı. 16 Şubat'taki toplantıda Venizelos, İzmir ve çevresinde yaşayan Rumların sayısını çok yüksek, buna karşın Türklerin sayısını çok düşük gösteren istatistiklere dayanarak bölge üzerindeki iddialarında ısrar etti. Lloyd George onu destekledi. Londra Konferansı'nın ardından 16 Mart'ta İstanbul'daki Britanya askerlerinin sayısının arttırılması kararı alındı ama bu arada Osmanlı başkentindeki Britanya Yüksek Komiseri korkularını yazılı olarak dile getirmişti: "Bu koşulları hiçbir Türk asla kabul etmez," diye yazdı Amiral de Robeck. İtilaf güçlerini 'büyük bir savaşın yeniden başlamasına' hazır olmaları konusunda uyardı. Üstelik 'kendi ilan ettikleri ve değer verdikleri ilkeleri ihlal ediyorlardı ve Yakın Doğu'da sonsuza dek kan dökülmesine' yol açacaklardı.[61]

(59) Fromkin, *A Peace to End All Peace*, s. 385.
(60) Llewelyn Smith, *Ionian Vision*, s. 123-5.
(61) Llewellyn Smith, *Ionian Vision*, s, 122.

Fransızların da benzer çekinçeleri vardı. Londra Konferansı'nın açıldığı 12 Şubat 1920 günü, güneydoğudaki askerleri yerel bir ayaklanma yüzünden Maraş kentini terk etmek zorunda kalmıştı. Ayaklanmaya 'Sütçü' lakabıyla tanınan bir imam liderlik etmişti. Bu olayın anıları hâlâ canlı tutulmaktadır. Günümüzde kentin adı Kahramanmaraş olarak değiştirilmiştir ve Sütçü İmam Üniversitesi'ne sahip olmakla övünmektedir. Kenti terk eden Fransız askerlerine eşlik eden Ermenilerin bazıları öldürülünce, bir Ermeni katliamı yaşandığı raporları düzenlenmişti. Türk direnişini deneyimini yaşamış olan yeni Fransa Başbakanı Alexandre Millerand, Versailles'da Batı Cephesi'nin ünlü komutanı Mareşal Ferdinand Foch'un başkanlığını yaptığı askeri komisyondan bir rapor hazırlamasını istemeye İtilaf devletlerini ikna etti. Foch raporunda Lloyd George ve koruması altındaki Venizelos'un istemlerini yerine getirmek için en az 27 tümenin gerekli olduğunu bildirdi.(62) Lloyd George yardım beklememesi konusunda kendisini uyardığı halde, Venizelos, hiç düşünmeden atılıp kendi ordusunun tek başına başarabileceğini söyledi. Büyük ödülü kaçırmış olan İtalyanlar da kuşkularını dile getirdiler. Her şeye karşın Türkiye'nin nasıl bölüneceği kararı San Remo Konferansı'nda alınırken, Mustafa Kemal'in hükümeti Ankara'da şekilleniyordu. İtilaf güçlerinin barış koşullarını kabul ettirmesinin tek bir yolu vardı. 21 Haziran'daki Boulogne toplantısında İtilaf liderleri, Yunan ordusunun Doğu Trakya ile Batı Anadolu'nun tümünü işgal etmesine izin verdiler.

Barış anlaşmasını imzalamak için bir Osmanlı heyeti Paris'e çağırıldı. Sultanın her işine koşan yaşlı Tevfik Paşa başkanlığındaki heyet 25 Haziran'da İtilaf devletlerinin San Remo'da aldığı ülkeyi bölme projesine yanıtını verdi. Tevfik Paşa hükümete, bağımsız bir Osmanlı devletinin varlığını sürdürmesi için bu barış koşullarının kabul edilemez olduğunu bildirmişti. Verilen yanıtta İtilaf devletlerinin, koşulların yerine getirilmesini isterken,

(62) Llewellyn Smith, *Ionian Vision*, s. 121.

Osmanlı hükümetini bunu yapacak olanaklardan yoksun bıraktıkları öne sürülmüştü. Türklerin elini kolunu bağlama arzusu saçma boyutlara getirilmişti. Anlaşma koşullarına göre İstanbul sekiz ayrı yetki bölgesine ayrılacaktı: Sultanın hükümeti, Boğazlar Komisyonu (kendi bayrağına sahip olacaktı), işgal güçlerinin siyasi otoritesi, Britanya, Fransa ve İtalya Yüksek Komiserlerinin siyasi otoritesi, uluslararası finans komisyonu, yabancıların sahip olduğu Osmanlı borçları kurulu ve kendi yasalarını uygulayan yabancı konsolosluk mahkemeleri. İtilaf devletleri mantığın sesini dinleyecek havada değildiler. Verecekleri yanıtı önceden tahmin eden Tevfik Paşa, heyete katılarak diğer üyelerin canını sıkan Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya döndü ve "Bizim burada ikametimiz lüzumsuzdur. Çünkü artık bizce yapılacak bir iş kalmadı. Yalnız Reşid Bey'le bir muavin ve bir iki kâtib burada kalsınlar, biz gidelim. Hem fazla masraf ihtiyar edilmemiş olur, hem de işler daha iyi görülür," dedi.(63)

11 Temmuz'da İtilaf liderleri, Birinci Dünya Savaşı'nda Kaiser'in karargâhının bulunduğu Belçika'nın Spa kentinde buluştular. Millerand, Curzon, İtalya temsilcisi Kont Sforza, Japonya'dan Vikont Chinda ve Venizelos toplantıda hazırdı. Sforza ironik bir gözlemciydi; Japonların pek ilgilendiği söylenemezdi; Curzon çekincelerine karşın Lloyd George'un çizgisinden ayrılmadı ve Venizelos Osmanlı hükümetine ezici bir yanıt gönderildiğinden emin olmak istedi. Ve başardı. Kişisel düşünceleri ne olursa olsun, İtilaf devletleri liderleri ödün vermeyen, onur kırıcı bir metin üzerinde karara vardılar.

Osmanlıların Almanya'nın tarafında savaşa girmesinin ihanet olduğunu beyan ettiler. Savaşın iki yıl daha sürmesine neden olup İtilaf güçlerinin milyonlarca can ve milyarlarca para kaybına yol açmıştı. 1914'ten sonra Osmanlıların 800.000 Ermeni'yi öldürdüğünü, 100.000 Ermeni'yi ve 200.000 Yunan'ı sürgün ettiğini hay-

(63) Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, s. 1731-2; Baskın Oran, *Türkiye'nin Dış Politikası*, Cilt I, s. 119-23.

kırdılar. Boğazların yönetimine gelince İtilaf devletleri daha fazla ihanete karşı tedbir almak zorundaydılar. Suçlamalar bir tehditle son buluyordu: Eğer Osmanlı hükümeti anlaşmayı imzalamazsa ya da Anadolu'da otoritesini kuramazsa, İtilaf güçlerinin koşulları yeniden gözden geçirme ve Türkleri sonsuza dek Avrupa'dan sürgün etme hakları saklı kalacaktı. Osmanlı hükümetine yanıt vermesi için 17 Temmuz'a kadar, on gün süre tanındı.(64) Türklere karşı bundan daha fazla önyargı olamazdı. Bugün Britanya'da bu unutulmuş metin Irk lişkileri Yasası'na uygun düşmüyor. Ama Türkiye'de süregiden Türk karşıtı önyargı olarak hatırlanmaktadır ve dış dünyaya tavrı üzerinde etkisini bırakmıştır.

İtilaf devletlerinin ültimatomu İstanbul'a ulaştığında Anadolu'nun Karadeniz dışındaki tüm kıyıları yabancı güçlerin işgali altına girmişti. Türk birlikleri Yunanların ilerleyişini durduramayacak kadar zayıftı. Doğu Trakya'da tecrit edilmiş durumda kaldıklarından teslim olmaktan başka çareleri yoktu. Yunanlar İzmir çevresinde konuşlandıkları noktadan kuzeye ve batıya doğru ilerlediler. 8 Temmuz 1920'de Osmanlı'nın ikinci başkenti olan, Marmara Denizi'nin güneyindeki eski adıyla Bithynia ovasındaki Bursa'yı işgal ettiler. Tıpkı Edirne gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun görkemini simgeleyen Bursa kentinin işgali Türkler için çok ağır bir darbe oldu. Matem işareti olarak Ankara'daki Millet Meclisi kürsüsü siyah örtüyle kaplandı.

Daha önceleri hükümet için çalışıp, Amerikan kamuoyunu İtilaf devletlerinin tarafına çekmek için Ermenilerin vahşet öykülerini *Blue Book* adlı kitabında toplamış olan Arnold Toynbee, Londra King's College'daki Orta ve Modern Çağ Yunan Uygarlığı profesörü olarak sürdürdüğü görevini bırakıp, hem o dönemde hem de şimdi Britanya liberalizminin sesi olan *Manchester Guardian* gazetesine Yunanların Anadolu'yu işgalini yazmaya başladı. İstanbul'un doğusundaki varoşlardan, İzmit Körfezi'nin

(64) Baskın Oran, *Türkiye'nin Dış Politikası* (İletişim, İstanbul: 2001) Cilt I, s. 123.

doğu kıyısındaki Yunanların yaktığı Türk köylerinin alevlerini görebiliyordu. Bu deneyim Toynbee'nin görüş açısını değiştirdi. 1922'de yayınladığı *The Western Question in Greece and Turkey* adlı kitabında, Yunanların da, 'yabancıların çoğunlukta ve kendi halkının azınlıkta kaldığı karma bir toplumu yönetmek konusunda, en az Türkiye (ya da diğer Batılı ülkeler) kadar beceriksiz' olduğu sonucuna vardı.(65) King's College'daki kürsüye parasal destek sağlayan Yunanlı armatörler öfkeye kapıldı. Toynbee görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nün geliştirilmesine ve on ciltlik *Study of History* adlı kitabı yazmaya kendini adadı. Bu kitapta Batı uygarlığını karamsar bir görüşle irdeleyip kuramsal olarak tüm uygarlıkların bir tepkiye karşılık yükseldiğini ve sonunda hepsinin ölmeye mahkûm olduğu görüşünü ortaya attı. Tarihsel ve genelinde kültürel olarak görecelik akımı, Birinci Dünya Savaşı sonunda İtilaf güçlerinin zaferine bir tepkiydi. Zaman içinde Toynbee, kendisinden farklı olarak, uygarlık adına ne kadar kötülükler yapılmış da olsa, Batı uygarlıklarının değerleri hakkında hiç kuşkusu olmayan Türklerin hayranlığını kazanacaktı.

Türkleri sonsuza dek Avrupa'dan sürgün etme tehdidi Anadolu'daki savaşı sürdürmek için Avrupa kıtasındaki Türk topraklarını geride bırakmış olan milliyetçileri hiç etkilemedi. Ama padişah İstanbul'da Müslümanların Halifesi iddiasıyla belirsiz bir hükümdarlığı sürdürecek bile olsa, burada kalmak konusunda ödün vermemeye kararlıydı. Buna karşın, İtilaf güçlerinin koşullarını kabul etmeden önce Divan-ı Hümayunu topladı. Sadrazam Damat Ferit Paşa, koşulları reddetmenin intihar etmek gibi bir günahla eşdeğer olduğunu iddia etti. Osmanlı hanedanlığı yaşlı bir ağaç gibiydi. Kökleri kendi toprağında bulunduğu sürece yeniden yeşerebilirdi. Belirsiz bir sağ kalım ve soyunun tükenmesi seçenekleri arasında kalan meclise çağırılan yüksek rütbeli üyeler 'korkunç koşullara' karşın barış anlaşmasını kabul etmeyi oy-

(65) Mango, *Atatürk*, s. 329. (*Atatürk*, s. 387)

ladı. Bir tek muhalif oy çıktı. Emekli bir topçu generali olan Rıza Paşa kabul etmemişti.

Bir Osmanlı heyeti Divan-ı Hümayun'dan aldığı yetkiyle İtilaf devletlerinin zorladığı barış anlaşmasını imzalamak için Paris'e gitti. Bir diplomat ve bir senatörden oluşan iki üye pek önemli değildi ama üçüncüsünün ünü oldukça tartışmalıydı. 'Filozof' adıyla tanınan şair Rıza Tevfik, İstanbul Üniversitesi'nde felsefe dersleri veriyordu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda Damat Ferit Paşa'ya katılmadan önce İttihat ve Terakki üyesiydi. Kendine özgü liberalizm ve vatanseverlik anlayışı olan Rıza Tevfik, Osmanlı devletini oluşturan tüm toplumların huzur içinde birlikte yaşaması idealine inanıyordu. Ve 1923 yılında sürgüne gönderilen Yüzellilikler listesine alındı. Hayatta kalan sürgünlerle birlikte 1938'de bağışlanıp Türkiye'ye döndü ve bugün, kendi dönemiyle uyum sağlayamayan, egzantrik bir idealist olarak anılmaktadır.

10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı heyeti Paris dışındaki Sevr'de barış anlaşmasını imzaladı. Eleştirenler anlaşmanın Fransız sarayı için üretilen porselenler kadar kırılgan olduğunu ama onlar kadar güzel olmadığını söylemekte gecikmediler. Aynı gün Britanya, Fransa ve İtalya, Türkiye'nin geri kalanı üzerinde kendilerine ayırdıkları bölgeleri belirten bir anlaşma imzaladılar. İtalyanlar güneybatı Anadolu'da, Fransızlar güneyde ve İngilizler Irak'ın kuzeyine yakın olan güneydoğu bölgesinde ayrıcalıklı yaşamın keyfini çıkaracaklardı. Bu anlaşma Sykes-Picot Anlaşması'yla kendilerine verilen Musul'dan vazgeçen Fransızlara ve İzmir'i yitirdikleri gibi savaşın hemen öncesinde ele geçirdikleri Oniki Adayı ve Libya'yı da yitirmiş olan İtalyanlara Britanya'nın bir rüşvetiydi. Durumdan memnun kalmayan İtalyanlar, Türk milliyetçilerle dostluk kuran ilk İtilaf devleti oldu. Fransızlar kendi düzenlemelerini yapmadan önce, olayların gelişmesini beklemeyi yeğlediler. Yani daha işin başında İtilaf devletlerinden ikisinin, Lloyd George'un Sevr Antlaşması'na duyduğu hevesi paylaşmadığı görüldü. Curzon'un bile bazı çekinceleri vardı. Lloyd George'a, Anadolu ve Yunanlar hakkında 'ciddi olarak düşünme-

sini' önerdi. Kendisinin 'Türklerin iyiliğini isteyecek son kişi olduğunu' ama yine de 'Küçük Asya'da huzur ortamı istediğini ve Yunanlar ilerlerken bunun imkânsız olduğunu' açıkladı.(66)

Sevr Antlaşması, İstanbul'daki Britanya elçiliğinin tercümanı Andrew Ryan'ın sözleriyle 'bozulmadan, tasdik olmayan bütünlüğüyle" ölmüştü.(67) Aslında Yunanistan anlaşmayı tasdik eden tek devletti. Anlaşmanın imzalanmasından altı ay sonra bazı mantıkdışı maddelerini değiştirmek için Londra'da bir konferans düzenlenmesi gerekti. Ama olanaksızlığı ortaya çıktı.

Sevr Antlaşması koşullarına göre Osmanlı Devleti, İstanbul sınırlarına kadar uzanan Doğu Trakya'yı Yunanistan'a bırakacaktı. İstanbul, ismen Osmanlı egemenliği altında kalacaktı ama Osmanlı heyetinin daha önce belirttiği gibi, bu durum kaybolma noktasına kadar sulandırılmış olacaktı. Yunan milliyetçileri ve Batılı Yunanseverler tarafından İyonya klasik adıyla bilinen İzmir çevresi ismen Osmanlı egemenliği altında kalacaktı ama beş yıl sonra kaderinin çizilmesi için referandum yapılacaktı. Yunan işgalinin ardından Türklerin sürülmesi ve kaçması, referandumda İyonya'yı Yunanistan'a bağlamak için yeterli oy çıkacağına önceden işaret ediyordu.

Güneyde Fransız mandası altındaki Suriye'ye bitişik Türk topaklarından büyük bir bölüm eklenecekti. Doğuda Kürtler derhal özerklik kazanacaklardı ve ertesi yıl eğer isterlerse ve Milletler Cemiyeti bunu yürütme kapasitesine sahip olduklarını düşünürse bağımsızlıklarını da elde edeceklerdi. Daha kuzeyde denize açılabilen, sınırları Başkan Wilson tarafından saptanacak büyük Ermenistan kurulacaktı. Kongrenin, Milletler Cemiyeti'nin anlaşmasını onaylamayı reddetmesinden sonra, yönetiminin son günlerinde, 22 Kasım 1920'de Başkan Wilson ödülünü açıkladı. Başkanlık dönemi sona ererken Ermenilere Trabzon liman kentini, Erzurum'u ve Van Gölü çevresini armağan etti. Wilson'ın ka-

(66) David Gilmore, *Curzon*, (John Murray, Londra: 1994) s. 532.
(67) Andrew Ryan, *The Last of the Dragomans*, (Bles, Londra:1951) s. 173.

rarını açıklayan mektubunun iyimserliği dokunaklıydı. "En güvendiğim beklentim olarak," diye yazmıştı:

> Ermeni mülteciler ve liderleri... her tür cezayı vermekten kaçınarak, dünyaya, ulusal kuvvetin temelinde bulunması gereken yüksek ahlaksal cesaret örneği olacaklardır... yönetsel düzenlemelerinde özgürlüğün ötesine geçecekler... hatta Azınlıklar Anlaşması'mn kapsamındaki Ermeni olmayanlar ve diğer dinsel gruplara ayrıcalıklar sağlayacaklardır..."[68]

Woodrow Wilson'm inancı hatalıydı. Yeni kurulan Ermenistan Cumhuriyeti, ateşkesten sonra Türk ordusunun boşalttığı, Rusya'ya ait Kafkasya bölgesinin sınır boylarını Britanya'dan alınca, Müslüman köyleri ateşe verildi ve halkın çoğu öldürüldü. Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından bir ay sonra 1920 Eylülü'nde, Ankara hükümeti Kâzım Karabekir'e, eski Çarlık Rusyası sınırının ötesine geçme yetkisini verdi. 20 Ekim'de Karabekir, Kars kalesini ele geçirdi. Bu kez Ermeni siviller ya kaçtı ya da öldürüldü. 1914'ten bu yana Doğu Anadolu yaylasında insan sefaleti dalgası dördüncü kez yaşanıyordu; 1915'te Müslüman Türkler ve Kürtler, ilerleyen Ruslardan kaçarlarken Türk hatlarının gerisinde Ermeniler ya sürgüne gönderilmiş ya da öldürülmüşlerdi. 1917 Şubatı'nda görevi Ruslardan devralan Ermeniler nedeniyle Türkler kaçmıştı. Aynı yılın sonuna doğru bu kez Ermeniler ilerleyen Türklerden kaçmışlardı. 1919-20 yıllarında ise iki kez etnik temizlik yaşanmış, önce Müslümanlar ikincisinde de Ermeniler ıstırap çekmişlerdi. Sınırın Türk tarafında yalnızca Müslüman komşularına sığınanlar ya da din değiştirip Müslüman olanların dışında Ermeni kalmamıştı. Sınırın Rusya tarafında ise etnik te-

(68) < http:// Wilsonforarmenian.am//Report/007Letter.pdf> s. 10-11. Sevr Antlaşması'nın tam metninin ve Wilson Ödülünün Yunan kaynakları iletişim ağında ve Ermeni milliyetçilerinin 'Wilson for Armenia' adlı organizasyonunda bulunması hiç de şaşırtıcı değildir.

mizliğe son verilmiş, Bolşeviklerin ilerlemesi sırasında sınıf düşmanları temizlenmişti. Tekrar başlayan etnik temizlik 70 yıl sonra Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle son bulmuştu.

Orduları çökünce Ermeni hükümeti ateşkes istedi. 2 Aralık 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi hükümeti Ermenistan'la bir barış anlaşması imzaladı ve Türkiye 1878'de Ruslara karşı kaybettiği üç sınır bölgesini geri aldı. Kısa süre sonra Bolşevikler, Ermenistan'ın geri kalanını ele geçirdi ve Moskova'dan Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak yönetildi. Armasında Ağrı Dağı'nın resmi var ama bu dağ artık Türk topraklarında bulunuyor. Wilson'ın verdiği ödülle tarihin alay etmesi fazla gecikmedi. Ermeni milliyetçileri günün birinde Wilson'ın kendilerine vermiş olduğu ödüle herhangi bir yolla sahip olabileceklerini umut ediyorlar. Eğer onların gözünde kurtarılmamış bir Ermenistan varsa bile, hiç kurtarılmamış Ermeni yok ve 1980'lerde Azerbaycan'dan çekip aldıkları toprakların nüfusunu çoğaltmakta epey zorlanıyorlar.

Sultan Vahdettin ve nefret edilen sadrazamı Damat Ferit Paşa, Sevr Antlaşması'nı imzalamadı. Anlaşmayı yaparak muhalefeti bastırmak istediğini işine geldiği için unutan Padişah, daha sonraları tek amacının dış güçlerin Türkiye lehine dengeleyinceye dek zaman kazanmak olduğunu iddia edecekti. Ankara'da Mustafa Kemal'in önderliğindeki Büyük Millet Meclisi kaçamak davranmadı. 19 Ağustos'ta, anlaşmanın imzalanmasından dokuz gün sonra, imzalayanları ve imzalanması yönünde oy kullanan Divan-ı Hümayun üyelerini vatana ihanetle suçladı.

İşe yaramadığı halde Sevr Antlaşması'nın bıraktığı acı miras bugüne kadar etkisini sürdürüyor. Anlaşmayı hazırlayanlar, Türklere, dış güçler tarafından uygarlaştırılmadıkça ilerlemeyi beceremeyen kişiler olarak bakmışlardı. Demiryolları vagonlarındaki fren düzeneğinin sağlamlığından emin olmak istemişlerdi (Madde 358); ancak diplomalı arkeologların kazı yapmalarına izin verilecekti (Madde 421, ek 7); beyaz köle ticareti yasaklanmıştı (Madde 273/6); müstehcen yayınlar yasaklandı (Madde 273/7)

ve tarıma yararlı kuşlar koruma altına alandı (Madde 273/11).[69] Eğer günümüzde 'Türklüğe' hakaret etmek suç sayılıyorsa, bunun nedeni Sevr Antlaşması'nın bıraktığı anılarda aranmalıdır.

San Remo ve Sevr anlaşmalarının etkisi

Sevr Antlaşması'yla son bulan 1919-1920 olayları zafer kazananların hırslarına dayalı olarak Ortadoğu için yeni bir yol çizmeyi planlıyordu ve bir süreliğine bunu başarmış gibi göründü. Arap toprakları üzerinde yüzyıllardır süren Türk egemenliğinin sona erdiği açıkça görülüyordu.

Bunun yerini İngiliz-Fransız mandası altında Filistin, Irak, Lübnan ve Suriye olarak dört yeni devlet almıştı ve sınırları, bırakın ekonomik ve coğrafi gerçekleri, o dönemde yaşayanların istekleri bile sorulmadan çizilmişti. Manda yetkileri İngiliz ve Fransızların, 1916 tarihli Sykes-Picot Anlaşması'yla ortaya çıktığı gibi Türklerin yerini alma amacına işaret ediyordu.

Weizmann'ın rehberliğinde Siyonistler en önemli hedefleri olan Filistin'i Britanya mandası altına almayı başarmışlar; Britanya da Balfour da Deklarasyonu'nu uygulamaya koymuştu. Samuel'in ilk Yüksek Komiser olarak atanması da büyük ikramiye sayılabilirdi. Siyonist hareketin içinde hem Filistin'de hem de Amerika'da kendisini eleştirenler olsa da Weizmann'ın izlediği strateji zafere ulaşmıştı. Faysal'ın Şam merkezli Arap krallığı düşü Fransa'nın sömürge hırsına kurban olmuştu. Fransızlar gerçi Allenby'nin zaferlerine katkıda bulunmamışlardı ama Britanya Fransa'nın bu isteğine hoşgörü göstermişti.

Bu arada hem İngilizler hem Siyonistler, Arap milliyetçiliğinin yalnızca Filistin'de değil, tüm Ortadoğu'da gittikçe artan bir huzursuzluk yarattığının farkındaydılar. Zafer kazanan güçler için daha büyük bir meydan okuma ise Mustafa Kemal'in önderliğin-

(69) Örnekleri Murat Bardakçı'nın *Şahbaba* adlı yapıtında bulunuyor, s. 162.

de, sesini 1919-1920 yıllarında çıkarmaya başlayan, hızla yükselen Türk milliyetçiliğiydi. Sevr Antlaşması Türkiye'yi aşağılamayı denemişse de, anlaşmayı hazırlayanlar Mustafa Kemal'i ve şu anda yönettiği kişilerin gücünü hesaba katmamışlardı.

5 Ortadoğu'nun İsyancıları ve Barış Anlaşması'nın Yeniden Gündeme Gelmesi

Mustafa Kemal'in yetkisinin sağlamlaştırılması

Sevr Antlaşması,Türkiye'nin batısındaki savaş meydanlarına gömüldü. Bu savaşlardan 13.000 ölü ve 35.000 yaralıyla çıkan yeni, düzenli Türk ordusunun can kaybı göreceli olarak çok azdı.[1] Yunan ve Ermeni ordularının toplam kaybı ise iki katıydı. Ama en büyük acıyı sivil halk çekmişti; yüzbinlercesi yaşamını yitirirken, 3 milyon kişi evinden uzaklaşmıştı. Bu kayıpların yerine gelmesi için aradan bir kuşak geçmiş ve bu kez Sevr'de tasarlanan köhne düşlerin temelindeki hatalı varsayım ortaya çıkmıştı. Venizelos'un öne sürdüğü toprak istemleri ve Başkan Wilson'ın kabul ettiği Ermeni istemleri Türkiye'den el konulan topraklardaki Ermeni ve Yunan nüfusunun çok hızlı ya da en azından Türk nüfusundan daha hızlı artacağını belirten demografik izdüşümlere dayanıyordu. Yunanlar ve Ermeniler daha önceleri Türk komşularından daha zengin olduklarından elbette daha sağlıklıydılar. Ama barış ve sağlık hizmetleri işin yönünü değiştirdi. Günümüzde Türkiye'nin nüfusu, Yunanistan ile Ermenistan'ın toplam nüfusunun beş katıdır ama eski kafalı milliyetçilerin düşlerinde yaşamakta olduğunu fark eden Yunan ve Ermenilerin sayısı çok azdır.

(1) Mango, *Atatürk*, s. 345. 1914-15 kışında Enver Paşa'nın Ruslara düzenlediği tek saldırıda Osmanlı ordusu 110.000 askerini yitirmişti. (Hikmet Özdemir, *The Ottoman Army 1914-1918* (Utah University Press, Salt Lake City, UT: 2008) s. 52.

Mustafa Kemal'in önderliğinde diplomasi ile silahlı direniş elele yürüdü. Sevr Antlaşması'nın ardından en acil görev, İstanbul'daki padişah yönetiminin, Türk milliyetçilerinin denetimindeki bölgelerde körüklediği isyanların bastırılmasıydı. Bu görev Ağustos- Aralık 1920 arasında tamamlandı. Milliyetçi hareketi yok etme girişimlerinin başarısız olduğu gerçeğiyle yüzyüze kalan Damat Ferit Paşa, 15 Ekim'de istifa etti ve bir dinlenme tedavisi için kaplıca kenti Karlsbad'a (günümüzde Çek Cumhuriyeti'nin Karlovy Vary kenti) gitti. 1922 Eylülü'nde kısa bir süreliğine İstanbul'a geldi, karısı Mediha'yı (padişahın kızkardeşi), ailesinin diğeri üyelerini ve taşıyabildiği kadar eşyalarını alıp dönmemek üzere gizlice Fransa'ya gitti. Bir süre sonra kendisini izleyecek olan Sultan Vahdettin'e kişisel olmayan bir notla bilgi verildi: 'Mediha Sultan burada kaldıkça romatizmasının artacağından ve tedavi için Avrupa'ya gidilmesi hakkında zevci tarafından vaki' olan ısrara mukavemet edemediğinden iki saat evvel Avrupa'ya müteveccihen hareket eylediğini yazmışdır." Şaşıran Padişah dokunaklı bir sesle, 'Çapkın enişte paşa hem devleti bu hale koydu(!) hem gitti(!)" yanıtını verdi.[2] Elbette 'çapkın enişteyi' defalarca iktidara getiren Vahdettin'in kendisiydi. Sevr Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Damat Ferit Paşa'yı göreve getirdiğinde parlamento sözcü vekili bu atamanın hem ülke hem de hanedanlık için felaket olacağı uyarısını yapmıştı. Vahdettin vazgeçmemişti, "Ben istersem Rum Patriği'ni de Ermeni Patriği'ni de getiririm. Hahambabaşıyı da getiririm," demesiyle Kazım Bey, "Getirirsiniz amma faidesi olmaz," yanıtını vermişti.[3] Damat Ferit Paşa'nın apar topar gidişinden sonra, sürgüne gönderilen padişah bir daha adını ağzına almadı.

Damat Ferit Paşa'nm ardından göreve getirilen deneyimli Tevfik Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun son sadrazamı olacaktı. Tevfik Paşa'nın oğlu padişahın kızıyla evli olduğundan, bir ak-

(2) Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, s. 2067.
(3) Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, s. 2053.

raba olarak güven duyuluyordu. Yine de Mekke'de sürgündeyken kendini temize çıkarmak için davranışlarının 'daima efkâr-ı umumiye veyahut gayr-ı kabil-i mukavemet, diğer müessirat olmuştur' diyerek halkın isteklerine ya da karşı konulmayacak noktalara dayandığını söylemiş ve "Bunun en bâriz delili, son Tevfik Paşa kabinesini sırf aleyhinde efkâr-ı umumiye tezâhürâtı meşhûd olmadığı için şahsım ve makamım hakkında sûiniyetleri zâhir olan Kemalciler'in İstanbul'da te'sis-i nüfûz etmelerine müsâid bulunmasına rağmen, iki seneyi mütecâviz mevkî-i iktidarda tutmaklığımda görülebilir," diye eklemişti (Tevfik Paşa kabinesini, halk ona karşı olmadığından, benim kişiliğime ve konumuma karşı olan, İstanbul'da kendi etkilerini oluşturmak isteyen Kemalistlere izin verdiği halde iki yılı aşkın bir süre tutmam bunun en açık kanıtıdır.)[4]

Sovyetler boyutu

Mustafa Kemal, 1920 Temmuzu'nda, Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından bir ay önce, Kafkas kökenli Dışişleri Bakanı Bekir Sami'yi Moskova'ya gönderdi. Ama tıpkı Batılı düşmanları gibi Bolşevikler de neler yapabileceğini görmeden önce Mustafa Kemal'e yatırım yapmak istemiyorlardı. Başlangıçta kabul edilmez istekler ileri sürdüler. Verecekleri destek karşılığında Türkiye'nin doğusundan bir bölgeyi Ermeniler için istediler. Bu arada Moskova altınları için başka Türk rakipler de ortaya çıkmıştı.

Savaşın sonunda Almanya'ya sığınan İttihat ve Terakki lideri Enver Paşa, Alman dostlarının yardımıyla Moskova'ya ulaşmış ve Britanya'ya karşı dünya çapında tüm Müslümanları silah altına almak için Bolşeviklerden destek arıyordu. Başlarında Paris'te eğitim almış radikal gazeteci Mustafa Suphi'nin bulunduğu, Moskova'ya itaat eden Türk komünistleri ona karşıydı-

(4) Bardakçı, *Şahbaba*, s. 450.

lar. Mustafa Suphi, Almanlarla ittifaka karşı çıkıp Rusya'ya sığınmış ve bir düşman yabancı olarak tutuklanmıştı. Bolşevik Devrimi'nden sonra serbest kalınca Kızıl Ordu'ya destek vermek için Rusya'daki kamplardan Türk esirleri kurtarmış ve Komünist Enternasyonel'e kabul edilen Türkiye Komünist Partisi'ni kurmuştu. Bolşevik desteğini arayan üç grup – Ankara'daki Büyük Millet Meclisi hükümetinin delegeleri, Enver Paşa ile beraberindeki sürgünler ve Mustafa Suphi ile Moskova yanlısı Türk Komünistleri 1 Eylül 1920 tarihinde Bakü'de yapılan Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nda yüzyüze geldiler.

Aynı yılın nisan ayında Kızıl Ordu'nun işgal ettiği Azerbaycan artık bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ydi. Azerbaycan'ın kısa ömürlü milliyetçi hükümeti Bakü'de iktidardan düşmüştü ama 'burjuva' milliyetçiler hâlâ Ermenistan ile Gürcistan'ın batısını denetliyorlardı. Çarlık Rusyası'nm eski Asya topraklarında Bolşeviklerin denetimi henüz tamam değildi. Çarlık rejiminin çökmesi Rus olmayan toplumlarda yerel devrimcileri ortaya çıkarmıştı. Ama Milliyetçi Komünist olduğunu ileri süren bu kişiler önce milliyetçi sonra komünisttiler. Moskova'nın gözünde tıpkı daha sonra yok edilebilecek Batılı Bolşevik savunucuları gibi, işe yarar aptallar olarak görülüyorlardı. Bakü kurultayının amacı Bolşeviklerin hedeflerini daha ileri götürmek için Moskova yanlısı komünistler, Milliyetçi Komünistler, radikaller ve çeşitli görüşlerdeki antiemperyalistlerden oluşan bir Doğu Halkları cephesinin kurulmasıydı.

Üç rakip Türk delege grubu, bir yandan birbirini kuşkuyla süzerken öte yandan aralarındaki ilişkiyi de sürdürüyordu. Yalnızca kendi hayal dünyasında var olan bir 'İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı' kurmuş olan Enver Paşa, kuzey Afrikalı Müslümanların kendi kendini tayin etmiş temsilcisi olarak bulunuyordu. Yaptığı konuşmada eğer Sovyetler 1914'te var olsalardı Kaiser'in Almanyası yerine onlarla ittifak kurmuş olacağını ileri sürdü ve Birinci Dünya Savaşı'nda Boğazları İtilaf devletlerine kapatarak Rus Devrimi'nin ilerlemesini hızlandırdığını da ekledi. Ne var ki

Türk komünistleri "Kurultay'a değil, Halk mahkemesine' bağrışları arasında konuşmasını tamamlamasına izin vermediler. Daha gerçekçi olan Mustafa Kemal, Enver Paşa'yı İslam Birliği hayaletiyle Bolşevikleri korkutmaması için uyarmıştı.(5)

Mustafa Kemal'in hedefine ulaşması için dikkatli yürümesi gerekiyordu. Bolşeviklerden malzeme desteği alırken, bir yandan onları hem ülkesinden uzak tutmak hem de 1878'de Ruslara yitirilen ve Bolşeviklerin sahip olmak istedikleri toprakları geri almak istiyordu. Karşılığında Türklerin Azerbaycan'da, Ermenistan'ın kalan kısmında ve biraz küçülmüş Gürcistan'da Sovyet iktidarını tanıyacağını bildiriyordu. Bolşevikleri biraz daha yatıştırmak ve Türkiye'nin kendi Marksist devrimcilerini ele geçirmek için Ankara'da bir 'halk hükümeti' kuruyormuş gibi davrandı. Marksist sözlüğünde 'halk hükümetinin' anlamı kapitalizmden sosyalizme geçişin kabul edilebilir bir aşamasıydı. Millet Meclisi'ni ayrıntılı bir İslam ayiniyle açan, milliyetçilerin sadakatini padişaha ilan eden Mustafa Kemal, yalnız bir kez kullandığı ve bir daha asla kullanmadığı tanımla 'halk hükümetinin' programını milletvekillerine sundu.(6) 'Türk ulusunu emperyalizmin ve kapitalizmin baskısından ... Tanrı'nın yardımıyla kurtarmayı' amaçlayan program, 18 Ekim 1920 tarihinde Millet Meclisi tarafından oybirliğiyle kabul edildi. Elbette hiçbir zaman uygulamaya konulmadı ama hem yurtiçinde hem de yurtdışında amacına ulaştı ve bazı izler bıraktı.

Yurtiçinde 'halkçılık programı' Mustafa Kemal'in 60-70 meclis üyesinden oluşan ve Yeşil Ordu'nun siyasi kanadını oluşturan Halk Zümresi üzerinde denetim kurmasını sağladı. Kendi partisini kurma zamanı gelince Halk Fırkası adını verdi ve Cumhuriyet'in ilanından sonra Cumhuriyet Halk Partisi olarak değiştirdi ve bu-

(5) Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan OrtaAsya'ya Enver Paşa* (Remzi, İstanbul: 1972) Cilt 3, s. 549, 574.

(6) Taha Akyol, *Ama Hangi Atatürk* (Doğan Kitap, İstanbul: 2008) s. 274-80.

gün hâlâ aynı isim kullanılıyor. Uzun bir süre tek parti olarak ülkeyi yönetti ama serbest seçimlerde tek başına iktidara gelemedi. Yurtdışında elbette Bolşeviklerin gözünü boyama olasılığı yoktu ama Mustafa Kemal'in Moskova ile temas kurması İtilaf devletlerini komünizm hayaletiyle korkuttu.

Kâzım Karabekir, Doğu Anadolu'da 1919 Mayısı'nda komutayı aldığında Britanyalı denetim subayı Albay Alfred Rawlinson'ın İtilaf devletlerinin askeri yöntemlerle Bolşevizm'in yayılmasını önleyecek durumda olmadıklarını; çünkü bunu başarmak için henüz terhis ettikleri askerleri tekrar silah altına almaları gerektiğini açıkladığını anılarında yazmıştı. Karabekir, Rawlinson'ın kendisinden Kafkaslar'da komünistlere karşı engelleyici bir bariyer oluşturmasını istediğini düşünmüştü.(7) Mustafa Kemal, Kafkasya'yı silip atarken, komünizmin Türkiye'de yayılmasını da önlemişti.

Aralık 1920'de Türk milliyetçileriyle Bolşevikler Ermeni milliyetçilerinin istediği toprakları böldükten sonra Moskova'ya sadık Türk komünistlerinin lideri Mustafa Suphi Türkiye'ye gelmek üzere Bakü'den ayrıldı. Karabekir, Erzurum'a girmesine izin vermeyince, Trabzon'a gitti. Yolda taciz edildi, başarı umudunu yitirdi ve tekrar Bolşevik topraklarına ulaşmak için bir tekne buldu. Asla ulaşamadı. Gemiciler birliğinin başkanı tarafından organize edilen haydutlar onunla birlikte tekneye bindiler. Açık denizde Mustafa Suphi'yi, karısını ve 13 arkadaşını öldürüp cesetlerini suya attılar. Daha sonra bu suçu işleyenler de milliyetçi yetkililer tarafından öldürüldü. Ankara'nın Moskova'yla ilişkileri bu olaydan etkilenmedi.

Mustafa Kemal ve Yunanlar

Mustafa Kemal'in diplomatik pozisyonu gelişme gösterirken, Yunanistan'ın pozisyonu önemli ölçüde zayıfladı. Venizelos

(7) Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt I, s. 24.

Sevr'deki hayali kazançlarını somutlaştırmak için bir seçim yapma kararı aldı. Seçimden bir gün önce 25 Ekim 1920 tarihinde, saray bahçesinde bir maymunun ısırdığı Yunan Kralı Alexandros kan zehirlenmesinden öldü. Babası Konstantin'in ardılı olarak isteksizce tahta çıkan Alexander,Yunanistan'ın İtilaf devletleri tarafında savaşa girmesine karşıydı. Ülkenin savaş öncesi sınırları içinde yaşayan halkı zaten çarpışmaktan yorgun düşmüştü. Bunu bilen Venizelos seçimi kazanmak için tartışılabilir taktikler uyguladı. Yeni elde edilen Doğu Trakya'da yaşayan Venizelos yanlısı Yunanlara oy hakkı tanındığı gibi ordu mensuplarına da oy hakkı tanındı. Venizelos yanlısı subaylar meslektaşlarına baskı yaptıkları gibi, sonuçlarla da oynadılar. Atina'da bir muhalefet lideri öldürüldü. Geriye dönüp bakınca Konstantin'in tarafsızlık görüşü daha çekici gelmeye başladı. Zorbalıkla suçlanan Venizelos 14 Kasım seçimlerinde Konstantin taraftarlarınca yenilgiye uğratıldı. 2 Aralık 1920'de Fransa'nın dürtüsüyle, Britanya, Fransa ve İtalya ortak bir uyarı yayınladı: "Savaş sırasında İtilaf devletlerine sadık olmayan, onlara zarar ve utanç getiren bir kralın tekrar tahta çıkarılması ancak Yunanistan'ın düşmanca davranışlarının onaylanması olarak görülebilir.' Bu uyarıya karşın üç gün sonra Yunanistan'da yapılan referandum Konstantin'in geri gelmesi için adeta oybirliği sağladı.[8]

İktidar değişikliği en azından kuramsal olarak Yunanistan'a Anadolu'dan geri çekilip Doğu Trakya'ya sahip çıkma çabasına girme fırsatı tanıdı. Ama geri çekilme kolay bir seçenek değildi. Osmanlı vatandaşı olan Rumlar, yaşadıkları ülkenin düşmanının tarafını tutarak kendi konumlarını tehlikeye atmışlardı. Dahası Venizelos, başkentte yaşayan Yunanları, 'ulusal sorunu', başka bir deyişle 'İyonya'nın (Batı Anadolu) Yunanistan'a ilhak edilmesi sorununu' çözdüğüne ikna etmişti. Bu asılsız fikre kapılan yeni iktidar, yarısına razı olma fırsatını kaçırdı. Tarihin gidişatını değiştiren olay aslında maymun ısırığı değildi. Kral Konstantin ve

(8) Llewellyn Smith, *Ionian Vision*, s. 166.

yeni iktidarın yayılmacılık coşkusunda Venizelos'u alt etme kararıydı. Göze aldıkları riskler kısa sürede açıkça ortaya çıkacaktı.

Ermenileri yenilgiye uğratmak ve Moskova ile uzlaşmak Mustafa Kemal'e ordusunu Yunanlara karşı Batı Cephesi'nde yoğunlaştırmasına izin verdi. Karabekir Erzurum'da kalırken, Batı Cephesi Albay İsmet'e emanet edildi. Ocak 1921'de Yunan birlikleri işgal ettikleri kıyı bölgesinden içeriye doğru ilerleme girişiminde bulundu. Esas saldırı Bursa'nın merkezi olduğu Bithynia ovasından İstanbul-Ankara demiryolunun ortasında bulunan Eskişehir'e doğru yapıldı. Anadolu yaylasının kenarında, küçük İnönü tren istasyonunda İsmet İnönü'nün askerleri Yunanları geri püskürttü. Kazandığı zaferin ödülü olarak Millet Meclisi İsmet'in rütbesini tuğgenerale yükseltti. Tek yıldızlı general olarak artık Paşa unvanını almıştı.

Yunanlar bu ilerleyişin Türk milliyetçilerini yenmek için saldırı yerine bir keşif manevrası olduğunu iddia ettiler. Yine de geri püskürtülmenin siyasi sonuçları derhal ortaya çıktı. İtilaf devletleri dört ay önce tamamlanan Sevr Antlaşması'mn herkesçe kabul edilecek değişikliklerini görüşmek üzere Londra'da bir toplantı düzendiler. İstanbul ile beraber Ankara hükümetini davet etmeleri artık onu tanıdıklarını gösteriyordu. Konferans 21 Şubat'ta açılınca Osmanlı heyeti başkanı Sadrazam Tevfik Paşa geriye çekilip Türklerin iddialarmı Ankara hükümetinin Dışişleri Bakanı Bekir Sami'nin açıklayacağını söyledi. Tahmin edileceği gibi konferans başarısız oldu: Yunanlar Sevr'deki kazanımları için ısrar ederken, Bekir Sami, Misak-i Milli ya da 1918 ateşkes anlaşmasıyla çizilen sınırlar içindeki Türkiye'nin bütünlüğü için ısrar etti. Konferans hiçbir sonuca ulaşamadı ama Bekir Sami İtilaf liderleriyle ayrı ayrı pazarlıklar yapıp Ankara'yla anlaşmaya vardıkları takdirde bazı ekonomik ödünler olabileceği fikriyle kışkırttı. Geri döndüğünde pazarlıklar Millet Meclisi tarafından reddedildi ve Bekir Sami istifa etti. Ne var ki pazarlıklar İtilaf devletlerinin güçlükle yapılandırılmış birleşik cephesindeki çatlakları genişletti.

Bekir Sami Londra'da Batılı müttefikleri baştan çıkarırken, başka bir Türk heyeti de Moskova'da pazarlık yapıyordu. 16 Mart'ta, Londra Konferansı'nın dağılmasından dört gün sonra, bir Türk-Sovyet dostluk anlaşması Moskova'da imzalandı.

Birkaç ay sonra yine taraflardan biri Türkiye, diğeri hepsi de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler biçimini almış olan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan olmak üzere imzalanan başka bir dostluk anlaşmasıyla birincisi pekiştirilmiş oldu. Türkiye, Gürcistan sınırları içinde özerk bir cumhuriyet olan Acaristan'ın en büyük kenti haline gelen Batum limanı dışında, 1878 öncesi doğu sınırlarına tekrar ulaştı. Türk devletinin doğu sınırını saptamanın dışında bu anlaşma Sovyetlerin altın ve silah olarak yardımını da sağladı.

Türk milliyetçilerinin askeri kapasitesini sürdürebilmek için malzemeler çok önemliydi. 1.5 milyon altın ruble Aralık 1920'de geldi. Sevkıyatlar düzenli aralıklarla sürdü: 4 milyon altın ruble, 33.000'den fazla tüfek, 50 ağır silah (bazıları İngilizlerden kalma), 300 ağır makineli vs.[9]

Ayrıntılara bakılırsa, sevkıyatlar Türklerin ikinci askeri başarısından sonra yapılmıştı. 23 Mart 1921 tarihinde Yunanlar İnönü yakınlarında bir kez daha geniş çaplı bir saldırı denediler. Ama 31 Mart'taki Türklerin karşı saldırısı onları elde ettikleri noktalardan püskürttü. İsmet Paşa haberi Mustafa Kemal'e ulaştırdı. Metristepe'den aşağıdaki ovada kaçan Yunanları görebildiğini söyledi.

Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'yı kutladığı Churchillvari sözlerini tüm ilkokul çocukları ezbere bilir: "Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makus talihini de yendiniz."[10]

Ne var ki, ülkenin kaderi düşmanları karşısında zafere ulaşmadan önce bir darbe daha yiyecekti.

---

(9) Akyol, *Ama Hangi Atatürk*, s. 289-90. Farklı kaynaklarda rakamlar değişiyor.

(10) Mango *Atatürk*, s. 311 (*Atatürk*, s. 367)

Haşimilerin tekrar ortaya çıkışı: Irak ve Ürdün

Suriye'deki bozgundan sonra dünya bir daha Faysal'ın adını hiç duymasaydı, pek de şaşırtıcı olmayacaktı. Ama bir yıl içinde Britanya hükümeti çatışmalarla uğraşan Irak'ı yönetmek için Faysal'ın en iyi aday olduğuna karar verdi ve Irak kralı olarak seçilmesini ayarladı. Talihinin böylesine şaşırtıcı biçimde dönmesinin nedeni Britanya'nın Irak'ta etkisini daha ucuza sürdürmek için ülkede yönetimi yapılandırmaya gitme kararıydı. Aşağı yukarı aynı tarihte Abdullah'ın da kendini Transürdün Emiri ilan etmesine izin verildi. Bunun nedeni yine Britanya'nın parasal kısıntıları ve Faysal'ın, Ürdün'ün doğu topraklarını Suriye'deki krallığının bir parçası olarak görmüş olmasıydı. 1920'lerin ortasında Faysal ile Abdullah Irak ve Transürdün'deki Britanya mandasının yöneticileri olarak atandılar. Buna karşılık Ortadoğu'da daha geniş bir Arap ülkesinin kralı olma düşünü sürdüren Hüseyin, krallığını tümüyle kaybedecek ve sürgüne gönderildiği Kıbrıs'ta yaşamına son verecekti.

1916 Ekimi'nde Mekke'deki ulema sınıfı, Hüseyin'i, Arap Ulusunun Kralı ve Müslümanlar İslam halifesinin kaderi hakkında fikirliğine varıncaya dek, dinsel başkanı olarak ilan etmişti. Hüseyin'in tüm Arapların lideri olma iddiasını, Arapların çoğu gibi ana sponsoru olan Britanya hükümeti de kabul etmiyordu. İngilizler onun kibirli iddialarından tedirgin olmuş ve yalnızca Hicaz Kralı olarak tanımayı yeğlemişlerdi.

Arap İsyanı sırasında güç merkezi Hüseyin'den Faysal'a kaymış ve oğlunun başarıları Hüseyin'i kıskandırmıştı. 1918 Ağustosu'nda aralarında çıkan şiddetli kavgada Faysal ordu komutanlığından istifa etme tehdidini savurmuş ve ancak Lawrence'ın araya girmesiyle büyük bir krize dönüşmesi önlenmişti. Durumun gerçek yönünü görmez gibi davranan Hüseyin, Faysal'ın Fransızlarla uzlaşma girişimlerini baltalamıştı.

Hicaz'ın içinde de Hüseyin'in konumu pek sağlam değildi. Arabistan Yarımadası'ndaki rakipleri ve özellikle Abdülaziz bin Suud savaşta epey güç kazanmışlardı. 1902 yılında komuta ettiği

birlikler Arabistan'ın orta bölgeşinde Riyad kentini İbni Raşid'den alınca İbni Suud önemli bir isim olmuştu. Bu başarı kendini Necd Emiri ilan etmesini sağlamıştı. Sürekli olarak topraklarını genişletmiş ve 1914 yılına gelindiğinde Osmanlılardan bağımsız olan Arabistan'ın orta bölgesinde en önemli güç olmuştu. İbni Suud, 18. yüzyılda Muhammed bin Addülvahab (1703-92) tarafından kurulmuş olan ve Suudlarla ittifak kurmuş olan Sünni İslamın Vahabi mezhebine mensuptu. 1806 yılında aralarında Mekke ve Medine'nin de bulunduğu Arabistan Yarımadası'nın büyük bir kısmı fethedilmişti. Daha sonra Mısır'dan gelen birlikler Suudları ve Vahabileri çökertmişlerdi. Ailenin talihi ancak 20. yüzyılın başında İbni Suud yeni fetih dalgaları yaratınca iyiye gitti.

Vahabilerin dinsel coşkuları Necd bölgesinde önemli boyutta toplumsal tutarlılık sağladı. Hicaz'da ise Hüseyin'in parasal desteklerini ve rüşvetlerini almak dışında herhangi bir tür tutarlılık yoktu. İbni Suud, ayrıca ülkesini yapılandırmak ve ordusunu güçlendirmek için *ihvan* adı verilen yeni bir sözde askeri kardeşlik unsuru oluşturdu. Genelinde eski göçerler olan *ihvanlar* Necd bölgesine yerleşip medreseler kurdu ve toprağı işlediler. Ne var ki istenilen dakikada İbni Suud'un iç ve dış düşmanlarını korkutmak için bir anda harekete geçirebilirlerdi.[11]

Hüseyin ile Abdullah, Suud'un gitgide artan tehdit unsurunun farkındaydı. İbni Suud Britanya'nın parasal desteğini dikkatle harcarken, Hüseyin kendisine gelen desteği hem Arap İsyanı'na hem de İbni Suud'un yörüngesinden uzakta kalmak için kabilelere rüşvet olarak harcamıştı. Abdullah'ın Arap İsyanı'na katılmamasının bir nedeni, İbni Suud'un, gücünü arttırmak için Hüseyin'in isyana bağlılığından yararlanabileceği korkusu olarak açıklanabilir.[12]

(11) İbni Suud'un geçmişi için bkz. Yapp, *The Making of the Modern Near East*, s. 60.

(12) Teitelbaum, *The Rise and Fall of the Hashemite Kingdom of Arabia*, s. 103.

Hurma çatışması ve Hüseyin'in çöküşü[13]

Cidde'nin doğusundaki Hurma bölgesinde yaşayan Utayba kabilesinin Emiri Halid, 1914'te Vahabi mezhebine geçti. Bu tarihe kadar Hüseyin'in etkisi altında kalmış ve Arap İsyanı'na katılmıştı. Ama 1917'de Abdullah ile arası bozulunca, daha fazla savaşmayacağını ve vergi ödemeyeceğini açıklayıp bağımsızlığını ilan etti. İbni Suud'dan yardım istedi ama Suud destek vermekten kaçındı. Hüseyin ayrıca Osmanlıları destekleyen İbni Raşid'e saldırması için Britanya'nın İbni Suud'a cesaret vermesini Arapların arasındaki kendi üstün konumuna bir tehdit olarak görüp kaygılanıyordu. Sorunun temelinde Hüseyin'in Osmanlılara karşı savaşta İbni Suud'un bulunmasını istememesi yatıyordu. Britanya'nın tümüyle kendisine bağımlı olmasını istiyordu ama İngilizler bir yandan Hüseyin'e yanaşırken öte yandan İbni Suud'u bir müttefik olarak görüp geliştirmeyi sürdürüyorlardı.

Hüseyin Hurma'da kendi iradesini askeri güçle dayatmaya kararlıydı. İlk girişimi 1918 Temmuzu'nda Halid ve yerel güçler tarafından durduruldu. *Ihvan* savaşçıları Hurma'ya doğru ilerleyerek, aynı mezhebi paylaştıkları kişilere yardım etmeyi ve İbni Suud bölgenin Hüseyin'den bağımsızlığını desteklemeyi sürdürdü. 20.yüzyılın başlarmda Arabistan Yarımadası'nda liderlik silahla elde ediliyordu. Eğer Hurma'daki Utaybalar gibi inatçı kabileleri baskı altma alamazsa Hüseyin'in üstünlük iddiaları kaçınılmaz biçimde başarısız olacaktı.

1919 Mayısı'nda Medine'deki Osmanlı garnizonu sonunda teslim olunca, Abdullah bir Hicaz ordusunun başında Hurma'ya bir kez daha gönderildi. Faysal ile birlikte kuzeye, Suriye'ye gitmeyen Abdullah, Haşimilerin Arabistan Yarımadası'ndaki iddialarını Suriye ve Mezopotamya'dan daha önemli olarak gö-

(13) Bu bölüm J Kostiner'in 'Prologue of Hashemite Downfall and Saudi Ascendancy: A New Look at Khurma dispute' makalesi, Susser ve Shmuelevitz, *The Hasehemites in the Modern Arab World*, s. 47-65 adlı yapıta dayanmaktadır.

rüyordu. Osmanlılarla çatışmaların sona ermesini, Arabistan Yarımadası'nda İbni Suud ile yapılan üstünlük çekişmesinde yalnızca bir mola olarak algılıyordu. Ne var ki 25 Mayıs 1919'da Abdullah'ın güçlü silahlarla donatılmış 3000 kişilik ordusunu Turaba'da kamp kurdukları gece öncü *ihvan* savaşçıları pusuya düşürdü. Ordu ağır silahları dahil olmak üzere tümüyle yok edildi; Abdullah canını zor kurtardı.(14)

Hüseyin'in Arabistan Yarımadası'ndaki gücü artık hızla azalıyordu. Yalnızca Britanya'nın İbni Suud'a yaptığı baskı daha fazla avantaj kazanmasını önlüyordu. Hatta İngilizler beklenmedik durumlara müdahale etmek için plan bile yapıyorlardı. İbni Suud, her zamanki gibi övülecek biçimde kendini sınırladı ve askeri avantajını sonuna kadar kullanmadı. Britanya ile iyi ilişkilerini sürdürmeye istekliydi. Birkaç yıl sonra yazılan bir Britanya bildirgesi 'eğer isteseydi İbni Suud hiç kuşkusuz Mekke'yi ele geçirebilir ve Hicaz'ı işgal edebilirdi' kaydını düşecekti.(15) Bu tarihte Suriye'nin denetimini elinde tutan Faysal, babasının yardımına koştuğu takdirde Fransızların bu fırsattan yararlanıp saldıracağından korktuğundan yardım edememişti. Hicaz'ın bağımsız bir krallık olarak geçerliliği her zaman kuşkulu olduğundan Turaba baskınından sonra Hüseyin, Suriye'nin Hicaz'a bağlanacağı kaygısına kapıldı. Hurma olayında Haşimilerin gücünün ve Hüseyin'in liderlik niteliklerinin ne kadar kısıtlı olduğu açıkça ortaya çıkmıştı.

Britanya hükümeti, İbni Suud ile resmi görüşmeler yapmayan Hüseyin'in, sorunların nedeni olduğunu düşünüyordu. Lord Curzon, Britanya'nın eski müttefikini artık 'şımarık ve kavgacı bir dert' olarak görüyordu.(16)

---

(14) Mary C Wilson, *King Abdullah, Britain, and the Making of Jordan*, Cambridge Middle East Library, (Cambridge University Press, Cambridge: 1987) s. 37.

(15) Mezopotamya krallığı önerisi ve Emir Faysal'ın ilk kral olmasının avantajları ve dezavantajları üzerine yazılan belge, Savunma Bakanlığı 32/5619.

(16) Busch, *Britain, India, and the Arabs, 1914-1921*, s. 333.

Hüseyin'in oğullarından Faysal kazandığı başarılardan, Abdullah ise Turaba felaketinin sonucundan dolayı ondan uzaklaşmışlardı. Mekke'de babasının yanında kalan en büyük oğlu Ali ise, sinirli davranışlarının babasını yalnızlaştırdığını ve Arap davası için gitgide daha tehlikeli olmaya başladığını düşünüyordu.(17)

Turaba'daki yenilginin kötü sonuçları Hüseyin için gittikçe artan bir parasal krizle şiddetlendi. 1916'dan bu yana Hüseyin Britanya'nın parasal desteğine tümüyle bağımlı olmuştu. Kabilelere dağıttığı rüşvetler öylesine abartılı bir hal almış ve sonsuza dek süreceği beklentisi öylesine yükselmişti ki, bu parasal destek Hüseyin'in yumuşak karnı olmuştu. Verdiği rüşvetler ancak geçici olarak sadakat sağlıyordu. Britanya hükümeti sübvansiyon miktarını azaltınca Hüseyin, Hicaz ve Arabistan'ın komşu bölgelerindeki kabileler üzerindeki etkisini sürdürmenin zorlaştığını fark etti.(18) Yaşadığı kriz nedeniyle Hicaz'a destek olacak geliri elde edebilmek için Cidde ve Mekke'deki tüccarları vergiye bağlamak zorunda kaldı. Hicaz halkı Osmanlılardan para almaya alışıktı ama bedelini ödemeye alışık değildi. Savaşın en hızlı döneminde Britanya'dan ayda 200.000 altın sterlinden fazla alırken, 1920'lerin ortasında bu rakam 30.000 altın sterline düşmüştü.

1920 Ağustosu'nda Britanya, parasal desteğin sürmesi için Hüseyin'den Versay Antlaşması'nı ve geçen nisan ayında karar verilen San Remo Anlaşması'nı imzalamasını istedi. Hüseyin ısrarla reddetti. Bundan sonraki dört yıl boyunca Britanya iki taraflı bir anlaşmayla Hüseyin'le olan ilişkisini resmileştirmek için çabaladı. 1912 Temmuz ve Ağustosu'nda onunla görüşen Lawrence'in görevi Britanya'nın koşullarını kabul ettirmekti. Hüseyin her zamanki çelişkili kişiliğine bürünmüştü. Lawrence, "Yaşlı adam bir dereceye kadar küstah, aç gözlü ve aptal ama

(17) Teitelbaum, *The Rise and Fall of the Hashemite Kingdom of Arabia*, s. 198.

(18) Teitelbaum, *The Rise and Fall of the Hashemite Kingdom of Arabia*, s.166.

son derece dost canlısı ve bizim çıkarlarımıza sadakat gösteriyor," diye yorumladı.[19] Hüseyin, savaş sonrası anlaşmalarda ve İbni Suud ile çatışmasında Britanya'nın kendisini yüzüstü bıraktığına gitgide daha fazla inanır olmuştu. Lawrence'in yakarılarına karşın, Britanya kendisini Filistin ve Irak kralı olarak tanıyıp Arabistan'daki diğer yöneticiler arasında ayrıcalık vermediği takdirde hiçbir anlaşmayı imzalamayacağını bildirdi. Sonunda Lawrence oradan ayrıldı.

Anlaşmaya razı olmaması Hüseyin'in Britanya'dan daha fazla parasal destek almasına engel oldu. Aptalca bir karar ve ölümcül bir hataydı.[20] İbni Suud Arabistan'ın orta kesiminde toplumsal ve askeri açıdan bütüncül bir devlet yaratırken, Hüseyin kendi diplomatik yeteneklerinin haklılığına ve uluslararası destek kazanma becerisine dayanmıştı. Askeri başarısızlıklar, yönetim beceriksizliği ve Britanya'nın önerilerini reddetme olgusu bir araya gelince ana sponsoru onun krallığının en büyük düşmanı İbni Suud'm saldırılarına açık bir durumda bırakmıştı.

Mısır ve Irak'ta isyanlar

İmparatorluğun iletişimi açısından stratejik önem taşıyan Mısır, Britanya için büyük kaygı nedeniydi ve Allenby'nin 1919 Martı'nda karşılaştığı huzursuzluklar, Britanya yönetimine karşı muhalefetin ne kadar yaygın ve derin olduğuna işaret ediyordu. Britanya'nın stratejik çıkarlarım güvence altına alırken, Mısır'ın milliyetçilik amaçları gerçeğini kabullenmek işin anahtarıydı ve Lord Milner'in 1920 yazında milliyetçi liderlerle yaptığı pazarlığın altında bu konu yatıyordu. Ne var ki, ilerleme kaydetmek çok zordu ve 1922 Şubatı'nda Britanya, Mısır'ın savuma ve dışişleri üzerindeki denetimini sürdürürken, bağımsızlığını tektaraflı olarak ilan etti. Sudan Genel Valisi Sir Lee Stack'ın 1924'te

(19) Wilson, *Lawrence of Arabia*, s. 656.
(20) Wilson, *Lawrence of Arabia*, s. 656, 657-61.

Kahire'de suikaste kurban gitmesi Mısırlıların öfkesinin sürdüğünü kanıtlıyordu.[21] İki ülke arasında 1928 ve 1930'da yapılan anlaşma pazarlıkları başarısız oldu ve İngiliz-Mısır ilişkileri tatmin etmeyecek biçimde devam etti.

Mezopotamya ise daha kolay alevlenecek gibiydi. San Remo Konferansı'nda Britanya mandasının kabul edilmesinin ardından 1920 Temmuzu'nda geniş çaplı bir isyan patlak verdi. Bu isyanın nedenleri o dönemde biraz tartışmalıydı. Yetenekli ama zorba Sivil Komiser Vekili Arnold T. Wilson, olayları Şam'daki Faysal hükümetinin kışkırtması olarak yorumluyordu ama manda karşıtlığı gerçeğini de gizleyemiyordu. Wilson'a haksızlık etmemek için, Şii Arapların ya da Kürtlerin, Sünni Arapların etkin olduğu bir hükümetle anlaşabileceğinden kuşku duyduğunu söylemek gerekir ve bu konu hâlâ ülkedeki sorunların kaynağıdır.[22] Öte yandan Lawrence 23 Temmuz'da *The Times* gazetesinde yayınlanan bir mektubunda konuyu en açık biçimiyle ortaya koymuştu. Arapların, Türklerle savaşmasının nedeni efendilerini değiştirmek değil bağımsızlıklarını kazanmaktı diye belirtmişti. 1921 yılına kadar süren ayaklanmada 8450 Iraklının yaşamını yitirdiği tahmin ediliyor. Fazla yayılmış Britanya ve Hindistan ordularının da durumu zordu. İsyanın başlangıcında 9800 Britanyalı ve 25.000 Hintli asker vardı ve 1920 yazı boyunca Hindistan'dan 20 tabur daha gönderildi. Britanya ve Hindistan ordularında 426 ölü, 1228 yaralı ve 615 kayıp ya da savaş esiri vardı. Irak mandasının zehirli bir kadeh olduğu kanıtlanıyordu.[23]

(21) Yapp, *The Making of the Modern Near East*, s. 340-345; Hughes, *Allenby in Palestine*, s. 13-15.

(22) Sir Arnold T Wilson, MP, *A Clash of Loyalties: Mesopotamia 1917-1920. A Personal and Historical Record*, (Oxford University Press, Londra: 1931) s.310-14.

(23) Keith Jeffrey, *The British Army and the Crises of Empire 1918-22* (Manchester University Press, Manchester: 1984) s. 150-1; John Marlowe, *Late Victorian: The Life of Sir Arnold Wilson* (The Cresset Press, Londra: 1967) s. 212-31.

Mezopotamya'da askeri giderleri kısma baskısı artık politika değişikliği gerektiriyordu. Londra ya da Delhi'den doğrudan yönetim artık uygun bir strateji değildi ve ülkede Britanya'nın giderlerini kısmasını sağlayacak güvenilir bir Arap iktidarına gereksinim vardı.[24] Aralık 1920'de kabine toplantısında tekrar Mezopotamya Yüksek Komiserliği'ne getirilmiş olan Percy Cox, milliyetçi duyguları tatmin etmek ve Britanya askerlerinin sayısında önemli bir indirime gitmek için Faysal'ın Mezopotamya Kralı ilan edilmesini önerdi.[25] Suriye'deki felakete karşın Faysal, Britanya hükümetinin aralarında Başbakan Curzon ile Dışişleri Bakanı Daimi Yardımcısı Hardinge'in de bulunduğu üst kademelerinde epey saygı görüyordu ve oldukça fazla sayıda destekçisi vardı. Eğer Fransızlar itiraz etmemiş olsaydı gerçekten de Curzon, 'Mezopotamya Kralı Faysal' seçeneğini çok daha önce harekete geçirecekti.[26]

Bu stratejinin alternatifi ise daha tatsızdı. Bu seçenek Britanya askerlerini Basra'ya çekmek ve Mezopotamya'nın geri kalanını Mustafa Kemal'in Türk milliyetçilerine ya da anarşiye terk etmekti.[27] Churchill ise giderleri kısmak için hava gücünden yararlanmayı önerdi. Uyarmak (daha doğrusu terörize etmek için) amacıyla baş kaldıran köyleri bombalamanın bölgeyi tutmak için bulundurulması gereken asker sayısında önemli ölçüde azaltma sağlayacağına Lloyd George'u ikna etti. Cox'un halkın sadakatini kazanmak ve asker sayısını azaltmak için bir Arap hükümeti kurma önerisiyle birleştirilince, büyük miktarda gider kaybı önlenebilirdi.

Churchill'in Mezopotamya için öne sürdüğü tutarlı, maliyeti düşüren stratejisi Ortadoğu'daki Britanya mandalarının sorunla-

(24) Darwin, *Britain, Egypt and the Middle East*, s. 39-40.
(25) Gilbert, *Churchill Companion, IV*, Kısım 2, s. 1279.
(26) Paris, 'British Middle East Policy-Making after the First World War', s. 773-93.
(27) Darwin, *Britain, Egypt and the Middle East*, s. 35-6

rıyla uğraşmak için en iyi aday olarak görülmesine yol açtı. Bu nedenle Milner, Sömürgeler Bakanlığından alınmak istediğini belirtince, Lloyd George Ocak 1921'de onun yerine Churchill'i getirdi. Ve Churchill derhal harekete geçti. Irak'ı yönetecek en iyi kişinin Faysal olduğu kararına vardı. Ortadoğu için karar verme olgusunu güncelleştirmek için hızlı adımlar attı. Sömürge Bakanlığında tek bir alt bölüm olması yeterliydi aksi takdirde Churchill'e göre 'beceriksizlik, başarısızlık ve itibar kaybı kesindi'.[28] 1917'den bu yana Britanya Ortadoğu politikasını nasıl sürdürmesi gerektiği konusuyla boğuşuyordu ve Mark Sykes'a göre 18 farklı organizasyon ve gruptan veri topluyordu.[29] Şimdi ise Churchill'in denetimi altında tek bir ses olacaktı. Curzon bir yandan sinirlenmişti, Churchill'in Ortadoğu'da güç avcısı olduğundan kuşkulanıyordu ve öte yandan sorunlu bölgenin sorumluluğunun başka birinde olmasından dolayı rahatlamıştı.

Sömürge Bakanlığının Ortadoğu Bölümü 1 Mart 1922'de kuruldu. Britanya mandalarından, Arabistan Yarımadasından ve İran'dan sorumluydu. Hindistan Bürosundan gelen ilk Müsteşar John Shuckburgh, Ortadoğu'da deneyim kazanmıştı. T. E. Lawrence, Churchill'in Ortadoğu danışmanı olmayı kabul etti.[30] Lawrence ile yeni bölümün siyasi ve idari kolunun başkanı olan Hubert Young Haşimi yanlısı 'partizanlardı'.[31] Onların bu kuruluşa atanması, Haşimilere kur yapacak ve Britanya'nın yeni stratejisini uygulamaya koyacak görevlilerin bulunması gerektiğini gösteriyordu.

Britanya'nın Faysal ile en önemli bağlantısı olan Lawrence'ın bu durumu değişmedi. Başlangıçta Barış Konferansı'nda Araplara ihanet edildiği duygusuna kapılınca Britanya hükümetine yardımcı olmak konusunda bazı çekinceleri vardı. Görüşlerini sap-

(28) Gilbert, *Churchill Companion, IV*, Kısım 2, s .1300, 1303-6.
(29) Monroe, *Britain's Moment in the Middle East*, s. 35-6.
(30) Wilson, *Lawrence of Arabia*, s. 641-2.
(31) Karsh ve Karsh, *Empires of the Sand*, s. 308.

tamak için Faysal ile özel bir konuşma yaptı. Faysal babası ile Abdullah'ın itiraz edeceğini düşünerek kaygılansa da, Britanya ile çalışmaya hevesliydi.[32] Stratejisinin başarılı olacağını düşünen Churchill, 1921 Martı'nda Kahire'de Mezopotamya mandası konusunda neler yapılması gerektiğinin görüşüleceği, tüm Britanyalı Ortadoğu uzmanlarının katıldığı bir toplantı düzenledi. Toplantının amaçları resmen yeni bir Arap yönetici belirlemek; Britanya askerlerinin sayısını barış zamanındaki daha ekonomik boyuta indirgemek için bir takvim hazırlamak; manda yönetimi için gelecekteki parasal yardım miktarını hesaplamak; Mezopotamya'nın hangi bölgelerinin elde tutmaya değer olduğuna karar vermekti.[33] Kahire'ye giderken karşılaştığı Fransızlar, Faysal'ın Mezopotamya Kralı ilan edilmesine karşı itirazlarını yinelediler. Ne var ki, Britanya artık bu konuda kendini Fransa'ya fazla borçlu hissetmiyordu.

Kahire Konferansı[34]

Konferans, 12 Mart 1921 günü Semiramis Otel'de toplandı. 12 gün boyunca 40'tan fazla gizli oturumda aralarında yüksek komiserlerin, üst rütbeli bölge komutanlarının, yerleşik siyasetçilerin ve Somali gibi bölgelerin valilerinin de bulunduğu yaklaşık 40 Britanyalı Ortadoğu uzmanı ve karar makamı, Ortadoğu'yu bugüne kadar şekillendirecek bir gündem üzerinde çalıştı. Irak ismini almasına karar verilen Mezopotamya için en iyi ve en ekonomik başarı şansının Faysal olduğuna karar verildi. Percy Cox ile Gertrude Bell de bu öneriyi desteklediler ama Faysal'ın Irak halkına dayatılması yerine kendi seçimi gibi gösterilmesinin daha iyi

(32) Wilson, *Lawrence of Arabia*, s. 643.

(33) Gilbert, *Churchill Companion, IV*, Kısım 2, s. 1334.

(34) En iyi değerlendirme,. Aaron S Klieman, *Foundations of British Policy in the Arab World: The Cairo Conference of 1921* (Johns Hopkins Press, Baltimore: 1970)

olacağını bildirdiler. Fikir birliğine varılan denkleme göre Faysal, Irak kralı olabileceğini ilan edecek ve Britanya hükümeti bunu isteğin önünde durmayacağını açıklayacaktı.[35]

Konferans Filistin sorununu da ele aldı. Hâlâ Filistin ve Transürdün'ü kapsayan bir manda yanlısı olan Yüksek Komiser Herbert Samuel, Balfour Deklarasyonu'nun bunu belirttiğini ve ayrı mandalar oluşturulması halinde Milletler Cemiyeti'yle sorunlar çıkabileceğini öne sürdü. Abdullah'ın Amman'a doğru yürüdüğü haberi konferansa ulaşınca durum biraz daha ivedilik kazandı. Kararın artık kendisine kaldığını Churchill açıkça anlamıştı.

Konferans sona erince Churchill ile Lawrence kuzeye, Kudüs'e gittiler ve Emir ile bir toplantı yaptılar. Churchill Abdullah'a, Transürdün'ün Filistin'in bir parçası olmayacağını söyledi ve ona Transürdün'de bir liderlik konumu ve parasal destek önerdi. Buna karşılık o da Fransızlara saldırılara son verecekti. Ayrıca kendisine İngiliz danışmanlar verilecek ve bağımsızlığa doğru ilerlemesi sağlanacaktı.[36] Ayrıca Irak üzerindeki iddialarından vazgeçmeye de ikna edildi. Eğer iyi davranırsa, Fransızların ona Şam'da bir görev verebileceği de ima edildi ama Antonius bu önerinin onu susturmak için bir hile olduğunu öne sürüyor.[37]

Churchill, Kudüs'te 30 Mart 1921 tarihinde Arap ve Siyonist heyetleriyle görüştü. Filistinliler daha önceden Balfour Deklarasyonu'nu reddetmesini ve göçleri durdurmasını isteyen bir bildiri sunmuştu. Churchill iki istemi de yerine getiremeyeceğini açıkça söyledi. Ama gelecek için daha önemli olan nokta, Balfour Deklarasyonu hakkında söylediklerdiydi. Balfour'un *herhangi bir* Ulusal Vatan'dan söz etmiş olduğunu anımsatıp, bunun bir Yahudi hükümetinin Araplara dayatılması anlamına gelme-

(35) Sachar, *The Emergence of the Middle East*, s. 378.

(36) Sachar, *The Emergence of the Middle East*, s. 402-3; Wilson, *Lawrence of Arabia*, s. 649; Fromkin, *A Peace to End All Peace*, s. 504.

(37) Wilson, *King Abdullah, Britain, and the Making of Jordan*, s. 52-3.

diğini açıkladı. Ulusal Vatandan söz ederken Siyonistlerin açısından kötüye yorulacak biçimde 'ulusal merkez' tanımını kullanması kısa süre sonra önem kazanacaktı. Bu nitelemenin Siyonist heyete verdiği yanıtta yer almaması ilginçtir. Britanya hükümetinin Balfour Deklarasyonu'na bağlılığından söz ederken, ülkenin mevcut nüfusuna haksızlık yapılmayacağını vurguladı. Arapların gelecek korkusu taşıdıkları konusunda heyeti uyardı. Arapların gerçek duyguları kısa sürede ortaya çıkacaktı.[38]

Konferansın en önemli vurgusu Britanya'nın Ortadoğu'nun yeni düzenini kurarken, stratejisinin 'Şerif yönetimi' olmasıydı. Aaron Klieman'ın belirttiği gibi, "Bir pragmatizm denemesi olarak başlayan şey Kahire'de genişledi ve Mezopotamya'dan başlayıp Arabistan ve Transürdün'e yayılacak, mümkün olan her yerde uygulanacak bir ilke uygulaması biçimini aldı,"[39]

İngilizler planı uygulamaya koyarken olaylar hızla ilerlemeye başladı. Lawrence, Faysal'a, Ortadoğu'ya gitmesini söyledi. 15 Nisan'da yaptıkları uzun görüşmede Faysal bundan sonra Fransızlara saldırmayacağını ve Hicaz'da babasına saldırmaması için İbni Suud ile uzlaşma yapacağını bildirdi. Irak halkı henüz kendini yönetmeye hazır olmadığından İngilizlerin öneri ve desteğine gereksinimi olacağını da kabul etti.[40] İngilizler de onunla aynı fikirdeydi. Churchill, Irak'ın bir 'Hindistan eyaleti' gibi yönetileceğini hayal etti.[41] Percy Cox ile Gertrude Bell, Faysal'ın gelişi için hazırlıklara başladı. Gertrude Bell, Faysal'ın yolculuğu için gerekli düzenlemelerden yeni devlet için geçici bir bayrağa kadar her şeyi organize etti. Faysal'ın ülke içindeki en önemli potansiyel muhalifi Basra'nın önde gelen ailelerinden birine mensup, Türk parlamentosunun eski bir üyesi olan Sayid Talib idi; savaş dönemini sürgünde geçirmişti ve belki de ülkedeki en ta-

(38) Gilbert, *Churchill Companion, IV,* Kısım 2, s. 1419-22.
(39) Klieman, *Foundations of British Policy in the Arab World,* s. 124.
(40) Wilson, *Lawrence of Arabia,* s. 650.
(41) Gilbert *Churchill Companion, IV,* Kısım 3, s. 1553-4.

nınmış milliyetçiydi.[42] Olayların gidişinden memnun olmadığını açıkladığı duyulunca, tutuklandı ve dönmemek üzere Seylan'a sürgüne gönderildi.

Faysal 23 Haziran 1921'de Bağdat'a ulaştı. Cox'un talimatıyla Irak Bakanlar Konseyi Faysal'ı aday olarak onayladı ve ağustos ayında bir halk oylaması yapılması kararı aldı. Yüzde doksan altısı Faysal'ın yanında olduğunu belirtti ama Faysal'ın gerçekten bu kadar desteği sağlamış olduğunu söylemek olanaksızdı. Mustafa Kemal ile yakın ilişkiler sürdürmek isteyen Türk yanlısı kalabalık gruplar, teokrasi isteyen Şiiler ve bağımsızlık arzulayan Kürtler vardı. Ama herhalde Faysal kötünün iyisi bir seçenekti. Phoebe Marr'ın bildirdiği gibi, 'onun görünümüne sahip ya da onun kazandığı kadar oy alabilecek başka bir adayın bulunması kuşkuluydu.'[43] 23 Ağustos 1921 tarihinde Faysal, Irak'ın ilk kralı olarak taç giydi.

Siyonist harekette gerginlikler: Weizmann ve Brandeis

Ortadoğu'da bu olaylar gelişirken, Weizmann, 1921 Nisanı'nda Amerika'ya ilk ziyaretini yapmadan önce kısa süreliğine tekrar Filistin'e gitti. Amerika yolculuğunun görünürdeki nedeni halen Scopus Dağı'nda bomboş bir yer olan İbrani Üniversitesi'ne ilgi çekmek ve Keren Hayesod olarak bilinen Filistin Kuruluşları için Amerikan Fonu'nu kurmaktı. Arka planda ise Brandeis ve Amerikan Siyonist Hareketinin destekçileriyle yaptığı ve 1920 Kasımı'ndaki Amerikan Siyonist Organizasyonu'nun (ZOA) yıllık kongresinde daha belirginleşen ateşli tartışma yatıyordu. Bu toplantıda Brandeis'in destekçileri Keren Hayesod'u etkili bir biçimde küçümsemişlerdi. Bir bakıma aslanın inine girmek üzerey-

(42) Bkz. Wilson, *A Clash of Loyalties*, s. 265-6.

(43) Phoebe Marr, *The Modern History of Iraq* (Westview Press, Boulder, CO: 2004) s. 25.

di ama Weizmann aralarında Ussishkin'in de bulunduğu güçlü bir heyetle gelmişti, Albert Einstein'in aktif desteğini almıştı ve kente gelişi New Yorklu Yahudiler tarafından sevinçle karşılanmıştı.

ZOA lider kadrosuyla takışması uzun sürmedi. ZOA Başkanı Yargıç Julian Mack, onu karşılamak için gemiye kadar gelmiş ve Brandeis ile destekçilerinin görüşlerini sunan bir bildiri vermişti. Weizmann'a göre öneriler Siyonist hareketi oluşturan parçalarına ayırmaktan başka bir şey değildi. Weizmann birleşik Siyonizm'in işin özü olduğuna inandığından bildiri koşullarını kabul edemezdi. Böyle davranarak Brandeis, Mack, Felix Frankfurter, Robert Szold, Jacob de Haas ve Stephen Wise gibi aklınıza gelebilecek en güçlü Amerikalı Siyonistlerden oluşan ZOA lider kadrosuna açıkça karşı geliyordu. Bu kişilerle kıyaslayınca Weizmann'ın, Louis Lipsky gibi Amerikalı destekçileri önemsiz kalıyordu. Ama Weizmann'ın içgüdüleri Amerikan Yahudilerinin duygularının kendi tarafında olduğunu söylüyordu ve Ussishkin de Amerikan liderliğine teslim olmamaları yönündeki görüşünü paylaşıyordu.

Yine de uzlaşmaya varmak için girişimler yapıldı ama sonuçsuz kaldı. Nisan ayının sonunda Brandeis karısına ve Frankfurter'e yazdığı mektuplarda nefret etmeye başladığı Weizmann'dan acı sözlerle bahsediyordu. Bu arada Weizmann, Dünya Siyonist Organizasyonu Başkanı olarak Amerika'da Keren Hayesod'un kurulacağını açıkladı. Bu davranış iki grubun zorlu ilişkilerini doruğa çıkardı ve yüzleşme 5-8 Haziran 1921 tarihleri arasında Cleveland kentinde yapılan 24üncü yıllık ZOA kongresinde ortaya çıktı. Kongre öncesinde konumları hakkında görüşen ve kararlar aleyhlerine çıktığı takdirde ne yapacaklarını belirleyen Brandeis ile Mack derhal istifalarını sundular ve destekçileriyle birlikte ayrıldılar. 19 Haziran'da Brandeis, Dünya Siyonist Organizasyonu Onursal Başkanlığından istifasını resmen sundu. Weizmann ve Amerikalı destekçileri, organizasyona sahip çıkmışlardı ama dünyanın en canlı Yahudi toplamlarının birinin li-

der kadrosunda yaşanan sürtüşmenin yankıları yıllar sonra duyulmaya devam edecekti.[44]

Samuel, Arap direnişi ve Filistin'de Britanya politikası

Churchill'in uyardığı gibi Arapların korkusunun yapısı öyle bir boyuta ulaştı ki, 1920'lerdeki şiddet patlaması gölgede kaldı. Samuel, göreve başlamasının daha ilk haftasında ilkbahardaki huzur bozucu olaylara katılanlara af ilan ederken, serbest bırakılması için Weizmann'ın ısrarla kampanya yaptığı Jabotinsky de serbest kalanlar arasındaydı. 1920 Ağustosu'nda affın kapsamı genişletildi ve Arif el-Arif ile Emin el-Hüseyni adlı iki Arap kaçak da bundan yararlandı ve böylece Emin el-Hüseyni aktif olarak Filistin'in siyaset yaşamına girdi. Mart 1921'de üvey kardeşi Kudüs Büyük Müftüsü Kamil el-Hüseyni'nin ölümüyle aradığı fırsat karşısına çıktı. İngilizlere dostluğunu sürdüreceği güvencesini verip üvey kardeşinin görevine aday olmak için kampanya başlattı. Daha bu iş sonuçlanmadan hiç beklenmedik bir biçimde sorunlar ortaya çıktı. 1 Mayıs Bayramı'nda Yafa'da komünist ve komünist olmayan Yahudiler arasında bir tartışma çıktı ve Arapların nedenleri açıkça bilinmeyen bir şekilde önce Yafa'nın Yahudilerine ardından beş Yahudi yerleşim yerine saldırmalarına yol açtı. Şiddet olaylarının sonunda 47 Yahudi öldü, 146'sı yaralandı ve polisler ile askerler 48 Arabı öldürüp 73'ünü yaraladılar. Olayların ardından Emin el-Hüseyni, Müftü olarak atandı ve böylece Siyonizm'in en ölümcül düşmanlarından biri olma yoluna girdi.[45]

(44) Weizmann, *Trial and Error*, s. 326-36; Brandeis'den Felix Frankfurter'a, 26 Nisan 1921; Brandeis'den Julian William Mack'e, 3 Haziran 1921; Brendeis'den Dünya Siyonist Organizasyonu İcra Kurulu'na, 19 Haziran 1921, Urofsky ve Levy (ed.) *Letters of Louis D Brandeis*, Cilt IV, s. 553-4, 562-3, 567-8; Reinharz, *Chaim Weizmann: The Making of a Statesman*, s. 344-50.

(45) Mattar, *The Mufti of Jerusalem*, s. 21-7.

Müftünün aktivizmi gelecekte ortaya çıkacaktı ama Weizmann ve Siyonistler için, şiddetin boyutları ve Arap kamuoyunun fikri hakkında açıkladıkları daha önemliydi. Filistin Başsavcısı Sir Thomas Haycraft başkanlığındaki resmi soruşturma, bu konuda hiçbir kuşkuya yer bırakmadı. Ana neden göçlerle bağlantılı olarak Yahudilere karşı düşmanlık ve Siyonist politikası hakkında Arapların algısıydı. Şiddetin aslında Britanya yönetimine karşı olduğunu ileri süren yüzeysel Siyonist iddialarını bir yana bırakan Haycraft, temel nedeni Yahudi göçmen sayısı artınca, Arapların kendi ekonomik ve siyasi konumunu yitirme korkusu olarak saptadı. Ayrıca genç Yahudilerin yaşam biçiminin Arap yaşam biçimiyle çeliştiğine de işaret etti. Yahudi düşmanlığı, sınıf bariyerlerini ve Müslüman-Hıristiyan bölünmesini de aşmıştı. Her şart altında Britanya için ciddi, Siyonistler için tedirgin edici bir analizdi.[46]

Şimdi Samuel Arapları yatıştırmaya çabalıyordu. Şiddet olaylarının ardından verdiği ilk karar göçleri askıya almak oldu ve bu davranışı Yahudiler arasında anlaşılır bir şaşkınlığa yola açtı. Bu kararın geçici olduğunu açıklarken, Churchill'e ancak yeni göçmenler içi bazı projeler hazırlandığında, göçlerin tekrar başlatılmasının iyi olacağını bildirdi. Önerdiği çözümlerden biri Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan üyeler seçerek Danışma Konseyi'ni genişletip temsil edilen kuruluşlar oluşturmaktı. Ayrıca Filistin halkının çoğunluğunun gösterdiği tepki karşısında Siyonist liderlere politikalarının olanaksız olduğunun anlatılması gerektiğini de Churchill'e açıkladı.[47]

San Remo Konferansı sırasında Weizmann ile Siyonistlerin Samuel'e bağladıkları umutlar artık azalıyordu. Bir yıl önceki Kudüs isyanlarıyla bağlantısı olan Hacı Emin'in Müftü olarak atanması kesinlikle hoşgörülemezdi.[48] Britanya politikasındaki

(46) *Palestine Royal Commission Report*, s. 51-2.
(47) Gilbert, *Churchill Companion, IV*, Kısım 3, s. 1459-93.
(48) Weizmann, *Trial and Error*, s. 342-3.

değişiklik zaten Samuel'in Churchill'e yazdığı mektupta belliydi ve 3 Haziran 1921 tarihinde Kudüs'te yaptığı kraliyet doğum günü konuşmasında Britanya'nın Yahudi olmayan çoğunluk üzerine bir Yahudi hükümetini uygun gördüğünü yadsıyınca iyice belirginleşti. Ayrıca tanıttığı ekonomik açıdan özümseme konseptinin göçmen politikasını yöneteceğini iddia etti ve hükümetin kısmen seçime dayalı bir yasama meclisi oluşturmayı düşündüğü ilan etti.

Britanya'nın manda yetkisi daha Milletler Cemiyeti tarafından resmen onaylanmadan, Balfour Deklarasyonu'nun nitelikleri böylelikle ortaya çıkmaya başladı. Samuel'in konuşmasında Churchill'e danışıldığı belli olduğundan Weizmann derhal harekete geçti.[49] Konuşmanın içeriği ve tonuyla paniğe kapılan Weizmann, Balfour'un evindeki toplantıya katıldı ve Lloyd George, Churchill ve Maurice Hankey'ye korkularını açıkladı. Başbakan ve Sömürgeler Bakam'na bu kadar kolayca ulaşabilmesi, Siyonist hareket içinde kendisini eleştirenlere karşı açık bir yanıttı; Brandeis ya da Ben-Gurion o dönemde böylesine önemli kişileri bir araya getiremezdi. Amerika'ya yaptığı ziyaretten söz edip, derhal sadede geldi, Samuel'in konuşmasını Balfour Deklarasyonu'nun bir yadsıması olarak kınadı. Churchill bu iddiasını açıklamasını isteyince, iki belgeyi kıyaslayıp konuşmanın bir Yahudi çoğunluğu oluşturmayı önlediğini ama Balfour Deklarasyonu'nun bunu onayladığını öne sürdü. Churchill ile Balfour söze karışıp deklarasyonun eninde sonunda bir Yahudi devleti kurulmasını beklediği konusunda güvence verdiler. Yahudileri savunmaya geçen Weizmann, anlaşılan Filistin'e silah getirmek için gizli bir onayı güvence altına almıştı. Ardından yasama meclisi önerisini ele aldı. Churchill bu uygulamanın Irak ve Transürdün'de gerçekleştiğini belirtince, Weizmann Britanya'nın bunu zorlandığından, Filistin için de önerildiğini biraz da haklı olarak öne sürdü. Lloyd George, Churchill ve Balfour kabul et-

(49) Esco, *Palestine*, Cilt I, s. 274-5.

mek zorunda kaldı. Weizmann, esas kaygısına geldi ve bir temsili hükümet kurulmasının Filistin'i terk etmek anlamına geldiğini söyleyince, Lloyd George, Churchill'e, ülkede böyle bir hükümet kurulmaması gerektiğini bildirdi. Sömürgeler Bakanı bu fikri kabineye götüreceğini ama Yahudi Ulusal Vatanının kurulmasının görüşmelere alınmayacağını açıkladı. Weizmann de böyle bir şeyin olabileceğini kabul etmedi.(50)

Filistin heyeti Londra'ya gidiyor

Weizmann'ın Londra'daki müdahalesi etkileyiciydi ama Arapların Siyonist hedeflerine saldırılarını durdurmadı. 1921 Mayısı'nda bir Filistin-Arap kongresi, başlarında Kudüs'ün güçlü ailelerinden birine mensup olan Müslüman Musa Kasım el-Hüseyni ile Hıristiyan Shibly el-Cemal'in bulunduğu ortak bir heyeti Papa ile görüşmek üzere Roma'ya gönderme kararı aldı.

Heyet Roma'dan sonra Paris, Cenevre ve Londra'da Balfour Deklarasyonu'nun önerilen mandaya katılmasını önlemek için lobi faaliyetlerinde bulundu. Ziyareti bekleyen Churchill, Filistin'deki durum hakkında kendi değerlendirmesini kabineye sunmak gereksinimi duydu. Yaptığı incelemeye göre ülke çalkantı içindeydi ve Siyonistlerin politikalarını kendilerinden başka hiç kimse sevmiyordu.

Siyonistlere saygı olarak seçimle oluşturulacak kuruluşların reddedilmesinin sonucunda, Araplar, Filistin'deki konumlarını Irak ile kıyaslamaya başlamışlardı. Yine de eğer kabinenin kararı bu doğrultuda olacaksa Churchill, Balfour Deklarasyonu ile San Remo kararlarını uygulamaya geçirecekti. Başkanın görüşlerini pekiştiren Sömürgeler Bakanlığı, Arapların Siyonist politikasına kendiliğinden itiraz ettiklerini ve sonucunda Britanya'nın Filistin'deki hedeflerine, ancak Yahudi göçlerinin Arapların mevcut konumunu baltalamayacağı gösterilerek ulaşılabileceğini ile-

(50) Gilbert, *Churchill Companion, IV*, Kısım 3, s. 1558-61.

ri sürdü. Uygulanması gereken taktik, Yahudi göçünü ülkenin özümseme kapasitesine göre ayarlamaktı.[51]

Filistin heyeti Londra'da bir yıl kaldıktan sonra Britanya hükümetinin, Balfour Deklarasyonu'nun reddetme ve Yahudi göçünü durdurma, ve kendini yönetmeye izin verme istemlerini kabul etmeyeceğini açıkça anladı. Churchill'in aracılığıyla Weizmann ile yaptıkları görüşme sonuçsuz kaldı.[52] Churchill kabinede iki seçenek bulunduğunu açıkladı. Balfour Deklarasyonu'nu iptal edebilir, mandayı Milletler Cemiyeti'ne bırakabilir, bir Arap hükümeti kurabilir ve Yahudi göçünü azaltabilir ya da durdurabilirdi. İkinci seçenek ise, mevcut politikayı izlemek ve Yahudileri silahlandırmaktı. Wiezmann'ın bu konudaki bir bildiri taslağı destek bulmadı. Tatsız bir seçenek olduğundan, bakanların kabul etmemesine şaşmamak gerekir. Görüşmeler iki nokta üzerinde odaklandı: Britanya'nın, Balfour Deklarasyonu'nda güvence vermiş olduğu gerçeği ve Filistin çevresindeki topraklarda Arapların güç kazanması. Bazı bakanlar kendileri geliştirmediği için Arapların Filistin üzerinde hiçbir hakkı bulunmadığını öne sürerken, bazıları da Balfour Deklarasyonu'nda, bir yandan Yahudiler için bir Ulusal Vatanı desteklerken bir yandan da Arapların haklarına da saygı gösterileceğini belirten açıklamanın tutarsızlığına işaret etti.[53]

Samuel kendi açısından askeri garnizonun giderlerini kısma baskısı altında bulunduğundan, Filistin'deki durum için çok kaygılanıyordu. 14 Ekim 1921'de Churchill'e yazdığı mektupta Londra'daki Arap heyetinin tatmin olmadan geri dönmesi halinde oluşacak tepkilerden duyduğu korkuyu dile getirdi. Öncelikle manda yetkisinin onaylanması için baskı yaparken gecikmenin siyasi, ekonomik ve parasal zorluklara katkıda bulunduğunu bildirdi. İkinci olarak, kritik önem taşıyan Arap-

(51) Gilbert, *Churchill Companion, IV*, Kısım 3, s. 1585-90.
(52) Esco, *Palestine*, Cilt I, s. 277-9.
(53) Gilbert, *Churchill Companion, IV*, Kısım 3, s. 1606.

Yahudi ilişkileri sorununu ele aldı. Çoğu Arabın, 3 Haziran'daki konuşmasında öne sürdüğü Ulusal Vatan tanımını, Britanya politikası olduğu sürece kabullenmeye hazır olduğunu vurgulamaya çabaladı. Ne var ki, Weizmann'ın Barış Konferansı'nda söylediği İngiltere'nin İngiliz olması gibi Filistin'in Yahudi olacağı fikrinin Filistin basınında sıklıkla yer alması, ortak bir gelecek için Araplarla Yahudilerin birlikte çalışacağı fikriyle tutarlı değildi. Araplar Balfour Deklarasyonu'nun iptal edilmesini istemekten vazgeçmeliydi ama buna karşılık Siyonistler de siyasi açıdan ayrıcalıklı olacakları bir devlet yerine demokratik bir ortak devlet inşa etmeyi hedeflediklerini kabul etmeliydiler. İngiltere'nin İngiliz olması gibi Filistin'in Yahudi olması tanımı düzeltilmeli ve Filistin'in ortak bir vatan olduğu düşünülmeliydi.[54]

Churchill'in Beyaz Sayfasının gelişimi

Samuel'in mektubunun zamanlaması yanlıştı; çünkü Londra'da üç gün önce bir İrlanda Anlaşması için pazarlıklar başlamıştı ve Churchill Britanya heyetinin en önemli üyesiydi. İrlanda ile kıyaslanınca Filistin; Britanya'nın ilgi alanının kenarında kalıyordu. 6 Aralık 1921'de anlaşma imzalanmıştı ama Sömürgeler Bakanı olarak Bağımsız İrlanda Devleti, bir dominyon olarak ilgilendiği dosyaların arasında yer alıyordu. Sinn Fein Partisi, anlaşmayı imzalayan Arthur Griffith ve Michael Collins'i destekleyenler ile reddeden Eamon de Valera'yı destekleyenler arasında ikiye bölününce, İrlanda olayları tekrar tehlikeli bir boyut kazanmıştı. 1922 ilkbaharında Belfast'ta Katolik karşıtı isyanların çıkması ve 28 Haziran'da Bağımsız İrlanda Devleti'nde iç savaşın başlamasıyla bu konu Churchill'in aklından hiç çıkmıyordu. Aynı zamanda Kenya'daki Hint nüfusunun hakları konusunda Edwin Montagu ile ateşli ve gitgide sertleşen bir tartışma sürdürüyordu.

(54) Gilbert, *Churchill Companion, IV*, Kısım 3, s. 1650-5.

Filistin'in dikkat dağıtıcı bir nokta olduğunu söylemek belki biraz ileri gitmekti ama sorunlarının da çözülmesi gerekliydi.

Eğer Arap heyetinin amacı hükümet politikasının tersine çevrilmesini istemekse, başarısız oldukları açıkça belliydi. Yalnızca Filistinli Arapların, Britanya politikalarına ısrarla muhalif olduklarını vurgulamışlardı ve bu nokta, mayıs ayındaki olaylarla ilgili Haycroft Soruşturma Komitesi'nin 1921 Kasımı'nda yayınlanan raporunda da onaylanmıştı. Arapların başarısı özellikle Lord Northcliffe ve Lord Beaverbrook gibi çok güçlü basın baronlarının gazetelerindeki Balfour Deklarasyonu karşıtı yazılarla ölçülebilirdi. Bir kez daha olanaksızı başarmaya soyunan John Shuckburgh, 11 Nisan 1922'de Churchill'in adına heyete bir mektup yazıp, Balfour Deklarasyonu'ndan geri adım atılmayacağını ama hükümetin amacının deklarasyonun Yahudi olmayan nüfusun konumuyla bağlantılı bölümünü uygulamaya koymak olduğunu teyit etti.[55]

Samuel, manda yetkisinin onaylanma tarihi yaklaşınca, Britanya politikasının hedefi olduğunu belirtmek için, mayıs ayında başarılı bir formül bulunmasına yardım etmek amacıyla Londra'ya geldi. Bu arada Weizmann; Balfour Deklarasyonu'na en büyük muhalefeti yapan Vatikan'ı ziyaret için Roma'ya ve ardından Berlin ile Paris'e gitti. Geri dönünce Lordlar Kamarası'nda yapılan oylamada Balfour Deklarasyonu'nun iptal edilmesi kararı gibi rahatsız edici bir gerçekle karşılaştı ama Siyonistlerin şansına Avam Kamarası aynı önergeyi reddetmişti. Balfour, gerçi Lordlar Kamarası'nın oylamasının pek önemli olmadığına dair Weizmann'a güvence verdi ama bu olay yine de Britanya'nın desteğinin kesin olduğunu varsaymamak gerektiğinin bir işaretiydi.[56] Bu dönemde İrlanda olaylarının Churchill'in tüm dikkatini çektiği, Cumhuriyetçi birliklerin Kuzey İrlanda'nın County Fermanagh bölgesinde Pettigo-Belleek Triangle'ı ele ge-

(55) Esco, *Palestine*, Cilt 1, s. 279-80.
(56) Weizmann, *Trial and Error*, s. 350-60.

çirdiği ve Lloyd George'un kurduğu koalisyon hükümetine Muhafazakâr Parti desteğinin azaldığı göz önüne almırsa, yazarı ne derse desin, Lordlar Kamarası'nın Balfour Deklarasyonu için yaptığı oylama bunun açık bir belirtisiydi.

Son derece ateşli siyasi bir ortamda 3 Haziran 1922 tarihinde genelinde Churchill'in Beyaz Sayfası olarak bilinen *Statement of British Policy in Palestine* (Filistin'de Britanya Politikası Bildirgesi) yayınlandı. Weizmann'ın Lansing'e verdiği yanıt geri dönüp onu vurmuştu:

> Yetkili olmayan kişilerin tümüyle Yahudi bir Filistin oluşturulması görüşüyle bağlantılı bazı beyanları olmuştur. 'İngiltere'nin İngiliz oluşu gibi Filistin'in Yahudi olması' benzeri tanımlar kullanılmıştır. Majestelerinin Hükümeti bu tip beklentileri uygulanamaz olarak görmektedir ve böyle bir hedefi yoktur.

Arap heyetinin ifade ettiği korkulara değinen bildirge, Araplara baskı yapmak gibi bir niyetin asla olmadığını, Balfour Deklarasyonu'nun Ulusal Vatanın ülkenin tümünü kaplamak yerine 'Filistin'in içinde' olacağını belirttiğini vurguladı. Siyonistlere hitap ederken Balfour Deklarasyonu'nun pazarlığa açık olmadığını, Yahudilerin Ulusal Vatana 'antik çağdaki bağlantılarını' doğruladığını ve Filistin'de bulunmalarının 'hoşgörü yerine hakları olduğuna dayandığını' bildirdi. Ne var ki, Weizmann ile Siyonistler için Ulusal Vatanın tanımı sorunluydu:

> Filistin'de bir Yahudi Ulusal Vatanının oluşturulmasının ne anlama geldiği sorulunca, bir bütün olarak Filistin nüfusu üzerinde Yahudi ulusunun dayatılması olmadığı, daha çok mevcut Yahudi toplumunun, dünyanın başka yerlerindeki Yahudilerin yardımıyla geliştirilmesi ve böylece din, ırk, çıkar ve gurur zemininde Yahudilerin bütünleştiği bir merkez olacağı yanıtı verilebilir.

Siyonistlerin canını sıkan ve ürküten iki unsur daha vardı. Birincisi Arapların istediği ama Siyonistlerin itiraz ettiği ve Weizmann'ın Lloyd Gorge'un izin vermediğine inandığı bir yasama meclisinin kurulmasının kabul edilmesiydi. İkinci unsur ise, Filistin'e göçlerin ülkenin özümseme kapasitesine dayalı olarak gerçekleştirileceğiydi. Hoşa gitmeyen bu kavram Samuel'in önceki yıl 3 Temmuz'da yaptığı konuşmada tanıtılmıştı. Siyonistler için Ulusal Vatanın ekonomisinin ancak göçlerle geliştirilebileceği inancının yadsınmasıydı.[57]

Weizmann haklı olarak bu tanımları Balfour Deklarasyonu'ndan geri adım atma olarak gördü ama mandanın onaylanmasının Yahudilerin Beyaz Sayfa'yı kabul etmesine dayandığı kendisine bildirilmiş olduğundan, kabul etmekten başka çaresi yoktu. Ekonomik özümsemenin Yahudilerin avantajına olduğunu iddia etmeye hazırlandı ama daha sonraları böyle olmadığını itiraf edecekti. Her şeye karşın 18 Haziran 1922'de Siyonist Organizasyon adına bildirgenin belirlediği yeni politikanın kabul edildiğini yazdı. Araplar ise gelecekte de birçok girişimi reddecekleri gibi, bir gün önce reddetmişlerdi ve genel olarak bunun onların aleyhine olduğu ortaya çıkacaktı.[58]

Artık Milletler Cemiyeti Konseyi'nin mandayı oybirliğiyle onaylamasının yolu açılmıştı ve 24 Temmuz 1922 tarihinde onaylandı. Katolikliğin baskm olduğu İspanya ve Brezilya gibi ülkelerin çekimser kalacağı konusundaki Weizmann'ın korkusu yersizdi ve Papalık elçisinin erteleme girişimi Fransa tarafından engellendi.[59] Birçok açıdan manda koşulları Siyonistlerin istediği ve Arapların önlemeye çalıştığı gibiydi. Önsözün Balfour Deklarasyonu'nu resmen manda yetkisine dahil etmiş olması ve bir bakıma daha ileri gidip, 'Yahudilerin Filistin'le tarihi bağ-

(57) *Statement of British Policy in Palestine*, 3 Haziran 1922, Cmd 1700 (Londra: 1922).

(58) Weizmann, *Trial and Error*, s. 360-2; Esco, *Palestine*, Cilt I, s. 285-6.

(59) Weizmann, *Trial and Error*, s. 363-4.

larım' tanıması ve 'bu nedenle Ulusal Vatanlarını orada kurmalarının kabul edilebilir' olduğunu belirtmesi çok önemliydi. Mandanın 2. maddesi, Britanya'nın Filistin'i 'önsözde açıklandığı şekilde, Yahudi Ulusal Vatanının kurulmasını sağlayacak biçimde siyasi, ekonomik koşullarla yöneteceğini ve kendini yönetmesini sağlayacak kuruluşların gelişmesini sağlayacağını ve ırk ve dinine bakılmaksızın Filistin'de yaşayan herkesin vatandaşlık ve dinsel haklarını koruyacağını' bildiriyordu. 4. ve 6. maddeler bir Yahudi Ajansı'nın kurulmasını onaylarken, manda yetkilisini Yahudi göçünü kolaylaştırmakla yükümlü kılıyor ve diğer insanların hak ve konumlarına haksızlık edilmemesine özen gösterilmesini istiyordu. Son olarak 25. madde, manda yetkilisine Ürdün Nehri'nin doğusunda kalan topraklar için 16 Eylül'de Milletler Cemiyeti'nin onayladığı gibi ayrı bir yasa yapmasına izin veriyordu.[60] Filistin'de Balfour Deklarasyonu'nun uygulamaya konmasını sağlayacak Britanya mandasına izin verilmesi için Weizmann beş zorlu yıl boyunca çabalamıştı. Artık sonunda bu temel amaç güvence altına alınmıştı. Ama bu arada Filistin'de ve Ortadoğu'nun başka bölgelerinde olaylar hız kazanıyordu.

Türkiye'nin Yunanistan ile savaşı

Her zaman olduğu gibi, uluslararası politika, dünyadaki güçlerin dengesine karşılık olarak hareket ediyordu. 1921 Mayısı'nda İstanbul'daki Britanya, Fransa ve İtalya Yüksek Komiserleri Boğazların tarafsız bölge olarak kabul edileceğini açıkladı. Sevr Antlaşması henüz imzalanmadığından İtilaf devletleri resmen Osmanlı devletiyle savaş durumundaydı. 1914'te İtilaf güçleriyle Türkler arasında başlayan çatışmalar, İtilaf devletlerinin Mustafa Kemal ile Konstantin'in orduları arasındaki savaşta tarafsız kalacaklarını açıklamasıyla bir Türk-Yunan savaşına döndü. İtalyanların nisan ayında Antalya ve İzmir'deki Yunan mev-

(60) *Palestine Royal Commission Report*, s. 34-40.

zilerinin güneyinde bulundukları yerden askerlerini çekeceklerini bildirmesi bu kararı vurguladı. İtalyanlar yiyecek depolarıyla gelmişlerdi, Türk milliyetçileriyle iyi geçiniyorlardı ve giderken malzemelerinin bir kısmını onlara bıraktılar. Bu yörelerde yaşayan Türkler onları sevgiyle anımsıyordu.

Fransızlar da bir süre sonra İtalyanları izledi. Ama tıpkı Bolşevikler gibi onlar da Türklerin Yunanlarla yaptıkları savaşta başarılı olup olmayacaklarını görmek istiyorlardı. Anadolu'nun batı cephelerinde daha bu durum açıklığa kavuşmadan önce Türkiye'nin güneyindeki Fransız komutan 1920 Mayısı'nda 20 günlük bir ateşkes kararı aldı. Adana'nın kuzeyindeki Toros Dağları'nda bir demiryolu istasyonunu koruyan Fransız birliğinin Türklerin düzensiz askerleri tarafından yakalanması bu kararа yol açmıştı. Subayların komuta ettiği Türk milislerle Sevr Antlaşması'yla kendilerine verilen toprakları elde tutmaya çalışan Fransız askerleri arasında çatışmalar çıkınca, Fransız hükümeti milliyetçi yetkililerle bir uzlaşmaya varmak için Ankara'ya resmi olmayan bir elçi gönderdi. Senato Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Henri Franklin-Bouillon, 8 Haziran 1921'de Ankara'ya ulaştı. Fransa'nın Suriye'yi yönetmesini tanımanın karşılığında 1918 ateşkes anlaşmasının çizdiği sınırların kuzeyine konuşlanmış askerlerini çekmeye hazır olduğunu anlayan Mustafa Kemal ile iyi anlaştı. Fransızlar Karadeniz kıyısında,Türkiye'nin ana kömür madenlerindeki Fransız yatırımlarını koruyan askerlerini geri çekerek ilk adımı attılar. Ama geniş kapsamlı bir anlaşma yapılmadan önce, Fransa, Ankara hükümetinin batıdaki Yunan saldırısını atlatacağından emin olmak istiyordu.

Britanya, Fransa ve İtalya'nın aracı olma önerilerini reddeden yeni Yunan hükümeti Anadolu'daki birliklerini güçlendirip yeni ve henüz deneyim kazanmamış Türk ordusuna karşı bir saldırı başlattı. Atina'da iktidarı yitirince Fransa'ya giden Venizelos, ardıllarının İtilaf devletlerinin önerisini reddederek ülkeyi diplomatik yalnızlığa ittiklerini iddia etti. Yunanistan'ın bu topraklar üzerindeki iddialarına Britanya'nın desteğini almak için yorul-

maksızın çalışmış olduğunu söyledi. Şimdi ise Konstantin'in hükümeti bu desteği tehlikeye atıyordu.[61]

Başlangıçta Yunan ordusu parlak kazançlar elde ederken, bu nokta önemli gibi görünmedi. İsmet Paşa, üstün taktiğe yanık düştü. Yunanların yeni saldırıyı batıdan yapacaklarını varsaymıştı ama saldırı güneyden gelip, Eskişehir'deki karargahıyla bağlantısını tehlikeye attı. Askerlerin morali bozuldu ve bir kısmı firar etti. Türk milliyetçileri için çok kritik bir andı. Çökmekte olan cepheyi dolaşan Mustafa Kemal, ordunun çekirdeğini kurtarmak için toprak feda etmeye karar verip, Ankara'dan önceki son doğal bariyer olan Sakarya Nehri'nin doğu kıyısına çekilme emri verdi. Yaz sıcağında Yunan birlikleri Eskişehir'den ağaçsız Anadolu yaylasına doğru hızla ilerledi. 23 Ağustos'ta Sakarya Nehri'nin bir kolunu geçip, nehrin doğu kıyısına yukarıdan bakan bir tepeden Türk mevzilerine saldırdılar.

Ankara'da henüz olgunlaşmamış milliyetçi yönetim başkentin kervansaraylarında ve harap konutlarındaki dermeçatma bürolarını bırakıp doğuda akla gelen ilk kent olan Kayseri'ye taşınmaya hazırlandılar. Millet Meclisi'nin vekillerinin aileleri de kenti boşaltanlara katıldı. Gökte Yunan uçakları göründü ve Ankara garını bombaladılar. Ama asi ve kavgacı yapısına karşın meclis duruşunu bozmadı. Türk direniş hareketine sadakati hâlâ hatırlanan sakallı bir Kürt aşiret lideri, "Buraya savaşmaya mı geldik yoksa kadınlar gibi kaçmaya mı?" diye sordu.[62] Felaketle yüz yüze kalan vekiller Mustafa Kemal'in çevresinde toplandı. Onun yerinin cephede askerlerinin yanında olduğunu söylediler. Mustafa Kemal kabul ederken, bir başkumandanın olağandışı yetkilerini de istedi. Osmanlı anayasasına göre başkumandan padişah olduğundan, son derece radikal bir karardı. Yine de istediği yetkiler üç ay geçerli olmak üzere verildi; bu yetki, Millet Meclisi'nin kararıyla yenilenebilirdi, ancak savaşın gidişini etkileyecek ama mec-

(61) Llewellyn Smith, *Ionian Vision*, s. 166

(62) < http://www.tarihogretmeni.net/tarih/diyab-aga-ti3218.html>

lisin siyasi yetkilerini ihlal etmeyecekti. Mustafa Kemal'i alışkanlıkla milliyetçilerin 'en güçlü generali' olarak gören İtilaf devletleri gözlemcilerinin çoğu bu ayrıntıları gözden kaçırdı.

Mustafa Kemal, Yunan tehdidini karşılamakta hiç gecikmedi. Yayınladığı bildiride düşmanın 'anayurdumuzun *harim-i ismetinde* boğulacağını' söyleyip, zaten yoksulluğa düşmüş olan halktan yiyecek, at, kağnı, giysi gibi malzemelerin toplanmasını emretti.(63) Şansına, Sovyetlerden gelen silahlar Karadeniz kıyısında milletçilerin elindeki limanlara çok çabuk ulaştı. Genelinde köylü kadınların kullandığı kağnılarla toprak yollardan cephelere taşındı. Türk öğrencilere ülke savunmasına Türk kadınlarının kahramanca katılımını hatırlamaları öğretilir.

Birkaç ay önce milliyetçiler Ankara'da subay eğitim kursları açmışlardı. Ankara'nın batısında küçük Polatlı demiryolu istasyonundan Mustafa Kemal'in komuta ettiği çatışmalara kursları henüz bitirmiş subaylar ve öğrenciler katıldı. Bir önceki başarılı manevrayı tekrarlayan Yunanlar, batıdan baskıyı arttırıp aynı zamanda güneyden saldırarak Türk askerlerinin bağlantısını kesmek istediler. Türklere oranla daha iyi silahlarla donanmışlardı ama ıssız, yabancı bir ortamda savaşıyorlardı. Kurak yayla, süvariler için ideal bir alandı ve Türkler Yunanların iletişim hatlarını taciz ederken bu ortamdan fazlasıyla yararlandılar.

Yunan ordusu iyi savaştı, savaş meydanındaki önemli tepeleri ele geçirdi ve Ankara'ya 48 kilometre kalıncaya kadar yaklaştı. Millet Meclisi'nde gerilemeyi açıklayan Mustafa Kemal unutulmaz sözler söyledi: "Hat-tı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz."(64) 14 Eylül'de genel seferberlik ilan etti. Böylece 1918 ateşkes anlaşmasına son itiraz da yapılmış oldu. Mustafa Kemal'in stratejisi işe yaradı. Yunanlar sal-

(63) Mango, *Atatürk*, s. 318. (*Atatürk* s.375)

(64) Sami Özerdim, *Atatürk Devrimi Kronolojisi*, (Çankaya Belediyesi, Ankara: 1996) s. 58.

dırıyı sürdüremediler. Bunu hisseden Türk ordusu karşı saldırıya geçti ve Yunan komutanı Sakarya Nehri'nin batısına geri çekilmeye zorladı. Türk askerleri kaçanları kovalamayacak kadar yorgundu ve Yunanlar yollarına çıkan her şeyi, köyleri, köprüleri, Ankara'ya giden demiryolunu yakıp yıkarak Eskişehir'deki başlangıç noktasına geri döndüler. Türkiye'nin batı bölgesinde yaşanacakların bir öncüsü gibiydi.

Sakarya Savaşı

17 Eylülde Türklerin, Yunan saldırısını püskürtmekte başarılı oldukları açıkça belli oldu. Ertesi gün Mustafa Kemal Ankara'ya döndü. 19 Eylül'de minnettar meclis ona Müşir (mareşal) rütbesini ve Gazi unvanını verdi. Sözlük anlamında 'İslam dini için savaşan' olan *Gazi* sözcüğü artık savaşlardan sağ kurtulmuş olanlar ve genelinde kahramanlık gösteren komutanlar için kullanılıyor (savaşlarda ölenler ise *şehit* olarak anılıyor).

Türkiye'de Sakarya Savaşı 'zabit muharebesi' olarak anımsanıyor. Millet Meclisi ordusunda toplam 5000 subay vardı ve Eskişehir'den geri çekilme sırasında morali bozulan askerlere ve silah altına alınan deneyimsiz köylülere komuta ederlerken içlerinden 300'ü ölmüş ve 1000'i yaralanmıştı. Türklerin toplam 3700 ölü ve 18.000 yaralısı Yunan kayıplarına hemen hemen eşitti.[65] Ama Mustafa Kemal'in yedek güçleri daha fazlaydı, halk köşeye kısılmıştı ama birlikte çabalıyordu, buna karşın Yunanlar arasında Anadolu'yu işgal etmenin yararı hakkında görüşler ikiye bölünmüştü.

Kral Konstantin, Ankara hükümetine karşı savaş açmak politikasını güderken tahtını tehlikeye atmıştı. Daha saldırı başlamadan İzmir'e gelmişti. Ziyareti pek de başarılı geçmemişti; suikast yapılabileceğinden korkan Yunan yetkililer hareketlerini kısıtlamışlar ve kral, eski ülkeden gelen soydaşlarının kendileri için savaşı

(65) Mango, *Atatürk*, s. 321.

kazanmasını bekleyen yerel Rumlardan pek etkilenmemişti. Ama Konstantin'in en haşin sözleri Türklere ayrılmıştı. Kısa süre önce işgal ettikleri ve küçük kardeşi Prens Andrew'un komuta ettiği (Edinburgh Dükü'nün babası) Eskişehir'e ayak basınca 'Türklerin bu kadar az uygarlaşmış olması son derece sıra dışı. Bir kez daha ortadan kaybolmalarının ve geldikleri Orta Asya'ya geri dönmelerinin zamanı gelmiştir," diye yazmıştı.(66) Ama Türklerin ortadan kaybolmaya hiç niyeti olmadığı gibi, uygarlıktan söz edilecekse, iki tarafından da inanılmaz bir acımasızlıkla çarpıştığını Konstantin de kendine itiraf etmek zorundaydı. O dönemde henüz 'etnik temizlik' tanımı icat edilmemişti ama Yunanlar işgal ettikleri bölgelerdeki Türkleri yaşadıkları köylerden kovarken, Türkler de denetimleri altındaki kıyılardan Yunanları kovmuşlardı. Yunan savaş gemilerinin Karadeniz limanlarını top ateşine tutması, Karadeniz yöresinde yaşayan Rumların sürgün edilmesi için iyi bir mazaretti ama sürgünün uzun vadeli hedefi Pontus Hıristiyan devletini kurmak konusundaki Yunan-Ermeni planına karşı önlem almaktı.

Sürgünler, meclisteki bölge milletvekillerini kaygılandırıyordu. Refah içindeki Rumlar ve Türkler bazı sahil kentlerinde yan yana yaşıyorlardı. Bir milletvekili, Rum mülk sahiplerinin gidişinden sonra kaçınılmaz bir biçimde yaşanan yağma olaylarında Türklerin mülklerinin koruma altına alınmasını istedi. Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun süren yıkılma sürecinde etnik düşmanların mülklerini yağmalamak ve ateşe vermek çok yaygın bir davranıştı. Bugünkü kuşağın eski Yugoslavya'da tanık olduğu bilinçli yıkımların tarihte örnekleri hep vardı.

Mustafa Kemal'in Sakarya çarpışmasındaki askeri başarısı savaşın dönüm noktası oldu. Başka bir saldırı düzenleyemeyen Yunanlar bir yandan birbirlerini suçlarken bir yandan da çatışmayı kısa kesmenin yollarını aramaya başladılar. Kral yanlısı, Almanya'da eğitilmiş, gelecekte Yunanistan'ın diktatörü olacak olan General Ioannis Metaxas, ilk gerçekçi tanıyı koyan kişi oldu:

(66) Llewellyn Smith, *Ionian Vision*, s. 232.

> Görünürde Sevr Antlaşması'mn bir sorunu ama aslında Türkiye'nin dağıtılması ve Türk topraklarında bizim kendi devletimizi kurma sorunu... Ve Türkler bizim ne istediğimizi biliyorlar. Eğer hiç milliyetçi duyguları olmasaydı, böyle bir politika yürütülebilirdi. Ama onlar dinsel değil milliyetçi bir duyguya sahip olduklarını kanıtladılar. Özgürlük ve bağımsızlık için savaşacaklar demektir.(67)

Siyasi açıdan Sakarya'da elde ettiği başarı Mustafa Kemal'in konumunu yurtiçinde ve yurtdışında sağlamlaştırdı. Sonuç kararı verilirken, Enver Paşa, Batum'daki sınırın Sovyet tarafında, Mustafa Kemal gözden düştüğü düştüğü takdirde, Türk direnişinin liderliğine aday olmak üzere bekliyordu. Sakarya Savaşı'ndan sonra Enver Paşa Orta Asya'ya gitmek umudunu yitirdi. Britanya'ya karşı Bolşeviklere katılacağı yerde ne yaptığını fark etmeden, Orat Asya'da Sovyet yönetiminin dayatılmasına direnen yerel Müslümanların oluşturduğu pek de düzeni olmayan *Basmacı* adıyla bilinen çetelere katıldı. Son macerası buydu. Günümüzde bağımsız Tacikistan Cumhuriyeti olan bölgede Kızıl Ordu çeteleri yakalayıp yok ederken, o da yaşamını yitirdi. Milyonlarca vatandaşının yaşamıyla kumar oynayıp kaybettikten sonra bu kez kendi yaşamıyla kumar oynayıp yine kaybetmişti. Günümüzde Türkler onun gösterişli cesaretini ve yanlış yönlenmiş vatanseverliğini anımsıyorlar. Ama Mustafa Kemal için Enver Paşa, maceraseverliğin tehlikelerini gözler önüne seren bir örnek oldu.

Mustafa Kemal'in İslam birliği gibi fikirleri olmadığını anlayan Moskova, kendi ülkesindeki komünistlerden kurtulmasına zorluk çıkarmadı. Mustafa Kemal'in ordusunun İnönü'de kazandığı başarının ardından 1921 yılında Anadolu'da komünistlerin tutuklanması başladı. Aynı yılın ekim ayında, Mustafa Kemal Sakarya Savaşı'ndan sonra resmi Komünist Partisi'ni kurdu ve

(67) Llewellyn Smith, *Ionian Vision*, s. 232.

bazı generallerinden partiye üye olmalarını istedi. Resmi parti Komünist Enternasyonal'e kabul edilmedi ama katılmayan Türk komünistlerin ayıklanması için çok yararlı oldu.

En ünlüsü Türkiye'nin en sevilen, en tanınmış modern şairi Nâzım Hikmet idi. Polonya kökenli, yüksek mevkilerde bulunmuş bir ailenin oğluydu. Ocak 1921'de milliyetçi harekete katıldığında Anadolu'da bir kahraman gibi karşılanmıştı. Ama romantik devrimci coşkusu Ankara'ya uyum sağlayamayınca, taşrada bir okula öğretmen olarak gönderildi. Hayal kırıklığına kapılan Nâzım Hikmet, gizlice Moskova'ya gitti ve Rus Devrimi'nin şairi Mayakovski'nin çevresine katıldı. 1923'te milliyetçilerin zaferinin ardından Türkiye'ye dönünce birkaç kez hapse atıldı. Sonunda 1951'de Türkiye, Soğuk Savaş'ta Batılı devletlerin yanında yer alınca, Demir Perde ülkelerine kaçtı. Moskova'da 1963'te öldüğünde, Türk şiirini derinden etkileyen çalışmalar bıraktı.

Sakarya Savaşı'nın en önemli diplomatik sonucu 20 Ekim 1921'de Fransa ile imzalanan anlaşma oldu. Türkiye ile Fransız yönetimi altındaki Suriye sınırını çizen bir ön barış anlaşması olduğundan resmen *'sözleşme'* olarak tanındı. Fransızların Türkiye'nin güneyinden çekilmesine karşılık, Türkiye de İskenderun bölgesini –daha sonra anlaşılacağı gibi geçici olarak– onlara verdi. Sözleşme, o bölgede Türkçe konuşan nüfusun haklarını koruyacak özel bir yönetimin kurulacağını kabul etmişti. Türk hükümeti Suriye'nin içişlerine müdahale etmemek konusundaki kesin sözüne sadık kaldı. Mustafa Kemal, Türklerle Araplar arasında olası bir işbirliği fikriyle Fransızları ürküttükten sonra Araplara sırtını döndü. Arap milliyetçilerin ihanetiyle karşılaşan son Osmanlı komutanı olarak onlara ve özellikle Türkleri taciz etmek için İngilizlerin altınlarını kabul eden Haşimilere hiçbir borcu yoktu. Fransızlar, yükümlülüklerini yerine getirme konusunda Türkler kadar titiz değildi. Fransız karşıtı Arap milliyetçilerine Türkiye'de hiçbir kolaylık gösterilmezken, Türkiye'den kaçmış Kürtlerin bir kabile hanedanlığı çevresinde buluşup Kürt milliyetçiliğinin zayıf alevini Suriye'de yakmalarına izin verildi.

Fransa, Suriye'yi istediği gibi yönetmenin yanı sıra İstanbul'da Katolik öğretmenlerin görev yaptığı okul zincirini de korumak istiyordu. Her zaman olduğu gibi Fransa'nın dış politikasında Fransız kültürünün yayılmasına öncelik tanınıyordu ve bu kültürle yoğrulmuş olan Mustafa Kemal, bu isteğe karşı çıkmadı. Hem onun hem de dostlarının gözünde Fransa yalnızca Batı uygarlığını değil, insanoğlunun kurduğu tek uygarlığı simgeliyordu. Fransız kültürü, bağımsız Türkiye'nin gelişmesini engellemek yerine destek oldu. Yine de Mustafa Kemal, Fransa'nın ekonomik ayrıcalıklar baskısına karşı koydu. Osmanlı İmparatorluğu döneminde aralarında Britanya'nın yönettiği Mısır da dahil olmak üzere en büyük yatırımcı Fransa idi ve yabancılara diplomatik dokunulmazlık hakkı tanıyan kapitülasyonlardan vazgeçmemek için elinden geleni yapıyordu. Ankara Sözleşmesi kapitülasyonlardan söz etmiyordu. Bu konu Türkiye ile İtilaf devletleri arasında yapılacak son barış anlaşmasına bırakılmıştı.

Lloyd George ve Yunanlar

Böylece Türkiye'de Yunanları savunan tek ülke Britanya oldu. Ama Britanya yönetiminde de çatlaklar ortaya çıkmaya başladı. Lloyd George Yunan milliyetçi davasına tümüyle bağlı kalırken, talihsiz dostu Venizelos Atina'da iktidardan düşmesine karşın, Curzon denetimindeki Dışişleri Bakanlığı Lloyd George'un politikası nedeniyle Britanya çıkarlarına verilmiş olan zararları azaltmaya çabalıyordu. Osmanlı başkentindeki Britanya Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, Türkiye üzerinde etki kurmak için gelecekte Fransa ile Britanya'nın mücadele edeceğine inanıyordu. "Böyle bir mücadele olursa," diye iddia etmişti, "Nedeni İngiltere'nin attığı bir adım değil, Fransızların kıskançlığının dolaysız sonucu olacaktır."[68] Londra'da dolaşan kuşkular, Hindistan Bürosu'nun, Hintli Müslümanları kışkırtıp Britanya

(68) Gilbert, *Sir Horace Rumbold*, s. 243.

egemenliğine karşı sadakatlerini yitirmesine neden olacak herhangi bir adıma karşı cesur muhalefetini pekiştiriyordu.

Sivil politikacılar kendi aralarında münakaşa edip gizli işler çevirirken, askeri yetkililer Türk milliyetçileriyle çatışma riskinden kaçınmak için dikkatli adım atıyorlardı. 1921 Haziranı'nda, Türklerin Sakarya'da zafer kazanmasından bir gün önce, İtilaf güçleri Başkomutanı General Sir Charles ('Tim') Harington, Karadeniz kıyısında Türklerin elindeki İnebolu limanının açığına demirlemiş bir Britanya savaş gemisinde Mustafa Kemal ile buluşmayı kabul etti. Bu planı ordudan terhis edilmiş, Anadolu'da bir maden işletmesi izni almaya çabalayan Britanyalı Binbaşı James Henry yapmıştı. Türklere Britanya'nın bu toplantı için çok hevesli olduğunu söylerken İngilizlere de Türklerin toplantıyı istediğini söylemişti. Çevirdiği dolap işe yaramadı. Harington'ın kendisiyle görüşmek istediği söylendiği zaman Mustafa Kemal, Britanyalı general ülke topraklarını tümüyle serbest bırakmaya ve Türkiye'nin siyasi, mali, ekonomik, hukuki ve dinsel bağımsızlığını tanımaya önceden hazır olduğu takdirde geleceğini bildirdi.[69] Her şeye karşın bu girişim başarısız oldu ama en azından Britanya askeri yetkililerinin Türk milliyetçileriyle temas kurmaya hazır olduklarını gösterdi.

1922 Şubatı'nda Ankara hükümeti, Dışişleri Bakanı Bekir Sami'nin ardılı Yusuf Kemal'i, konuyu doğruca Britanya ve Fransa hükümetlerine anlatması için gönderdi. Fransa'ya giderken Yusuf Kemal, İstanbul'da Britanya Yüksek Komiseriyle görüştü ve 1918 ateşkes anlaşması sınırları içinde bağımsız bir Türkiye egemenliği dışında hiçbir şeyin kabul edilmeyeceği kararlılığıyla etkiledi. Sir Horace Rumbold, bazı toprak ödünlerinin gerekli olabileceğini söyleyince, "Ödünleri veren her zaman Türkiye olmayacaktır' yanıtını aldı.[70] Mart ayının sonunda Paris'te toplanan Britanya, Fransa ve İtalya dışişleri bakanları derhal bir ateşkes ilan edilme-

(69) Gilbert, *Sir Horace Rumbold*, s. 243.
(70) Gilbert, *Sir Horace Rumbold*, s. 249.

sini ve ardından yeni bir barış anlaşması pazarlıklarının başlamasını önerdiler. Öneriyi duyan olmadı: Türkler ateşkes anlaşması imzalandığı anda Yunanların çekilmesini istiyorlardı; Türklerin kendilerini İzmir ve Doğu Trakya'dan çıkartmaya gücü olmadığına inanan Yunanlar bu öneriyi reddettiler.

Yunanlar Anadolu macerasını tehdit eden felaketten uzak kalmak için umutsuzca çabalıyorlardı. Ama kararı zorlama girişimleri tüm İtilaf devletlerinin onlara karşı birlik olmasına yol açtı. 1922 Temmuzu'nun ortasında İstanbul'a yürüme tehdidini savururken Osmanlı başkentini ele geçirmenin kendi koşullarını Türklere dayatmaları için bir dayanak sağlayacağına inanıyorlardı.

Kral Konstantin'in İstanbul'da Rumlara ait dükkânların vitrinlerini süslemeye başlayan resimlerinin üstünde tek bir sözcük yazılıydı "*Erchetai!*" 'Geliyor!' Ama Konstantin 1453 yılında adaşının Türklere yitirdiği kenti tekrar almaya gelemedi. İlk kez İtilaf devletleri tek ses olarak hareket edip, Yunanları tarafsız bölgeden uzak durmaları için uyardılar, Yunanların İstanbul'a ilerlemesini gerekirse zor kullanarak durdurmak için savaş gemilerini ve askerlerini hazırladılar. Batı Anadolu'da Türklerle son bir çarpışma için gerekli olan askerlerini boş yere başka yöne çevirmiş olan Yunanlar dona kaldılar.

Lloyd George, sağduyulu olmayı önermek yerine İtilaf güçlerinin gecikmiş kararlılık gösterisinin etkisini bozmak için hızla harekete geçti. 4 Ağustos'ta Avam Kamarası'nda"Yunanların tüm güçleriyle savaş açmalarına izin veremeyiz," diye konuştu. "Böyle bir şeyin sonsuza dek sürmesine izin veremeyiz. Kemalistlerin, çok fazla kaynağı olmayan şu küçücük ülkenin zaten on ya da on iki yıldır silah altında olan askerlerini sonunda bitkin düşürebilecekleri fikrine kapılmalarını istemeyiz."[71] Ne var ki, aralarında Britanya'nın da bulunduğu İtilaf devletlerinin tam olarak izin verdikleri şey de buydu. Henry Kissinger'den alıntı yaparsak, 'bir

(71) Llewellyn Smith, *Ionian Vision*, s. 283.

Büyük Gücün akılsız bir müttefikini savunmak için intihar etmesi (ya da kendi çıkarlarını tehlikeye atması) beklenemez'.

Yunanların İstanbul'a ilerlemesi durdurulunca, İzmir'deki Yunan Yüksek Komiseri Aristeidis Stergiadis, yükü hafifletmek için başka bir yol denedi. 31 Temmuz'da yayınladığı bildiride 'özgürleştirme çalışmalarının insanları özgürleştirerek süreceğini" söyledi; başka bir deyişle, işleri Yunan hükümeti yerine yerel Rumlar yapacaktı. Yunan askerlerinin denetimi altında bulunan bölgede Sevr Antlaşması koşulları yeniden düzenlenecekti.(72) Ama İyonya bölgesi için özerkliğin hiçbir anlamı yoktu. Klasik antikçağda İyonlar adı verilenler artık yoktu; burada yalnızca Rumlar ve Türkler vardı ve aynı çatı altında yaşayamıyorlardı. Yunanlar kazandıklarını yitirmemek için dışarıdan yardım ararken, Türkler 'özgürleştirme çalışmalarını' üstlendiler. Stergiadis'in girişiminin tek etkisi, nasıl olsa geri verecekleri topraklar için savaşmaları istenen Yunan askerlerinin moralini biraz daha bozmak oldu.

Mustafa Kemal'in zaferi ve Levanten İzmir'in kaderi

Mustafa Kemal, Ankara'da saldırıya geçmesi için gittikçe artan bir baskı altındaydı. Yunanların Sakarya Savaşı'nda durdurulmasının üstünden neredeyse bir yıl geçmişti. Türk ulusal ordusu yeni rütbe almış subaylar ve silah altına alınan erlerle yenilenmişti; Rusya'dan gelen malzemelere ek olarak Fransız ve İtalyanların geride bıraktıklarıyla cephanelikleri dolmuştu. Başkumandan şimdi ne bekliyordu? Bu sorunun yanıtı, Mustafa Kemal'in yurtiçindeki kaynakların son derece yoksullaştığının farkında olduğuydu. Hükümeti, ülkenin hiçbir endüstrisi olmayan, pek az değerli beceriye sahip, en geri kalmış bölgesini yönetiyordu. Milliyetçilerin yeni gücü, kötü planlanmış bir operasyonla kolayca harcanıp yok edilebilirdi. Mustafa Kemal, son darbeyi indirebileceğinden emin olmak isterken, amacına daha fazla yıkım ve kan dökülmesine yol

(72) Llewellyn Smith, *Ionian Vision*, s. 281.

açmadan ulaşmak için tüm yolları denemek istiyordu. Çok temkinli ilerliyordu. Generalleriyle birlikte izlediği iki ordu takımı arasındaki bir futbol maçı bahanesiyle temmuz ayında cepheyi inceledi. Ordusunun hazır olduğuna inanınca, Ankara'ya dönüp saldırı kararına bakanlarının onayını almak istedi. Başarısızlık yalnızca askeri değil siyasi açıdan kötü sonuçlar doğurabilirdi. Her ikisine karşı da önlem almak istiyordu. Gizliliği sağlamak için, başkumandanın evinde bir çay partisine ev sahipliği yapmak için Ankara'da kalacağı ilanı edildi. Ardından Anadolu ile dış dünyanın tüm iletişimi kesildi. Kuzeyde Marmara Denizi kıyısından İzmir'in güneyindeki Büyük Menderes Nehri'ne kadar uzanan cephede 208.000 Türk askerine karşılık, 225.000 kişilik Yunan ordusu yer alıyordu. Diğer üstün başarılı generaller gibi Mustafa Kemal de gücünün büyük bir bölümünü dar bir bölgeye sıkıştırıp, cephenin geri kalanını açık bırakmak gibi stratejik açıdan sağduyulu bir risk aldı. Bu, daha sonraları *blitzkrieg* (yıldırım saldırısı) adıyla tanınacak olan tek bir öldürücü darbe stratejisiydi. Saldırıyı İstanbul demiryolu üzerinde, Afyon kenti yakınındaki tepelerde Yunan hattının yön değiştirdiği noktaya hedefledi. Yunan cephesi kuzey-güneyden, doğu-batıya döndüğünden Afyon dış açıda kalıyordu ve iki taraftan saldırıya açıktı. Esas darbe güneydeki tepelerde Yunanların tahkim edilmiş sağ kanadına indirildi. Saldırının amacı Yunan Genelkurmay Başkanı General George Hatzianestis'in İzmir açıklarındaki bir gemide bulunan karargahıyla aradaki bağlantıyı kesmekti. Hatzianestis egzantrik, sertlik yanlısı bir adamdı ve söylentilere göre bacaklarının camdan yapıldığına ve her an kırılacağına inanıyordu. Ama kırılan ordusu oldu.

Mustafa Kemal'in seçtiği noktada karar kılındı. 25 Ağustos 1922 tarihinde 1829 metre yüksekliğindeki Kocatepe'de çatışma karargahına ulaştı. Ertesi gün Türk askerleri karşı tepelerdeki Yunan pozisyonlarını top ateşine tuttular. Ardından Türk askerleri ilerledi, kararlı Yunan direnişinin durduğu tepelere tırmanmaya başladı. İlk gün Yunan hatları kırılmadı. Ama Türklerin ka-

rarlılığı sarsılmadı. Bir Türk albay, bir mevziyi söz verdiği kadar hızlı ele geçiremediği için intihar etti. "Bu misali, Reşat Bey'in o hareketini takdir etmek için söylemiyorum," dedi Mustafa Kemal birkaç gün sonra olayı parlamentoya aktarırken, "Tabiî öyle bir muamele ve öyle bir hareket bizce şayanı kabul değildir. Yalnız ordumuzda zabitanın, kumandanların kendilerine verilen vazifeyi ifada gösterdiği tehalükü (istekle atılma) ve hiss-i namusu göstermek istedim."(73)

Ertesi gün, 27 Ağustos'ta Türkler başarıya ulaştı. Yunanların morali derhal çöktü. Venizelos yanlıları Kral Konstantin yanlılarını baltalamaya çabalayınca, subaylar iki rakip kampa bölündü. Askerler savaşın yayılmacı yapısı hakkında komünistlerin kışkırtmalarına maruz kalmışlardı. Askerler subaylarına güvenmediği gibi subaylar da diğer rütbelilere ve birbirlerine güvenmiyorlardı. Afyon'u çevreleyen tepelerden geri çekilen Yunan birlikleri arasındaki iletişim koptu. Bir çoğu ele geçirildi. Afyon'da başlayan geri çekilme Marmara Denizi'ne kadar uzanan cephenin tümüne yayıldı. 1 Eylül'de Mustafa Kemal ünlü emrini verdi: "Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir! İleri!"(74) 2/3 Eylül günleri tuzağa düştüklerini anlayan iki Yunan kolordu komutanı teslim oldu. General Trikopis teslim olduktan sonra tüm cephenin komutanlığına getirilmiş olduğunu öğrendi.

Afyon'dan İzmir'e 400 kilometrelik mesafeyi ön cephedeki Türk askerlerinin alması altı gün sürdü. Kıyıya kaçan Yunanlar yollarına çıkan tüm köyleri, kasabaları ateşe verdiler. Kıyıya ulaşabilen askerler arkalarından dehşete kapılmış Rum, Ermeni ve yabancı sivilleri bırakıp, biraz daha batıdaki Çeşme Yarımadası açıklarında bekleyen gemilere bindiler. 9 Eylül'de Türk askerleri İzmir'e girdi. Mustafa Kemal kente resmi girişini ertesi gün yaptı. Üç gün sonra savaş esirleri dışında Anadolu'da bir tek Yunan askeri kalmamıştı. Birkaç gün sonra da İzmir'in - ya da daha doğru-

(73) Mango, *Atatürk*, s. 340 (*Atatürk*, s.399)
(74) Mango, *Atatürk.*, s. 332 (*Atatürk*, s. 401)

su Levanten Smyrna'nın - Müslüman olmayan nüfusundan neredeyse kimse kalmamıştı.

Türk askerleri İngiliz ve diğer Avrupalı tüccarların villalarının bulunduğu zengin banliyölerden kente girerken, münferit şiddet olayları yaşandı. Askerlere acımasızlığıyla ünlü 'Sakallı Nurettin' adıyla bilinen paşa komuta ediyordu. 1915 yılındaki Mezopotamya seferinde General Townshed'in askerlerini Kut kentinde kuşatmış ve bir süre sonra İngilizler teslim olmadan önce, merkez kuvvetler komutanı Alman General von der Goltz onun yerini almıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Yunanlar işgal etmeden, İtilaf devletleri değiştirilmesini isteyene kadar İzmir'deki Türk garnizonunun komutanıydı. Ankara hükümeti onu milliyetçi güçleri denetleyen Merkez Ordusu'nun başına getirmişti. Karadeniz kıyısında yaşayan sivil Rumları evlerinden uzaklaştıran ve ardından Kürt ayaklanmalarını bastıran bu orduydu. Öylesine fazla kan dökülmüş ve yıkım yaşanmıştı ki, Büyük Millet Meclisi, Paşa'yı divan-ı harbe vermek istemişti. Ama yeterince komutanı bulunmayan Mustafa Kemal, onu meclisin gazabından kurtarıp Batı Cephesi'nde İsmet Paşa'nın merkez kuvvet komutanlığını yaptığı Birinci Ordu'nun başına getirmişti.

Ele geçirilen kentin komutanı olarak Nurettin Paşa İzmir'de kanun ve düzenin denetlenmesinden sorumluydu. Ama Yunan Başpiskoposu Hrisostomos, cemaatinin güvenliği için yakarmak üzere onu ziyarete gittiğinde, Nurettin Paşa, talihsiz adamı intikam almak isteyen Müslüman bir gruba teslim etti ve linç edildi. Kaçan Yunanların gerçekleştirdiği yıkıma tanık olan, yıllarca sıkıntı ve yoksulluk içinde yaşadıktan sonra kendilerini zengin bir kentte bulan askerleri sakinleştirmek çok zordu ama intikam cinayetlerini ve yağmalama olaylarını önlemek için hiçbir çaba gösterilmiyordu. Her zaman olduğu gibi, yağmacılığı yangınlar izliyor ve etnik düşmanların canları ve malları yok ediliyordu.

Büyük İzmir yangını Ermenilerin yaşadığı semtte başladı. Toplam olarak 20-25.000 bina yandı ve 2,5 milyon metrekare

alan enkaza döndü.[75] Daha sonraları sorunun direniş gösteren Ermenilerden ve evlerine sakladıkları cephanelerin patlamasından kaynaklandığı öne sürüldü. Türkler ile Ermeniler arasındaki yoğun nefret duyguları ancak çok sıkı önlemlerle bastırılabilir, ölümcül yüzleşmeler engellenebilirdi. Ne var ki Nurettin Paşa, etnik nefreti dizginlemek yerine körükledi. Cinayetleri ve yağmalamayı durdurmak için hiçbir şey yapmadı. Gücü tükenmiş itfaiye kuruluşunun kenti deniz kıyısına kadar saran yangınları kontrol altına alması olanaksızdı. Yalnızca kalenin çevresindeki yükseltilerde yer alan yoksul Türk semtleri, Yahudi mahallesi ve liman yakınındaki Fransız konsolusluğu çevresine yangının yayılmamış olması, sultanın sadakatsiz vatandaşlarının bilinçli olarak hedef alındığını gösteriyordu.

Dehşete kapılan Rumlar, Ermeniler ve diğer Hıristiyanlar iskeleleri doldurup, limanda demirlemiş İtilaf devletleri gemilerine binmek için yalvarmaya başladılar. Başlangıçta İtilaf subayları yalnızca kendi vatandaşlarını gemilere alarak bir düzen kurmaya çabaladılar ama kendilerini gemicilerin insafına atan mültecilerin sayısı çok artınca aralarında Osmanlı vatandaşlarının da bulunduğu her ülke vatandaşını almaya başladılar. Birkaç gün içinde 213.000 kadın, erkek ve çocuk harabeye dönmüş kentten İtilaf güçlerinin savaş ve ticaret gemileriyle güvenli bölgelere taşındı.[76] İnanılmaz bir başarıydı.

Çanakkale Krizi

İzmir'in Yunanlar tarafından işgali, Türk direnişini İtilaf devletlerinin ülkeyi bölme planlarına karşı harekete geçirdi. Bundan sonra İzmir, Türk milliyetçilerinin zaferi kusurlaştırmalarında önemli bir rol oynayacaktı. Mustafa Kemal, Türk askerlerini ku-

(75) İzmir Büyükşehir Belediye Meclisi, *The City that Rose from the Ashes* (İzmir Meclisi, İzmir: 2003) s. 15.

(76) David Walder, *The Chanak Affair*, (Hutchinson, Londra: 1969) s. 177.

zeye, Boğazların tarafsız bölgesini çevreleyen Britanya birliklerine baskı yapmak için göndermeye İzmir'deyken karar verdi.

Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı'nm sonunda Suriye cephesinden geri dönüşünü izleyen dört yıl boyunca Britanya'nın koruduğu ülkelerle yurtiçinde ve yurtdışında savaşırken, doğrudan doğruya Britanya ile çatışmamak için elinden geleni yapmıştı. Ne kadar dolaylı ve deneysel amaçlı olursa olsun çeşitli aracılarla, ülkesi hakkındaki Britanya politikasının yanlış yönlendirildiğini, eğer Britanya Türkiye'nin 1918 ateşkes anlaşması sınırları içinde tam bağımsızlığını kabul ederse, bölgede onlarm en iyi dostu olacağı mesajını defalarca göndermişti. Millet Meclisi'nin resmi açılışından bir gün sonra 24 Nisan 1920 gibi erken bir tarihteki gizli oturumda kendi pozisyonunu açıklamıştı:

> Milletimiz İngilizlere karşı aleyhtar değildir. Bilakis milletimiz İngiliz kavmini dünyanın en büyük bir milleti, en adil, en medeni, en insani bir milleti kabul ve ona hürmet ederdi. Fakat Mütareke'yi müteakip İngiliz kuvvetleri payitahtımıza girdiler. Yakından milletimizle temas ettikten sonra gösterdikleri tavır ve hareket ve bilhassa Aydın [İzmir] vilayetimizin İngilizlerin nezaretiyle himayesi altında Yunanlara işgal ettirdiğini milletimiz anladıktan sonra İngilizler hakkındaki görüşlerini değiştirdi. Dedik ki, milletimizin bu zan ve anlayışının en son kabul ettiği mahiyetiniz değilse bunu düzeltmek için bir hareket gösteriniz. Yine millet size müteveccih olur."(77)

Lloyd George, bu mesaja kulaklarını tıkadı ama Britanya askeri yetkilileri daha kolay kavradılar. İstanbul'daki Britanya (ve İtilaf güçleri) Başkomutanı General Harington'ın tutumu 1922 Eylülü'nde İngiliz ve Türk askerleri arasındaki silahlı çatışmayı önledi.

(77) *Atatürk'ün Bütün Eserleri* (Kaynak Yayınları, İstanbul: 2002) Cilt 8, s. 83.

Mustafa Kemal'in askerlerini, Boğaz'a girişin Asya yakasındaki kalenin bulunduğu, Çanakkale'deki Britanya mevzilerinin çevresine göndermekteki hedefi, İstanbul ve Doğu Trakya'nın kendi hükümetinin denetimi altında 1914 sınırına gelmesini sağlamaktı. Toros Dağları'nın güneyinde resmi açıklamada halk direnişi olarak yorumlanan Fransızlarla yapılmış olan çatışmaların dışında, 1919 Mayısı'ndan sonra Mustafa Kemal İngiliz, Fransız ya da İtalyan askerleriyle çarpışmadan amaçlarına ulaşmayı başarmıştı. Şimdi bir kez daha çatışmadan kaçınmak için tehdit gücünü kullanıyordu. Ve bir kez daha bu taktik işe yaradı. Britanya'nın politikası Mustafa Kemal'in çok önceden önerdiği biçimde değişti.

Britanya politikasında sancılı, gürültülü, karmaşık –ama son çare olarak etkili– değişim, yalnızca 1922 yılında eylül ortasından ekim ortasına kadar bir ay süren ve bu isimle tanınan Çanakkale Krizi'nin özüydü. Ve değişim yalnızca Britanya'nın Türkiye'ye olan görüşünde yaşanmadı. Londra ve Atina'daki hükümetler de değişti. Kriz aynı zamanda Londra ile dominyonların ilişkisini de etkiledi. Yeni Zelanda ile Newfoundland dışında kalanların yeni bir çatışmayı desteklemeyi reddetmesi, Britanya İmparatorluğu'nu oluşturan parçalarda gitgide artan bağımsızlığa işaret ediyordu. Çanakkale Krizi'nin sonucunda Ortadoğu'nun yeni düzeni ortaya çıktı ve bugüne kadar varlığını sürdürdü. Dokuz ay sonra Lozan kentinde imzalanan barış anlaşması Çanakkale Krizi'nin sonucunu teyit etti. Dünyanın şansına bu kriz, değişimin en büyük düşmanı Winston Churchill'in meslek yaşamını bitirmeyip yalnızca kesintiye uğrattı.

Churchill, konumunu kendisine özgü zarafetiyle tanımlayacaktı:

> Yenilgi mide bulandırıcı bir ilaçtır ve en büyük savaşları kazananların bunu yutmaları kolayca kabul edilmemelidir. Üç yıl boyunca Mustafa Kemal ile dostça bir barışı sağlamak için elimden geleni yapmamın, Yunanların Küçük Asya'dan

> geri çekilmesinin ve dostum başbakana bu konuda sürekli muhalefetimin sonrasında, lanetlediğim bir politikanın sonuçlarına tüm kalbimle karşı koyarken, kendimi onun yanında buluyorum.(78)

Churchill emperyalistti. Hindistan'ın bağımsızlığına karşı durmuştu. Britanya İmparatorluğu'nu İkinci Dünya Savaşı'nın tehlikeleri arasından geçirmiş ve İngiliz Uluslar Topluluğunun değişim sürecine başkanlık etmişti. Tıpkı Fransızların kendi imparatorlukları içinde ve dışında uygarlaştırmayı kendilerine bir görev olarak görmeleri gibi, Churchill de, imparatorluğun varlığını sürdürmesinin tüm vatandaşlarının yararına olduğuna inanıyordu. Mustafa Kemal de Osmanlı devletinin sadık bir hizmetkarı olarak sınırlarını korumak için üç kıtada büyük savaşlar vermişti. Ayrıca Batı imparatorluklarının tüm dünyaya yaymaya çalıştığı Batı uygarlığının değerini biliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntısı üzerine, Batılı muhalefetin dişleri arasına bir Türk devleti inşa ederken, henüz uygar biçimde kendini yönetme becerisine ulaşamayan ve sürdüremeyen insanlar için İngiliz ya da Fransız yönetiminin değer taşıyan yönlerine gözlerini kapatmıyordu.

İzmir'i perişan eden insanlık felaketinin ardından Osmanlı devletinin başkenti olan kozmopolit İstanbul'un güvenliği için kaygılanmak doğaldı. Müslüman olmayanlar, özellikle Müslüman olmayan Osmanlı vatandaşları ve padişahın tarafını tutup kaderini İtilaf devletlerine bağlamış olan Müslümanlar, Türk milliyetçi ordusunun zorla kente girmesi olasılığından korkuyorlardı. Gerçi İstanbul'daki İtilaf devletleri yetkilileri bu korkuların farkındaydı ama Britanya hükümetinin temel kaygıları oldukça farklıydı.

Elbette zafer kazananların itibarı göz önüne alınmalıydı. Ama jeopolitik konusu daha önemliydi. Boğazların denetimi Birinci Dünya Savaşı'nda büyük fedakarlıklar karşılığında el-

(78) Walder'in yapıtından alıntı, *The Chanak Affair*, s. 191.

de edilmişti. Serbest geçiş Batı'nın büyük tüccarları için önemliydi ama artık Bolşevikler Rusya'nın kontrolünü ele geçirdiğine göre, Batı'nın önemli bir ticaret ortağı olmaktan çıkmıştı. Artık Bolşevizm'e karşı bir savunma hattına gereksinim vardı. Venizelos, karşı devrimci Beyaz Ruslara yardım için Yunan askerlerini Odessa'ya gönderirken, Mustafa Kemal Bolşeviklerin tarafını tutmuştu. Özellikle Britanya hükümeti açısından Bolşeviklerin yükselişe geçmesi, 19. yüzyılda Türklere destek verilmesini sağlayan politika değişimine yol açan Rusların yayılmacılığına karşı duyulan korkuyu yeniden canlandırmıştı. Kaiser'in Almanyası hem Britanya hem Fransa çıkarları için daha büyük tehdit oluşturunca ve Jöntürkler Almanların tarafını tutunca, bu politikadan vazgeçilmişti. Venizelos, Hindistan yolu üzerinde bulunduğundan Britanya için çok önemli olan Ortadoğu'nun kuzey sınırını koruma konusunda Türklerin yerini alabileceğine Lloyd George'u ikna etmişti. Üstelik Arap topraklarında yeni oluşturulan Britanya ve Fransa yönetimlerinin de savunulması gerekiyordu. Ne var ki, Türk milliyetçilerinin Yunanları yenilgiye uğratması Venizelos'un iddialarını boşa çıkarmıştı. Lloyd George'un yaptığı gibi, Yunanların uğradığı yenilgi ve sonucunda kendi politikası için Fransızları, İtalyanları, askerleri, muhalefeti, yurtiçindeki baskıyı suçlamak yararsızdı. Politikası başarısız olmuştu ve yenisinin bulunması gerekiyordu.

Türk askerleri tarafsız bölgeye girip Çanakkale çevresindeki Britanya mevzilerine bastırınca, Britanya hükümetinin ilk tepkisi karadaki askerlerini ve Boğazlarda devriye görevi yapan savaş gemilerini güçlendirmek oldu. Yedek asker olmadığından binlerce Anzak askerinin öldüğü topraklara yeniden asker gönderilmesi için dominyonlara çağrı yapıldı. Ama Avustralya askerlerini Gelibolu'ya tekrar göndermek istemiyordu. Daha doğrusu İtilaf devletlerinin hiçbiri Türklerle savaşmaya istekli değildi.

Curzon, Fransa Başbakanı Raymond Poincaré ile görüşmek üzere Paris'e gidince bu konu aydınlığa kavuştu. "Eğer ilerlediler-se, Fransa'nın Türklere direnmesi ahlaksal ve fiziksel açıdan ola-

naksızdır," dedi Poincaré ve ekledi, "Fransız kamuoyu Türklere bir tek el ateş edildiğini itiraf etmek istemez." Curzon gözyaşlarına boğularak sızlandı, "Yaşamım boyunca hiç böyle bir konuşmayı dinlemek zorunda kalmamıştım." Hiçbir fark yaratmadı. Türk askerlerinin Çanakkale çevresine gelmesinden on gün sonra, 23 Eylül'de Poincaré, Curzon ve Kont Sforza, Mustafa Kemal'in amaçlarını karşılamaya çok yaklaşan ortak bir mesaj gönderdiler. İtilaf devletlerinin Türklerin Edirne dahil olmak üzere Doğu Trakya'yı tekrar elde etmek isteğini 'uygun gördüklerini' bildiren not, barış anlaşması imzalanınca İstanbul'un Türklere bırakılacağını da açıklıyordu. İlk adım olarak İtilaf güçleri generalleriyle Mustafa Kemal arasında Marmara Denizi'nin güneyinde Mudanya'da ya da İstanbul'un doğusundaki İzmit'te bir toplantı yapılmasını önerdiler.[79]

Mudanya ateşkes anlaşması

Mustafa Kemal, daha kesin bir anlaşma istiyor ve gereksinim duyuyordu. İtilaf güçlerinin ortak mesajı Mustafa Kemal'e gönderdikleri 23 Eylül günü Atina'da askeri darbe oldu. Kral Konstantin tahtını bırakmak zorunda kaldı ve Venizelos yanlısı albaylardan oluşan bir cunta iktidarı ele geçirdi. Nasıl Konstantin'in 1920'de tekrar tahta çıkışı Yunanların Anadolu'yu işgalini durdurmak yerine daha fazla kaynak sağlamışsa, şimdi de devrimci albaylar Trakya'da birliklerini toplayıp, Türkiye'nin Avrupa kıtasındaki el koydukları topraklarına sahip çıkarak vatanseverlik iddialarını kanıtlamaya çabaladılar. Bu koşullar altında İtilaf devletlerinin Türkiye'nin 1914 sınırının eski haline getirilmesini 'uygun gördükleri' şeklindeki vaadi yeterli değildi. Mustafa Kemal, İtilaf devletlerinin Yunanları buradan çıkarmasını istiyordu. Bazı milliyetçi politikacılar savaşı Avrupa'ya doğru uzatması için ısrar edince, barışçıl yollarla elde edebileceği herhangi bir şey için

(79) Walder, *The Chanak Affair*, s. 232, 235, 242.

bir tek Türk jandarmasını feda etmeyeceğini söyledi. Askerlerinin Mustafa Kemal'i çok sevmesi işte bu nedenledir.

Ayrıca Çanakkale Krizi Mustafa Kemal'in çok çağdaş bir yeteneğin ustası olduğunu da gösterdi. Mesleğinin daha başlangıcında basının önemini fark etmiş ve gazetecilerle dost olmak için elinden geleni yapmıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında ülkenin gerçek askeri diktatörü Enver Paşa, onun kendini tanıtmasını engellemişti. Ateşkes anlaşmasının imzalanmasının ardından 1918 Kasımı'nda İstanbul'a dönünce Mustafa Kemal'in attığı ilk adımlardan biri ününü ve görüşlerini açıklayacak bir gazete yayınlamak olmuştu. Mustafa Kemal'in başkentteki en önemli siyasi müttefiki Fethi Okyar'ın yönettiği gazete *Minber* adını taşıyordu. Anadolu'daki çok önemli görev için iyi bir aday olarak onu sunmuştu.

Ankara'ya gittikten hemen sonra bir basın ajansı kurdu. Profesyonel gazetecilerin çalıştığı Anadolu Ajansı, milliyetçilerin yeğlediği haber ve yorumların yurtiçinde morallerin düzeltilmesi ve yurtdışında görüşlerin bildirilmesi için çalışıyordu. Ama kendi ülkelerinde daha fazla inanılırlığı olan yabancı gazeteciler aracılığıyla kamuoyunu etkilemek için onlarla dostluk kurmak gerekiyordu. Bu noktada Mustafa Kemal seçtiği kişiler açısından şanslıydı. Fransız kadın gazeteci Berthe Georges Gaulis onu Ankara'da ziyaret etmiş ve hakkındaki dostça yazılarına Türkiye Millet Meclisi teşekkür etmişti. Gaulis'nin daha sonra yazdığı kitaplar Mustafa Kemal'in reformlarını Batı'ya tanıtmıştı. Çanakkale Krizi sırasında ise *The Daily Mail* gazetesinden İngiliz muhabir George Ward Price ile dostluk kurması özellikle yararlı olmuştu.

Ward Price, 1912-13 Balkan Savaşları'nda henüz yirmili yaşlarındayken savaş muhabiri olarak adını duyurmuştu. Mustafa Kemal, onunla 1918'de İstanbul'da tanışınca, Britanya'ya karşı dostça duygular taşıdığına ikna etmeye çalışmıştı. Ward Price'in Türkiye'den gönderdiği raporlar Britanya bürokrasisi içinde kendisine dost kazandırmamıştı. İstanbul'daki Britanya Yüksek Komiseri Yardımcısı Neville Henderson'ın yorumuyla, 'her ha-

ber öyküsüne gökten inen bir yırtıcı kuş gibi atlıyordu.'[80] Ama önemli olan raporlarının gazete editörlerinin görüşünü etkilemesiydi. Gerçi Ward Price, Çanakkale'de Türklere karşı duran Britanya askerlerinin tavrını övüyordu ama *The Daily Mail*, Churchill'in Türklere karşı dominyon askerlerini silah altına alma girişimini 'deliliğin sınırında' olarak yorumlamıştı. 21 Eylül'de gazete "Çanakkale'den Çıkın" manşetiyle yayınlandı.

Britanya Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, Türk milliyetçi davasını desteklediğine inandığı basına öfkeleniyordu. *The Daily Mail* gazetesinin 'son derece aşağılık' olduğunu yazdı. *The Morning Post* ise, 'Türklerin canavarlığına gözlerini kapatıyor ve bunu hiç hak etmeyen Fransızlara ağlamaklı bir sevgi gösterisi' yapıyordu. Fransız basınına gelince, 'herhalde uluslararası bir yatırımcı ya da Fransa'nın parasal• çıkarlarından başka bir şey düşünmeyen bir Yahudi'nin elindeydi'.[81]

Kendini beğenmiş diplomat boş yere öfkeleniyordu. Mustafa Kemal'in basınla iyi geçinmesi amaçlarına ulaşmasına yardımcı oluyordu.

29 Ekim'de General Harington'a, Türk askerlerinin derhal tarafsız bölgeden çekilmesini emreden bir ültimatomu Ankara hükümetine vermesi talimatlandı. Eğer çekilmezlerse, Britanya birlikleri onlara saldıracaktı. Çok şükür General Harington da çatışma çıkmaması konusunda Mustafa Kemal kadar kararlıydı. Ültimatomu ulaştırmak yerine Türk milliyetçilerinin İstanbul'daki temsilcisiyle pazarlığı sürdürdü.Yunan filosunun 27 Eylül'de 'çok ağır Britanya baskısı altında' Marmara Denizi'nden çekilmiş olduğunu bildirdi. Fransa'nın yorulmak bilmez gayri resmi temsilcisi Franklin Bouillon, Ankara hükümetinin barış anlaşmasına doğru gidecek bir ateşkes pazarlığı için hazır olduğunu bildirdi. Harington gerçi ona 'kusursuz bir baş belası' diyordu ama eğer Fransız temsilci iki tarafı bir kon-

(80) Walder, *The Chanak Affair*, s. 176.
(81) Gilbert, *Sir Horace Rumbold*, s. 278.

ferans masasına oturtmayı başarırsa, yararlı bir hizmet vermiş olacaktı.[82]

1 Ekim'de Ankara hükümeti İtilaf güçleri temsilcileriyle Marmara Denizi'nin güneyinde Bursa kentine ulaşımı sağlayan küçük Mudanya limanında görüşmeyi kabul etti. Ama daha önce kendi koşulları kabul edilmedikçe Harington ile Karadeniz'de bir gemide görüşmeyi reddetmiş olan Mustafa Kemal yine bu toplantıya katılmayacaktı. Türk tarafının temsilciliğini Batı cephesinin komutanı, Mustafa Kemal'in yakın dostu İsmet Paşa üstlenecekti. Siyasi açıdan yurtiçinde ve dışında yalnız kalmış olan Lloyd George ile Churchill, isteksizce barış lobisine izin verdiler. Daha önce Türk milliyetçilerine aktarması istenen ültimatom konusunda emirleri dinlememiş olan Harington'a sıkı bir pazarlık yapması talimatı verildi. İki tarafı da tatmin edecek bir ortak nokta bulmak için Londra'nın önerilerine gereksinimi yoktu.

Konferans 3 Ekim'de savaş öncesinde Rusya fahri konsolosu tarafmdan kullanılmış olan, bir tüccarın deniz kıyısındaki evinde başladı. Temelinde eşitler arasında askeri bir toplantıydı: Bir tarafta İstanbul'daki Britanya, Fransa, İtalya ve Yunanistan komutanları ve karşı tarafta Türk komutan İsmet Paşa. Tartışılan konu İstanbul ve Doğu Trakya'nın zaman içinde Türklerin denetimine geçirilmesiydi. Halledilmesi pek kolay değildi. Başkent ve çevresinin nüfusu çok karmaydı, toplumlararası ilişkiler bozulmuştu, Osmanlı devletinin merkezinde Türklerin yerini İtilaf devletlerinin alacağına inanmaya yönlendirilmiş olan Hıristiyan toplumunu bu korumayı yitirme korkusu sarmıştı, yaklaşık 150.000 yabancının çoğu bu bölgenin vatandaşıydı ve ayrıcalıklı statülerini yitirmek istemiyorlardı. Birinci Dünya Savaşı'na girince Jöntürkler yabancıların kendi konsolosluklarına yargılama yetkisi sağlayan kapitülasyonları iptal etmişlerdi. Sevr Antlaşması ise onların ayrıcalıklı statüsünü yeniden düzeltmişti. Ankara hüküme-

(82) Walder, *The Chanak Affair*, p. 289.

tinin bu ayrıcalığı ortadan kaldırmaya kararlı olduğu sır değildi. Her tarafı kuşkular ve korkular sarmıştı.

Bu koşullar altında delegeler bir hafta süren sıkı pazarlık sonunda bir anlaşmaya vardıkları için kendilerini tebrik edebilirlerdi. 11 Ekim'de imzalanan koşullar çok yalındı. Yunanlar 30 gün içinde Doğu Trakya'daki askerlerini çekecek, sivil yetkilerini Yunanlar ile Türkler arasındaki sınıra yerleşecek olan İtilaf güçlerine aktaracaktı. Ardından İtilaf devletleri yönetimi Türk yetkililerine bırakacak ve 8000 Türk jandarması bu konuda görevlendirilecekti. Barış anlaşması imzalanıncaya kadar İtilaf güçleri İstanbul ve Boğazları işgal etmeyi sürdürecekti.

Yunanistan delegesi General Mazarakis imza törenine katılmayarak kendini daha fazla utançtan kurtardı. Ama üç gün sonra, 14 Ekim'de Yunan hükümeti ateşkes anlaşmasının koşullarına uyacağını ilan etti. Başka seçeneği yoktu. Aslında savaş bir ay önce, son Yunan askeri Anadolu'dan ayrıldığında bitmişti. Şimdi ise Osmanlı devletinin yenilgiye uğramasından dört yıl, Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na girmesinden sekiz yıl sonra savaş resmen sona ermişti. 1918 Kasımı'nda yenik düşmüş çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu'na imzalatılmış olan Mondros Ateşkes Anlaşması'nın yerini zafer kazanmış yeni Türk ulusal hükümetiyle yapılan pazarlık sonucu imzalanan anlaşma almıştı. Mondros savaşı bitirememişti ama Mudanya bitirmişti.

Bir ay içinde Yunan askerleri ve yörede yaşayan siviller Doğu Trakya'dan ayrıldılar. Köylüler eşyaların arabalara yükleyip, büyükbaş hayvan sürüleriyle birlikte Meriç Nehri'nin batı kıyısına doğru yola çıktılar. Sınır kenti Edirne de dahil olmak üzere bölge kentlerinin yitirdiği yetenekli vatandaşlarının yerine yenilerinin getirebilmesi yıllar sürdü. İstanbul'dan ayrılmak isteyen Rumların daha uzun süreleri vardı. Bir yıl içinde aralarında toplumun en zenginlerinin de bulunduğu yaklaşık 150.000 kişi başkenti terk etti.[83]

(83) Alexis Alexandris, *The Greek Minority of İstanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974* (Centre for Asia Minor Studies, Atina: 1983) s. 104.

1914 yılında Türkiye'de 2-2.5 milyon Rum Ortodoks yaşıyordu.[84] 1927 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk resmi nüfus sayımı yapıldığında Rum toplumunun sayısı, tümü İstanbul'da olmak üzere 150.000'e düşmüştü.[85] Bugün Türkiye'de yaşayan Rumların sayısı 5000'den az.

Mudanya Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasından sekiz gün sonra Lloyd George'un Muhafazakâr ve Liberal Partilerin koalisyonundan oluşan hükümeti dağıldı. 19 Ekim'de Carlton Club'da buluşan Muhafazakârlar hükümetten çekilip genel seçime bağımsız bir parti olarak girme kararı aldılar. Lloyd George ertesi gün istifa etti ve yerine Muhafazakâr Parti lideri Bonar Law getirildi. Curzon, dış politikaya müdahalesine uzun zamandır kızdığı Lloyd Geoge'u terk etti ve dışişleri bakanı olarak görevini sürdürdü. 15 Kasım'da Bonar Law seçimi kazanınca Curzon yine dışişleri bakanı olarak kaldı. Hiçbir zaman pişmanlık duymayan Lloyd George bir daha iktidara gelemedi. Onun tarafını tutmuş olan Churchill, hiç de aramadığı keyif çatma dönemini 1940 yılında iyi bir fırsat karşısına çıkına kadar savaş öykülerini anlattığı kitabını yazarak değerlendirdi.

Yunanistan'da hesaplar daha vahşice kapatıldı. Cunta mahkemesi ülkenin yenik liderlerini yargıladı. Gülünç bir mahkemenin sonunda aralarında Başbakan Dimitrios Gounaris ve Başkomutan General Hacianestis'in de bulunduğu altı kişi 28 Kasım'da idama mahkûm edildi ve derhal vurularak öldürüldü. Prens Andrew Britanya'nın müdahalesi sayesinde aynı kaderi paylaşmaktan kurtuldu. Sürgün edilme kararı şanslı bir kurtuluş yoluydu.

---

(84) Anadolu'da yaklaşık 1.8 milyon Rum yaşıyordu (McCarthy, *The Ottoman Peoples and the End of Empire*, s.91) Yunan kaynakları 1923 yılında İstanbul'da yaşayan Rum sayısını 250.000 olarak göstermektedir. (Alexandris, *The Greek Minority in İstanbul*, s. 104), 1928 yılında yaklaşık aynı sayıda Doğu Trakya göçmeni Yunanistan'a gitmişti. (McCarthy, *The Ottoman Peoples and the End of Empire*, s. 131)

(85) Alexandris, *The Greek Minority of İstanbul and Greek-Turkish Relations*, s. 141.

Venizelos, uluslararası sahneye geri döndü ve Lozan'daki Barış Konferansı'nda Yunanistan'ı temsil etti.

San Remo ile Sevr eğer zafer kazanan devletlerin yayılmacı hırslarını doruğa çıkarmışsa, 1921-22 olayları onları tekrar dünyaya indirdi. Türkler Sevr Antlaşması'nın koşullarını önleme yeteneklerini ortaya koyup Yunanları bozguna uğratırken bu süreçte Britanya'ya da başkaldırdılar. Lloyd George, uzun süre Çanakkale Krizi'ni atlatamadı ve onunla beraber Weizmann ile Siyonistler en tutarlı koruyucularından birini yitirmiş oldular. Samuel'in Yüksek Komiser olarak atanmasına karşın Siyonistler Filistin'deki olayların gidişinden tedirgin oldular. Arap muhalefetinin sağlamlığı ölümcül bir düşman biçimine gelecek olan Hacı Emin el-Hüseyni'nin Kudüs Büyük Müftüsü olarak ortaya çıkmasını sağlarken Churchill'in Beyaz Sayfası, Balfour Deklarasyonu koşullarının istenmeyen bir niteliği biçimini aldı. Araplar, Bağdat ve Amman'a Haşimi yöneticilerin getirilmesiyle rahatladılar. Eğer bunlar henüz bağımsızlık değilse bile, İrlanda Anlaşması savunulurken söylendiği gibi, en azından bağımsızlığa ulaşmanın yolunu açmış oldu.

6 Savaştan Savaşa

Ortadoğu'da İtalyanların Libya'yı işgal ettiği 1911 yılından itibaren neredeyse hiç kesintisiz savaş yaşanıyordu. Birinci Dünya Savaşı ve onu izleyen Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı sekiz yıl sürdü. Ama 1922 Ağustosu'nda Türkiye'nin zafer kazanmasından sonra olaylar hızlandı. On beş gün içinde Yunan ordusu Anadolu'dan çekildi. Bir ay sonra İtilaf devletleriyle ateşkes anlaşması imzalandı.

Yedi yüzyıldır ülkeyi yöneten Osmanlı hanedanlığını ortadan kaldırmak yine iki hafta sürdü. Artık Ortadoğu bir barış dönemine girmiş gibiydi ve bu durum Lozan Antlaşması geleceğini şekillendirince Türkiye için gerçekleşti ama bölgenin geri kalanı için ortam daha karışıktı.

Manda sistemleri altında Arap dünyasının huzursuzluğu artarken Araplarla Yahudiler arasındaki gerginliğin yükselmesiyle Filistin'in geleceğinin sorunlu olacağı ortaya çıktı. Üstelik 1933'ten sonra Avrupa'da gittikçe yükselen uluslararası gerginliğe karşı bölgenin bağışıklığı yoktu.

Ortadoğu'nun stratejik bir merkez olarak önemi ve sahip olduğu petrol kaynaklarına duyulan gereksinim nedeniyle, 1939'da savaş tekrar patlak verince, kendi başına bırakılamayacağı anlaşıldı.

Bu kez Türkiye savaşın neredeyse sonuna kadar tarafsız kalma politikasından hiç ayrılmadı. Ne var ki, soykırımın kurbanı olacak olan Avrupa ülkeleri Yahudilerinin böyle bir ayrıcalığı olmadı.

Türkiye ve Yakın Doğu 1923

Osmanlı yönetiminin sonu

Mudanya Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasından bir hafta sonra 19 Ekim 1922 günü Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı'ndan arkadaşı General Refet Bele Doğu Trakya'nın denetimini ele alacak olan jandarma birliğinin (aslında birlik jandarma üniforması giyen askerlerden oluşuyordu) başında İstanbul'a ulaştı. Osmanlı başkentinin Türk halkı onu coşkuyla karşıladı. Ankara hükümetinin, İtilaf devletleri yüksek komiserlerinin görüştüğü bir temsilcisi uzun süredir zaten İstanbul'daydı. Ama Refet Paşa'nın gelişiyle ilişkiler değişti ve eski başkentin yönetimi İtilaf yetkililerinin elinden kaydı. Padişahın yaveri ve sadrazamı tarafından karşılanan Refet Paşa, Vahdettin'i yalnızca halife olarak tanıdığını, hükümdar olarak kendisini ve hükümetini tanımadığını açıkça belirtti. Gerçi bu konu Millet Meclisi'nde ele alınmamıştı ama Mustafa Kemal monarşiyi yıkmaya kararlıydı. Refet Paşa, Yıldız Sarayı'ndaki Vahdettin'i ziyaret etmeden önce on gün bekledi. Padişah, bu görüşmenin bir açıklamasını bıraktı:

> Bu ufak tefek adam büyük emeller arkasına saklanarak ve hakiki maksadını da gizleyerek, bana, korunmasına hepimizin yemin ettiğimiz Kanun-ı Esasî ile belirlenmiş meşrutî hükümdarlık yerine daraltılıp sınırlanmış, sanki aslı esası olmayan ve sakat bir hilâfeti kabul edersem şahsımı ve vaziyetimi kurtaracağını ve bir telgraf ile de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu ve Ankara Hükümeti'ni tanıyacak olursam Mustafa Kemal'i ikna edebileceğini söyledi. Cevap olarak o gün için üzerinde düşünülüp tartışılmaya muhtaç bir teklif olduğunu söylemekle yetindim. Ertesi gün gazetelerde Mustafa Kemal'in şahsımız ve hanedanımız aleyhindeki ağır sözlerini görünce benim de karar verecek zamanım geldi.

Refet Paşa, daha sonraları 'Padişahın önünde ayak ayak üstüne attım ve koltuğa o kadar yaslandım ki, nerede ise pabucum bur-

nuna değecekti," diye açıklayacaktı.[1] Sadrazam Tevfik Paşa'ya göre Refet Paşa padişaha "Sarayın kapılarını kapattırınız, kimseyi içeri almayınız. Münasebetsiz âdemler gelir, söz olur. Zat-ı Şahaneniz de yalnız selâmlık resmini icra için cami-i şerîfe çıkınız, başka bir yere gitmeyiniz," demişti. Her şeye karşın padişah, Ankara'nın nefret ettiği ama kendisinin çok güvendiği iki danışmanını sarayında kabul etti. Mustafa Sabri, Damat Ferit Paşa döneminde şeyhülislam olarak görev yapmış bürokrat bir siyasetçiydi ve gazeteci Ali Kemal ise Anadolu'daki direniş hareketini yeren ateşli yazılarıyla milliyetçileri öfkelendirmişti.[2]

Kararı veren padişah değil İtilaf güçleri oldu. 27 Ekim'de Britanya, Fransa ve İtalya'dan oluşan İtilaf devletleri hem İstanbul hükümetinin sadrazamı Tevfik Paşa'yı hem de Mustafa Kemal'in Ankara hükümetini İsviçre'nin Lozan kentinde yapılacak Barış Konferansı'na delege göndermeye davet ettiler. Tevfik Paşa, Mustafa Kemal'e bu konuyu görüşmelerini önerdi ama Mustafa Kemal kabul etmedi. Ülkede bir tek hükümet bulduğunu ve onun da Millet Meclisi tarafından kurulmuş Ankara'daki hükümet olduğu konusunda ısrar etti. Tevfik Paşa ya da bakanlarının yardım ya da önerilerine ihtiyacı yoktu. Sultanın hükümeti geçerliliğini yitirmişti ve artık sadrazamla bakanlarının sahneden ayrılma zamanı gelmişti.

30 Ekim'de Ankara'da Mustafa Kemal'e katılmadan önce İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalifi olan kural tanımayan politikacı Dr. Rıza Nur (daha sonra Mustafa Kemal'le arası bozulacak ve anılarında onu kötüleyecekti), İtilaf güçleri 16 Mart 1920 tarihinde zorla parlamentoyu kapattığında sultanın hükümetinin varlığının bitmiş olduğunu açıklayan bir önergeyi meclise sundu.

Bu tarihten sonra Osmanlı hanedanlığına tanınmış olan egemenlik, Türk ulusuna geri verilmişti. Padişahlık kurumu ortadan

(1) Bardakçı, *Şahbaba*, s. 231

(2) Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Dönemi'nde Son Sadrazamlar*, s. 2097-8.

kalkmıştı ama hanedanlık Millet Meclisi'nin takdiriyle halifelik görevini sürdürebilecekti. Mustafa Kemal'in aklında da bir geçiş düzeni vardı ve daha zarif bir biçimde açıkladı:

> Bu suretle bir taraftan Türkiye halkı asrî bir devlet-i mütemeddine halinde her gün daha rasin olacak, her gün daha mesut ve müreffeh olacak, her gün daha çok insanlığını ve benliğini anlayacak, eşhasın hıyaneti tehlikesine kendisini mâruz bulundurmayacak ve diğer taraftan makam-ı hilafet de bütün âlemi islâmın ruh ve vicdanının ve imanının nokta-i rabıtası, kulûb-i islâmiyenin badî inşirahı olabilecek bir izzet ve ulviyette tecelli edecektir.
>
> (Bir yandan Türk halkı çağdaş ve uygar bir devlet olarak günden güne güçlenecek, kendi insanlığının ve kimliğinin farkına varırken, bireysel ihanetlerin eline düşme tehlikesiyle karşılaşmayacak ve bir yandan da hilafet kurumu İslam dünyasının vicdan, ruh ve inancının merkez bağlantısı olarak yüceltilecektir.)[3]

Çağdaşlık ve uygarlık eşanlamlıydı.

Mustafa Kemal, dinleyenlere 10. ve 16. yüzyıllar arasında İslam dünyasında hükümet işleri padişah tarafından yürütülürken, gölge halifeler olduğunu anımsattı. Bu nedenle iki işlev birbirinden ayrılabilirdi. Ve konuşmada ani bir değişiklik oldu. Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de açılırken sultana ve halifeye sadık olacağına söz vermişti. Şimdi ise monarşiyi reddediyor ve gölge halifeliği övüyordu. Vekiller arasında huzursuzluk olması elbette kaçınılmazdı. Acaba önergenin içeriği değiştirebilir miydi? Ertesi gün aynı konu bir komisyonda gündeme gelince, Mustafa Kemal tartışmayı sonlandırdı. 1927 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu hakkında yaptığı konuşmada, komisyon odasında bir sıranın üstüne çıkıp vekillere söylemiş olduklarını aktardı:

(3) Mango, *Atatürk* s. 364 (*Atatürk* s. 425)

> Hâkimiyet ve saltanat hiç kimseye ilim gereğidir diye görüşme ve tartışmayla verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Şimdi de Türk Milleti bu saldırganlara isyan ederek ve artık dur diyerek, hâkimiyet ve saltanatını fiilen kendi eline almış bulunuyor... Bu bir oldubittidir... Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabiî olarak karşılarsa, sanırım ki uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek, usulüne uygun olarak ifade edilecektir. Fakat belki de bazı kafalar kesilecektir.

Bu sözler üzerine komisyon adına konuşan biri söz almış ve "Afedersiniz efendim, biz konuyu başka bakımdan ele alıyorduk; açıklamalarınızla aydınlandık," demiş[4] 1 Kasım'da meclis saltanatı yıkma kararını oyladı. Bir tek ret oyu çıktı.

Komisyon toplantısının tutanağı asla yayınlanmadı ama Mustafa Kemal'in kullandığı sözcükler ne olursa olsun, amacı hakkında hiçbir kuşku kalmamıştı. Sadrazam imayı anladı. 4 Kasımda Tevfik Paşa istifasını padişaha sundu. Onun makamına geçen Refet Paşa, İtilaf güçlerine, artık İstanbul'un yönetiminin Ankara hükümetinin elinde olduğunu bildirdi.

İlk sonuç rahatlatmaktan oldukça uzaktı. Milliyetçilerin nefret ettiği gazeteci Ali Kemal (yine polemik yaratan bir gazeteci ve politikacı olan torununun oğlu Boris Johnson, 85 yıl sonra Londra Belediye Başkanı seçilecekti), kendisinin hatalı, milliyetçilerin haklı olduğunu söyleyerek durumu düzeltmeye çabaladı. Kurtuluşun İtilaf güçleriyle işbirliği yapmakta yattığını düşünmüştü. Milliyetçiler ise onlara karşı durmanın doğru yol olduğunu kanıtlamışlardı. Taktik belki farklıydı ama amaç aynıydı. İtirafları Ali Kemal'i kurtaramadı. Milliyetçi ajanlar tarafından İstanbul'un Avrupa yakasında güpegündüz kaçırılıp 'Sakallı' Nurettin Paşa'nın karargâhının bulunduğu İzmit'e götürüldü. Nurettin Paşa, onu vatana ihanetle suçladıktan sonra öldüresi-

(4) Mango, *Atatürk*, s. 364 (*Atatürk*, s. 425)

ye döven bir linç güruhuna teslim etti. Mustafa Kemal, rakibine biçilen kadere duyduğu tiksintiyi gizlemedi.[5] Kısa süre sonra Nurettin Paşa gözden düştü. Siyasi açıdan muhalefet etmeye başladı. Mustafa Kemal, 1927 konuşmasında onu kınadı ve misyonunu küçümsedi. Bundan sonra iş mahkemeye bırakıldı.

Ali Kemal'in öldürüldüğünün haberi İstanbul'da İtilaf güçleriyle işbirliği yapmış olan Türkleri dehşete düşürdü ve bu devletlerin elçiliklerine, konsolosluklarına sığındılar. Ertesi yıl barış anlaşması siyasi suçlara genel bir af getirdi. Aynı zamanda Türk hükümeti ülkeden sürgün edilecek 150 muhalifin listesini hazırladı. Milliyetçi davanın önde gelen eleştirmenleri böylece güvenliği yabancı ülkelerde aradılar. Aralarında sağ kalanlar 1938'de ülkeye geri döndüler. Bu uzlaşma davranışı Mustafa Kemal'in son siyasi kararlarından biri oldu. Aynı yıl yaşamını yitirdi.

Yeni rejim korkusu en fazla sultanın Yıldız Sarayı'nda hissediliyordu. Sevr Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı heyetinin üyelerinden biri olan filozof Rıza Tevfik, anılarında 'Mustafa Kemal Paşa gelecek ve padişahı tahtından indirip idam ettirecek. Çünkü bu Türk İhtilâli, Fransız Büyük İhtilâli'nin tamamıyla aynıdır. Fransızlar 16. Louis'ye ne yaptılarsa Türkler de Vahdettin'e onu yapacaklar!... İhtilâlciler başka türlü davranmaz," dedikodusunun saraya ulaştığını anlatıyor.[6] Padişahın özel dairesindeki kadınlar ve hizmetçiler paniğe kapılmışlardı. "Ne olacaksa olsun, efendimizin kaçışını sağlama almalıyız," diye yakarıyorlardı. Ama padişahın çözümlemesi gereken bir sorunu daha vardı.

Geleneklere göne taht boşaltıldığı zaman padişahın maiyetinde bulunan herkes saraydan ayrılıyordu. Haremdeki kadınlar ya evlendiriliyor ya da akrabalarına teslim ediliyordu. Yalnızca saray usullerini bilen yaşlı hizmetçi kadınlar geride kalıyordu. Vahdettin'in ağabeyi ve selefi Sultan V. Mehmet'in (Mehmet Reşat) hareminde 36 kadın vardı. Tahta çıkmadan önce

(5) Falih Rıfkı Atay, *Çankaya* (Bateş, İstanbul: 1984) s. 342.
(6) Bardakçı, *Şahbaba*, s. 225.

Vahdettin'in haremi yoktu ve ağabeyinin hareminden 12 kadının kalmasına izin vermişti. Nevzat isimli kız, 1 Kasım 1922'de 19. yaş gününü kutladı. Vahdettin ülkeden ayrılmadan önce onunla evlendi. Nevzat, padişahın üçüncü karısıydı. İlk karısından iki kızı ve ikinci karısından 1922 yılında on yaşında olan oğlu ve varisi Mehmet Ertuğrul dünyaya gelmişti. Kadınların üçü de İtalya'ya sürgüne giden Vahdettin'e eşlik ettiler.

Vahdettin her zaman güvenliği konusunda korku içinde yaşamıştı. Tahta çıkmadan önce bile cebinde bir tabanca taşımıştı ve yaşamının sonuna kadar bu alışkanlığından vazgeçmedi. Bir gün silahı gürültüyle yere düşünce yanındakiler şaşırmıştı. Çoğu konuda kararsız olan sultan anlaşılan keskin nişancıydı. Ama artık güvenliğini başka yollarla sağlamak zorundaydı. 16 Kasım'da İtilaf güçleri Genel Komutanı General Harington'a mektup yazdı: "İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere devlet-i fehîmânesine iltică ve bir an evvel İstanbul'dan mahall-i âhere naklimi taleb ederim efendim."(7) Mektubu sultan olarak değil, Müslümanlar'ın halifesi Mehmet Vahdettin olarak imzalamıştı. Daha önceden uyarılan Harington, gerekli düzenlemeleri yapma yetkisini almıştı. Ertesi gün şafak sökerken Yıldız Sarayı'nın kapısına bir cankurtaran yanaştı. Vahdettin gizlice araca bindirildi. Yolda lastiğinin değiştirilmesi gerektiğinden limana varışı biraz gecikti. Sonunda padişah, oğlu ve on saray görevlisi iskeleye ulaştı. Bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyordu.

Harington, son Osmanlı sultanını yolcu etmek için bekliyordu. Vahdettin altın bir tabaka çıkarıp titreyen elleriyle bir sigara yaktı. Harington'ın bir anı olarak tabakanın kendisine verilmesini beklediği söylenir ama son ana kadar anılarından ayrılmayan padişah tabakayı cebine atıp Harington'dan eşlerinin gemiye bindirildiğinden emin olmasını istedi. Ardından limanda demirlemiş HMS *Malaya* adlı Britanya savaş gemisine bindi. Malta'ya gitmekten mutlu olup olmayacağı sorulunca kabul etti. Malta'dan

(7) Bardakçı, *Şahbaba*, s. 244.

sonra, Osmanlı devletine karşı isyanı başlatan, Britanya'nın pek de sağlam olmayan koruması altındaki Kral Hüseyin'in yönettiği Mekke'ye geçti. Kısa süre sonra Mekke, İbni Suud'un eline geçecek gibi göründüğünden uygun bir ortam değildi ve Vahdettin İtalyan Riviera'sında San Remo'da bir villaya yerleşti. 1926'da öldüğünde genç karısı Nevzat yanı başındaydı. Yerel İtalyan mahkemenin olağandışı bir adım atıp borçlarının ödenmesine kadar Vahdettin'in tabutunu haczetmek kararı aldığı söylenir. Her nasılsa alacaklılarıyla bir anlaşmaya varıldı ve tabutu gömüleceği Şam'a gönderildi.(8) HMS *Malaya* 1938 yılında İstanbul'u bir kez daha ziyaret edecekti. Gemide Mustafa Kemal'in cenaze törenine katılacak Britanya şeref kıtası bulunuyordu.

Batıl inançlı gözlemciler Vahdettin'in kötü talihi kendine çektiğini söylediler. Romatizması vardı ve güçlükle yürüyordu. 1918 yılında tahta çıkmak üzere Topkapı Sarayı'na geldiğinde abanoz ağacından bastonunu istemişti. Başka yerde kaldığı bildirilince, "Ne felaket!" demişti. İktidarm başlangıcında söylediği bu uğursuz söz, sonunda ona kötü şans getirecekti. Vahdettin sarayından son kez ayrılırken yanına aldığı son eşya abanoz bastonu oldu.(9)

Vahdettin ülkesinden ayrılır ayrılmaz, "Kaçmadım, hicret ettim!" açıklamasını yapan bir bildiri yayınladı.(10) Hz. Muhammed'in MS. 622 yılında Müslümanlık döneminin başlangıcına işaret eden *hicret* olarak anılan Mekke'den Medine'ye gidişini anımsatıyordu. Vahdettin tahtını bırakmadığını ve Osmanlı tahtında hâlâ hakkı olduğunu idida ediyordu. Boş yere yakarmıştı. 18 Kasım'da, kaçışından bir gün sonra, Ankara hükümetinin bir bakanı gibi görev yapan baş müftü kaçak sultanın tahttan indirilmesinin yasalara uygun olduğunu belirten bir fetva yayınladı. Millet Meclisi derhal bu kararı uygulamaya koydu. Ardından

(8) Vahdettin'in İstanbul'dan ayrılışı ve o güne kadar olanlar Bardakçı'nın *Şahbaba* adlı kitabından alınmıştır, s. 239-54.

(9) Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar,* s. 2103.

(10) Bardakçı, *Şahbaba,* s. 241.

Vahdettin'in kuzeni ve tahtın varisi Abdülmecit, meclis tarafından halife olarak seçildi.

Vahdettin, selefi olan ağabeyi V. Mehmet yerine en büyük ağabeyi II. Abdülhamit gibi ülkeyi yönetmek istemişti. Britanya ile Fransa'nın dostluğunu isterken Abdülhamit'in politikasını izlediği söylenir. Aslında Abdülhamit, Britanya'nın politik ve Fransa'nın ekonomik gücünü dengelemek için Almanya'ya dayanmış, Avrupa imparatorluklarını ürkütmek için halife unvanını kullanmış ve aynı zamanda onların Müslüman vatandaşlarının sadakati konusunda kaygılanmıştı. Almanya'nın yenilgiye uğraması ve Rusya'da Bolşevizm'in kazanması güç denklemini değiştirmişti. Britanya'nın ve bir dereceye kadar Fransa'nın seçebileceği Müslüman kuklalar bulunduğundan 1922 yılına gelince, Vahdettin'den gerek padişah gerekse halife olarak vazgeçebileceklerine karar verdiler. Gerçi Osmanlı hilafetinin Hindistan'da destekçileri vardı ama buradaki hilafet hareketinin hedefi Türkiye'nin Osmanlı hanedanlığının devamı yerine bağımsız bir Müslüman devlet olarak ilerlemesiydi. Bu nedenle Türk direniş hareketine parasal yardım yaptılar ve Lloyd George'un yaşamını sürdüren en önemli bağımsız Müslüman ülkeyi bölme planına karşı çıktılar. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa imparatorluklarının Müslüman vatandaşları arasındaki baskın ideoloji İslam birliği yerine sömürgelerin bağımsızlaştırmasıydı. Osmanlı hanedanlığı için geriye kalan tek kaynak nostaljiydi.

İdeolojik havanın değiştiğini Vahdettin kavrayamamıştı. 1918'de tahta çıkışından önce kendini geleneksel İslam kültürüyle eğitmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise ilericiydi. Vahdettin çağdaş dünyaya sırtını dönmüştü. II. Abdülhamit, fotoğrafçılığa meraklıydı ve Yıldız Sarayı'nda bir stüdyosu vardı. Vahdettin'in ilgi alanı ise İslam hat sanatı, klasik Osmanlı şiiri ve müziğiydi. Her üçüne karşı becerisi vardı ama olağanüstü bir yeteneği yoktu. Son halife olarak ardılı Abdülmecit, Batı sanatlarını yeğliyordu. Batı'ya özgün salon dansları müziği besteliyordu ve yetenekli bir portre ressamıydı. İnsan biçiminin resmedilmesine karşı çı-

kan İslami görüşlere aldırış etmeden *Beethoven Harem'de, Goethe Harem'de* ve *Saray'daki Odalık* adlı konuları tabloları için seçiyordu. İlgi alanı onun gerek seçkinler gerekse halk arasında sevilmesini sağlamadı. Batı sanatlarıyla ilgilendiği halde kendini Avrupa'ya karşı Asya'nın savunucusu olarak görüyordu. Alman işgali altındaki Paris'te sürgündeyken attığı son siyasi adımlardan biri Pearl Harbor baskınından sonra Japon imparatoruna ordusunun başarısını kutlayan bir telgraf göndermek olmuştu.[11] Kötü kararlar Osmanlı hanedanlığının son günlerinin özelliği gibiydi.

Mustafa Kemal, hilafet kurumuna yaptığı taktiksel övgüye karşın din konusunda duygularını göstermeye başlıyordu. 2 Ekim 1922'de ordularının kazandığı zaferi ilan etmek üzere Ankara'ya girdiğinde, Millet Meclisi'nin kapısında cübbeli bir imam onu karşılayıp Arapça dua etmeye başladı. Mustafa Kemal, "Burada böyle şeylere lüzum yoktur. Bunları camide yapabilirsiniz. Biz savaşı dua ile değil, Mehmetçiğin kanıyla kazandık!" diyerek karşılık verdi.[12] Yurtiçindeki ve dışındaki yabancı işgalcilerle savaşmak için Müslümanlık duygusunu harekete geçirmişti. Artık bundan vazgeçebileceğine karar verdi. Ocak 1923'te İstanbul gazetecileriyle yazılmamak kaydıyla yaptığı bilgilendirme toplantısında hükümeti dinsiz olarak tanımlamamalarını istedi. Böyle bir yaklaşım halkın kendisine saldırması için davetiye çıkarmak olurdu. İnsanların dinsiz olmadığını, İslam inancını uyguladıklarını söyledi. "Hiç kimse, komünistlerin yaptığı gibi, dini inkâr etmiyor. Eğer yeni Rusya komünistlik safsatasını bırakırsa, Çarlık'tan daha kuvvetli olacaktır"dedi.[13] Bir gazeteci hükümetin dini olup olmayacağını sorduğunda, yanıtı pek açık değildi. "Olacak mı olmayacak mı? Bilmiyorum. Bugün kanunlarda bunu engelleye-

(11) Philip Mansel, *Sultans in Splendour: The Last Years of the Ottoman World*, (Andre Deutsche, Londra: 1988) s. 125a.

(12) Taha Akyol, *Ama Hangi Atatürk*, s. 345.

(13) Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, (Kaynak Yayınları, İstanbul: 1992) s. 96.

cek bir şey yok," dedi ve bir cümle daha ekleyerek kendi konumunu açıklamış oldu. "Eğer ısrar ederse, hükümete maddi demeli, cismanı demeli ve bu kelimeler varken ladini dememeli."[14] *Hoca* adıyla bilinen Müslüman din adamlarından hoşlanmadığını hiç saklamadı. Onların değersiz olduğunu söyledi. Ders verdikleri *medreseler* Kurtuluş Savaşı'nda askerden kaçanların sığınakları haline gelmişti.[15] Aynı yılın sonuna doğru Adana'da esnaf ve zanaatkarlarla konuşurken, bugüne kadar Türkiye'deki laik söylemi etkilemiş olan iddiayı öne sürdü, "Görürsünüz ki, milleti mahveden, esir eden, harab eden fenalıklar hep din kisvesi altındaki küfür ve melânetten gelmiştir," dedi. *Ulema*'ya danışmanın hiçbir gerekliliği yoktu. "Hangi şey ki akla mantığa, menfaati âmmeye muvafıktır; biliniz ki o bizim dinimize de muvafıktır. Bir şey akıl ve mantığa, milletin, İslâm'ın menfaatine muvafıksa kimseye sormayın. O şey dinîdir. Eğer bizim dinimiz aklın mantığın tetabuk ettiği bir din olmasaydı, âhir din olmazdı."[16]

Mustafa Kemal, daha önce Balıkesir'deki bir caminin minberinden dindarlara hitap etmişti. Vaizlerin herkesin anlayabileceği bir dil yani Arapça yerine Türkçe kullanmaları gerektiğini söyledi. Vaizler bilim, politika, toplum ve uygarlıktaki gelişmeleri izlemeli ve vaazları bilimsel gerçeklerle uyum içinde olmalıydı. Ardından adım adım din kamusal alandan uzaklaştırıldı. Gerçekler yalnızca çağdaş bilimsel uygarlıkta aranmalıydı. Eğer İslam dini akılcılığa eşitse, o takdirde akılcılık yeterliydi.

Yine de devletin tümüyle laikleşmesi biraz zaman alacaktı. Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasından sonra ivedilikle Lozan'daki Barış Konferansı için hazırlık yapılacaktı. Mudanya'daki İsmet Paşa'nın gerçekleştirdiği pazarlık sürecinden memnun kalan Mustafa Kemal, barış görüşmelerine gidecek heyete yine onun

(14) Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, s. 136, 148.
(15) Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, s. 144.
(16) *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: 1989), Cilt 2, s. 131.

başkanlık etmesine karar verdi. İşin doğrusu İsmet Paşa bir askerdi, diplomat değildi. Mudanya'da İtilaf güçlerinin komutanları karşısında kendi uzmanlığı dahilinde hareket etmişti. Lozan'da ise dışişleri bakanlarıyla tartışmak zorunda kalacaktı ve İsmet Paşa kendi nitelikleri açısından tedirgindi. Mustafa Kemal onun çekinceleri bir kenara itti. İsmet Paşa sadıktı ve liderinin vizyonunu tümüyle paylaşıyordu. Bu kadarı yeterliydi.

Lozan Konferansı

Lozan Konferansı dışişleri bakanları düzeyinde toplanacağından ilk adım İsmet Paşa'yı dışişleri bakanı yapmak ve heyetin geri kalanını seçmekti. Yanına iki asistan delege (biri, sivridilli Rıza Nur) ve 25 danışman verildi. Danışmanların bir kısmı Millet Meclisi üyesiydi, diğerleri ise Osmanlı hükümetinde çalışmış sivil kamu görevlileriydi. Kaçınılmaz bir şekilde yeni kamu görevlilerinin çoğu Osmanlı bürokrasisinden seçilmişti. Danışmanlardan biri olan eski İtilaf ve Hürriyet Fırkası'ndan Cavit Bey, parasal konularda tanınmış bir uzmandı. Ayrıca garip ama sağduyulu bir seçim daha yapılmıştı: Hahambaşı Hayim Nahum. Hıristiyanlardan farklı olarak Yahudi toplumu Osmanlı devletine sadık kalmıştı ve Ankara'daki yeni hükümetin çıkarlarını ilerletmek için Hayim Nahum'un yabancı ülkelerdeki tanıdıklarından yararlanacağına güven duyuluyordu. Siyonizm'e karşı oluşu da bir avantajdı. Yani sadakati bölünmemişti. Konferansın resmi dili Fransızca olduğundan, Nahum, bir Fransızca öğretmeni olarak tanıtılmıştı.

İsmet Paşa Lozan'a ulaşınca, Britanya'daki genel seçimin sonuçları beklendiğinden açılışın birkaç gün ertelendiğini öğrendi. İngilizlerin bir oyunu mu diye merak etmişti. Fransızlar onu rahatlatmak için koşturdular. Paris'e davet eden Başbakan Poincaré, barışın sonunda elde edileceği güvencesini verdi.[17]

(17) İlhan Turan (ed.) *İsmet İnönü: Lozan Barış Konferansı*, (Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: 2003) s. 301.

Britanya'da 15 Kasım seçimini Muhafazakârlar kazandı. Lloyd George'un sürekli müdahalelerinden bıkmış olan Curzon, yeni başbakan Andrew Bonar Law'ın kurduğu hükümette dışişleri bakanı olarak devam etti. Lozan'a gitmeden önce o da Poincaré ve İtalya'nın yeni işbaşına gelen diktatörü Benito Mussolini ile görüştü. Ama Curzon'un Türklere karşı oluşturmak istediği birleşik İtilaf güçleri cephesi oldukça zayıftı.

Konferans 20 Kasım günü İsviçre Başkanı Robert Haab tarafından Mont Benon gazinosunda açıldı. İsmet Paşa, açılış konuşmasının ardından toplantının ertesi sabaha kalacağını düşündü ama Curzon İtilaf devletleri adına konuşmakta ısrar edince (kendi tanımıyla) okul Fransızcasıyla hiç hazırlıksız bir yanıt verdi. Barış Konferansı, zafer kazananların koalisyonu ile yenik düşmüş bir ülke yerine, eşitler arasında yapılacaktı. Curzon'un asistanı olarak Lozan'a çağırılan İstanbul'daki Britanya Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, İsmet Paşa'nın büyük bir avantajı olduğunu düşünüyordu. "Son çare olarak Türkler güç kullanmaktan kaçınmayacaklardır ve çatışma düşüncesi bile Bonar Law'ın aklına tiksindirici gelir," diye yazdı.[18] Rumbold, çatışmaların başlamasına Mustafa Kemal'in de bu kadar karşı olduğunun farkında değildi. İki taraf da blöf yapıyordu. Ama Mustafa Kemal'in amacı hakkında daha belirgin bir fikri vardı. Türkiye'nin tam bağımsızlığını istiyordu ve bu nedenle içişlerine yabancıların müdahalesine son vermek zorundaydı. Sevr Antlaşması'nın koşulları konu ister ekonomi, ister adalet sistemi isterse kamu sağlığı olsun Türklerin kendi devletini yönetmeyi beceremeyeceği üzerine inşa edilmişti, Mustafa Kemal bu görüşün Lozan'da tersine çevrilmesinde kararlıydı. Ülkesinin geri kalmış olduğunun farkındaydı ama halkının çağdaş dünyada başarılı bir devleti yönetebilme kapasitesine sahip olduğundan emindi.

Barış Konferansı çok geniş alanları kapsıyordu Oniki ulusal heyet konferansa katılmıştı. Ev sahipliği yapan dört İtilaf ülke-

(18) Gilbert, *Sir Horace Rumbold*, s. 281.

si (dördüncü ülke olan Japonya'nın konuşacağı fazla bir şey yoktu) ile aralarında Türkiye'nin bulunduğu beş ülke tüm oturumlara davetliydi. Amerika Birleşik Devletleri gerçi kendi çıkarlarının peşindeydi ama konuların tarafı olmadığını düşünüyordu. Sovyetler Birliği, Boğazlardan geçiş konusundaki görüşmelere katılmak üzere davet edilmişti. Belirli bir nedenle de Belçika ile Portekiz de davetliydi. Diplomatik ilişkileri olmadığından İstanbul'da Yunanistan'ı temsil eden İspanya ise davet edilmemişti. Son iki ülkenin ancak bazı konularda görüşleri alındı.

Curzon, bu yönetilmesi zor toplantıya hakim olmaya kararlıydı. Poincaré ile Mussolini açılış konuşmasının ardından salondan çıkınca, Curzon kendini İtilaf devletleri tarafında başkan ilan etti. Bu davranış her zamanki gibi Britanya'nın desteğine güvenen Yunanların olanaksız isteklerde bulunmasına yol açabilirdi. Ama Yunan heyeti başkanı olan Venizelos dersini gayet iyi almıştı. Yüreğinin derinliklerinde her zaman Yunanlar ile Türkler arasında bir ilişki kesme durumu olması gerektiğine inanıyordu ve bir Türk gözlemci buna 'toptan boşanma' adını vermişti. İşleri kendi koşullarında götürmeyi başaramadı ama bunun anlamı iki halk arasındaki barışın başka yollarla sağlanmayacağı değildi. Yunanistan yenik düşmüş ve iflas etmişti. Ama Türkiye de zor durumdaydı: birçok kent enkaz halindeydi, yoksuldu ve geri kalmıştı. İki ülkenin de barış yapmakta ortak çıkarları vardı.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve Fransız mandası altındaki Suriye ile olan sınırları iki taraflı anlaşmalarla daha önceden çizilmişti. Geri kalanı için her zamanki *uti possidetis* (sahip olunduğu gibi) görüşü geçerli oldu: Son barış anlaşması mevcut durumu yasallaştıracaktı. Doğu Trakya zaten Türklerin elindeydi; Musul, Irak'taki manda yetkisine sahip olan Britanya tarafından işgal edilmişti. Son Osmanlı parlamentosu tarafından oylanan Misak-ı Milli, İskenderun ve Musul bölgelerini istemiş, Batı Trakya ve 1878'de Rusya'ya kaybedilen Kafkasya bölgelerinin geleceği için referandum yapılmasını öngörmüştü. Kurtuluş Savaşı sırasında Millet Meclisi tarafından kabul edilen anlaşmalarla İskenderun

Fransızlara ve (daha önce Rusya'ya kaybedilen üç bölge dışında) Batum, Sovyetler Birliği'ne bırakılmıştı.

Mustafa Kemal gerçekçiydi: Türklerin başarılı olamayacak iddiaları pazarlık için kullanılabilirdi. Ama Millet Meclisi'ndeki muhalifleri milliyetçilik kartını oynayıp Lozan'daki Türk heyetinin Misak-ı Milli sınırlarını tümüyle uygulanması için ısrar etmesini istediler. Meclis'teki muhaliflere 1918'deki Mondros Ateşkes Anlaşması'nı imzalayan ve ardından Mustafa Kemal'i destekleyen ilkeli bir milliyetçi olan Başbakan Rauf (Orbay) da katıldı. Aslında Lozan'a giden heyetin başkanlığına seçileceğini ummuştu ve şimdi de İsmet Paşa'nın yaşamını zora koşmaya kararlıydı. İsmet Paşa doğru davranıp, kendisine verilen talimatların dışına çıkmadan önce hükümetten izin istedi. Ama raporlarının kopyalarını Mustafa Kemal'e göndererek Rauf Bey'i öfkelendirdi. Raporlarını başkalarının da okuduğunu bilmiyordu: İngilizler, Türk heyetinin kullandığı şifreyi çözmüştü ve taktiklerini iyice öğrenmişti. İsmet Paşa, bazı sızıntıların farkındaydı ama bunların Ankara'da olduğunu varsayıyordu.[19]

Britanya ile Türkiye, Musul'un kaderini daha ileri bir tarihe erteleyip sonunda Milletler Cemiyeti'nin kararına bırakmayı karşılıklı olarak kabul edince, sınırlar sorunu temel tartışma olmaktan çıktı. Curzon'un hayranları Türklerin ödünlerini Britanya dışişleri bakanının ansiklopedik bilgisiyle, Musul çevresinde yaşayan Kürtlerin etnik açıdan Türklerden farklı olduğunu iddia etmesine bağlıyorlardı. Ama bu nokta İsmet Paşa için yeni bir haber değildi. Türklerle Kürtlerin tek bir toplum olduğunu, ortak çıkarlarla birleştiğini ileri sürdü. Kürtleri Türklerden ayırmanın her iki tarafın çıkarına olmayacağı savını Curzon çürütemedi.

Aslında Kürtler, Araplar yerine Türklerin yönetimi altında olmayı yeğliyorlardı. Araplaştırılmış Irak'a dahil edilmeye direnişleri, Britanya'nın havadan bombalamasıyla olduğu kadar, yi-

(19) Kemal Atatürk, *Nutuk*, (Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: 1989) s. 513.

ne Britanya'nın Kürt hakları güvence altına alınıncaya dek orada kalacağına söz vermesiyle kırıldı. Bunlar kuramsal olarak gerçekleşecekti. Gerçekte ise Britanya, Irak'ta etkili oldukça, Musul Kürtlerinin durumu Türkiye'deki soydaşlarından çok daha iyiydi. Bu etki sona erdiği anda Araplar kendi yönetimlerini Kürtlere dayattılar ve Kürtler direnmek için büyük bedeller ödediler. Bu çatışma günümüze kadar gelmektedir.

Musul'un kaderi Lozan'da askıda bırakılırken, Türk Boğazlarının statüsü karara bağlandı. Boğazlar askerden arındırılacaktı ve bir uluslararası komisyonun gözetiminde serbest geçiş sağlanacaktı. Sovyetler Birliği, boğazlara sınırı olmayan ülkelerin savaş gemilerinin geçişine sürekli olarak kapatılmasını istiyordu. İsteği kabul edilmeyince hayal kırıklığına uğradı ve sonunda varılan kararı imzalamadı. Her şeye karşın iki hükümetin de başka öncelikleri olduğundan, Ankara ile Moskova arasında dostça ilişkiler devam etti.

Uzun ve yorucu pazarlıkların sonunda Britanya ile Türkiye arasındaki siyasi sorunlar genel olarak çözüldü. Sıra daha önce Türkiye ile bir başlangıç anlaşması imzalamış ve esas anlaşmanın ertelenmesine yol açmış olan Fransa'ya geldi. Fransa, artık geçerli olmayan Osmanlı devletindeki yatırımcılarının çıkarları için ısrarcı oldu. Yabancılar kapitülasyon rejimi altında olağanüstü ayrıcalıklara sahip oldukları takdirde bu çıkarların güvence altına alınabileceği iddia edildi. Bunun anlamı Türkiye'nin egemenlik bağımsızlığının sınırlandırılması demekti. İsmet Paşa, ülkesinin sınırsız egemenliği için ısrar etti. Ancak karşılığı verilirse, yabancılara (ve Türkiye'deki Müslüman olmayan toplumlara) özel kolaylıklar getirilebilirdi. Aynı şekilde ekonomik istemler Türkiye'ye olanaksız yükler getirilerek çözümlenemezdi.

Mustafa Kemal, belki de en önemli rakip olan ve hayranlık duyduğu Britanya'yı gözünde büyütmüştü. Batı kalıplarıyla eğitim almış diğer Türkler gibi Fransızları daha iyi anlıyordu ve böylece iki büyük İtilaf gücü arasında bir gerginlik yaratabiliyordu. Fransızlarla daha önceki karşılaşmalarında incinmiş olan Curzon, ortak bir İtilaf cephesini korumak için elinden geleni yaptı. İsmet

Paşa kapitülasyonlar, Osmanlı borçlarının ödenmesi ve özellikle Fransa'nın üzerinde durduğu tazminat talepleri gibi konularda geri adım atmayı reddedince, Curzon kişisel çıkarları gündeme getirerek kandırmaya çabaladı. Curzon'un Türkiye'nin koşulsuz bağımsızlığı konusuna karşı çıkışı hakkındaki öyküyü İsmet Paşa anlatmaktan çok hoşlanırdı:

> Memnun değiliz Lozan muahedesinin müzakeresinden. Hiçbir dediğimizi yaptıramadık. Reddettiklerinizin hepsini cebimize atıyoruz. Harap bir memleket alıyorsunuz, bunu kalkındırmak için mutlaka paraya ihtiyacınız var. Bu parayı almak için gelip diz çökeceksiniz. Cebime attıklarımın hepsini çıkaracağım size. Hepsini vereceğim size..."[20]

Belki Curzon bunu düşünmüştü ama bu kadar kaba konuşması olanaksızdır. Tam olarak ne söylemiş olursa olsan, İnönü'nün anlattıklarına Türkiye'de herkes sorgusuz sualsiz inanıyor ve sık sık Türk kaynaklarının yabancılara satışını ve küreselleşmenin kötülüklerini gündeme getiren milliyetçiler tarafından alıntı yapılıyor.

İsmet Paşa'nın inatçı direnişi karşısında ilerleme kaydedemeyen Curzon ultimatom sayılacak bir metin hazırladı. 30 Ocak 1923 tarihinde İtilaf devletlerinin son kararını temsil ettiğini iddia ettiği metni İsmet Paşa'nın imzalamasını istedi. Ama Poincaré, basına anlaşmanın ancak 'tartışmanın temelini' oluşturduğunu açıklayınca, Curzon'm yaklaşımı baltalanmış oldu. Böylece İsmet Paşa'nın imzalamayı reddetmesi kolaylaştı. Britanya heyeti çantalarını topladı ama İsmet Paşa'nın fikrini değiştirebileceği düşünülerek trenin kalkışı geciktirildi. Pazarlığı kesip konferansı ertelemekten başka seçenek kalmamıştı.

Curzon'un kendini üstün gören havalarıyla gizlice alay ediliyordu. Sarhoş uşağının, efendisinin tüm pantolonlarını alıp yata-

(20) Turan (ed.) *İsmet İnönü*, s. 305.

ğının altındaki boş içki şişelerini saklamak için kullanması üzerine Curzon'un şaşkına döndüğü haberi tüm Londra kulüplerine yayılmıştı. Asistanı Sir Horace Rumbold alay edilmenin ötesinde eski kafalıydı. 'Kibirli bir doğulunun sevimsiz bir yaratık' olduğunu düşünüyor ve İstanbul'da Yüksek Komiser olarak bulunduğu sürece evine hiçbir Türk'ü davet etmemekle gururlanıyordu. Ama meslektaşlarının da paylaştığı bu önyargılar karar verme yeteneğini etkilemiyordu. Lozan Konferansı duraklamaya girince yazdığı özel bir mektupta Türklerin anlaşmayı imzalamayacağını öngörmüştü. Fransızların pek hoşnut kalmadığını belirtip, böylece İngilizlerin istediklerini elde ettiklerini ama Fransızların umdukları ekonomik çıkarlara sahip olmadıklarını da eklemişti.[21] Haklıydı ama bir unsuru göz ardı etmişti.

Pazarlıklara katılmayan Amerikalılar kendi çıkarlarına özel bir ayrıcalık tanındığı koşulların dışmda, açık kapı ilkesinin tüm ülkelere uluslararası pazarlara erişme konusunda eşitlik tanındığından emin olmak için dikkatle gözlemliyorlardı. Özellikle Birinci Dünya Savaşı öncesinde emekli Amerikalı Amiral Colby Chester tarafmdan hazırlanmış bir projeyle yakından ilgiliydiler. Chester Projesi, Türkiye'nin doğusunda bir Amerikan şirketinin tüm büyük boyutlu demiryolu ve liman inşaatlarını üstlenmesini ve karşılığında yeni demiryollarının her iki tarafında 20 kilometrelik alandaki yeraltı kaynaklarını araştırma hakkına sahip olmasını öngörmüştü.

Musul bölgesindeki Kerkük petrolleri Amerikalıların göz diktikleri bir ödüldü. Amerikalılar ile bölgenin denetimini sürdürmek isteyen İngilizler arasındaki rekabet bölgeye yeniden sahip olma çabasına giren Türklere çok uygun gelmişti ve Millet Meclisi 9 Nisan 1923'te anlaşmayı imzaladı. Ama sekiz ay sonra ABD kendini Yakın Doğu barış anlaşmasından uzaklaştırınca, Musul çekişmesine müdahale etmeyeceği ortaya çıktı ve Millet Meclisi kararını yürürlükten kaldırdı.

(21) Gilbert, *Sir Horace Rumbold*, s. 282-3.

Henüz tamamlanmamış çok sayıda konu masada kalmıştı ama konferansa ara verilen 30 Ocak günü Türkiye ile Yunanistan iki önemli anlaşmayı imzaladı. Birinci anlaşma, savaş esirlerinin ve gözaltına alınan sivillerin takasını sağlayan önemli bir insani konuyu içeriyordu. Böylece binlerce Yunanlı savaş esiri özgürlüğüne kavuşmak için barış anlaşmasının tamamlanmasını beklemek zorunda kalmayacaktı. İkinci anlaşmanın içeriği daha derin, daha uzun vadeliydi. Yunanistan'daki tüm Müslümanlarla, Türkiye'de Yunan (Doğu) Ortodoks dinine mensup olan Osmanlı vatandaşlarının karşılıklı yer değiştirmesini kapsıyordu. İki topluma ayrıcalık tanınmıştı: İstanbul'da ve Çanakkale Boğazı'nın girişindeki sonradan adları Gökçeada ve Bozcaada olarak değiştirilen iki adada bulunan Rumlar, Birinci Dünya Savaşı öncesinde burada yaşadıklarını kanıtlayabilirlerse kalabileceklerdi. Aynı ayrıcalık Yunanistan'ın Bulgaristan'dan ele geçirdiği –savaşa katılmasının tek ödülü olan– Batı Trakya'da yaşayan Müslümanlar için de geçerliydi. Yaklaşık 150-200.000 olarak iki toplumun sayısı birbirine eşit gibiydi.

Böylece Yunan Patriği İstanbul'da kalabilirdi. Yunan Patriği, tüm Doğu Ortodoks Hıristiyanları tarafından Ekümenik Patrik (başka bir deyişle evrensel) olarak kabul ediliyor ve kilisenin en üst düzey din adamı sayılıyor.

Ne var ki Türkler açısından patrik, yalnızca ülkedeki Rum Ortodoks cemaatinin dinsel lideri olarak tanınıyor. Böylece Lozan'da patriğin Türk vatandaşı olması gerektiğine karar verildi. Bu durum günümüze kadar Türk hükümetinin resmi kararı olarak sürdürüldü. İsmet Paşa, karşılıklı göç için İstanbul ve Batı Trakya'da yaşayanlara ayrıcalık tanınmamasını, mübadelenin toptan gerçekleştirilmesini istedi. İsteğinin uygulanması gelecek yıllarda birçok sorunu önleyebilirdi.

Ne var ki, kentin imparatorluk ve böylece çoklu-etnik geçmişiyle en önemli bağın korunması da önemliydi. Belki yaşam kolaylaşacaktı ama İstanbul yoksullaşacaktı. İstanbul'un kaderinin bir dünya kenti olmasının anısıydı. Kozmopolit geçmişinin bazı

izlerinin korunması yeni temeller üzerine yine kozmopolit bir geleceğin inşa edileceğini vaat ediyordu.

Rumların çoğu zaten Yunan ordusuyla birlikte kaçıp Türkiye'yi terk etmişti. Ama bağlantısı kesilmiş olan iki Rum toplumu bulunuyordu. Karadeniz kıyısında yaşayan Rumların çoğu ülkenin iç taraflarına gönderilmişti ve şimdi Yunanistan'a yerleşmek onlara özgürlük gibi geliyordu. İkinci toplum ise, Osmanlı devletinin yükselişinden önce orta Anadolu'ya yerleşmiş, *Karamanlı* adıyla tanınan, Türkçe konuşan Rumlardı. Karamanlılar 'yoğurtla vaftiz edilmiş' Hıristiyanlar olarak alay edildiklerinden Yunanistan yaşamına kolayca uyum sağlayamadılar. Karşılık olarak Yunanistan'ın yerli halkına Romence konuşan çobanlar anlamına gelen '*Ulahlar*' adını taktılar. Başlangıçtaki güçlükler sağ kalım tekniklerinin geliştirmesini sağladı ve Karamanlıların soyundan gelenler yeni vatanlarında önemli konumlara yükseldiler.

Yüzyıllarca Osmanlı yönetimi altındaki Yunanistan'da yaşamış olan Müslümanların çoğu, zaten 1914 öncesinde, özellikle 1830'da Yunanistan bağımsızlığını kazanınca, 1878'de Osmanlılardan Tesalya alınınca ve 1913'de Osmanlı Makedonyası'nın büyük bir kısmı ele geçirilince, Türkiye'ye göç etmişti. 1923'teki mübadele bu süreci tamamladı ve geriye yalnızca Batı Trakya'da ve 1911-1945 arasında İtalyaların yönetimi altındaki Oniki Ada'da yaşayan küçük Türk toplumları kaldı.

30 Ocak 1923'te konferansın yarıda kesilmesi katılımcılar için büyük bir felaket değildi. Ama bazı tehlikeleri vardı. İstanbul'daki Yüksek Komiserlik makamına geri dönen Rumbold, Türklerin kenti zor kullanarak ele geçirme korkularıyla başa çıkmak zorundaydı. Yapılan bir olasılık planı İstanbul'daki Britanya askerlerinin Gelibolu'daki tahkim edilmiş bölgeye çekilmesini öngörüyordu. Kentin heyecanlı havasında, paniğe kapılmış yerel Hıristiyan nüfusunun varlığı da göz önüne alınınca, Mustafa Kemal'in dikkatli ve sabırlı bir devlet adamı olduğunu, askeri maceralara karşı durduğunu, Britanya yetkililerinin fark etmesi oldukça zordu.

Millet Meclisi'ndeki, verdiği ödünler konferansı kurtarmaya yetmediği için gereksiz bulan karşıtları İsmet Paşa'ya zor günler yaşatıyorlardı. Mustafa Kemal yaygın bir destek sağlamak için ülkeyi dolaşarak karşılık verdi. Yeniden yapılandırma politikasını İzmir İktisat Kongresi'nde anahatlarıyla açıkladıktan sonra Ankara'ya döndü ve Barış Konferansı'nın yeniden başlaması için mantıklı karşı teklifleri Meclis'in onayladığından emin oldu.

İtilaf devletleri heyetlerini Lozan'a geri göndermeyi kabul edince, Mustafa Kemal, Meclis'in kendini dağıtmasını ve yeni seçim için bir tarih saptamasını istedi. Ardından bir parti manifestosu hazırladı ve yeni oluşan partisinin öne sürdüğü tüm adayları dikkatle inceledi. Türkiye Millet Meclisi'nin açılışından tam üç yıl sonra, 23 Nisan'da Barış Konferansı tekrar başladığında Rauf Bey yine dışişleri bakanıydı. Britanya'nm temel çıkarlarını güvence altına almış olan Curzon, Lozan'a gelmeyip yerini Rumbold'a bıraktı. İsmet Paşa geri dönüp Fransa'nın ekonomik ve kültürel çıkarları için istediği özel muamele için direnmesini göğüsledi. Yine kapitülasyonlar en büyük sorundu. İptal edilmesine kararlı olan İsmet Paşa, amacına adım adım yaklaştı. Anılarında Fransa'nın hukuk danışmanı Henri Fromageot ile yaptığı görüşmenin öyküsünü anlatıyor:

> Mesela bahsettim; kapitülasyonların kalkmasını kabul etmiyorlar. Promajo isminde bir Fransız hukukçusu var, Hariciye hukuk müşaviri imiş. Çok anlatır bana. Kapitülasyonlar maddesini söyleriz, "Yazın," der, kapitülasyonlar maddesi:
>
> "Kapitülasyonların ıslahı ve kaldırılması için zemine girmek üzere..." İşte şöyle olur, böyle olur..
>
> "Canım, kaldırılması zeminine girmek falan yok! Kaldırılmıştır! Niye bunu demiyorsunuz?"
>
> "Canım, hukuk dili bu, olmaz ki böyle şey... Hukuk dili..."
>
> Hulâsa dokuz ay, hukuk dilini öğrenemedim... "Tali komisyon"da uzun boylu konuştuktan sonra olmadı. Sonra bir

gün kapitülasyonlar maddesini yazmak için Promajo bana geldi:

"Nasıl istiyorsunuz?" dedi

"Yazın! dedim, kapitülasyonlar kaldırılmıştır! Lağvedilmiştir!"

Daha bilmem ne falan... "Bitti, yoktur böyle bir mesele!" dedim.

"Peki, böyle yazalım," dedi.

"Ne oldu, hukuk diline uydu mu?" dedim.

"Karar verdiler, dedi, kapitülasyonları kaldırmaya karar verdiler."

"E, demek şimdiye kadar karar vermemiştiniz?" dedim.

"Vermemişlerdi..."(22)

Teker teker öteki zorluklar da aşıldı. Fransızlar daha önce ısrar ettiklerinin aksine ellerinde senet bulunanların borçlarının altın yerine günlük kurdan frankla ödenmesini kabul ettiler. Osmanlı borçları ardılı olan tüm ülkelere bölünecekti. Yabancı okullar yönetmeliği, daha önce yabancılara tanınan ödünler ve benzeri konulardaki koşulları içeren mektuplar takas edildi. Ara sıra İsmet Paşa bazı geçici ödünler verdi: Türkiye beş yıl boyunca gümrük vergisini yükseltmeyecekti ve yine beş yıl boyunca adalet ve kamu sağlığı yönetiminde birkaç yabancı danışmanı işe alacaktı. Geriye bir tek sorun kalmıştı. Yunanistan'ı tazminat için zorlamanın anlamsız olduğunu İsmet Paşa anlamıştı. Yunanistan'ın böyle bir ödeme yapacak parası yoktu. Sınırın değiştirilip Edirne'nin merkezden uzaktaki semti Karaağaç'ın ve kentin Meriç Nehri'nin batı kıyısında (Yunanistan'a ait) bulunan demiryolu istasyonunun geri verilmesi karşılığında tazminat isteminden vazgeçebileceğini söyledi. Ama Ankara'da Rauf Bey bunu duymak bile istemiyordu. Sabrı tükenen İsmet Paşa, verdiği ödünler onaylanmazsa, pazarlığı kesip Ankara'ya dönmekle tehdit etti.

(22) Turan (ed.), *İsmet İnönü*, s. 303.

Telgrafın kopyasını yolladığı Mustafa Kemal bu konunun demagojik sömürüye açık olduğunu biliyordu. Rauf Bey, "Ülkemizi enkaza çeviren Yunanlardan tazminat istediğimiz vazgeçemeyiz. Büyük zaferden sonra asla!" diyebilirdi. Mustafa Kemal, Rauf Bey'in utanca kapılmasını önlemek için dikkatle ilerlerken, İsmet Paşa barış anlaşmasını imzalamak için sabırsızlıkla bekliyordu. Sonunda 19 Temmuz'da İsmet Paşa'ya bir telgraf çekti. "18 Temmuz 1923 tarihli telgrafnamenizi aldım. Hiç kimsede tereddüt yoktur. İhraz eylediğiniz muvaffakiyeti en hâr ve samimî hissiyatımızla tebrik etmek için usulen vaz'ı imza olunduğunun iş'arma muntazırız kardeşim!"[23] (Başarınızı en sıcak ve samimi duygularımızla kutlamak için usulen imzalandığının işaretini bekleriz.) Rauf Bey, tebriklere katılmadığı gibi barış anlaşmasını imzalayıp Ankara'ya dönen İsmet Paşa'yı karşılamadı. 4 Ağustos'ta istifa etti. Bir hafta sonra yeni seçilen Meclis ilk oturumunu açtı ve Mustafa Kemal'in arkadaşı Fethi (Okyar) Başbakanlığa getirildi.

Lozan Antlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalandı. 143 maddesi, 20 eki ve bağlantılı sözleşmeleri olan son derece ayrıntılı bir belgeydi. Mustafa Kemal'in ilk başında fark ettiği gibi kararlar kolayca verilmemişti. "Lozan sulh masasında mevzu-i bahs edilen mesail, üç, dört senelik yeni devreye ait ve münhasır kalmıyordu. Asırlık hesaplar rü'yet olunuyordu," demişti.[24] (Lozan barış masasında görüşülen sorunlar son üç, dört yıllık dönemle sınırlı değil. Yüzyıllar öncesine dayanan sorunlar çözüldü.) Ama sonunda sağlam bir iş yapılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra tamamlanan tüm anlaşmalar arasında yalnızca Lozan Antlaşması varlığını sürdürdü. Türklerin tüm taraflarca serbestçe pazarlık edilen bir anlaşma olması konusundaki ısrarı işe yaradı. Yenilgisinin onaylanmasına karşın Yunanistan bile, komşusu Türkiye olan ilişkilerinin kalıcı temelini oluşturduğunu kabul etti.

(23) Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 524
(24) Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 466.

Ne var ki, Lozan'a katılmayan iki taraf vardı ve bunlar Ortadoğu barış anlaşması konusunda sızlanmayı sürdürdüler. Bunlardan biri onaylanmayan Sevr Antlaşması'nı imzalamış olan Ermenistan'dı. Türkiye ile sınırı 1921 Kars Anlaşması'yla çizilmiş olduğundan Lozan Antlaşması Ermenistan'dan hiç söz etmedi. Ama Lozan Antlaşması'na daha ciddi tehdidi oluşturan taraf Kürt milliyetçiliği olacaktı.

Lozan Antlaşması sonrasında Ortadoğu

Lozan Antlaşması'nm tamamlanması Ortadoğu olaylarına belirli bir çizgi çekti. Türkler için 1911'de İtalya'nın Sirenayka ile Trablusgarp ülkesini işgal etmesiyle başlayan kesintisiz savaş döneminin sona ermesi demekti. Tek dostu Alman imparatorluğu yenilgiye uğradığından, kaderi hepsinin de Türkiye'nin aleyhine birtakım amaçları olan sözde çok güçlü düşmanlarının elinde bulunuyor gibi görünüyordu. Hiç de parlak görünmeyen koşullar arasında Türkler kendi gayretleri ve Mustafa Kemal'in sağduyulu liderliğiyle Anadolu'da ve Doğu Trakya'daki atalarının topraklarının bütünlüğünü başarıyla savundular. Bu geçişin bir parçası olarak Arap vatandaşlarını yitirmişlerdi ama İngilizlerin fark etmeye başladığı gibi Arap milliyetçiliğinin yükselen temposunu düşününce Türklerin durumunun pek kötü olduğu söylenemezdi. Sonunda kendi kaderlerini çizip Mustafa Kemal'in inandığı gibi zamanla Avrupa ülkelerinin ekonomik ve toplumsal eşiti düzeyine gelecek laik bir cumhuriyet kurdular.

1923 Mayısı'nda Britanya, Transürdün Emirliği'nin bağımsızlık yolunda ilerleyen ulusal bir devlet olduğunu tanıdı ve böylece Abdullah'ın konumu sağlamlaştı.[25] Bu anlaşmanın imzalanması Kral Hüseyin'i artık alışılmış öfke krizlerinden birine soktu. Irak tacını kabul eden ve İbni Suud ile ateşkes imzalayan

(25) Kamal S Salibi, *The Modern History of Jordan*, (I B Tauris, Londra: 1993) s. 88

Faysal'dan zaten uzakta kalmıştı ve şimdi Abdullah'ı şiddetle kınıyordu. Abdullah'ın Britanya ile ilişkisinin Yahudilerin Filistin üzerindeki haklarını kabul etmek demek olduğuna inanıyor ve daha da önemlisi kendine özgü benmerkezci dünya görüşünde Transürdün'ü yönetme iddiasının elinden alındığına inanıyordu. Faysal'dan çok farklı olan Abdullah babasının etkisinde fazla kaldığından Ocak 1924'te görüştüklerinde öylesine zorbalıkla karşılaşmış ve baskı altında kalmıştı ki, İngilizler, Hüseyin'in uğruna Transürdün'deki hakkından vazgeçeceğinden korkmaya başlamışlardı. Şu anda böyle bir şeyin olmasını istemiyorlardı.

Hüseyin son bir hata daha yaptı. Parasal ve askeri zayıflığına karşın, 1924 Martı'nda Türkiye Millet Meclisi'nin hilafeti kaldırması üzerine bu fırsattan yararlanıp kendini halife ilan etti. Bu davranışı Suriye'de ve babasının adına Abdullah'ın propogandasını yaptığı Transürdün'de destek buldu. Ama Irak ile Suudi Arabistan'da itiraz ve öfke baskındı. İbni Suud'un *İhvan* savaşçıları ilk ve son kez Hicaz'a yürümek için izin istediler. 1924 Ağustosu'nda İbni Suud saldırıyı başlattı ve hızla Taif ile Mekke kentlerini ele geçirdi. Hüseyin tahtını büyük oğlu Ali'ye bıraktı ve yerleştiği Akaba'dan müdahaleyi sürdürdü. Haşimilerin elinde yalnızca Medine ile Cidde kalmıştı. İbni Suud'un askerleri Cidde'yi bir yılı aşkın bir süre kuşattılar. Hüseyin'in Britanya ile ittifakından vazgeçme kararının saçmalığı, Britanya birliklerinin *İhvan* baskınına müdahalesi olarak başlayan hareketin 1914'te Abdullah'ın tahttan indirilmesiyle son bulmasına yol açtı. [26] Ali, belki iktidarını koruyabilirdi ama 5 Aralık 1925 tarihinde Medine teslim oldu ve Ali'nin Cidde'deki askerleri arasında isyan çıktı. Cidde'nin önde gelenlerinin çoğu şimdi İbni Suud'a teslim olmak istiyordu. Ali, kaçınılmaz kaderine boyun eğdi ve 19 Aralık 1925'te tahtını bıraktı. Artık Hicaz Krallığı kalmamıştı. İbni Suud ile *İhvan* savaşçıları Transürdün ile Irak için tehdit unsuru olma-

(26) Avi Shlaim, *Lion of Jordan: The Life of King Hussein in War and Peace* (Allen Lane, Londra: 2007) s. 17.

yı sürdürdüler. Ancak 1928 yılında İbni Suud, Abdullah'ın ülkesinin sınırlarını kabul etti ama Ortadoğu'nun önde gelen iki hanedanlığı arasında kuşku ve güvensizlik yıllar boyu sürüp gitti.

Haşimilerin yönetiminde Irak[27]

Faysal kesin olarak iktidara gelince, 1920'li yıllar Irak'ta hızlı siyasi değişimlere tanık oldu. Parasal yükümlülüğünü azaltacağından Britanya iktidarın devrini hızlandırmaktan memnundu. 1922 yılındaki İngiltere-Irak Anlaşması'nın ardından 1924'te tamamlayıcı bir anlaşma daha imzalandı. Irak'ın bütünlüğüne tek tehdit unsuru Türkiye'nin eski Osmanlı'nın Musul vilayeti üzerindeki hak iddiasıydı. 1925 yılında Milletler Cemiyeti komisyonu Irak'ın bölge üzerindeki denetiminin süreceğini beyan etti ve Türkiye bunu kabul etti. Milletler Cemiyeti komisyonu ayrıca Kürtlere sınırlı özerklik tanınmasını da önerdi. Aynı yıl Britanya, Hollanda, Fransa ve Amerikan petrol firmalarının bir konsorsiyumuna Musul çevresinde petrol arama izni verildi. Irak çıkarılan petrolden işletme hakkı bedeli alıyordu ama şirketin ortağı olma istemi reddedildi.[28] 1930'larda bu bedel hükümete gelir kaynağı oldu ve 1958 yılına gelindiğinde yıllık gelir 84,6 milyon sterline ulaştı.[29]

Irak liderliği ile Britanya arasındaki ilişkiler manda yönetiminin sona ermesi ve özellikle 1926-1929 arasında zorunlu asker-

(27) Irak'In bağımsızlık tarihi Hanna Batutu'un yeni ufuklar açan yapıtında anlatılıyor: *Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of Its Communists, Ba'thists and Free Officers* (Princeton University Press, Princeton, NJ: 1978). Daha once sözü edilen Marr, *The Modern History of Iraq* ve Tripp, *A History of Iraq* kusursuz genel anlatımlardır.

(28) Marr, The Modern History of Iraq, s. 30.

(29) William Roger Louis, Ends of British Imperialism: the Scramble for Empire, Suez and Decolonization: Collected Essays (I B Tauris, Londra: 2006) s. 862.

lik uygulaması gibi konularda gerginleşti.[30] 1929'da Britanya'da İşçi Partisi hükümetinin kurulması Irak'ın bağımsızlığını hızlandırma çabasına neden oldu. 1930'da yeni bir İngiltere-Irak Anlaşması imzalandı. Askeri üsler ile ekonomik ve petrol çıkarlarının karşılığında Britanya hükümeti manda yönetiminin sona erdirilmesini ve Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üye olmasını desteklemeyi kabul etti. 1932 yılında bunlar gerçekleşti ve Irak bağımsızlığını kazanan manda altındaki ilk ülke oldu. İngiliz danışmanlar artık hükümetin çalışanlarıydı ve hükümet politikasını veto etme hakları yoktu. Resmen bağımsızlığın kazanıldığı dönemde başbakan Nuri el-Said idi. Haşimi, yönetimi altındaki Irak'ın güçlü insanlarından biri olduğunu kanıtladı. İlk başından itibaren Britanya'nın devam eden etkisine karşı çıkan muhalefeti susturdu.[31]

Faysal, nüfusun dörtte birinden azını oluşturan Sünni Arapların ülkenin yönetiminde bulunmasının zayıf yönlerinin farkındaydı. Hem bu nedenle hem de daha geniş kapsamlı Arap milliyetçiliği nedeniyle Faysal daha büyük boyutlu Arap Birliği amaçlarının peşinden koşmayı sürdürdü. Eğer Bereketli Hilal'de başında kendisinin bulunduğu bir birlik kurulabilirse, Şiiler ve Kürtler azınlıkta kalacaktı. Üstelik danışmanlarının ve hükümetin önemli konumlarındaki kişilerin çoğu Irak'a gelmiş olan Suriyelilerdi. Belki de en önemlisi Eğitim bakanı Yemen-Suriye kökenli Sati-el-Husri idi. El-Husri'nin geliştirdiği yeni oluşan okul sistemi 'milliyetçi duyguları aşılamak için bir araç' olacaktı. [32] Yine de eski engelleri unutmamış olan Faysal, Arap Birliği kavramını fazla ileriye götürmek konusunda dikkatli davranıyordu. Örneğin 1925 yılında Suriye'deki Dürzilerin önderlik ettiği isyanı desteklediği konusunda pek konuşmuyordu. Yine de

(30) Peer Sluglett, Britain in Iraq: Contriving King and Country, 2nci baskı, (I B Tauris, Londra: 2007) s. 108-20.
(31) Marr, The Modern History of Iraq, s. 34.
(32) Tripp, A History of Iraq, s. 61-2.

Ortadoğu'nun Arapça konuşan ülkelerinin birleştirilmesini içermediğinden, 1930 tarihli İngiliz-Irak Anlaşması'nm koşullarından şikâyetçiydi. Britanya Yüksek Komiseri Francis Humphys 1930'da, "Faysal hâlâ Asya'daki tüm Arap topraklarını kendi hanedanlığının yönetimi altına almayı umuyor, bunun için çabalıyor ve amacı önce Suriye ile Irak'ı birleştirme girişimi gibi görünüyor," diye yazmıştı.(33) Irak siyasetinin zirvesindeki Sünni seçkinler ülkeyi Arap dünyasının Piedmont ya da Prusyası gibi görüyor ve Arap Birliği davasının buradan ilerletileceğini hayal ediyorlardı. En önemli siyasi sorunlardan biri zorunlu askerlikti ve Kral ile Sünni seçkinler bunun etnik açıdan bölünmüş ülkeyi bir ulus biçimine getireceğine inanıyorlardı. Aynı nedenle Şii ve Kürt nüfus şiddetle karşı çıkıyordu ve Britanya da hem parasal hem etnik açıdan istikrarı bozduğunu düşünüyordu.(34)

'Arap dünyasının liderliğine' soyunan başka istekliler de vardı. 1920'lerin sonunda Transürdün'deki iktidarını sağlamlaştırmış olan Faysal'ın kardeşi Abdullah, kendisi için Suriye'de bir rol hayal ediyordu. Gerçekten de 1920'de Suriye'de Fransızlarla çatışmaya giderken Transürdün'de durmuş ve Suriye tahtına çıkarılmayı beklemeye başlamıştı. Suriye'deki herhangi bir Haşimi hanedanlığının yeni canlandırılmasının lideri olarak kendini görüyordu. Irak Kralı I. Faysal'ın kısa bir hastalık sonrasında 1933'te ölümü üzerine umudu biraz daha fazlalaştı. Bu tarihte Irak'taki Haşimi monarşisi aralarında Şiiler, Kürtler ve küçük Asuri toplumunun da bulunduğu, gittikçe artan mezhep sorunlarıyla başa çıkmaya çabalıyordu. Asuriler, 1933'teki katliamda korkunç bir acımasızlıkla bastırıldı. Özellikle 1933'te zorunlu askerlik başladıktan sonra ordu sık sık güney Irak'taki Şii bölgelerindeki isyanları aynı şiddetle bastırması için görevlendirildi. Bu durum ordu liderlerine gittikçe artan bir siyasi etki kazandırdı.

(33) Khaldun S Husry 'King Faysal I and Arab Unity, 1930-33' makalesi, Journal of Contemporary History, Cilt 10, No.2 (1975), s. 324.

(34) Sluglett, *Britain in Iraq*, s. 94; Tripp, *A History of Iraq*, s. 61-2.

1936'da Başbakan Yasin el-Haşimi otoriter eğilimler sergilemeye başlayınca, el-Haşimi'nin düşmanları tarafından cesaretlendirilen General Bekir Sıdkı bir darbe yaptı. Monarşi tehdit altında olmadığı sürece Faysal'ın küçük oğlu ve ardılı Kral Gazi, darbeye itiraz etmedi. Aslında Gazi, milliyetçi subaylara yakınlık duyuyordu ve babasının siyasi gerçekçiliğine sahip değildi. Darbe Irak'taki anayasal yönetime indirilmiş ağır bir tokattı ve Sünni seçkinler arasında şiddetli hizip çatışmalarının çıkacağını işaret ediyordu.(35)

Sıdkı, 1937'de bir suikastta öldürüldü ve Nuri el-Said ve Reşid Ali gibi eski isimler tekrar iktidara geldi. Ne var ki, 1937-1944 arasında seçimlerin yapılmasına karşın Irak'ta iktidarın hakemleri ordunun içinde 'Altın Kare' adıyla bilinen milliyetçi grup oldu. Bu grupta hoşnutsuzluk uyandıran sivil hükümetler derhal düşüyordu. Üstelik Filistin'de 1936 ve 1939'da çıkan Arap isyanları, grubun Nazi yanlısı, Britanya düşmanı görüşlerini iyice şiddetlendirmişti.

Atatürk ve yeni Türkiye

Türkiye'nin Lozan'daki en büyük kaybı, Britanya mandası altındaki Irak'ta bırakılan petrol yataklarının bulunduğu Musul'u geri alamamaktı. Eğer Türkiye 1923'te Musul'u almış olsaydı daha iyi durumda olur muydu? Kerkük petrol yataklarının gelirinden bütçesi çok yararlanırdı. Ama aynı zamanda yönetimi altındaki Arapların ve Kürtlerin sayısı da çok artacaktı. Osmanlı İmparatorluğu çokkültürlülüğü sürdürmüştü ama bu durum çöküşünü hızlandırmıştı. Osmanlı, Avusturya-Macaristan ve Rusya imparatorluklarının yıkılmasından sonra Doğu Avrupa ve Balkanlarda ortaya çıkan ülkelerin hiçbiri bugün önerilmediği gibi çokkültürlü politikaları izlemediler. Mustafa Kemal, bu sorunun farkındaydı ama başka öncelikleri vardı. Türkiye'nin mo-

(35) Marr, *The Modern History of Iraq*, s. 44-6.

dernleştirilmesi daha önemliydi ve bunun uğruna Büyük Güçlerle iyi ilişkiler sürdürmeyi seçti.

Yeni seçilen Meclis 23 Ağustos'ta anlaşmanın onaylanmasını görüşürken, muhalefetin en önemli itirazı Musul'un Türkiye'ye verilmemiş olmasıydı. Ne var ki, muhalefetin sayısı bir avuç milletvekiline indirilmişti ve anlaşma büyük çoğunlukla kabul edildi. Bundan sonra atılacak ilk adım onaylamanın ardından İtilaf güçlerinin İstanbul'u işgaline son verilmesiydi. 2 Ekim'de İtilaf birlikleri İstanbul'dan ayrıldı. Dört gün sonra, son İtilaf birlikleri Gelibolu'dan ülkeyi terk ederken Türk askerleri kente girdi. 13 Ekim'de Meclis Türk devletinin başkentini İstanbul'dan Ankara'ya taşımayı oyladı.

Eski Osmanlı başkenti artık bir taşra kenti statüsüne indirilmişti. Bürokrasinin Ankara'ya taşınması gerekiyordu. Bolşevik devriminden sonra Rusya'ya taşınan transit mallar çok azaldığından, ticaret yaşamı zor durumdaydı. Yabancıların ve Müslüman olmayan yerli halkın büyük bir kısmının ayrılması kenti fakirleştirdi. Bunu hisseden Mustafa Kemal, en son 1919 Mayısı'nda gördüğü eski başkentten uzak durdu. Ancak bireysel gücünü sağlamlaştırdıktan sonra 1927 Haziranı'nda İstanbul'a ilk kez gitti ve ardından her yaz aynı yolculuğu tekrarladı. Bu tarihte Mustafa Kemal'in ilk heykeli limanın girişindeki Sarayburnu'na dikilmişti.[36]

Lozan Antlaşması, Türklerin ulus devletinin kuruluş belgesidir. Ancak sonuçlandığında devletin biçimi, yapısı ve kurumlarına henüz karar verilmemişti. İsmet Paşa, anlaşmayı Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin temsilcisi şeklinde garip bir sıfatla imzalamıştı. Kısa süre sonra ülke yeni adına kavuşacaktı. 28 Ekim 1923 akşamı Mustafa Kemal bazı dostlarını Ankara'nın dışındaki Çankaya semtindeki evine akşam yemeğine davet etti ve onlara "Yarın cumhuriyeti ilan edeceğiz," dedi.[37] Ertesi gün Meclis'e bu

(36) Osmanlının tarihi Topkapı Sarayına yakındır.

(37) Mango, *Atatürk*, s. 394 (*Atatürk*, s. 458.)

konuda bir önerge verildi ve kısa bir görüşmenin ardından kabul edildi. İlk cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal, İsmet Paşa'yı başbakan olarak atadı ve Fethi Bey'i parlamento sözcülüğüne getirdi. Aralarında hükümetin temsilcisi Refet Bey'in de bulunduğu İstanbul halkı Cumhuriyet'in doğuşunu 29 Ekim günü 101 pare top ateşiyle öğrendi.

Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal'in çevresine toplanmış olan dostları zamanla dağıldılar. Lozan Antlaşması koşulları konusundaki görüşleri önemsenmeyen Rauf Bey ilk uzaklaşan kişi oldu. Cumhuriyetin böylesine birdenbire ilan edilişi daha önceden kendilerine danışılmayan milliyetçi komutanların dostluklarına mal oldu. Hepsi '*Bizim* Kurtuluş Savaşımız" adlı destanın ortak yazarları olduğuna inanıyordu. Anadolu'da Mustafa Kemal'i karşılayan ve sultan onu görevinden alınca yanında duran Kâzım Karabekir anılarına *Kurtuluş Savaşımız* adını verdi. Bu nedenle devletin şekillendirilmesinde, hükümetin oluşturulmasında seslerinin duyulmasını demokrasi adına istiyorlardı. İstanbul'daki muhalif bir gazetecinin dediği gibi, cumhuriyetin ilanı vatandaşların özgürlüğünü garanti etmek için yeterli değildi. Güney Amerika'da olduğu gibi cumhuriyetle yönetilen ülkelerden diktatörler çıkabiliyordu. Mustafa Kemal muhalif gazetecileri İstanbul'daki devrim mahkemesine vererek tepkisini gösterdi. Eleştirilerinin Mustafa Kemal'i seçtiği yoldan döndürmeye yeterli olmayacağı konusunda uyarılan gazeteciler serbest bırakıldı. 1927 konuşmasında yolun başındaki destekçilerinin kendisini terk edişine bir açıklama getirdi: "Millî mücadeleye beraber başlayan yolculardan bazıları, millî hayatın bugünkü cumhuriyete ve cumhuriyet kanunlarına kadar gelen tekâmülâtında, kendi fikriyat ve ruhiyatının ihatası hududu bittikçe bana mukavemet ve muhalefete geçmişlerdi."(38)

Gerçekten de Mustafa Kemal'in projesinin radikalliğini kabul etmeleri çok zordu. Onun tarafını tutan milliyetçi komutanların

(38) Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 11.

padişaha ya da yerleşik dine özel bir sevgileri yoktu. Haklarında ileri sürülen iddialara karşın gerici değillerdi. Onlar da Batı'nın başarılarına hayranlardı. Ama yine de geçmişle tüm bağların koparılıp yaşam biçiminin tümüyle değişmesini istemiyorlardı. Demokrat değillerdi ama hükümette seslerini duyurmak istiyorlardı. Mustafa Kemal herkesin fikrini dinlemeye hazırdı ama son kararın kendisine ait olması için ısrar ediyordu. Kendi iradesi yürürlükte olduğu sürece, ülkenin yönetilmesine karışmıyordu. Başarılı bir ordu komutanı olarak, emirlerini yerine getirecek, görev dağıtımı yapabilecek niteliklere sahip astlarını seçmesini çok iyi biliyordu.

Mustafa Kemal'in kararlılığı sağduyudan uzak değildi. Türkiye'deki kültür devrimini başlatmadan önce ordunun kendisine sadık olduğundan emin oldu. Egemenliğin halka ait olduğunu ve köylünün milletin efendisi olduğunu söyledi. Ama yine de güç namlunun ucundaydı. Mustafa Kemal ordularını emanet edeceği, güveneceği, saygın bir profesyonel komutan bulduğu için çok şanslıydı. Almanya'da eğitim almış, savaşlarda deneyim kazanmış Mareşal Fevzi Çakmak, başlangıçta Mustafa Kemal'e karşıydı ama onun tarafını tutmaya karar verince, hem Kurtuluş Savaşı'nda hem de Mustafa Kemal'in yaşamı boyunca tümüyle ona sadık bir genelkurmay başkanı oldu. Dindar bir Müslüman oluşu aleyhine kullanılmadı. Fevzi Paşa, fanatik değildi ve ordu imamlarının vatansever inancının gereklerini uyguluyordu. Mustafa Kemal ölünce, İsmet Paşa'nın cumhurbaşkanı olmasına karşı çıkanlar, ilk cumhurbaşkanının kendisini yeğlediğini iddia ederek aday göstermek istediler. Fevzi Paşa, silahlı kuvvetlerin başında kalmayı tercih ettiğini söyleyerek bu teklifi reddetti. Ama sonunda 68 yaşında emekliye sevk edilince İsmet Paşa'yla çatıştı. Sonsuza dek ordudan ayrılmak istemiyordu.

15 Şubat 1924'te Mustafa Kemal ile İsmet Paşa ordu manevralarını izlemek ve komutanlarla tanışmak için İzmir'e gittiler. Bu toplantıda ayrı bir kurum olarak belirlenmesinden bir yıl sonra hilafetin kaldırılmasına karar verildi. Monarşinin yıkılması dar-

besini yumuşatarak amacına ulaşmıştı ve karşıt fikirlileri çekeceğinden yeni cumhuriyette yeri yoktu. Bir yıl önce kasım ayında Ağa Han'dan gelen hilafetin korunması için yalvaran mektup, dışarıdan müdahalelerin bir örneğiydi. Ama Mustafa Kemal'in aklında daha geniş kapsamlı bir plan vardı. İstanbul'da halifenin bulunması, tanıtmaya kararlı olduğu laik Türkiye Cumhuriyeti ile uyumlu değildi.

3 Mart 1924'te din eğitimi almış olan bir milletvekili hilafetin kaldırılmasının da ötesine geçen bir önerge sunmak için seçildi. Halife Abdülmecit ile birlikte Osmanlı hanedanlığının tüm mensupları derhal sürgüne gönderilecekti. Elbette önerge kabul edildi ve aynı gece halife ve ailesi bir arabayla İstanbul dışındaki bir istasyona götürülüp kendilerini Avrupa'ya götürecek trene bindirildi. İstanbul'daki destekçilerine gösteri yapma fırsatı verilmedi. Abdülmecit ülkesini bir daha göremeyecekti. 1944 Ağustosu'nda Paris'te öldü. Hanedanlığın hayatta kalan kadın üyelerine 1952, erkeklere ise 1974 yılında geri dönme izni verildi. Sosyal itibarlarını koruyorlar ama siyasi açıdan ilgi çekmiyorlar. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yerilen Osmanlı döneminin başarıları artık yaygın olarak tanınıyor. 'Osmanlılık' ya da 'Yeni Osmanlı' anlayışı güzel sanatlarda, mimaride ve mutfak sanatında moda oldu. Ama Türkiye'de monarşiyi yeniden kurmak isteyen hiçbir hareket ortaya çıkmadı.

Hilafetin kaldırılmasının yanı sıra kamu işlerinde tüm dinsel etkiler yok edildi ve dinsel uygulamaları devlet denetlemeye başladı. Medreseler yasaklandı. Okullarda din eğitimi kısıtlandı ve sonunda tümüyle vazgeçildi. Şeyhülislam makamının yerini alan İslami Şeriat Hukuk Bakanlığı ve dinsel vakıflar kapatıldı ve Başbakanlığa bağlı bir Diyanet İşleri Başkanlığı kuruldu. Bu başkanlık cami görevlilerini işe alıp gözetim altında tuttu ve dinsel uygulamaların kurallarını koydu. Dinsel kurumlar hep Osmanlı devletinin denetimi altında bulunmuştu ama bir parça özerkliğe de sahipti ve kamusal politikaları etkileyebiliyordu. Cumhuriyetle birlikteyse tümüyle devletleştirildi.

İktidarda yer almayan milliyetçi komutanlar, gelişmekte olan kültür devrimine karşı halkın huzursuzluğuna sıcak baktılar. Politika ile askerlik mesleği arasında seçim yapmaya zorlanan Mustafa Kemal'in bazı eski dostları görevlerinden istifa edip bir muhalefet partisi kurdular. Padişah yanlısı, karşı devrimci ya da gerici olmadıklarını kanıtlamak için partiye, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adını verdiler ama parti programında dinsel inançlara ve duygulara saygı göstereceklerini belirtmeleri, toplumun radikal değişimine muhalefet edeceklerini ortaya koyuyordu. Karşılık olarak Mustafa Kemal daha yumuşak bir yaklaşıma yöneldi. Radikal projelerini içtenlikle desteklediği bilinen İsmet Paşa'nın yerine daha uzlaştırıcı bir yapıya sahip olan Fethi Bey getirildi.

Dinginlik dönemi kısa ömürlü oldu. 1925 Şubatı'nda bir Kürt şeyhi doğuda isyan bayrağını açtı. İsyan yayılırken Fethi Bey'in kararsız ve çekingen davrandığı görüldü. Onun yerine tekrar getirilen İsmet Paşa bu kez görevini on yıldan fazla sürdürdü. Kürt isyanının bastırılmasının ardından, muhalif Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı ve Mustafa Kemal'in reform programı hızlandırıldı. Tüm tekke ve zaviyeler kapatıldı. Birkaç yıl boyunca çağdaşlaşma ile Batılılaşma eşanlamlı oldu. Çokeşliliği yasaklayan İsviçre Medeni Kanunu, Almanya Ticaret Kanunu, İtalya Ceza Kanunu gibi Avrupa ülkelerinin yasaları toplu halde uygulamaya konuldu. 1925 Kasımı'nda yüz yıldır Müslüman erkeklerinin başını süsleyen fes kaldırıldı ve yerine Avrupa tarzı şapkalar ve sivri tepeli kasketler getirildi. Ne var ki, namazda secdeye kapanan erkekler için her ikisinin de kullanımı oldukça zordu. Bir ay sonra İslam takviminin yerini Avrupa saati ve takvimi aldı.

Şaşkın muhalifler gizli planlar yapmaya başladılar. 1926 Haziram'nda Mustafa Kemal'e İzmir'de suikast girişimi, işbirlikçilerden birinin oyunu haber vermesi üzerinde kılpayı önlendi. Bu olay bir baskı dalgasına yol açtı. Suikastçilerle Mustafa Kemal'in liderliğini kabul etmeyen eski İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri arasındaki bağ ortaya çıktı. Bunlardan biri savaş sırasmda

Osmanlı Maliye Nazırı olan ve Lozan Antlaşması sürecinde Türk heyetine danışmanlık yapan Cavit Bey idi. Gerçi Mustafa Kemal'i eleştiriyordu ama suikast girişimine katılmamıştı. Yine de suikastçilerle beraber o da idam edildi. Devlet terörünün zirvesi yaşanıyordu.

Mustafa Kemal, muhalifleri susturulup, ülke sakinleştirilince, artık cumhuriyetin ilanına ve onu izleyen devrimlere doğru giden olayların açıklamasını yapabilirdi. O dönemde ülkede var olmasına izin verilen tek parti olan Cumhuriyet Halk Fırkası kurultayında 1927 Ekimi'nde altı gün süren uzun bir konuşma yaptı. Konuşması "1919 yılı Mayıs ayının on dokuzuncu günü Samsun'a ayak bastım," sözcükleriyle başlıyordu. Mustafa Kemal'in öyküsü modern Türkiye tarihinin öyküsü olmuştu.

Ardından daha radikal değişimlikler yapıldı. 1928 Nisanı'nda İslam'ın resmi din olduğu maddesi anayasadan çıkarıldı. Aynı yıl kasım ayında Latin alfabesi Arap alfabesinin yerini alınca, ülkenin Müslüman Osmanlı geçmişiyle son bağı da koparılmış oldu. Yeni alfabe Türk diline fonetik olarak daha uygundu, nüfusun büyük çoğunluğu zaten okuryazar olmadığından, değiştirmek kolaydı. Böylece Türklerin çoğu yeni alfabeyle okuyup yazmayı öğrendi. Diğer değişimler daha simgeseldi: Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı tanındı, bazıları önce belediye meclisi üyesi olarak seçildi ya da atandı, ardından anlaşmalı bir şekilde tek aday olacak seçimlerde parlamentoya girdiler. Hükümetin kadınların meslek sahibi olmalarını desteklemesi çok önemliydi. Uzun zamandır kız okullarında zaten kadın öğretmenler vardı ama artık kadınlar karma okullarda ve üniversitelerde ders veriyorlar, hukuk ve tıp alanına giriyorlardı. Meslek sahibi kadınların sayısı hızla arttı ama günümüzde Türkiye'de evinin dışında çalışan kadın sayısı Avrupa standartlarına göre çok düşük kalıyor. Fes ve dinsel giysilerden farklı olarak kadınların peçesine yasak getirilmedi. Ama kullanımdan vazgeçirilmeye çaba gösterildi ve zamanla ortadan kalktı. Peçe yerine kentlerdeki ve genelinde kırsal kesimdeki yaşlı kadınlar başörtüsü kullanmaya başladılar.

1934 yılında Soyadı Kanunu çıkarılınca Mustafa Kemal'e Meclis tarafından Türklerin Atası anlamına gelen Atatürk adı verildi. Soyadı yalnızca ona aitti ve ne kız kardeşi ne de evlat edindiği çocuklar kullanabilirdi. 1924 yılında biten evliliğinden çocuğu olmadı.

Türkiye'de reformlar tamamlanırken, Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasında uygulamaya konulan anlaşmalar Avrupa'da çökmeye başladı. İlk tehdit, İtalyan diktatör Benito Mussolini'den geldi. 1933'te Almanya'da Hitler iktidara geldi. Dış politikadaki ilkesini 'yurtta sulh cihanda sulh' olarak belirleyen Mustafa Kemal, statükonun savunulmasında Batılı demokrasilerin yanında yer aldı. Böylece Türkiye, Lozan'da verdiği iki ödünü geri alma fırsatını kazandı. 1936 Temmuzu'nda Montreux'de imzalanan bir anlaşmayla Uluslararası Boğazlar Komisyonu kaldırıldı; Türk birliklerine, askerden arındırılmış bölgeye girme izni verildi ve Türkiye Boğazlardan geçiş kurallarını uygulamak sorumluluğunu üstlendi. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Fransa ve Britanya ile yapılan bir ittifak anlaşması uyarınca, Türk birlikleri daha önce Fransız mandası altındaki Suriye'nin bir bölümü olarak kabul edilen İskenderun bölgesine girdi. Çin Seddi'nin dışında Türk kabilelerinin yaşamış olduğu Cathay bölgesinden esinlenerek buraya Hatay adı verildi ve Atatürk'ün 57 yaşında 10 Kasım 1938'deki ölümünden altı ay sonra, bölge Türkiye sınırlarına dahil oldu. Atatürk'ün modern Türkiye'in temellerini atma çalışmaları sona ermişti. Ülkenin bundan sonraki tarihi, temellerin çok sağlam olduğunu gösteriyor.

Filistin mandası

1922'de Milletler Cemiyeti mandasının resmen onaylanmasından sonra Siyonizm'in geleceği her şeyden çok, Filistin'deki Ulusal Vatan'ın nasıl gelişeceğine bağlıydı. 1922 yılında Britanya burada 589.000 Müslüman, 83.000 Yahudi ve çoğunluğu Arap olan 71.000 Hıristiyanın yaşadığını hesaplamıştı. 1925 yılında

Samuel'in Yüksek Komiser olarak görevi sona ererken Yahudi nüfusu 108.000'e yükselmişti ama o yıl bir göçmen patlaması yaşanmıştı. 33.801 Yahudi Filistin'e gelirken, 2151 Yahudi buradan ayrılmıştı. Ülkenin ekonomik koşulları hiç kolay değildi ve 1927 yılında yalnızca 2713 Yahudi göçmen gelirken 5071 kişi ayrılmıştı.[39] Yine de Ulusal Vatan gelişme gösteriyordu. 1929 yılına gelindiğinde Tel Aviv'in nüfusu 46.000'e ulaşmıştı ve bir Yahudi kenti olarak büyüyordu.[40] Yahudi toplumunun organizasyonu 1920 yılında kurulmuş olan Hisdatrut ya da İsrail Emekçileri Genel Federasyonu adlı çok güçlü bir işçi sendikası hareketine dönmüştü. 1921 Kasımı'nda konseye seçilen Ben-Gurion, sendikanın itici gücü oldu ve Filistin'deki *Yishuv* adıyla tanınan Yahudi toplumunun arasında baskın bir kişilik olarak ortaya çıktı. Saygınlığı arttıkça, zamanla Weizmann'a rakip olacağı ve hatta aşıp geçeceği anlaşıldı.[41]

Bu dönemde Weizmann için herhalde en önemli olay, çeyrek yüzyıldır özlemle beklediği Scopus Dağı'ndaki İbrani Üniversitesi'nin 1925 Nisanı'nda açılış törenine gelişiydi. Weizmann'lara 77 yaşındaki Balfour eşlik ediyordu. Adının yakından bağlantılı olduğu ülkeye zavallı adam ilk kez gelmişti. 1 Nisan'daki açılış törenine aralarından Dr. Judah Magnes'in de bulunduğu çok sayıda tanınmış Yahudi katıldı. Dr. Magnes, üniversitenin ilk rektörü ve başkanı olacaktı ama Filistin hükümeti bünyesindeki Arap-Yahudi işbirliği adına yaptığı çalışmalar Weizmann'ın acı suçlamalarına neden olacak ve Siyonizm'in temel görüşünden dışlanacaktı.[42] Samuel ile Allenby de törendeydi ama sahne ışık-

(39) *Palestine Royal Commission Report*, s.43, 46, 62.

(40) Howard M Sachar, *A History of Israel: From the Rise of Zionism to Our Time* (Basil Blackwell, Oxford: 1976) s. 155.

(41) Teveth, *Ben-Gurion*, s. 187-8.

(42) Weizmann'dan Felix M Warburg'a, New York, 24 Kasım 1929, Camillo Dresner (ed.) *LPCW*, Seri A, Cilt XIV, Temmuz 1929-Ekim 1930 (Transaction Books, Rutgers University, Israel Universities Press, Kudüs: 1978) 104, s. 103.

ları Balfour'un üzerindeydi. Beklendiği gibi deklarasyonun yazarı Tel Aviv'de ve ziyaret ettiği Yahudi yerleşim yerlerinde 10.000 kişi tarafından karşılandı. Öte yandan Filistinli Araplar Balfour'un gelişini bir günlük grevle protesto ettiler ama oldukça düşüncesiz bir davranışla Şam'a gitmeye kalkışınca çok daha kötüsü olacaktı. 6000 kişilik bir kalabalık oteline yaklaştı ve Fransız ordusu kalabalığı dağıtırken üç kişinin ölümüne neden oldu. Balfour'un Suriye'yi ziyareti adeta başlar başlamaz sona erdi. İrlandalılar gibi Arapların da onu sevmediği belliydi.(43)

1920'li yıllarda Filistin'i saran görece dinginlik 1928'de birdenbire sona erdi. Samuel'in Yüksek Komiser olarak görevi 1925'te sona ermişti. Ardılı Birinci Dünya Savaşı'nda Britanya'nın en başarılı komutanlarından olan Messines Lordu Feldmareşal Plumer idi. Samuel ile Plumer, siyasi ortamı oldukça sakin tutmayı başarmışlardı ama Mısır, Irak ve Suriye'deki siyasi ilerlemeler Filistinli Arapların kendilerini geride bırakılmış hissetmelerine yol açıyordu. 24 Eylül 1928 tarihinde Yahudilerin kefaret bayramı günü olan Yom Kippur'da Ağlama Duvarı'nın çevresinde gelişen karmaşık anlaşmalar ve kurallardan ortaya çıkan gerginlik zirveye ulaştı. Yüzyıllar boyunca Yahudilere kaldırıma herhangi bir şey inşa etmedikçe duvara yaklaşma izni verilmişti ve Britanya da bu pozisyonu korumaya kendini zorunlu hissetti. Yahudiler kadınlarla erkekleri ayırmak için bir paravan yerleştirince polisler zorla söktüler. Gitgide artan bir gerginlik havasmda iki taraf da olayı Milletler Cemiyeti'ne protesto etti. (44)

Oldukça rahatsız edici olan bu durum, ertesi yıl yaşanacak daha ciddi olaylar dizisinin bir habercisiydi. Belki de ilk başlangıç, manda koşulları arasında yer alan ve Weizmann'ın yıllardır uğraştığı daha geniş bir Yahudi Ajansının kurulma pazarlıklarının sona ermesiydi. En sonunda 1929 yazında Zürih'te yapılan

(43) Weizmann, *Trial and Error*, s. 390-400; Dugdale, *Arthur James Balfour*, Cilt II, s. 267-72.

(44) *Palestine Royal Commission Report*, s. 65-7.

Onaltıncı Siyonist Kongresi'nde karar alınmıştı. Yahudi Ajansı, hem Siyonist hem de Siyonist olmayan Yahudileri temsil edecekti ve başkanı Weizmann olacaktı. Başka koşullar altında bu olay mesleğinde yeni bir zirve demek olabilirdi ama birkaç gün içinde Filistin'de çıkan olaylar kapıldığı tatmin olma duygusunu yok etti. 15 Ağustos 1929'da Ağlama Duvarı'nda bir Yahudi töreni yapıldı ve ertesi gün Araplar da aynısını gerçekleştirdi. 23-29 Ağustos tarihleri arasında Filistin'in çeşitli yerlerinde Yahudiler saldırıya uğradılar. Toplam olarak 133 Yahudi ölüp 339'u yaralanırken, çoğunluğu emniyet güçlerinin elinde olmak üzere 116 Arap öldü ve 232'si yaralandı. Özellikle saldırıların çoğunun antik Yahudi kutsal kentlerinden Safed ve Hebron'da gerçekleşmesi ve 60 kişinin orada ölmesi çok üzücüydü. Yahudiler bu kentlerde kuşaklar boyu taciz edilmeden yaşamışlardı.

Sir Walter Shaw başkanlığındaki Soruşturma Komisyonu, bulgularını 31 Mart 1930'da açıkladığında, Weizmann birkaç gündür Balfour'un ölümünün yasını tutuyordu.[45] Açıklanan rapor Araplarla Yahudilerin görüş açılarındaki farklılıklara işaret ediyor ve saldırıların ardındaki neden Arapların, Yahudi göçmen sayısından ve satın alınan toprak miktarından korkmaya başlaması olarak gösteriliyordu. Shaw, hükümete Yahudi olmayan toplumun haklarının korunması cümlesinin anlamını tanımlamasını, aşırı olarak gördüğü göçlerin düzeninin yeniden gözden geçirilmesini, bunların ışığında toprak politikasının düzenleme ve geliştirme yöntemlerinin soruşturulmasını öneriyor ve Siyonist Organizasyon'un, Filistin hükümetine katılamayacağını bir kez daha vurguluyordu.[46]

Weizmann, bir süredir Başbakan Ramsay MacDonald hükümetinin Sömürgeler Bakanı Lord Passfield'in düşmanca duygularının farkındaydı. Daha çok Sydney Webb adıyla tanınan Lord

(45) Weizmann'dan Gerald Balfour'a, Woking, 19 Mart 1930, *LPCW*, Cilt XIV, 225, s. 252.

(46) *Palestine Royal Commission Report*, s. 67-71.

Passfield, London School of Economics'i kurmuş, eski bir sosyalistti ve karısıyla birlikte Stalin dönemi Rusyası'na sempatiyle yaklaşan bir kitap yazmıştı. Bu nedenle, çok tatsız olduğu halde komisyonun vardığı sonuçlar Weizmann için bir sürpriz olmadı. Raporu elde edince MacDonald ve Passfield ile bir görüşme ayarladı ve bu görüşmeye önde gelen üç meslektaşı Hindistan eski Genel Valisi Lord Reading, eski adı Sir Alfred Mond olan Lord Melchett ve Amerikalı banker Felix Warburg da katıldı. Shaw'ın haddini aştığına inanan MacDonald, Avam Kamarası'nda Britanya'nın Ulusal Vatan kavramına bağlı kaldığını belirten bir konuşma yapmaya söz verdi ve yaptığı konuşmayı Muhafazakârlar adına Baldwin, Liberaller adına da Lloyd George destekledi,[47] Weizmann, ayrıca Baldwin ve Lloyd George ile temasını sürdürdü ve Yahudi Ajansı Başkanı olarak Shaw'a yazdığı uzun yanıtı 11 Nisan'da *Manchester Guardian* gazetesinde yayınlandı. Yahudilerin böyle bir hakları olduğundan Filistin'de bulunduklarını tekrar savundu ve göçlerle toprak alımlarını kısıtlanmasının Ulusal Vatan yaratılmasına bir engel oluşturacağını ileri sürdü.[48]

Shaw'ın önerdiği soruşturmayı ileriye götürmek için hükümet Sir John Hope Simpson başkanlığında başka bir komisyon daha kurdu. Aslında Weizmann, komisyonun başkanının görüşlerini bildiği Smuts olmasını yeğlerdi. MacDonald ve Passfield ile yaptığı oldukça sert geçen toplantıda Filistin'e doğru yola çıkmadan önce Hope Simpson ile kendisini görüştüreceğine söz vermiş olan Passfield'ı yalancılıkla suçladı.[49] Filistin'e göçlerin askıya alındığı haberi olayların gidişi hakkında sevimsiz bir işaretti ve böylece

(47) Weizmann'dan C P Scott'a, Manchester, 31 Mart 1093, *LPCW*, Cilt XIV, 233, s. 256-7.

(48) Weizmann'dan *Manchester Guardian* gazetesi editörüne, 11 Nisan 1930, *LPCW*, Cilt XIV, 248, s. 266-8.

(49) Weizmann'dan Vera Weizmann'a, Paris, 13 Mayıs 1930, *LPCW*, Cilt XIV, 269, s. 281-3.

toprak yasalarından değişikler yapıldı ve Yahudi Ajansının çalışmaları da kısıtlandı.[50]

Bu koşullar altında Weizmann'ın yapacağı en iyi şey, Passfield ile teması kesmeden hükümetin olası tepkisini beklemek olacaktı. Ekim ayının başında toprak alımına beş yıl yasaklama getirileceğine, Yahudi göçünün kısıtlanacağına ve toprak sahibi olmayan Araplara kredi açılacağına inanmaya başladı. Passfield hakkındaki karamsar görüşü, tıpkı kısa bir süre önce Kenya'da Afrikalılara yaptığı gibi davranacağı ve Arapları ülkenin yerli halkı gibi göstereceği biçimindeydi.[51] 13 Ekim'de MacDonald ile Passfield'e yazdığı mektupta toprak alımının yasaklanmasının Ulusal Vatanı baltalayacağını ve topraklar üzerinde Arapların Yahudilerden daha fazla hakkı olduğunu kabul etmek anlamına geldiğini bildirip protesto etti. Böyle bir politikanın Balfour Deklarasyonu'na ve manda koşullarına aykırı olduğunu öne sürdü.[52]

Weizmann'ın daha önceden gördüğü ve 21 Ekim'de yayınlanan Hope Simpson'ın raporu, Siyonist platformun, Araplara haksızlık etmeden Yahudilere yetecek kadar işlenebilir toprak bulunduğu konusundaki ana dayanaklarından birini çürütme tehdidi içeriyordu. Hope Simpson, Yahudi toprakları geliştirilmedikçe, Arap toprakları daha iyi işlenmedikçe, eğer Arap çiftçilerin yaşam standardı korunacaksa, daha fazla Yahudi yerleşimci için yer olmadığını düşünüyordu. Siyonistlerin bakış açısından daha iyimser olan yönü ise kırsal alanın geliştirilmesiyle hem bugünkü nüfusun barındırılabileceğini hem de 20.000 yerleşimci aile için yer ayrılabileceğini belirtmesiydi. Rapora eşlik eden Politika Bildirgesi, Hope Simpson'ın verdiği rakamları ve vardığı sonuçları kabul ederken, geliştirilecek toprakların daha fazla Yahudi

(50) Weizmann'dan James Ramsay MacDonald'a, Londra, 16 Mayıs 1930, *LPCW*, Cilt, XIV, 275, s. 300-1.

(51) Weizmann'dan Felix M Warburg'a, New York, 6 Ekim 1930, *LPCW*, Cilt XIV, 357, s. 376-81.

(52) Weizmann'dan Lord Passfield'e, Londra, 13 Ekim 1930, *LPCW*, Cilt XIV, 359, s. 382-4.

yerleşimciyi kaldırabileceği noktasını bilinçli olarak göz ardı etmişti.[53] Passfield Beyaz Sayfası adıyla bilinen belge, Siyonistler ve özellikle Siyonist stratejide *sine qua non* (olmazsa olmaz) biçimde Britanya ile işbirliği yapmış olan Weizmann için yıkıcı bir darbe oldu. Beyaz Sayfa'nın Ulusal Vatan olasılıklarına ciddi bir darbe indirdiğini ve 1922 tarihli Beyaz Sayfa'nın ileri sürdüğü görüşe tümüyle karşıt olduğunu açıkladı. Passfield'ı şikâyet ederken, bir Politika Bildirgesi yayınlayarak hükümetin pazarlıkları dışladığını söyledi ve hem Siyonist Organizasyon hem de Yahudi Ajansı Başkanlığı'ndan istifa ettiğini açıkladı. MacDonald'a öfke yerine üzüntüyle, Britanya hükümetiyle uyumlu çalışma politikasının başarısızlığından sızlandı.[54]

Weizmann Filistin'deki Britanya yöneticilerini çok uzun bir süre önce Arap yanlısı olmakla kınamıştı ama şimdi Sömürgeler Bakanlığıyla da uğraşması gerekiyordu. Beyaz Sayfa'ya karşı lobi kampanyası başlatırken, Passfield'e oranla MacDonald'ın bu konuya daha sıcak baktığı fikrinde herhalde haklıydı. Yahudi çevrelerinden destek alırken, eski dostları Amery ve Smuts ile Baldwin ve Austen Chamberlain gibi Muhafazakârlar da Beyaz Sayfa'yı eleştirenler arasına katıldı.

MacDonald'ın ortalığı yatıştırmak için atadığı Filistin hakkındaki Kabine Komitesi, sorunu Yahudi Ajansına danışarak çözecekti. Başkanlıktan istifa etmesine karşın Weizmann 1930-31 kışı boyunca işbirliği yaptı, Ulusal Vatanın şu andaki düzeyinde kesilip bırakılamayacağını ve 1929'da Yahudilerin kurban edilmiş olduklarını vurguladı.[55] Ödülü MacDonald'dan 13 Şubat 1931'de gelen, Beyaz Sayfa'yı geçersiz kılmadığı halde özünde sınırlandıran mektup oldu. Mektupta MacDonald, Beyaz Sayfa'nın 'man-

(53) *Palestine Royal Commission Report*, s. 71-3.

(54) Weizmann'dan Lord Passfield'e, Londra 21 Ekim 1930; Weizmann'den James Ramsay MacDonald'a, Londra, 21 Ekim 1930: *LPCW*, Cilt XIV, 364, 368, s. 387-9, 391.

(55) Weizmann, *Trial and Error*, s. 413-15.

danın Yahudi halkına karşı yükümlülükleriyle tutarsız bir politikaya işaret ettiği' görüşünü çürütmeye çalışmıştı. Manda koşullarının hem Araplara hem Yahudilere karşı Britanya'ya yükümlülükler getirdiğini vurguluyor ve Yahudilerin toprak satın almasına son verme niyetini yadsıyordu. Daha can sıkıcı olan göçmenlik sorunu hakkında da uzun süredir varlığını sürdüren arazinin taşıma kapasitesi konusunu tekrarlıyor ve hükümetin 'Yahudilerin göç etmesini hiçbir şekilde durdurmayı ya da yasaklamayı düşünmediğini' belirtiyordu. Araplar açısından Beyaz Sayfa'nın yerini 'Kara Mektup' almıştı.(56)

Weizmann, bir kez daha başarmıştı ama bu olay Britanya'nın iyi niyetine duyduğu güven hakkında soru işaretlerine yol açmıştı. Onu eleştirenler ve özellikle Jabotinsky'nin Weizmann ile arası 1920'lerde bozulduğunda oluşturduğu Revizyonist organizasyon, başka bir Beyaz Sayfa yerine bir mektup kabul ettiği için saldırıyorlardı. Bu suçlama yanlış olduğu kadar haksızlıktı; çünkü MacDonald'm mektubu Avrupalı Yahudilere, en fazla gereksinim duydukları bir dönemde Filistin'e göç etme olasılığını açıyordu. Sonuçta 1931 Temmuzu'nda Basel'de toplanan Uluslararası Siyonist Konferansı'nda Weizmann'ın muhalifleri ona karşı güvensizlik önergesini geçirmeyi başardılar. Meslek yaşamının o ana kadarki en düşük noktasındaydı.(57)

Böylesine acı bir reddedilişin ardından Weizmann'ın teselli bulmak için yaşamındaki ikinci tutku olan kimyaya dönmesi hiç de şaşırtıcı olmadı. Gerçi kendini Siyonizm'den tümüyle uzaklaştırmadı ama Londra'da küçük bir laboratuvar inşa etti ve mesleğini canlandırması için karşısına bir fırsat çıktı. Bu fırsat, Weizmann'ın arkadaşı Israel Sieff'in oğlunun anısına sponsorluğunu üstlendiği Rehovoth'daki Daniel Seiff Araştırma Enstitüsü'nün 1934 Nisanı'nda açılışıydı. Weizmann ailesinin

(56) J Ramsay MacDonald, Avam Kamarası, 13 Şubat 1931; *Palestine Royal Commission Report*, s. 74-7.

(57) Weizmann, *Trial and Error*, s. 4-20; Rose, *Chaim Weizmann*, s. 289-93.

Filistin'de inşa ettirdiği modern stildeki evin mimari Almanya'nın önde gelen mimarlarından, kısa bir süre önce ülkesini terk eden, Erich (daha sonraları Eric) Mendelsohn idi.[58] Yaşadığı çalkantılardan sonra Weizmann'ın yaşamında, kendini yurtiçi sorunlarına ve bilimsel konulara verebileceği dingin bir ara gibi görünebilirdi ama Mendelsohn'un ülkesini terk etmesinin nedeni çok önemliydi: Adolf Hitler, 30 Ocak 1933'te Almanya'da iktidara gelmişti.

Hitler'in etkisi ve Filistin'de Arap isyanı

1914 öncesi Viyana'nın Yahudi düşmanlığı havasını solumuş bir Avusturyalı olan, Versay Antlaşması'nın sözde haksızlıklarını diline dolayan Adolf Hitler iktidara gelir gelmez, aralarında en vatansever Almanların da bulunduğu Yahudileri sistemik biçimde ulusal kamu yaşamından dışlamaya başladı. Bundan sonra yaşananları tekrarlamaya bile gerek yok: 1935 Nürnberg Yasaları, 1938'de Avusturya'nın ilhakının ardından Viyanalı Yahudilerin katledilmesi, 1938 Kasımı'ndaki *Reichskristallnacht* (Kristal Gece), gibi olaylar Hitler'in 30 Ocak 1939'da *Reichstag* (parlamento) konuşmasında doruğa çıkmış ve kısa süre sonra başlatacağı savaşta Yahudilerin kaderini önceden açıklamıştı. Bunun sonucunda Almanya'dan ve Avrupa'nın diğer bölgelerinden Yahudilerin kaçışı başladı. 1924 Göçmenlik Yasası'nın getirdiği etnik kotalar nedeniyle, ABD artık çoğu Yahudi için bir seçenek değildi. Weizmann'ın MacDonald'a zamanında müdahalesi Filistin'e göç etme seçeneğini sunuyordu. Rakamlar her şeyi anlatıyor. 1938 yılında 1.415.700 olan toplam nüfusun içinde 401.600 Yahudi yer alıyordu.[59] Üstelik göçmenlerin çoğu Orta Avrupa'nın kültürel değerlerini yanında taşıyan orta sınıf kentli Yahudilerdi. Tel Aviv

(58) Rose, *Chaim Weizmann*, s. 294-300.

(59) *Palestine Partition Committee Report*, Cmd 5854 (Her Majesty's Stationary Office, Londra, 1938) s. 23.

artık 150.000 nüfusuyla önemli bir kent olmuştu. *Yishuv*'nun yapısının simgesel değişimi, efsane İtalyan orkestra şefi Arturo Toscanini'nin yeni oluşturulan Filistin Orkestrası'nı yönetmek için gelişiydi. Genelinde Almanya'da işlerinden çıkarılan müzisyenlerin kurduğu orkestra daha sonra İsrail Filarmoni adını alacak ve dünyanın en önde gelen orkestralarından biri olacaktı. Konsere Weizmann da katıldı.(60)

Ulusal Vatan'daki değişim Arapları harekete geçirdi. 15 Nisan 1936'da Nablus yakınında bir Yahudi öldürüldü ve Arap İsyanı başladı. 1939'a kadar süren isyan, tam da Almanya, İtalya ve Japonya'nın amaçlarının gittikçe korkutucu bir hal aldığı dönemde Britanya güçlerini buraya bağlamıştı. Artık açıkça Filistinlilerin lideri olan Hacı Emin el-Hüseyni, Arap Yüksek Komitesi'ni kurdu. Hükümetin yanıtı kanser hastası Lord Peel başkanlığında görevi her iki tarafın şikâyetlerini yok edebilecek öneriler getirmek olan başka bir soruşturma komisyonu göndermek oldu. Komisyonun en dinamik üyesi daha önce İrlanda, Kanada ve Güney Afrika'da vatandaşlık sorunlarını incelemiş olan Oxford Üniversitesi Sömürge Tarihi Profesörü Reginald Coupland idi. 1935'te Dünya Siyonist Organizasyonu Başkanlığına geri dönmüş olan Weizmann ile Coupland arasında harika bir dinamik oluştu. 23 Aralık 1936'da Weizmann, Yahudi Ajansı adına kanıtlar sunarken, Coupland, Filistin'de iki büyük bölge adını taktığı bir öneri getirdi. 8 Ocak 1937'de Weizmann'a bölme fikrini sunmadan önce bu kavramı geliştirdi ve zaman içinde bağımsız Arap ve Yahudi devletlerinin kurulmasının yolu açıldı. Coupland'ın düşünme biçimini destekleyen nokta, Arap uygarlığının Asya'ya ve Yahudi uygarlığının Avrupa'ya ait olduğuna ve bu nedenle ulusal amaçlarının uyuşmadığına inanmasıydı. Coupland'ın sözlerinin önemini Weizmann derhal kavradı. Önerilen oluşum Ulusal

(60) Sachar, *A History of Israel*, s. 586; Michael Jackson, ed. Janet Jackson, *A Scottish Life: Sir John Martin, Churchill and Empire* (The Radcliffe Press, Londra: 1999) s. 89.

Vatan yerine Filistin'in bir bölümünde bir devlet kurulmasıydı. Yahudilerin sayısı artarken Arap nüfusunun arttığının da farkındaydı ve bir Yahudi çoğunluğu olasılığının çok uzaklarda olduğunu biliyordu. Ülkenin bölünmesinin Siyonistler arasında direnişe yol açacağının da farkındaydı; özellikle Transürdün'ün devlet olarak ortaya çıkması Ulusal Vatanı zaten kesintiye uğratmıştı.

Ocak 1937'de sonunda iki erkek Nahalal tarımsal yerleşim yerinde özel olarak görüşürken, Weizmann bölünmenin en iyi ilerleme yolunu oluşturduğuna ikna oldu. Kraliyet Komisyonu'nun 7 Temmuz'da Weizmann'ın eski dostu Sömürgeler Bakanı Ormsby-Gore'a verdiği rapor bölünme yanlısıydı. Biraz Caesar'ın Galya'sına benzer bir biçimde Filistin üçe bölünecekti: Kıyıda ve Galile bölgesinde bir Yahudi devleti, iç kesimde bir Arap devleti oluşturulacak ve Kudüs kıyıya bir koridorla bağlanan, Britanya'ya ait bir bölge olacaktı. Görüşme sırasında deneyimli Siyonizm yanlısı Lloyd George, Churchill ve Samuel gibi konuşmacılar tarafından bölünmenin manda koşullarına aykırı olarak eleştirilmesine karşın, öneri kabine ve parlamentoda kabul edildi. Weizmann'ın daha başında tahmin ettiği gibi onların çekinceleri Siyonist hareketin etkin kesimlerinde de yankılandı.

Siyonist hareket içindeki çekişme 1903'teki 'Uganda Önerisi' krizinin yansımalarını apaçık bir biçimde taşıyordu ama bu kez Herzl'in koltuğunda Weizmann oturuyordu ve ağustos ayında Zürih'te yapılan Siyonist Kongresi'nde zirveye ulaştı. Avrupalı ve aralarında başlangıçta bölünmeye karşı olan Ben-Gurion'un da bulunduğu Filistinli temsilcilerin büyük çoğunluğu Weizmann'ı destekledi. Muhalefete Ussishkin öncülük ediyordu ama gerçek tehdit ABD'den geldi ve Weizmann'ın Brandeis ile eski kavgası dönüp dolaşıp onu zor durumda bıraktı. Brandeis kongreye katılmadı ama Fleix Frankfurter, Haham Stephen Wise ve avukat Robert Szold ile yaptığı hazırlık görüşmesinde bölünme önerisi reddedildi. Wise'ın Avrupa'ya gelince, Filistin'deki Yahudilerin gerçeklerini öğrenip fikrini değiştirmesi uzun sürmedi. 10 Ağustos 1937'de ABD Kongresi'nin kabul ettiği, Siyonistlerin

Peel Komisyonu önerilerini reddetmesini ve daha uygun bir plan için Britanya hükümetiyle pazarlık etmesini gündeme getiren uzlaşma stratejisinin mimarı Wise idi. Gerçi bu formül bölünme için açık kapı bırakıyordu ama isteksiz bir onaydı ve bu plan 11 Eylül'de Suriye'de toplanan Arap Ulusal Konferansı'nda tümüyle reddedilince, Bludan, Weizmann'a pek yardımcı olmadı. İki taraf da gerçekten istemediğine göre, Britanya hükümeti bölünme planını uygulayıp uygulamamak arasında ikilemde kaldı.

Ormsby-Gore'un bir yıl içinde bir Yahudi devleti kurulması için hazırlıklara başlayacağı güvencesiyle umutlanan Weizmann Filistin'e doğru yola çıktı ama Sömürgeler Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ile kıyaslanınca küçük bir oyuncu sayılırdı. Savaş tehdidinin Avrupa'yı ve Akdeniz'i sardığı bir anda, Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile Başbakan Neville Chamberlain'in karşılarında bir düşman Arap dünyası istemedikleri kesindi. 22 Aralık 1937 tarihli kabine toplantısında Sir John Woodhead başkanlığında bölünme planının uygulanma olasılığını araştırmak üzere bir komisyon gönderilmesine karar verildi ama aynı zamanda bu plana karşı olduğunu özgürce açıklayabileceğini belirten özel bir mektup da yazıldı. 9 Kasım 1938'de *Reichskristallnacht* Alman Yahudilerinin mallarını mülklerini yok ederken sunduğu rapor tam da beklendiği gibi plana karşıttı. Weizmann'ın komisyonu etkileme girişimleri boşa çıkmıştı ve daha önceden alınmış bir kararı haklı göstermek amacını taşıdığı konusundaki görüşleri doğruydu.[61]

Eğer Weizmann Britanya hükümetiyle ilişkisinin en alt noktaya ulaştığını hissettiyse, çok daha kötüsüyle karşılaşacaktı. 1938 Mayısı'nda, Siyonist yanlısı oluşu sakıncalı bir hal alan Ormsby-

(61) Daha geniş bilgi için bkz. T G Fraser, *Partition in Ireland, India and Palestine, theory and practice* (Macmillan, Londra ve Basingstoke: 1984) Bölüm 6, 'Palestine: the Peel Commission'; ve T G Fraser, 'A Crisis of Leadership: Weizmann and the Zionist Reactions to the Peel Commission's Proposals, 1937-8', *Journal of Contemporary History*, Cilt 23, No. 4 (Ekim 1988) s. 657-80.

Gore'un yerine Sömürgeler Bakanlığına merhum başbakanın oğlu Malcolm MacDonald getirildi. Daha Woodhead çalışmasını tamamlamadan MacDonald, Filistin'in geleceğini tartışmak üzere bir konferans düzenlemeye karar verdi. Konferans, St. James Sarayı'nda 7 Şubat 1939'da açıldı ve Hitler'in Çekoslavakya'nın geri kalanını işgal ettiği 15 Mart'ta sona erdi. Oysa Chamberlain, o bölgeleri bir önceki eylül ayında Münih'te kurtardığına inanıyordu. Tahmin edileceği gibi konferans sonuçsuz kaldı ama bir bürokratik hata sayesinde Weizmann, MacDonald'ın neler planladığını öğrendi. Bağımsız bir Filistin kurulacak, beş yıl boyunca kısıtlı sayıda Yahudi göçmene izin verilecek, bu tarihten sonra ancak Arapların rızasıyla göçmen gönderilecekti. Weizmann ile Ben-Gurion'un katılmadığı kapanış oturumunda MacDonald, Weizmann'ın daha önceden öğrendiği önerisinin anahatlarını ayrıntılarıyla açıkladı. Buna göre Filistin on yıl içinde bağımsızlığını kazanacaktı, beş yıl süresince 75.000 Yahudi'nin yerleşmesine izin verilecekti ve bu tarihten sonra ancak Arapların kabul etmesi üzerine göçmenler gidebilecekti. Bunun anlamı ülkede Yahudilerin her zaman azınlıkta kalacağıydı.(62) Bu noktalar MacDonald'ın Mayıs 1939'da açıkladığı Beyaz Sayfa'nın özüydü. Beyaz Sayfa kendi lehlerine olsa da Filistinli Araplar bu önerileri reddettiler ama İkinci Dünya Savaşı boyunca Arap dünyasını sakin tutarak, Britanya'nın dostu olan Transürdün'de Abdullah, Suudi Arabistan'da İbni Suud ve Irak'ta Nuri el-Said'e destek olduklarını kanıtladılar.

Avrupa tam savaşın eşiğindeyken 16 Ağustos 1939'da Cenevre'de toplanan Siyonist Kongresi umutsuz bir işten başka bir şey zaten olamazdı. Savaşta Yahudilerin Britanya'yı destekleyeceği kesindi ama kongre yine de acı sözcüklerle Beyaz Sayfa'yı kınadı. 24 Ağustos'ta kongre sona ererken Nazi-Sovyet Anlaşması'nın haberi geldi. O tarihe kadar ideolojik düşman olan iki ülkenin arasındaki çıkarcı anlaşma Hitler'in derhal Polonya'ya saldır-

(62) Weizmann, *Trial and Error*, s. 493-501; Rose, *Chaim Weizmann*, s. 344-6.

masının yolunu açtı.[63] Almanya'nın 1 Eylül'de gerçekleştirdiği saldırı iki gün sonra İngiliz-Fransız ortak savaş ilanını tetikledi ama bu girişim ne Polonya'yı ne de artık Hitler'in merhametine kalmış olan milyonlarca Polonyalı Yahudi'yi kurtarmaya yetti. Hitler'in Kıta Avrupası üzerinde kurduğu baskı ertesi yıl Batı Avrupa'ya yaptığı başarılı saldırı ve 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliğini işgaline kadar genişledi. 1941 sonbaharında Almanya, Pale Yerleşim Bölgesi'ni denetimi altına almıştı ve Yahudi halkını feci sonuçlar bekliyordu.

Ortadoğu savaşta

İtalya'nın 1940 Haziranı'nda savaşa girmesi Ortadoğu'nun önemli bir kaygı noktası biçimine gelmesi demekti. Bu nedenle Britanya'nın 1936 Ağustosu'nda Mısır'la yaptığı anlaşma, savaş döneminde kilit tesislerin kullanımını, Süveyş Kanalı'na ve Basra Körfezi'ndeki petrol kaynaklarına giden stratejik yolların korunmasını sağladığı için çok şanslıydı. 1942 Haziranı'nda Alman ve İtalyan kuvvetleri İskenderun'dan ancak 97 kilometre uzaktaydı ve General Sir Claude Auchinleck tarafından Birinci El Alameyn Çarpışması'yla durdurulabilmişti. Aynı zamanda Almanların Kafkasya'ya ilerleyişi Britanya'nın Ortadoğu'daki konumunu kuzeyden tehdit ediyordu. Amerikan güçleri tümüyle işin içine katılınca, İran-Irak Komutanlığı, Sovyetlerin savaş çabalarında Müttefiklerin önemli bir malzeme merkezi olarak, çok tehlikeli Kuzey Kutbu yollarının kullanılmasına bir alternatif oluşturdu. Ne var ki, bundan önce Irak'ta belirli olayların oynanması gerekecekti.

1939 yılında Kral Gazi bir araba kazasında öldü. Ardılı küçük oğlu II. Faysal tahta çıktı. Hicaz'ın son Kralı Ali bin Hüseyin'in oğlu Abdullah naip olarak yönetimi üstlendi. Abdullah, içgüdüsel olarak Britanya yanlısı olduğundan İkinci Dünya Savaşı patlak

(63) Esco, *Palestine*, Cilt II, s. 928-31.

verince, kraliyet ailesiyle ordunun milliyetçi subayları arasında gerginlik başladı. Britanya'nın, 1930 anlaşması uyarınca, Irak'tan aralarında Mihver Devletleri ile diplomatik ilişkiyi kesmenin de bulunduğu yükümlülüklerini yerine getirip itaat etmesini istemesiyle gerginlik şiddetlendi. 1941 ilkbaharında aylar süren siyasi çatışmaların ardından Abdullah kaçmak zorunda kalınca, 'Altın Kare'nin güvenini kazanmış olan milliyetçi Reşid Ali iktidarı ele geçirdi. Kendilerini Ortadoğu'dan sürmek için Almanlarla İtalyanların ortak bir plan yaptığına inanan Britanya, bölgedeki pozisyonlarını güvence altına almaya karar verdi. 1941 Nisan ve Mayıs aylarında, Britanya güçleri Basra'ya çıktı ve Reşid Ali iktidarını devirdi. Haziranda Suriye'ye yürüyen birlikler Vichy hükümetinin valisini kovdu. Irak ikinci kez işgal edildi ve Kral naibinin çevresine Britanya yanlısı bir yönetim kadrosu yerleştirildi. İngilizlere karşı çıkmış olan Reşid Ali gibi kişiler kendilerini iktidardan uzaklaştırılıp sürgüne gönderilirken buldular. Ardında kalan destekçileri ya idam edildi ya da hapse atıldı.(64) Britanya'yı destekleyen Nuri el-Said, 1941 sonrasında Irak'ta baskın bir siyasi kişilik oldu. Ülkedeki Haşimi monarşisi ve Ortadoğu'daki daha geniş amaçları için Britanya bağlantısının önemli bir destek olduğunu düşünüyordu.

Çevresindeki tüm çatışmalara karşın Türkiye barış içindeydi. Sınırlarını Irak'taki İngilizler, Suriye'deki Fransız Vichy hükümeti, Hitler'in müttefiki Bulgarlar, Sovyetler Birliği, 1941'de Yunanistan'ın yenilmesinden sonra Alman ordusu çevreliyordu. Hâlâ bir ulus devlet olarak kendini geliştirmeye çabalayan Türkiye'nin özellikle 1939 aralığındaki korkunç depremden sonra savaşan güçlerle kıyaslanabilecek askeri ya da ekonomik durumu yoktu. Yine de Atatürk'ün eski dostu, meslektaşı Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün (Yunanları yendiği köyün adını kendine soyadı olarak almıştı) bunca baskı karşısında ülkesinin tarafsızlığını sür-

(64) 1941 darbesi ve sonrası için bkz. Marr, *The Modern History of Iraq*, s. 53-6 ve Tripp, *A History of Iraq*, s. 99-106.

dürmesi büyük bir başarıydı. Bu, İrlanda'da Eamon de Valera'nın başarısına benziyordu. Her iki ülkede coğrafi gerçekler pragmatik seçimlerin yapılması anlamına gelmişti ve de Valera, İrlanda toprakları üzerinde Britanya uçaklarının uçmasına izin verirken, Alman gemileri de Boğazlar'dan geçiş yapmıştı. Churchill'in Ocak 1943'te yaptığı ziyaret, Türkiye'nin aktif olarak savaşa katılmasını istediğine işaret ediyordu ama İsmet İnönü zaman kazanmaya çalışıyordu. Türkiye lideri, de Valera'dan farklı olarak Hitler'in ölümü üzerine başsağlığı dileklerini iletmedi. Tam tersine 23 Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan edip Birleşmiş Milletler Organizasyonu'nun kurulacağı ve savaş sonrası dünyasının diplomatik şeklinin belirleneceği San Francisco Konferansı'nda yerini garantiye aldı. Böylece Türkiye, kazananların tarafında dokunulmamış, zarar görmemiş olarak ortaya çıktı.[65]

Soykırım[66]

Hitler'in Yahudilere karşı soykırıma dönük niyetleri 1941 yılında açığa çıktı. Bunun öncesinde Yahudiler işgal altındaki Polonya'da Genel Hükümet adı verilen bölgelerde Yahudiler Varşova, Krakow, Loz ve Lublin'de gettolarda yaşamaya zorlandılar. 31 Temmuz 1941'de, Yahudilerle ilgili işlerin sorumluluğu verilmiş olan Hermann Goering, SS örgütünden Reinhard

(65) Andrew Mango, *The Turks Today* (John Murray, Londra: 2004) Bölüm 1. (*Türkiye ve Türkler*)

(66) Soykırım konusundaki kitaplar listelenemeyecek kadar çoktur ve aşağıdakiler ancak yol gösterici olabilir: Lucy S Dawidowicz, *The War Against the Jews 1933-1945* (Holt, Rinehart and Winston, New York: 1975); Sybille Steinbacher, *Auschwitz: A History* (Penguin, Londra: 2005); Christopher Browning, *The Origins of the Final Solution: The Evolution of Nazi Jewish Policy 1939-1942* (Arrow Books, University of Nebraska Press, Lincoln ve Yad Vashem, Kudüs: 2005); Richard J Evans, *The Third Reich at War: How the Nazis Led Germany from Conquest to Disaster* (Allen Lane, Londra: 2008; Penguin, Londra: 2009) özellikle s. 2-381 'The Final Solution'.

Heydich'e, Yahudi sorununa 'son çözümü' getirmesi emrini verdi. Yaşanan olaylar bu emrin arkasında Hitler'in bulunduğu konusunda kuşkuya yer bırakmıyor. Genel komuta SS örgütünün başındaki Heinrich Himmler'in elindeydi. SS örgütünün *Einzatsgruppen* adlı Hareket Birlikleri, daha önceden Alman ordusunun işgal ettiği Sovyetler Birliği topraklarında çalışmaya başlamıştı ve 1941 sonbaharında yalnızca eylül ayında Kiev'de yaklaşık 34.000 Yahudi öldürülmüştü. 1938 *Kristallnacht* katliamının sorumlusu olan Propaganda Bakanı Joseph Goebbels, *Gauleiter* (Nazi Bölge Valisi) olduğu Berlin'den Yahudileri kovmakta kararlıydı. 1941 Kasımı'nda Alman Yahudilerinin bir kısmı Riga ve Kaunas'da katledildiği gibi, Chelmno ve Lelzec'de Polonya Yahudilerinin ilk bölümü gaz odalarında öldürüldü. Eski Viyana *Gauleiter*'ı SS polis şefi Odile Globocnik Lublin'deki karargahından Genel Hükümet'deki katliamı yönetirken, yaklaşık 1.700.000 Yahudi yaşamını yitirdi.

20 Ocak 1942'de Heydrich Berlin dışındaki Wannsee'de diğer yetkililerle yapılan toplantıda olup bitenleri koordine etti. Avrupalı Yahudiler çalışmaya uygun olanlar ve uygun olmayanlar şeklinde ayrılacaklar ve uygun olanlar ölesiye çalıştırılırken, uygun olmayanlar öldürülecekti. Heydrich'in Prag dışındaki katliamları olayların gidişini değiştirmedi ve Avusturyalı SS subayı Adolf Eichmann'ın gözetiminde her şey acımasızca ilerledi. Chelmno, Belzec, Sobibor ve Treblinka'daki kampların yok etmekten başka bir işlevi yoktu. Lublin dışındaki Maidanek ile Krakow yakınındaki Auschwitz-Birkenau kompleksi yok etmenin yanı sıra aynı zamanda çalışma kampı görevini de üstlenmişti. Auschwitz kampında çoğunluğunu Yahudilerin oluşturduğu bir milyondan fazla insanın öldürüldüğü tahmin ediliyor. Müttefiklerin zaferi katliamı sonlandırırken, 5.500.000-6.000.000 arasında Avrupalı Yahudi yaşamını yitirmişti.[67] Hitler, Himmler, Goering, Goebbels ve Globocnik'in intihar etmeleri pek teselli

(67) Evans, *The Third Reich at War*, s. 318.

edici değildi. Eichmann ise üstlerinin kaderinden kurtulmayı başarıp Arjantin'e sığınmıştı ve 1960 yılında İsrail'e götürülüp mahkemeye çıkarıldı ve iki yıl sonra idam edildi.

Filistin savaşta

Avrupalı Yahudilerin kaderi, 1939 Ağustosu'nda Cenevre'de toplanan Siyonist liderlerin en kötü korkularını haklı çıkardı. Nasıl bir adım atacakları hakkında hiçbir kuşku yoktu. 29 Ağustos'ta Neville Chamberlain'e mektup yazan Weizmann, Yahudilerin Britanya'nın yanında savaşacaklarını bildirdi. Sözüne sadık kaldı ve Kraliyet Hava Kuvvetleri'nde pilot olan küçük oğlu Michael, 1942 Şubatı'nda Biskay Körfezi üzerinde kayboldu. 1943 yılına gelindiğinde 21.000 Filistinli Yahudi, Ortadoğu'daki Britanya güçlerine katıldı, pek azı sıcak çatışmaya girdi çoğunluğu nakliye ve inşaat gibi savaş dışı işlerde çalıştı.[68]

Genelinde yedek rollerde tutulmalarından dolayı hayal kırıklığına uğrayınca, aktif savaşan Yahudi birliklerinin kurulması istemi ortaya atıldı ama Arapların tepkisinden çekinen Britanya hemen harekete geçmedi. Bir Yahudi tugayının kurulmasına ancak 1944 Eylülü'nde izin verildi ve eğitim sürecinin ardından ertesi yılın mart ayında İtalya cephesine gönderildi. Britanya'nın işi ağırdan alması nedeniyle oldukça geç kalınmıştı.[69]

Her şeye karşın Yahudilerin Müttefiklere verdiği destekle kıyaslanınca, Hitler ile görüşen ve SS örgütüne alman Bosnalı Müslümanları incelerken fotoğraflanan Hacı Emin el-Hüseyni, savaştan sonra Filistinli Arapların durumuna pek yardımcı olmadı.[70]

(68) 'Historicus, The Last Decade', Paul Goodman, *The Jewish National Home: The Second November 19-1942* (J M Dent & Sons Ltd, Londra: 1943) s. 90.

(69) Esco, *Palestine*, Cilt II, s. 1020-35.

(70) Mattar, *The Mufti of Jerusalem*, s. 102-7.

Britanya'nin Yahudi ordusu kurulması önerisine soğuk yaklaşımı Beyaz Sayfa politikasını sürdürmeye kararlı olduğunu gösteriyordu. Avrupa'da yaşananların haberleri Filistin ile Amerika'daki Yahudilere ulaşınca, Britanya'nın göçmenlik sorununu halletme biçimine öfke doğdu. İki olay bu duyguyu daha da şiddetlendirdi. 25 Kasım 1940 günü yasadışı mültecileri Mauritius'a götürecek olan *Patria* gemisi Hayfa limanında patladı ve 257 kişi öldü. 1942 Şubatı'nda Romanya'dan 769 Yahudi ile İstanbul'a gelen *Struma* gemisi, Britanya yetkililerinin göçmenlerin Filistin'e kabul edilmeyeceğini kesinlikle bildirmesinin ardından Karadeniz'de neredeyse yolcularının tümüyle battı.[71]

1942 yılında Nazilerin yok etme politikasının haberleri batılı Müttefiklere ulaşırken, Siyonist etkinliğin odağı kararlılıkla Amerika'ya yönelmişti. Aynı yılın mayıs ayında New York'ta gerçekleştirilen Biltmore Konferansı'nda, orijinal Basel Programı'ndan önemli bir değişikliğe gidilerek Filistin'in bir Yahudi ulus devleti yapılması için organizasyon yükümlü tutuldu. Amerikalı Yahudiler, Amerikan Siyonist Olağanüstü Komitesi bayrağı altında, siyasi güçlerini özellikle 1945 sonrasında hareket geçirdiler.[72] Filistin'de Weizmann ile Ben-Gurion'un görüşlerine karşı çıkan sağ-kanat, Irgun Zvai Leumi ('Ulusal Askeri Organizasyon') ve Leh'i (Israil'in Özgürlük Savaşçıları') adlı iki yeraltı organizasyonunun ortaya çıkışma tanık oldu: Leh'i grubu, daha sonraları kurucusu Avraham Stern'in adından esinlenilerek Stern, çetesi adıyla tanındı. Stern 1942 yılında polis tarafından öldürüldü ve çetenin başkanlığını Nathan Yellin-Mor üstlendi. 1944 Kasımı'nda iki organizasyonun üyeleri Britanya'nın Ortadoğu Bakanı Lord Moyne'u öldürdüler. Mahkemede cinayet nedenini Britanya'nın göçmenlik politikası olarak gösterdiler.[73]

(71) Esco, *Palestine*, Cilt II, s. 945-8.

(72) T G Fraser, *The Arab-Israeli Conflict*, 3. baskı, (Palgrave Macmillan, Basingstoke: 2007) s. 20-1.

(73) Esco, *Palestine*, Cilt II, s. 1042-9.

1944 Şubatı'nda Polonyalı genç Menahem Begin liderliğinde Irgun grubu Tel Aviv ve Kudüs'teki Göçmenlik Dairelerini bombaladı.[74] Bu olaylar savaştan sonra Britanya hâlâ Beyaz Sayfa göçmenlik stratejisini sürdürecek olursa nelerin yaşanabileceğinin ürkütücü bir işaretiydi.

(74) Esco, *Palestine*, Cilt II, s. 1040-1.

7 Sonuç: Miras

Öncekilerden farklı olarak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bir Barış Konferansı yapılmadı. Almanya koşulsuz teslim olmuştu ve kaderi hepsinin kendisine ayrılmış bir işgal bölgesi bulunan ABD, Birleşik Krallık, Fransa ve Sovyetler Birliği'nin askeri yetkililerindeydi. Uluslararası ilişkilerin gelecekteki biçimi, 1945 ilkbaharında San Francisco'da yeni Birleşmiş Milletler Organizasyonu'nu yaratmak için bir araya gelen zafer kazanmış ülkelerin toplantısında kararlaştırılacaktı. Kurucularının umudu bu kuruluşun gelecekte dünyanın başka bir çatışmaya daha katlanmasını önlemekti. Başkan Franklin D. Roosevelt belki biraz ütopik ama kesinlikle hayranlık uyandıran bir görüşle zafer kazanan güçlerin Birleşmiş Milletler aracılığıyla işbirliği yapıp barışı garanti edeceği bir dünya hayal etmişti. Ne var ki, hayali gerçekleşmeyecekti. Tam tersine 1949 yılında Batı ile Doğu kırk yıl sonra komünizmin çökmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla son bulacak bir Soğuk Savaş'a kilitlenecekti. Ortadoğu halklarının bu dönemde elbette kendi kaygıları vardı ama dünyanın hiçbir bölgesi yola getirilemez gibi görünen bu ideolojik çatışmanın sonuçlarından uzak kalamayacaktı.

Savaş sonunda Avrupa'nın yayılmacılığı için saat çalışmaya başlamıştı. Dört yıllık işgal sonrasında Fransa artık Lübnan ve Suriye'deki konumunu savunabilecek durumda değildi. Amerikalılar her zaman Avrupalı imparatorlukları yeniden yapılandırmak için savaşmadıklarını belirtmiş olsalar da, Ortadoğu'yu Britanya'nm bir etki alanı olarak kabullenmeye hazırlardı. Ne var

ki, Britanya'nın savaş nedeniyle parasal ve ekonomik yönden çöktüğünü hemen fark etmediler. Ortadoğu'nun gittikçe artan önemini 1945 Şubatı'nda Yalta Konferansı'ndan dönen Roosevelt, Mısır'da İbni Suud ile tanıştığı zaman fark edecekti. Suudi krala, 'Araplara karşı Yahudilere destek olacak ve Arap halkına düşmanca gelecek bir harekette' bulunmayacağını söylemişti.(1) Bu görüşme Filistin'in geleceğinin önemini kabullendiğini gösteriyordu. İki liderin buluşmasından önce Kızıl Ordu'nun ocak ayının sonunda Auschwitz kampını boşaltması soykırımın korkunç gerçeklerini teyit etmişti. Yahudiler artık böyle bir felaketin yinelenmemesi için bir devletin şart olduğuna ve bunu başarmaya karar verdiler.

Türkiye ve Batı İttifakı

Sovyetler Birliği'nin komşusu olarak Türkiye, Moskova'nın Akdeniz'e ulaşımını Boğazlar nedeniyle denetimi altında tutuyordu. 1936'da imzalanan Montreux Anlaşması, Boğazlardan geçişin koşullarını uygulamakta Türkiye'yi yükümlü kılmıştı. Bu nedenle Türkiye'nin sempatisini kazanmak, hem Doğu hem de Batı için yaşamsal önem taşıyordu. Bu, Josef Stalin 1945 yazında gerçekleştirilen Potsdam Konferansı kadar erken bir tarihte Boğazlara duyduğu ilgiyi ve hatta bir üs kurma niyetini açıkladığında ortaya çıkmıştı. Sovyetlerin iddiasının temelinde savaş sırasında Mihver Devletler'in gemilerinin geçmesine izin verilmiş olması yatıyordu. İngilizler ve Amerikalılar, başlangıçta Karadeniz'de bir güç olarak Sovyetler Birliği'nin gereksinimlerine sıcak baktılar ama bir üs kurulması işi fazla ileri götürmek olurdu. Ayrıca Ermenistan ile Gürcistan konuları, Sovyetlerin Kuzeydoğu Anadolu'daki Kars ve Ardahan bölgeleri üstündeki hak iddialarıyla birlikte tekrar gündeme geldi. Her şeye karşın Potsdam Konferansı'nda halledilme-

(1) T G Fraser, *The USA and the Middle East since World War 2* (MacMillan, Basingstoke: 1989) s. xi.

si gereken daha önemli konular olduğundan Boğazların geleceğini saptamak daha sonraki bir tarihe ertelendi.

1945-46 kışında Moskova, savaş sırasında konuşlandığı İran'ın bazı bölgelerinden askerlerini çekmeyip Amerikalıları öfkelendirince, Türk-Sovyet ilişkileri bozulmaya başladı. Amerika'nın kapıldığı korku, 1946 Martı'nda Washington'da ölen Türk büyükelçisinin tabutunu, bir yıl önce Japonların teslim olduğu anlaşmanın imzalandığı USS *Missouri* gemisiyle götürme kararıyla iyice açığa çıkmıştı. Dokuz adet 40 santimlik topla donanmış bu çok güçlü geminin kendini göstermesi, Washington ile Moskova ilişkilerinin bozulduğunu ve bu tarihe kadar Britanya'nın hakim olduğu bölgedeki Amerikan gücünü simgeliyordu. 1946 yazında Ankara ile Moskova ilişkileri öylesine kötüye gitmişti ki, Sovyet askerlerinin Kafkasya ve Bulgaristan'da yığınak yaptığı haberi üzerine Türkiye genel bir seferberlik ilan etmişti 15 Ağustos'ta Başkan Harry S. Truman, Boğazlar hakkındaki Amerikan politikasını gözden geçirmek için aralarında genelkurmay başkanlarının bulunduğu üst düzey danışmanlarla bir toplantı düzenledi. Dışişleri Bakanlığı,Yunanistan ve Türkiye üzerindeki Sovyet baskısının Doğu Akdeniz'e hükmetmeyi amaçladığı görüşündeydi. Çatışma riski göze alınarak böyle bir baskıya direnmek gerekiyordu. Çin'de milliyetçilerle komünistler arasında süren iç savaşı da göz önüne alan Truman, Sovyetlerin amaçlarının Amerika tarafından sınanmasının zamanı geldiğine karar verdi. Halen İstanbul'da bulunan *Missouri* gemisine eşlik etmesi için donanmanın en yeni ve en güçlü uçak gemisi olan USS *Franklin D. Roosevelt*'in gönderilmesi kararı alındı. Böylece hem Türkiye'nin egemenliğine destek verilmiş olacak, hem de Boğazları savunma sorumluluğunun yalnızca Türklerde bulunduğu açıklanmış olacaktı.[2]

(2) Walter Mills, (ed), *The Forrestal Diaries* (Viking Press, New York: 1951) s. 192; Dean Acheson, *Present at the Creation: My Years in the State Department* (W W Norton & Company Inc., New York: 1969) s. 195-6.

1945'ten sonra Türkiye ile Yunanistan'a esas ekonomik destek Britanya'dan geliyordu ama gittikçe tükenen kaynaklarına çok büyük bir yük getiriyordu. 21 Şubat 1947 tarihinde Washington'a, Britanya'nın artık iki ülkeye yardımı sürdüremeyeceği bilgisi verildi. Doğu-Batı ilişkilerinin şiddetli bir gerginlik altına girdiği bir dönemde alınan bu karar, Truman'm Amerikan dış politikasını yeni bir yola sokacak bir açıklama yapmasına neden oldu. 12 Mart 1947'de Kongre'de konuşup Türkiye ve Yunanistan'a yardım olarak 400 milyon dolar isterken, Amerika'nın bundan böyle özgür halklara destek olacağını açıkladı ve bu konuşma 'Truman Doktrini' olarak adlandırıldı. Washington ile Moskova arasındaki ilişkiler son hızla bozulurken, Türkiye'nin stratejik önemi açıkça ortaya çıkmıştı.(3)

Bu tarihten sonra Türkiye, kesin olarak Amerika'nın ve Batı'nın yörüngesine girdi. 1947 Martı'nda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyonu konusunda önerilerde bulunmak üzere bir Amerikan askeri misyonu geldi.1948 Temmuzu'nda yaygın adıyla Marshall Planı olarak bilinen Avrupa Kalkınma Programı uyarınca sağlanan ekonomik yardımlar Türkiye'yi de kapsadı. 1950 yılına kadar Amerika 108 milyon dolar dolaysız ve 76 milyon dolar dolaylı yardım yaptığı gibi, yaklaşık 200 milyon dolar tutarında askeri yardımda da bulunmuştu.(4) Bundan sonraki en mantıklı adım 1949 Nisanı'nda kurulmuş olan Kuzey Atlantik Paktı Organizasyonu'na (NATO) Türkiye'yi dahil etmekti. Gerçi Türkiye, Kuzey Atlantik kıyısında yer almıyordu ama ilk imzalayanlardan biri olan İtalya da bu bölgede değildi. Coğrafya göz ardı edildi. Türkiye'nin katılmasının yolunu iki olay açtı. 14 Mayıs 1950 günü gizli oyla yapılan seçimden sonra Adnan Menderes başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. Birkaç hafta sonra

(3) T G Fraser ve Donette Murray, *America and the World since 1945* (Palgrave Macmillan, Basingstoke: 2002) s. 23-4

(4) George Kirk, *The Middle East 1945-1950* (Oxford University Press, Londra:1954) s. 42.

Kore Savaşı patlak verince Menderes, Amerika komutası altında bir Türk tugayını Birleşmiş Milletler gücüne kattı. Türkiye 1952 Şubatı'nda Amerikan savunma ve dış politikasının mihenk taşı olan NATO kuruluşuna tam üye oldu. artık Batı savunma toplumunun tam yetkili bir üyesiydi ve Lozan'dan sonra dış politikasına damgasını vuran ama 1945'ten sonra sürdürülmesi gittikçe zorlaşan tarafsızlık görüşüne son verilmişti.(5)

Savaş sonrası dünyada Araplar

Savaş sırasında General Charles de Gaulle yönetimi altındaki Özgür Fransa, kabul edilebilir bir anlaşmanın sonucunda Suriye ile Lübnan'a özgürlük vaat etti ama Fransa'nın o bölgedeki gücü paramparçaydı. Gitgide artan kesin bir etki sahibi Amerika ile Britanya, Fransız yönetiminin devamının Batı için pek kazançlı olmayacağına karar verdi. 1943'te Suriye'deki milliyetçiler Amerika ve Britanya baskısıyla Özgür Fransa'nın düzenlediği seçimi kazandılar. Radikal bir Arap Birliği yanlısı olan Şükrü el-Kuvvetli başkan seçildi. Fransa hâlâ çıkarları garanti altına alınıncaya kadar, bağımsızlığı önlemek için kullandığı *Les Troupes Spéciale* (Özel Birlikler) adı verilen yerel paramiliter birlikleri denetim altında tutuyordu. Ülkeden çekilmeyi reddetmesi 1945 Mayısı'nda patlak veren Fransa karşıtı isyanlarla son buldu. Düzeni ve denetimi yeniden kurmak girişimlerini şiddetle eleştiren Britanya, Fransa'dan askerlerini çekmesini istedi. Uluslararası baskıya boyun eğer Fransa, sonunda yenilgiyi kabul edip, 1946 Nisanı'nda askerlerini çekti.(6)

Lübnan'ın bağımsızlığa giden yolu da sorunsuz değildi. 1943 seçimleri Fransa karşıtı grupları iktidara getirince, Fransızlar Lübnan hükümeti üyelerinin büyük bir kısmını tutukladı.

(5) Mango *The Turks Today*, s. 44-7.

(6) Malcolm E Yapp, *The Near East since the First World War: A History to 1995* (Longman, Harlow: 2007) s. 96-7.

Tıpkı Suriye'de olduğu gibi denetimi sürdürmek için umutsuz bir girişimdi ve Britanya, geri adım atması için Fransa'yı zorladı. 1946'da Fransa askerlerini çekti ve Lübnan Cumhurbaşkanı Bişara Huri yönetiminde bağımsızlığını kazandı. Ne var ki, bağımsızlığını kazanmak Lübnan'ın siyasi sorunlarının yalnızca bir parçasıydı. Ülke nüfusu neredeyse yüzde 50-50 olarak Müslümanlar ve çeşitli Hıristiyan mezheplerinin (en önemlisi Marunilerdi) mensupları arasında bölünmüştü. Şiiler ve Sünniler olarak bölünen Müslümanların arasında önemli bir Dürzi azınlık vardı. Müslümanlar, genel olarak Suriye ile birleşme taraftarıydı. Ulusal Anlaşma adı verilen sözlü bir siyasi uzlaşma 1943 yılında Müslüman ve Hıristiyan liderler arasında kabul edildi. Siyasi çıkarlar yine Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında paylaşıldı ve Hıristiyanlar cumhurbaşkanlığı makamına sahip olurken, Müslümanlara başbakanlık makamı garanti edildi. Parlamentonun altı Hıristiyana karşılık beş Müslüman'dan oluşan oranı da korundu. Hıristiyanlar, Lübnan'ın bir Arap devleti olacağını kabul ederek uzlaştılar.

İkinci Dünya Savaşı'nda Britanya'nın Ortadoğu'yu tekrar işgal etmesini en fazla destekleyen Transürdün Emiri Abdullah idi ve Britanya eğitimli Arap Lejyonuyla birlikte askeri yardımda bulundu. Artık Abdullah, Haşimi ailesinin *de facto* reisiydi. Ne var ki, Arap ülkeleri arasında en zayıfı ve Britanya desteğine en bağımlı olanını yönetiyordu. Transürdün, umutsuz derecede yoksul ve geri kalmıştı. Nüfusu çok azdı, petrol ya da başka doğal kaynakları yoktu. Bu nedenle Abdullah, Transürdün'ü daha geniş bir Arap oluşumuyla birleştirmeyi Irak'taki akrabalarından daha çok istiyordu. Manda sisteminin sona ereceği varsayılan savaş sonrası Ortadoğu düzeninde önde gelen bir role sahip olmak için hevesliydi. Abdullah ve Arap Birliği yanlılarının neredeyse hepsi, Bereketli Hilal'deki '(Irak, Suriye, Transürdün ve Filistin) Arap ülkelerinin birleşmesinin ilk adımı olacağına inanıyorlardı.

Transürdün, Suriye, Filistin ve Lübnan bağımsızlığına kavuşmadan Arap Birliği'nin gerçekleştirileceği konuşmaları sürerken

ve kendine başına birleşmeyi yapamayacak kadar zayıf olduğundan korkan Abdullah, 1941'den sonra kendisini Suriye tahtına oturtacağını umarak Britanya ile işbirliğini sürdürmenin başarı şansını arttıracağına inanıyordu. Esas planı, temelinde Suriye-Ürdün federasyonu kurarak büyük bir Suriye yaratmaktı. Ne var ki, Arap dünyasındaki milliyetçiler onun bir Britanya yardakçısı olduğunu düşünüyorlardı.(7) Fransız etkisinin son kırıntıları sürerken Faris el-Huri gibi Suriyeli milliyetçi liderleri bu işe katılmaya pek hevesli değildiler. Suriye Cumhurbaşkanı Şükrü el-Kuvvetli, 1946'da Abdullah'ın girişimlerini kesin olarak reddetti. 1945 Martı'nda Mısır, Suriye, Lübnan, Ürdün, Irak ve Suudi Arabistan tarafından kurulan Arap Birliği, Mısır'a Arapların birleşmesi tartışmalarında gittikçe önem kazanan bir rol verdi. Abdullah'ı Suriye konusunda desteklemek Britanya'nın da ilgisini çekmiyordu. Ortadoğu'daki en yararlı müttefiklerinden biri olarak görüyorlardı ama Abdullah'ın daha geniş bölgesel amaçlarını kuşkuyla karşılıyorlardı. Sadakatinin karşılığında 1946'da Ürdün'e tam bağımsızlığının verilmesi ve Haşimi Ürdün Krallığı adını almasıyla ödüllendirildi. Böylece Emir Abdullah, Kral Abdullah unvanını kazandı. Bu tarihte Filistin'in geleceğinin Ortadoğu'nun en önemli sorunu olduğu açıkça ortaya çıkmıştı.

Filistin: Yahudi İsyanı

Savaş sona erince Weizmann'ın Siyonist olayları üzerindeki uzun süreli hakimiyeti zayıflamaya başladı. 1945 yazında iktidara gelen İşçi Partisi hükümeti 1939 tarihli Beyaz Sayfa'nın koşullarına inatla bağlı kaldı ve sonucunda Dışişleri Bakanı Ernest Bevin ile Filistin konusundaki başdanışmanı Harold Beeley, Yahudilerin hakaretlerine maruz kaldılar. Hitler'in korkunç gaddarlığı tümüyle açığa çıktıktan sonra Yahudiler ülkelerini güvence altına almaya kararlıydılar ve İngilizlere hoşgörü gösterme havasın-

(7) Bkz. Wilson, *King Abdullah, Britain and the Making of Jordan*, s. 129-68.

da değillerdi. Bu koşullar altında Weizmann'ın Britanya'ya duyduğu güven başka bir döneme aitmiş gibi görünüyordu. 1 Ekim 1945'te Filistin'deki Haganah, Irgun ve Leh'i adlı üç grup, manda yönetimine karşı Yahudi Ayaklanması'nı başlattı. Siyasi cephede Weizmann tükenmiş bir güç gibi görünüyordu. Ben-Gurion ile 1942'den bu yana gitgide huzursuz bir ilişki sürdürmüştü ve Amerikan Siyonizm'inin yeni yükselen yıldızı Haham Abba Hillel Silver yeni rakibi olarak karşısına çıkmıştı. Her şeye karşın bölünme fikrine verdiği destek sürüyordu. 1946'da Basel'deki Siyonist yönetim toplantısında bölünmenin bir çözümün temeli olabileceği kabul edildi.[8] Filistin'de sürüp giden krizden hüsrana uğrayan Britanya, Londra'da bir konferans düzenleme planını ilan etti.

Siyonizm'in içindeki fokurdayan kriz, Basel'de 9-24 Aralık 1946 tarihleri arasında yapılan Yirmiikinci Siyonist Kongresi'nde zirveye ulaştı. 1939'dan sonra ilk kez Weizmann açılış konuşmasında katledilen 6 milyon Yahudi'nin yasını tuttu. 1939 tarihli Beyaz Sayfa'yı kınadı, Filistinli Yahudi gençlerin öfkesini anladığını ifade etti ama şiddeti Siyonizm'e aykırı bularak lanetledi ve bastırılması için yakardı. İlerlemenin tek yolunun bir Yahudi devletinin kurulması olduğunu iddia etti. Ama artık onun zamanı geçmişti. Filistinli ve Amerikalı temsilcilerin ağır bastığı kongre, eylül ayında kendilerinin ya da Arapların katılımı olmadan başlamış olan Londra Konferansı'nı boykot etmeyi oyladı. Katılmayı savunmuş olan Weizmann, bunu bir güvensizlik oylaması olarak kabul edip, başkanlıktan istifa etti. Bir daha Siyonist kongrelerine katılmadı.[9]

(8) Fraser, *Partition in Ireland, India and Palestine*, s. 156.

(9) *Presidential Address by Dr Chaim Weizmann, Twenty-Second Zionist Congress, Basle, 9 December 1946*, (The Jewish Agency for Palestine, Londra: tarihsiz); Weizmann, *Trial and Error*, s. 543-4; Vera Weizmann, *The Impossible Takes Longer*, s. 211-13; Getzel Kressel 'Zionist Congresses' *Zionism*, Israel Pocket Library (Keter Publishing House, Kudüs: 1973) s. 253.

Siyonizm, Weizmann'ı reddetse de onunla işi bitmemişti. Londra Konferansı, Ocak 1947'de tekrar başlayınca Filistinli Araplar katıldılar ve aralıktaki oylamaya karşın Yahudi Ajansı biraz yanıltıcı bir davranışla resmi olmayan görüşmeler için geldiğini belirtti. Bölünme konusu gündemin birinci maddesiydi ama Araplar her zamanki gibi şiddetle karşı çıkıyordu. Yahudi Ajansı da Britanya'nın bu yolda yürümesine karşı kolayca anlaşılmayan bir tutum izliyordu. İlerleyecek bir yol bulamayan Britanya hükümeti şubat ayında Filistin'in geleceği konusunu Birleşmiş Milletler'e devretmeyi kabul etti. 15 Mayıs'ta Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komitesi (UNSCOP) kuruldu. Guatemala, Uruguay, Peru, Avustralya, Kanada, İsveç, Hollanda, Çekoslovakya, Yugoslavya, Hindistan ve İran temsilcilerinden oluşan komitenin görevi 1 Eylül'e kadar Filistin'in geleceği hakkında önerilerde bulunmaktı. Araplar komitenin kararlarını boykot etme kararı aldı ama Yahudiler böyle bir hataya düşmediler. Siyonist liderlerin önündeki ilk işi UNSCOP'u Britanya mandasının sona ermesi için ikna etmekti. Mültecileri taşıyan *Exodus 1947* adlı geminin, 17 Temmuz'da Kraliyet Donanması tarafından yolu kesilince bu iş başarıyla tamamlanmış oldu. İki gün sonra iki UNSCOP üyesi, Almanya'ya dönmeden önce gemi yolcularının Hayfa limanına inişini izledi.

Siyonist hareket Filistin'in geleceği hakkındaki daha önemli bir sorunda hâlâ 1942 Biltmore Programı'na bağlıydı ama özel olarak Ben-Gurion bölünmenin daha gerçekçi bir seçenek olduğu kararına varmıştı. Elbette Weizmann 1937'den bu yana bu fikri destekliyordu. Ben-Gurion 1947 Temmuzu'nda Yahudi Ajansı'nın davasını Kudüs'te UNSCOP'a sunarken bölünmeden söz etmedi. Bu görev 8 Temmuz 1947'de ifade veren Weizmann'a kaldı. Bölünmenin Siyonistler için bir fedakarlık olduğunu ileri sürdü ama Filistin'in tümüne sahip olamayacaklarını bildiklerini de kabullendi. Necef Çölü'nün Yahudi devletine eklenerek Peel Komisyonu'nun önerdiğinden daha cömert bir sınır çizilmesi çağrısında bulundu. UNSCOP, Siyonistlerin neleri ka-

bul edeceğini açıkça anlamıştı. Komiteyle görüşmeye tekrar çağrılan Ben-Gurion, Filistin'in tümünden daha küçük bir bölgede bir Yahudi devletini düşünebileceklerini açıkladı ve özel görüşmede Necef Çölü verildiği takdirde bölünmeyi destekleyeceğinin güvencesini verdi.[10]

UNSCOP 1 Eylül'de raporunu verirken üyeler, mandanm sona erdirilmesini tavsiye ettiler. Filistin'in geleceği hakkında ise fikir birliği bu kadar kesin değildi. Hindistan, İran ve Yugoslav temsilciler, çift uluslu federal devleti desteklerken, Avustralya hiçbir planı desteklemiyordu ve çoğunluk bölünmenin lehinde oy vermişti. Bir Arap devleti, bir Yahudi devleti, Kudüs için bir *corpus separatum* (ayrı yönetim birimi) ve ekonomik birlik olacaktı. Weizmann'ın istediği gibi Necef bölgesi Yahudi devleti sınırları içinde yer alacaktı. İngilizlerin desteklediği Araplar bölünmeye karşı çıkarken, Amerikalıların sağlam desteğini alan Yahudiler bunu elde etmek için canla başla çalıştılar. Amerikalılar tasarlanan Yahudi devletinde çok fazla sayıda Arap bulunduğunu ileri sürerek Bedevi nüfusun yoğun olduğu Necef bölgesinin katılmamasının bunu önleyeceğini ileri sürdüler. Bu olasılıkla yüz yüze kalan Siyonistler bir kez daha kurt politikacıya başvurdular.

19 Kasım'da Weizmann Beyaz Saray'da Başkan Truman ile görüştü. Necef'in Yahudi devleti için çok önemli olduğuna ikna olan Truman derhal Birleşmiş Milletler'deki heyetine bu bölgenin Arap devletine verilmemesi talimatını gönderdi. Bu müdahalenin çok önemli olmasının yanı sıra, Weizmann'ın Truman üzerinde bıraktığı izlenimin ne kadar değerli olduğu ertesi yıl anlaşılacaktı. Filistin Sorunu Geçici Komitesi, bölünme konusunda 25 Kasım 1947'de oylama yapınca 25 olumlu oya karşın 13 olumsuz, 17 çekimser ve 2 eksik sonucu ortaya çıktı. Ne var ki, ayın 29'unda Genel Kurul'da yapılacak oylamaya resmi öneri olarak götürülmesi için gereken çoğunluğun üçte iki oyuna sahip değildi. Bir kez daha Weizmann harekete geçti, arkadaşı Leon Blum'a

(10) Fraser, *Partition in Ireland, India and Palestine*, s. 162-3.

Fransa'nın oyunu bölünme yanlısı olarak değiştirmesi için telgraf çekti. Beyaz Saray'ın bölünme yanlısı olması yeterli sayıda devletin bu yönde oy kullanmasına neden olunca 10 çekimserle 13 olumsuz oya karşın gerekli olan 33 çoğunluk oyu sağlandı. Birinci Siyonist Kongresi'nden tam 50 yıl sonra bir Yahudi devleti için izin verilmiş oldu ve New York'taki bir toplantıda Weizmann sevinç gösterileriyle karşılandı.(11)

Weizmann'ın hizmetleri henüz sona ermemişti. Araplar bölünmeye şiddetle karşıydı, Britanya uygulamaya koymamaya kararlıydı ve böylece Filistin'in durumu belirgin bir biçimde kötüye gitti. Truman ve danışmanları bölünmeyi desteklerken Dışişleri Bakanlığının kilit isimleri karşıt görüşteydi ve 1948 yılının başlarında Filistin'de yaşananlar, bölünmeye karşı bir kampanya başlatmalarına yol açtı. Eğer Birleşmiş Milletler kararı uygulanmayacaksa Filistin sorununun Genel Kurul'a geri döndürülmesini öneriyorlardı. Truman, ilke olarak bu öneriyi kabul etti ama tüm konuşmaların taslaklarını önceden görmek istediği uyarısını yaptı. Filistin hakkında bunca lobi faaliyetine maruz kaldığına sinirlenerek, Weizmann da dahil olmak üzere hiçbir Siyonist liderle görüşmeyeceğini belirtti.

Dişişleri Bakanlığının bölünme karşıtı kampanyasından habersiz olan ve bu soğukluğun Beyaz Saray'dan kaynaklandığını hisseden Siyonist liderler ambargoyu delmenin bir yolunu aradılar. İşin anahtarının Truman'ın ordudan eski dostu ve Kansas City'den iş ortağı Eddie Jacobson olduğu anlaşıldı. 13 Mart 1948'de Jacobson, Truman ile Beyaz Saray'da görüştü. Başlangıçta isteksiz olan başkanı en sevdiği siyasi kahramanı Andrew Jackson'la kıyaslayarak Weizmann ile görüşmeye ikna etti. 19 Mart'ta yapılan toplantının tutanağı tutulmadı ve Truman bölünmeyi hâlâ desteklediğine dair Weizmann'a güvence verdi. Ertesi gün bu gelişmeden habersiz olan Warren Austin, Güvenlik Konseyine yaptığı

(11) Fraser, *Partition in Ireland, India and Palestine*, s. 179-82; Fraser, *The USA and the Middle East since World War 2*, s. 31-4.

konuşmada ABD'nin bölünmeyi reddettiğini söyleyerek Yahudi devleti olasılığını kuşkuya düşürdü. Yine Beyaz Saray toplantısından habersiz olan Yahudi kamuoyu öfkeye kapıldı ve tartışmalar Beyaz Saray çevresinde dönerken, başkanın desteğine güvenen Weizmann sesini çıkarmadı ve böylece Truman'ın iyi niyetini kazandı. Weizmann'ın Siyonizm'e yaptığı hizmetlerin en önemsizi bu değildi.[12]

İsrail Devleti : Başkan olarak Weizmann

Britanya'nın Filistin mandası 14 Mayıs 1948'de sona erince Ben-Gurion Tel Aviv Müzesi'nde İsrail Devletinin kurulacağını ilan etti; 11 dakika sonra Truman'ın resmen tanıdığı kayıtlara geçti. New York'ta bulunan Weizmann, bu tarihi olaylara tanık olamamıştı. 17 Mayıs'ta Ben-Gurion başkanlığındaki Geçici Devlet Meclisi'nin kendisini başkan seçtiğini öğrendi ve İsrail'de Ocak 1949'da yapılan ilk seçimle makamı teyit edildi. İsrail Devleti'nin ilk devlet başkanı seçilmek, Weizmann'ın kariyerinde başarılı bir final olmalıydı ama hüzünlü bir son perde olduğu anlaşılacaktı. İsrail'e dönmeden önce son bir hizmette daha bulundu. 23 Mayıs'ta Truman ile yaptığı resmi toplantıda, Amerika'nın yeni devlete 100 milyon dolarlık bir kredi açacağını öğrendi. Ama evine döndükten kısa bir süre sonra tablo kararadı.

Artık 70'li yaşlarının ortasına gelen, sağlığı gitgide bozulan Weizmann yine de belirli Avrupa ülkelerinde olduğu gibi başkan olarak olaylarda aktif bir rol üstlenmek istiyordu. Ben-Gurion ise, başkanın rolünün tıpkı Britanya monarşisi gibi sembolik olmasında kararlıydı. Başkanlık görevlerini Weizmann'a tanıtırken Dışişleri Bakanı Moshe Sharett tam olarak bu sözcüğü oldukça aşağılayıcı bir dürüstlükle kullanmıştı. Ben-Gurion hükümeti devlet işleri hakkında ona danışmadığı gibi, kabine toplantılarının tutanaklarını okuma ricası da kabul edilmemişti. En üzü-

(12) Fraser, *The USA and the Middle East since World War 2*, s. 38-43.

cü nokta ise, İsrail Devleti Kuruluş Deklarasyonu'nda imzasının bulunmamasıydı. Gerçi o tarihte Tel Aviv'de değildi ve bu tarihi belgeyi 34 kişi imzalarken, orada bulunmayan üç kişiye de imza yeri açılmış ama kendisi atlanmıştı. En iyimser bakışla devletin ilk başkanı ve Siyonizm'i önemli aşamalarından geçiren kişi olarak garip bir ihmal olarak görülebilirdi.[13] Elbette onur duymuştu ama istediği bu değildi. 1949 yılında artık kendi admı taşıyan çok sevdiği araştırma enstitüsü için son kez Amerika'yı ziyaret etti ama şimdi kendini 'Rehovoth Mahkûmu' olarak görüyordu. Weizmann, yaşamının son yılında tümüyle yatağa mahkûm oldu ve 9 Kasım 1952 tarihinde öldü.[14]

Birinci Arap-İsrail Savaşı ve Filistin için al-Nakba[15]

Ben-Gurion'un İsrail Devleti'nin kuruluşunu ilan etmesinin ertesi günü Mısır, Suriye, Lübnan, Ürdün, Irak ve Suudi Arabistan'dan oluşan Arap Birliği'nin orduları saldırıya geçti ve başlattıkları savaş 1949 Şubatı'nda İsrail'in zaferiyle sona erdi. İsrailliler sınır içindeki cephelerde modern silahları olmayan, birleşik bir amacı bulunmayan altı Arap ülkesinin ordularına karşı savaşıyorlardı. 1949 yılında imzalanan ateşkes anlaşmaları İsrail için, UNSCOP planının saptadığından çok daha geniş ve güvenli sınırlar oluşturdu. Artık İsrail, 1948 öncesi Filistin'in yüzde 78'ine sahipti. Yine de kıyı şeridi çok dardı ve ateşkes anlaşmaları savaş durumunu sona erdirmediğinden potansiyel olarak saldırıya açıktı. Yenilgi Arap dünyasında radikalliğe yol açınca tam tersi or-

(13) Rose, *Chaim Weizmann*, s. 446.

(14) Weizmann, *Trial and Error*, s. 385-9; Vera Weizmann, *The Impossible Takes Longer*, s. 237-52; R H S Crossman, 'The Prisoner of Rehovoth', Meyer W Weisgal ve Joel Carmichael (ed), *Chaim Weizmann: A Biography by Several Hands* (Weidenfeld and Nicholson, Londra: 1962) s. 325-6; Rose, *Chaim Weizmann*, s. 445-59.

(15) Bu paragraflardaki Arap-İsrail çatışması Fraser'ın *The Arab-Israeli Conflict* adlı yapıtından alınmıştır.

taya çıktı. 1952'de Hür Subaylar Hareketi Mısır'daki monarşiyi yıktı. Devrimci lider Albay Cemal Abdül Nasır, 1954'te Mısır Devlet Başkanı oldu ve gerek Batı gerekse İsrail ile çatışan yeni Arap milliyetçiliğinin karizmatik sesi oldu. Güvenlik ya da güvenlik eksikliği İsrail'in süregiden bir kaygısı olacaktı. İsrail, ayrıca Batı Kudüs'ü elde etti ama Ağlama Duvarı'nın bulunduğu Eski Kentin alınamayışı üzüntü kaynağı oldu.

Artık İsrail Weizmann'ın eski meslektaşı ve bir dönem rakibi olan Ben-Gurion'un başbakanlığında ulus inşa etme işine girişebilirdi. 1960'ların ortasında Batı Almanya'nın ödediği tazminatların desteğiyle ekonomisi güney Avrupa ülkeleriyle kıyaslanabilir düzeye yükseldi. Yeni devlete özellikle Ortadoğu ve kuzey Afrika'dan çok göçmen gelmişti. Bu bölgelerden gelenler o tarihe kadar neredeyse tümüyle Avrupa kökenli olan nüfusun yapısını değiştirdi. Hitler'in soykırımı nedeniyle artık Avrupa'dan çok sayıda göçmen gelmesi olası değildi ama İsrail soykırımdan sağ kurtulanları almaya hazırdı. Avrupa kökenli Aşkenaz Yahudiler ile Ortadoğu ve Afrika kökenli Sefarad Yahudilerin görüşleri arasındaki ilişkiler her zaman kolay olmadı. Laik ve dindar Yahudiler arasında da gerginlikler yaşandı ama İsraillilerin çoğunluğu bir İsrail devleti idealiyle birleşti ve başarılarından gurur duydu.

Bu olayların tümünde kaybedenler Filistinliler oldu. Gerçi 1947'de bölünmeye şiddetle karşı çıkmışlardı ama Filistin'in hiçbir siyasi varlığı oluşmadı. Bunun yerine manda altındaki Filistin'in geri kalan yüzde 22'si ikiye ayrıldı. Batı Şeria olarak bilinen ve Doğu Kudüs'ü kapsayan bölüm, Abdullah'ın Arap Lejyonu askerlerinin denetimi altındaydı ve 1950 yılında resmen ilhak edildi. Abdullah, İsrail'in oluşturulmasına diğer Arap ülkelerinden daha soğukkanlılıkla baktı ve savaştan sonra İsrail ve Ürdünlü yetkililer dikkat çekmeden teması sürdürdüler. Bu pazarlıkların içeriğinde Ürdün'ün denize ulaşması için bir koridor açmasına izin verecek şekilde Filistin'in tekrar bölünmesi ve saldırmazlık anlaşması da vardı. Ne var ki, gerek Abdullah'ın hükü-

metinde gerekse daha geniş Arap dünyasında bu görüşe güçlü bir muhalefet oluştu. İsrail de anlaşmanın işe yaramasını sağlayacak gerekli toprak ödünlerini vermeye yanaşmıyordu. 20 Temmuz 1951 tarihinde Abdullah'ın Kudüs'teki Mescid-i Aksa Camisi'nin dışında radikal bir Müslüman tarafından öldürülmesi, bu görüşmeleri aniden sonlandırdı. Kısa bir aradan sonra 17 yaşındaki torunu Hüseyin başa geçti ve 1999 yılında kanserden ölünceye kadar bölgenin en uzun ömürlü liderlerinden biri olduğunu kanıtladı. Bu sürede Haşimi hanedanlığını sayısız engelden başarıyla atlattı.[16]

1948-9 yılında İsrail ve Mısır birlikleri arasında şiddetli mücadelelerin yapıldığı Gazze kıyı şeridi Mısır işgali altında yönetildi ama Mısır'a ilhak edilmedi. Kaderi acıklı, geleceği bulanıktı. Arazinin büyük bir kısmı kum tepeciklerinden oluşuyordu, para edecek hiçbir doğal kaynağı yoktu ve ateşkes anlaşmalarının hatlarıyla bölünmüştü. 1948 öncesinde 70.000 olan nüfusuna 200.000 mülteci katılmıştı.

1949 yılında Filistinli mültecilerin toplam sayısı yaklaşık 750.000 idi. Bazısı kaçmıştı, bir kısmı savaş sırasında sürgün edilmişti. Evleri, işleri, toprakları olmayan mülteciler Ürdün, Gazze, Lübnan, Suriye, Irak ve İsrail'deki kamplara dağıtılmışlardı ve on yıllar boyunca Aralık 1949'da kurulan Birleşmiş Milletler Filistinli Mültecilere Yardım ve Çalışma Ajansı (UNWRA) yardımıyla yaşamlarını sürdüreceklerdi. Filistinliler için 1948-49 olayları, *al-Nakba* 'büyük felaket' olarak bilinecekti. Sayıları yıllar içinde artan Filistinli mültecilerin sorunu Ortadoğu'nun yanıtlanmayan en büyük sorularından biri oldu.[17]

(16) Avi Shlaim, *The Iron Wall: Israel and the Arab World* (Penguin, Londra: 2001) s. 62-8.

(17) Fraser, *The Arab-Israeli Conflict*, s. 46-7, 54-8, 201; Benny Morris, *The Birth of the Palestinian Refugee Problem 1947-1949*, (Cambridge University Press, Cambridge: 1987) s. 203-12. Yeni bir çalışma, Ilan Pappe, *The Ethnic Cleansing of Palestine* (Oneworld, Oxford: 2006)

Arap-İsrail Savaşları

1948-49 savaşı birçok savaşın birincisiydi. 1955 Şubatı'nda Filistin'den İsrail'e yapılan baskınlar İsrail'in Gazze'ye büyük çaplı saldırısıyla sonuçlandı. İsrail, Nasır'ın Süveyş Kanalı şirketini kamulaştırmasına karşılık olarak, yığınak yapan Britanya ve Fransa ile gizli anlaşması uyarınca 29 Ekim 1956'da Sina Çölü'nde Mısır'a saldırdı. 5-6 Kasım tarihinde Port Said'e çıkmak gibi kötü tasarlanmış İngiliz-Fransız planı, öfkeye kapılan Başkan Dwight D. Eisenhower tarafından durduruldu. Yerine Birleşmiş Milletler Acil Durum Gücü (UNEF) getirildi.

'Süveyş Krizi' olarak bilinen girişim Britanya'nın Ortadoğu'daki rolünün sona erdiğine ve Amerika'nın bundan sonraki on yıllar boyunca büyüyecek üstünlüğüne işaret ediyordu. 1967 Haziranı'nda Sovyetlerin İsrail'in Suriye'ye saldıracağı hakkındaki asılsız mesajı üzerine, Mısır ve Suriye ordularını toplamaya başladı. Nasır UNEF'in çekilmesi için ısrar edip, ardından Tiran Boğazı'nın kapatıldığını duyurunca, İsrail daha önceden böyle girişimin bir *casus belli* (savaş nedeni) olduğunu belirtmiş olduğundan, kriz kritik boyuta ulaştı. İsrail, bir yıldırım harekatıyla karşılık verdi, birkaç gün içinde birlikleri Süveyş Kanalı'na ulaştı ve Suriye'den stratejik Golan Tepeleri'ni aldı. Arap davasına destek vermeye çabalayan Kral Hüseyin, Doğu Kudüs ile Batı Şeria'yı yitirdi. Savaş sonrası dünyanın en dramatik askeri zaferlerinden birini kazanan İsrail, artık 1948 öncesi Filistin'in tümüne ve ayrıca büyük boyutta Mısır ve Suriye toprağına sahip oldu.

6 Ekim 1973'de diplomatik ilerleme göremediğinden hüsrana uğrayan Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat ile Suriye Devlet başkanı Hafız Esad, Süveyş Kanalı ve Golan Tepeleri'ndeki İsrail mevzilerine sürpriz bir saldırı düzenledi. Mısır ve Suriye'nin başlangıçta Süveyş Kanalı ve Hermon Dağı'nda elde ettiği başarıların ardından İsrail, yoğun bir Amerikan malzeme desteğini arkasına alarak karşı saldırıya geçti. Amerikan Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'in diplomasisi sayesinde çatışmalar sona erdiğinde,

İsrail ordusu, Süveyş Kanalı'nın güney kesiminin batı kıyısına konuşlandırılmış ve Mısır'ın Üçüncü Ordusu'nu sardığı gibi Golan cephesindeki başarılı operasyonlardan sonra Şam'ı da tehdit etmekteydi. Savaşın sonucu belirgin olmaktan çok uzaktı. İsrail birlikleri ilk başarısızlığın ardından üstünlüğü ele geçirdi. Ne var ki, bu arada Mısır ve Suriye'nin askeri onuru ve özgüveni yerine gelmişti ve Sedat'ın umduğu gibi diplomatik adımların yolu açılmıştı. Bir ateşkes anlaşmasının pazarlığını başarıyla tamamlamış olan Kissinger, bu süreç için de iyi bir seçimdi.

Irak: Haşimi krallığının sonu

Abdullah, İsrail ile barış yapmaya istekliydi ama Batı yanlısı yönelimlerine karşın Irak, bu yeni devletle herhangi bir uzlaşmaya aşırı derecede karşıydı. 1948 yılı ülkede son derece çalkantılı geçti. Filistin çatışması ve Portsmouth Anlaşması adıyla bilinen yeni İngiliz-Irak anlaşması nedeniyle sayısız isyan çıktı. Filisintin'le bağlantılı isyanlarda Bağdat'ın Yahudi toplumu hedef alınmıştı ve artık Irak'ta bir gelecek olmayacağını anlayan Yahudiler 1950'lerin başında mülklerini geride bırakarak ülkeden ayrıldılar.[18] Irak'ın yönetici sınıfında önemli bir isim olan Nuri el-Said, Ürdün Kralı I. Abdullah'ın ölümünü fırsat bilerek, Bereketli Hilal'de birleşme planları için Irak'ın liderliğini tekrar öne sürdü. Ne var ki, 1952'de Mısır'da işbaşına gelen yeni askeri rejim ona bölgesel liderlik için rakip olmuştu. Nasır'ın ilk başarılarından biri barış zamanında Britanya'nın Mısır'da üs bulundurma hakkını kaldıran bir anlaşma imzalamak olmuştu. Bu eylem Nuri el-Said ve Irak kraliyet ailesinin Britanya üslerinin ve bağlantılarının sürdürülmesi taraftarlığıyla çelişkiliydi. Britanya Irak'taki hava üslerini ve askeri tesislerini 1958'deki devrime kadar muhafaza edecekti.

Ayrıca Osmanlı ordusunda bulunduğu dönemden bu ya-

(18) Tripp, *A History of Iraq*, s. 125-6.

na Ruslara güvenmeyen Nuri el-Said, Irak'ı kesin olarak Batı İttifakına sokmaya kararlıydı. 1955 yılının başlarında Bağdat Paktı'yla Britanya, İran, Türkiye ve Pakistan'ı da kapsayan bir bölgesel savunma organizasyonu kurdu. Zaman içinde aralarında Ürdün ve Suriye'nin de bulunduğu diğer Arap ülkelerini de bu ittifaka katmayı umuyordu. Soğuk Savaş'ta Arap devletlerinin tarafsız olmasını yeğleyen Nasır, Bağdat Paktı'nı ayrıca bölgede kendi liderliğine bir meydan okuma olarak gördü. Mısır lideri gittikçe güç kazanan propaganda makinesini Irak liderliğine karşı işletmeye başladı. Mısır'dan esinlenen isyanlar sonrasında Ürdün ittifaka katılmamayı seçerken, Suriye, Nasır tarzı Arap milliyetçiliğinin etkisinde kalmıştı. Haşimilerin yüzyüze kaldığı yalnızlaştırılma durumu, İngiliz-Fransız-İsrail birliklerinin Süveyş'i işgaliyle biraz daha şiddetlendi.[19] 1957 yazı ve sonbaharında Suriye hakkında uluslararası bir kriz çıkınca, Britanya'nın cesaretlendirmesiyle Nuri el-Said Irak'ın müdahalesi için çeşitli planlar ortaya attı ama Mısır'ın etkisini sağlamlaştırmaktan başka bir işe yaramadı. Nasır'in liderliğinde 1958 Şubatı'nda Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında Mısır ile Suriye bir araya geldi. Nuri el-Said umarsızca Irak ve Ürdün'den oluşan Arap Birliği önerisini ileri sürdü ama pek yaygınlıkla destek bulmadı.

Yurtiçinde rejimi istikrarlı değildi. Gittikçe artan petrol gelirinden yararlanmayan köylü kitleleriyle servetleri sürekli artan mülk sahibi sınıflar arasında Irak'ta çok derin sosyal bölünmeler vardı. Toprak sahipleri sınıfı ayrıca sayısı artan orta sınıfı güç odaklarından uzak tutuyordu. Petrol gelirinin harcamasından sorumlu Kalkınma Kurulu çok ağır davrandığı için eleştiriliyordu. Bağdat Paktı konusunda Nasır propagandası, Irak'ın Batı-yanlısı dış politikası hakkında yaygın siyasi huzursuzluğa yol açtı.[20]

(19) Louis, *Ends of British Imperialism*, s. 860.

(20) Stephen Longrigg ve Frank Stoakes, *Iraq*, (Praeger, New York: 1959), s. 225.

Hükümet en ılımlı muhalefeti isyan olarak karşıladığından yasal siyasi muhalefete pek az fırsat bırakıyordu.[21]

Ordunun içindeki daha geniş siyasi huzursuzluk Mısır'ın Hür Subaylar modeli üzerine düzenlenmiş grupların büyümesiyle yansıyordu. Bu gruplar rejime son vermeye gitgide daha kararlı oldular. Irak birliklerine oradaki rejimi desteklemek için Ürdün'e gitme emri verilince aradıkları fırsat doğmuş oldu. Ordu Bağdat'a yürüyüp iktidarı ele geçirdi. Dehşet verici sahnelerle aralarında genç kralın ve eski kral naibi Abdullah'ın da bulunduğu kraliyet ailesi öldürüldü. Nuri el-Said söylentilere göre kadın giysileri içinde dost bir yabancı ülke elçiliğine sığınmaya çalışırken yakalandı ve öldürüldü. Tuğgeneral Abdülkerim Kasım yönetiminde Irak'ta cumhuriyetin kurulduğu ilan edildi.

El-Fetih ve Filistin Kurtuluş Örgütü

1948-49 olaylarının ardından Filistin'de siyasetin canlanması için on yıl geçmesi gerekti. On yıl sonra savaşta çarpışmış Gazzeli bir mühendis olan Yaser Arafat öne çıktı. 1959'da bir grup arkadaşıyla *el-Fetih* adını verdiği 'Filistin Ulusal Kurtuluş Hareketi'ni' kurdu. 1967'deki savaşta Ürdün'deki Karameh'de İsrail ordusuna meydan okuyup, Batı Şeria'da iletişim ağları kurdu. 1964'te kurulan ama pek etkin olmayan Filistin Kurtuluş Örgütü, (FKÖ) 1968-69'da el-Fetih'in önderliğinde yeniden yapılandırıldı ve Arafat, 2004 Kasımı'nda ölünceye kadar başkanlığını sürdürdü.

İsrail işgaline karşı silahlı Filistin direnişi çeşitli biçimlerde görüldü. El-Fetih Batı Şeria'da geleneksel biçimde baskınlar düzenlerken, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi havayollarını hedef alarak Filistin sorununun dünya haberlerinin manşetlerinden inmemesini sağladı. 1970 Eylülü'nde Ürdün'e giden üç uçağın kaçırılması, bu aşamanın zirvesi olunca Kral Hüseyin 'Kara Eylül'

(21) Bkz. George Lawrence Harris, *Iraq: Its People, Its Society, Its Culture* (HRAF Press, New Haven: 1958) s. 83 ve Longrigg ve Stoakes, *Iraq*, s. 242.

adıyla anılan bir operasyonla kendi ülkesindeki Filistin kamplarına saldırı düzenledi. 'Kara Eylül' ifadesi, 1972 Münih Olimpiyat Oyunları'nda aynı adlı bir organizasyon on bir İsrailli sporcuyu öldürünce tekrar gündeme geldi.

1973'teki savaştan sonra FKÖ siyasi bir yol izlemeye başladı ama İsrail onlara karşı derin bir düşmanlık beslediğinden pek kolay bir iş olmadı. El-Fetih FKÖ'nün içindeki sayısız gruptan yalnızca biriydi. Arafat, 1974 Kasımı'nda New York'ta Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda konuşunca en yüksek noktasına ulaştı ama bu ivmeyi sürdüremedi; çünkü Filistinliler ertesi yıl Lübnan'da gelişen ve ülkede uzun süren bir iç savaşa yol açan krize yakalandılar.

1970'li yıllara kadar Lübnan Ortadoğu'nun finans merkeziydi ve Arap devletlerinin en başarılısı gibi görünüyordu. Ne var ki, huzur ve refah görüntüsünün altında çok önemli toplumsal gerginlikler yatıyordu. Lübnan, kendini 1950'lerde Arapların arasındaki çekişmelere, topraklarında büyük rakamlarda Filistinli mülteci bulunduğundan İsrail-Filistin çatışmasına ve ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki daha geniş mücadelenin içine çekilmiş buldu. Lübnan'ın Ulusal Paktı 1950'lerin sonuna kadar varlığını sürdürdü ve bu tarihte Araplar arasındaki mücadelelerin yarattığı gerginlikler ile bölünmüş bir toplum nedeniyle kısa süreli bir iç savaşa sürüklendi. 1960'larm sonunda başlayan Lübnan merkezli Filistinli gerillalarının İsrail'e saldırıları daha büyük İsrail tepkilerine yol açarak, Hıristiyan ve Müslüman toplumlar arasındaki ilişkilerin istikrarını bozdu. 1975'te Hıristiyanlarla Filistinliler arasında büyük çaplı çatışmalar çıktı. Müslüman-Hıristiyan iç savaşma dönüştü ve 1989'a kadar sürdü ve sonunda Suriye, İsrail, ABD, Fransa, İtalya ve Birleşik Krallık çeşitli derecelerde işin içine karıştı.

Arap-İsrail barış anlaşması girişimleri

1967 savaşı sona erince diplomatik bir anlaşma girişimi derhal başlarken kilit belge 22 Kasım tarihli Birleşmiş Milletler Güvenlik

Konseyi'nin 242 numaralı kararı oldu ve bundan sonraki pazarlıkların temelini oluşturdu. Özünde İsrail silahlı kuvvetlerinin son çatışmada işgal ettiği topraklardan çekilmesini öngörüyordu ama bu koşul çeşitli şekillerde yorumlanabilirdi. Her şeye karşın bölgedeki tüm devletlerin egemenliğini kabul ediyordu. Mısır ve Ürdün bu kararı kabul edince, İsrail'i tanımak zorunda kaldı. Karar, mülteci sorununa adil bir çözüm getirilmesini de istiyordu ama bu tanımı Filistinliler kabul etmedi. İki yıl sonra Amerikan Dışişleri Bakanı William Rogers, talihsiz bir barış planı ilan etti ama herhangi bir ilerlemenin görülmesi için 1973 savaşının yaşanması gerekti. 1974-75'te Henry Kissinger, İsrail ve onun iki önemli düşmanı olan Mısır ve Suriye arasında çok önemli serbest bırakma anlaşmaları pazarlığını yürütüp mevcut tehlikenin büyük bir kısmını yatıştırdı. Golan Tepeleri'nde bir ateşkes çizgisi kabul edildi ve Süveyş Kanalı'nın her iki yakası Mısır'a geri verildi. Buna karşılık olarak Sedat, İsrail kargo gemilerinin Süveyş Kanalı'ndan geçebileceğini ilan etti.

Bundan sonraki en büyük adımı Başkan Sedat attı. 1977 Kasımı'nda Kudüs'teki İsrail Parlamentosu Knesset'te konuşma yaparak tüm dünyayı şaşırtırken, yalnızca Mısır ve İsrail arasında kalmayıp Filistinlileri de içeren bir barış çağrısı yaptı. Bu arada devletin kuruluşundan bu yana İsrail politikasına damgasını vurmuş olan İşçi Partisi iktidarı, başında eski Irgun lideri Menahem Begin ve 1973'te İsrail'in Süveyş Kanalı'nı geçmesini önermiş olan General Ariel Şaron'un bulunduğu sağ kanat Likud partisine kaybetti. Onların seçim zaferi, Ortadoğu kökenli Yahudilerin gittikçe artan gücüne yansımaya başladı.

Sedat'ın dramatik müdahalesine karşın, herhangi bir ilerlemenin ortaya çıkması için ABD Başkanı Jimmy Carter'ın kararlı bir müdahalesi gerekti. 1978 Eylülü'nde Camp David'de düzenlediği zirve toplantısında, Mısır ile İsrail arasında iki çerçeve anlaşma, yapıldı. Birinci çerçeve anlaşma, iki ülke arasında bir barış anlaşmasının imzalanmasını öngörüyordu ve ertesi yıl 26 Mart'ta imzalanan anlaşma, 1981'de Enver Sedat'ın suikaste kurban git-

mesinden sonra bile varlığını sürdürdü. İsrail, Sina Yarımadası'm geri vererek en güçlü Arap düşmanından gelen tehditleri ortadan kaldırmış oldu. Batı Şeria ile Gazze'nin geleceği konusundaki İkinci çerçeve anlaşma, amacına ulaşamadı. Batı Şeria ve Gazze'de yaşayanlara 'tam özerklik' getiriyordu ama bunun anlamı üzerinde fikir birliğine varmak olanaksızdı.

Lübnan'da savaş ve İntifada

6 Haziran 1982 tarihinde İsrail birlikleri Lübnan'a girince 'Galile'ye Barış Operasyonu' başlamış oldu. Birkaç gün içinde Beyrut'un dış mahallelerine, kentin Müslüman semtlerine ve Filistin mülteci kamplarına yaklaştılar. Tartışmalı bir savaştı, hatta İsrail'in içinde bile itirazlar vardı ve kentin bazı bölümlerinin sürekli bombalanması, Başkan Ronald Reagan'ın ağır baskısıyla sona erdi. Sonuçta Amerikan, Fransız, İtalyan çokuluslu ortak gücü Yaser Arafat ve FKÖ güçlerinin kentten çıkarılmasını denetledi. Başkan Reagan, yeni bir barış planı yaptı ama birkaç gün içinde İsrail'in umudunu bağladığı Maruni lider Beşir Cemayel öldürüldü. Öldürülen liderin Lübnanlı destekçileri, Beyrut'un batısında, Cemayel'in öldürülmesinden sonra İsrail'in işgal ettiği bölgede bulunan, Sabra ve Şatila mülteci kamplarında yüzlerce Filistinli'yi katlettiler. Amerikan, Fransız, İtalyan ve İngiliz askerlerinden oluşan yeni bir çokuluslu güç, Beyrut'a gönderildi ama görevi Lübnan çatışmasının şiddetinden ayrılamaz bir hal aldı. 23 Ekim 1983'te intihar bombacıları 241 Amerikan denizcisiyle 78 Fransız askerini öldürünce, kriz patlak verdi. Ertesi ilkbaharda çokuluslu güç geri çekildi.

Olayların odağı diplomatik ilerlemenin görülmediği için hüsranın arttığı, 1980'lerden bu yana İsrail'in yerleşme etkinliklerinin sürekli fazlalaştığı Batı Şeria ile Gazze'ye çevrildi. Aralık 1987'de Gazze'de başlayan, Batı Şeria'ya yayılan İntifada ya da Ayaklanma, İsrail işgaline karşı eşi benzeri görülmemiş çok geniş çaplı bir meydan okuma oldu. İntifada eyleminden ortaya çı-

kan yeni hareket yalnızca İsrail'i değil, el-Fetih'i de hedef alıyordu. Şeyh Ahmed Yasin'in kurduğu Hamas ya da İslami Direniş Hareketi, böylece başlamış oldu. Bu hareket sosyal çalışma ile yoğun bir İslami düşünceyi İzzeddin el-Kassam Tugayları adlı askeri kanatla birleştiriyordu. Hamas, laik el-Fetih'e muhalefet olarak büyüyecekti.[22]

Haşimiler sonrasında Irak

Haşimi krallığının enkazından ortaya çıkan Irak Cumhuriyeti, çelişen siyasi hırsların ve ideolojilerin pençesine düştü ve Kasım 1963'te iktidardan indirilip öldürüldü. 1979 Temmuzu'nda güvenlik hizmetlerinde güçlü bir güç merkezi inşa etmiş olan Baas Partisi'nin önde gelen üyelerinden Saddam Hüseyin, devlet başkanlığına getirildi ve ilk iş olarak partisinin rakiplerini acımasızca temizledi.[23] Kısa sürede gücünü Sünnilerin anavatanındaki Baas Partisi'nden ve silahlı kuvvetlerden alarak ülkesini sımsıkı avucuna aldı ve maceracı bir dış politika sürdürmeye başladı. Saddam Hüseyin'in rejimi laikti ama oluşmasından bu yana ülkenin baskın unsuru Sünni Araplardı. Şah'ın 1979'da tahtından indirildiği Şii İran'da kurulmakta olan İslam Cumhuriyeti Saddam Hüseyin'in ilk hedefi oldu. Irak'ın tek ticari su yolu olan Şattü'l Arap Nehri iki ülke arasında uzun süredir bir sorun oluşturuyordu ve İran devriminin yol açtığı çalkantı hareket geçmek için harika bir fırsat yaratmıştı. 1980 Eylülü'nde Irak, İran topraklarına bir dizi saldırı başlattı. Ne var ki devrim yaşayan İran, güçlü bir rakip olduğunu kanıtladı. 1988'e kadar süren savaş, Irak'ı hiç kazanç elde etmeden büyük bir borç yükü altında bıraktı.[24]

(22) Bkz. Beverley Milton-Edwards ve Stephen Farrell, *Hamas*, (Polity Press, Cambridge: 2010).
(23) Tripp, *A History of Iraq*, s. 213-14.
(24) Tripp, *A History of Iraq*, s. 224-39.

İran'la yaptığı savaş, Saddam Hüseyin'in uluslararası durumu son yanlış okuması değildi. Bundan sonraki hedefi Kuveyt oldu. Burada da eskiye dayanan sınır çekişmeleri vardı ve İran savaşının 30 milyar dolarlık borcu söz konusuydu. 2 Ağustos 1990'da Irak ordusu hiçbir direniş gösterecek durumda olmayan Kuveyt'i işgal ederken, Saddam Hüseyin, bu saldırının Ortadoğu'nun geri kalanı ve Washington üzerinde yaratacağı etkiyi çok yanlış hesaplamıştı. 5 Ağustos'ta Başkan George Bush, bu saldırının karşılıksız kalmayacağını ilan etti. Suudi Arabistan, Amerikan askerlerine ülkesine giriş izni verirken, Britanya ile Fransa da destek olacaklarını açıkladılar. Aralarında Mısır ve Suriye'nin de bulunduğu çeşitli ülkelerin birliklerinin katılması, Irak liderinin hırslarının Ortadoğu'da nasıl yorumlandığına işaret ediyordu. Türk askerleri müdahaleye katılmadı ama Türkiye'nin güneyindeki İncirlik NATO hava üssünün operasyonlar için kullanılmasına izin verildi. 29 Kasım 1990 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Irak'ın 15 Ocak tarihine kadar Kuveyt'ten çekilmesini öngören bir karar yayınladı. Bu tarih aşılınca Irak'a hava saldırıları başlatıldı. Koalisyon güçlerinin 24 Şubatta 1991'de başlayan kara saldırısı, Kuveyt'i üç gün içinde kurtardı. Güvenlik Konseyi daha fazla harekata ve özellikle Bağdat'a ilerlenmesine izin vermemişti. Yenilgiye uğrayan Saddam Hüseyin'in iktidardan indirileceği umutları boşa çıktı; çünkü hükümetinin temel bir dayanağı olarak kendi Cumhuriyet Muhafızları'm özenle yetiştirmişti. Güneydeki Şii ve kuzeydeki Kürt bölgelerindeki ayaklanmalar acımasızca bastırıldı ve Irak, Birleşmiş Milletler'in yaptırımlarına maruz kaldığı halde, Saddam'ın gücü yara almadı.[25]

New York ve Washington'da El-Kaide'nin 11 Eylül saldırılarının ardından ABD, Saddam Hüseyin'in iktidardan alınmasına karar verdi. İktidarı 2003 ilkbaharında ivedilikle yok edildi ama bunu izleyen yıllar boyunca şiddetli ayaklanmalar ve geniş çap-

(25) Fraser ve Murray, *America and the World since 1945*, s. 248-54; Tripp, *A History of Iraq*, s. 244-50: Mango, *The Turks Today*, s. 90-1.

lı yıkımlar yaşandı. Bu çatışmalarda onbinlerce Iraklı yaşamını yitirdi. Amerikan askerleri Aralık 2003'te Saddam Hüseyin'i yakaladılar. 2005 yılında 148 Şii köylünün öldürülmesiyle bağlantılı olarak mahkemeye çıkarıldı, suçlu bulundu ve 30 Aralık 2006'da idam edildi. Bu arada Da'wa Partisi'nin lideri Nuri el-Maliki yönetiminde mayıs ayında yeni bir hükümet kuruldu, Aralık 2005'te seçim yapıldı. 7 Mart 2010 tarihindeki 325 sandalyeli Temsilciler Meclisi seçimi daha az belirleyici oldu; yine de Maliki'nin Hukuk Devleti Koalisyonu 89 sandalye kazanırken eski Devlet Başkanı Iyad Allawi liderliğindeki muhalif Irak Ulusal Hareket Partisi, 91 sandalyeye sahip oldu. Irak'ın siyasi geleceği, bunca engelin arasından ne kadar tereddütlü olursa olsun, ortaya çıkmaya başlıyordu.[26]

Belirsiz bir barış süreci

1993 yılı boyunca İsrail ile FKÖ temsilcileri arasında Norveç'te son derece gizli görüşmeler yürütüldü ve 9 Eylül'de İlkeler Deklarasyonu adı verilen mektuplar takas edildi. Bu dramatik gelişme kapsamında FKÖ, İsrail'in var olma hakkını tanıdı, terörizmi lanetledi ve İsrail de Gazze'den ve Batı Şeria'daki Eriha kentinden çekilmeye söz verdi. Son anlaşma pazarlıkları sürerken beş yıl için Gazze ve Batı Şeria'yı yönetecek bir Filistin Meclisi için seçim yapılacaktı. 13 Eylül'de Beyaz Saray'daki törende Başkan Clinton'ın gözetiminde Arafat ile İsrail Başbakanı Yitzhak Rabin el sıkıştılar ve anlaşmayı imzaladılar.1994 Mayısı'nda Kahire'de gerçekleşen bir görüşmede, Arafat başkanlığında bir Filistin Özerk Bölgesi'nin oluşturmasının yolu açıldı. Ekim ayında İsrail ile Ürdün arasında bir barış anlaşması imzalandı. Her şeye karşın

(26) Tripp, *A History of Iraq*, s.303-8, 313-14; ayrıca bkz. Kenneth Katzmann, *Iraq: Politics, Elections and Benchmarks* (Congressional Research Service, The Library of Congress, Washington, DC: 24 Ağustos 2010) <http: // fpc.state.gov/documents/organization/14288.pdf>

Oslo barış sürecinin iki tarafta da karşıtları vardı. Hamas buna karşı bir kampanya başlattı, Rabin, 4 Kasım 1994'te Tel Aviv'de bir mitingde genç bir İsrailli tarafından öldürüldü. İntihar bombacıları İsrail'in vereceği desteği engellediler.

Beyaz Saray'ın Gül Bahçesi'ndeki görkemli tokalaşmaya karşın, Clinton hükümetinin tüm gayretlerini boşa çıkaran barış süreci gelişmedi. İsrail'e karşı bombalı saldırılar ve Batı Şeria'daki İsrail yerleşimlerinin büyümesi iyi niyeti geliştirmenin tam tersini ortaya çıkardı. Filistin Meclisi seçimi Ocak 1996'da yapıldı. 1998'deki Nye Vadisi konferansında Batı Şeria'nın yüzde 40'ı, Filistinlilerin güvenlik önlemleri alması koşuluyla meclisin denetimi altına girdi ve Clinton bir konuşma yaptı. 2000 Temmuzu'nda Clinton Camp David'de Arafat ile İsrail başbakanı Ehud Barak'ı bir araya getirmek için cesur ve yaratıcı bir girişimde bulundu. Gündem 1967 sınırları içinde bir Filistin devleti kurulmasıydı. Toprak dağılımında yapılacak düzenlemeler Yahudi yerleşim yerlerini İsrail'e aktarırken, Filistinlilere de İsrail topraklarının bir kısmı verilecekti. Filistin, Kudüs'un doğusunda ve kentteki Haremü'ş-Şerif tapınağında gözetim haklarına sahip olacaktı. Ehud Barak, Filistin'e Batı Şeria'nın yüzde 91'ini, Haremü'ş-Şerif/Tapınak Dağı'nı, Kudüs'ün bir bölümünde egemenliği vermeye ve mülteciler için bir çözüm bulmaya hazır gibi görünüyordu. Arafat kabul etmedi.[27]

Zirve toplantısının çöküşü derhal şiddet olaylarına yol açtı. Ayaklanmanın gerçek nedeni değilse bile yol açan olay, 28 Eylül 2000 tarihinde Filistinlilerin özellikle sevmediği, İsrail muhalefet partisi Likud'un lideri Ariel Şaron'un Haremü'ş-Şerif'i ziyaretiydi. Ertesi gün polis Filistinli protestoculara ateş açıp dört kişiyi öldürünce, el-Aksa İntifadası başladı. Birinci İntifada'dan daha

(27) Clinton çabalarını kendi yazdığı *My Life* adlı kitapta anlatıyor (Hutchinson, Londra: 2004) s. 911-16 ve Dennis Ross, The Missing Peace: *The Inside Story of the Fight for Middle East Peace* (Farrar, Strauss and Giroux, New York: 2004) s. 650-711.adlı kitapta bulunuyor.

fazla şiddet içeriyordu ve intihar bombalarıyla yapılan saldırılar İsrail'in tank ve savaş helikopterleriyle karşılık vermesine neden oldu.[28] Clinton, Başkanlık döneminin sonunda, Ocak 2001'de anlaşma sağlamak için son bir girişimde bulundu ama Arafat ikna edilemedi. Kudüs'ün Eski Kent bölümü ve Filistinli mültecilere geri dönüş hakkı tanınması iddialarından vazgeçmedi. Ardından yapılan İsrail seçimini Şaron kazandı.

2002 yılında İsrail-Filistin ilişkileri üzücü bir şekilde kanlı intihar bombacıları ve İsrail'in misillemeleri sarmalına dönüştü. 27 Mart'ta Netanya'da Hamursuz Bayramı kutlamasında patlayan bir intihar bombası 28 kişiyi öldürüp 140 kişiyi yaraladı. Karşılık olarak Şaron, Batı Şeria'da 'Savunma Kalkanı Operasyonu'nu başlattı ve Arafat'ı Ramallah'daki karargahında yalnızlaştırdı. Operasyonun sonucunda özellikle Cenin mülteci kampındaki can kayıplarının sayısı tartışma yarattı. Bağdat'ın düşmesinin ardından 30 Nisan 2003 tarihinde Başkan George W. Bush, son anlaşmanın 2005'te yapılacağı bir 'İsrail-Filistin Çatışması Kalıcı Çözümüne İki Ülke Performansına Dayalı Yol Haritası' önerisi getirdi. Bu girişim daha öncekilerden başarılı olmadı ama Amerika'nın iki devlet çözümüne yaklaşımı önemli bir noktaydı.

Batı Şeria ile Gazze'yi etkisi altına alan kritik gelişmeler ortaya çıktı. Batı Şeria'da İsrail, intihar bombalı saldırılara karşı bir güvenlik duvarı inşa etmeye başladı.Ürkütücü bir manzaraydı ve Kudüs'te beton bir duvar şeklini aldı. Filistinliler bunu bir ilhak duvarı olarak gördüler; çünkü 1967 sınırının ötesindeki yerleşim yerlerini içine alıyordu, özellikle ekonomisi turizme dayalı Beytlehem gibi birçok yerleşim bölgesine kötü etki yapıyordu. Gazze'de süregiden intihar saldırıları İsrail'in Hamas liderliğini hedef almasına yol açtı. 22 Mart 2004'te bu hareketin kurucusu Şeyh Ahmed Yasin bir roket saldırısında öldü ve ardılı da bir

(28) George Mitchell, *Sharm El-Sheikh Fact-Finding Committee Report*, (Washington, DC: 30 Nisan 2001) http://www.state.gov/p/nea/rls/ppt/3060.htm

ay sonra aynı kaderi paylaştı. Bu saldırılar hareketin büyümesini engellemedi. Ramallah'da Arafat'ın sağlığı kötüye gidiyordu. Tedavi için Fransa'ya gönderildi ve 11 Kasım'da yaşamını yitirdi. Ramallah karargahındaki cenaze töreni uzun süredir davalarını somutlaştıran kişi olarak Filistinliler arasında geniş çaplı yasa yol açtı.

Şaron'un şaşırtma kapasitesi çok yüksekti. Kendi partisindeki güçlü muhalefete karşın, Gazze için bir serbest bırakma planını uygulamaya koydu. 2005 Eylülü'ne kadar tüm yerleşim yerleri ve askeri birimler çekildi. Bu adımı dramatik bir siyasi hareket izledi.

Kasım ayında Şaron, Likud Partisi'nden istifa edip, Kadima ya da 'İleri' adını verdiği yeni bir merkezi parti kurdu. Yeni parti İsrail'in güvenliğini sağlarken iki devlete dayalı bir barış süreci başlatacağına söz verdi. Kadima Partisi'nin Şaron'un liderliğinde nasıl ilerleyebileceği asla gözlemlenemedi; çünkü ocak ayında beyin kanaması geçirdi. 2006 Martı'nda yapılan seçimde Kudüs eski Valisi Ehud Olmert başkanlığındaki Kadima en büyük parti olarak çıktı ve İşçi Partisi'yle bir koalisyon hükümeti kurdu. Ocak ayındaki Filistin seçiminden sonra Hamas, el-Fetih'i gölgede bırakınca Olmert'in hükümeti yeni gerçeklerle yüz yüze kaldı. Mart ayında Hamas'dan İsmail Haniye, Filistin Özerk Bölgesi Başbakanı oldu.

İki yeni hükümet arasında gerginlik artarken İsrail-Lübnan sınırında Hizbullah İslam militanlarının yaptığı baskında sekiz İsrailli ölünce, Temmuz 2006'da ciddi çatışmalar yaşandı. Kuzey İsrail'deki büyük çaplı çatışmalarda ülkeye 4000 roket atılınca 14 İsrailli, 1000'den fazla Lübnanlı öldü.[29] Ayrıca Hamas ve el-Fetih arasındaki gerginliğin zirveye ulaştığı Gazze'den de İsrail'e saldırılar yapıldı. 2007 Temmuzu'nda iki grup arasındaki çatışmalar sonunda Hamas Gazze'nin, el-Fetih Batı Şeria'nın denetimine sahip oldu.

(29) Fraser, *The Arab-Israeli Conflict*, s. 191.

Filistin Özerk Bölgesi'nin *de facto* bölünmesi, Başkan Bush'un gözetiminde 27 Kasım'da Annapolis'de yapılan önemli bir konferansın başarısı için pek hayırlı olmadı. Bu konferansta taraflar 2008 yılı sonuna kadar iki devlete dayalı bir anlaşmaya varmak için çalışma kararı aldılar. İstenilen gerçekleşmedi. Tam tersine İsrail'in Gazze ile gittikçe kötüleşen ilişkileri ortama hakim oldu. Süregiden roket saldırıları sonunda İsrail, Ocak 2008'de sınır geçişlerini kapattı. Gazze'nin durumu kötüye gidince, Mısır sınırında delikler açıldı ve binlerce Filistinli Mısır topraklarına geçti. Haziran ayında Mısır'ın düzenlediği ateşkes, İsrail'in Gazze ile Mısır'ı bağlayan tünellere operasyon yapmasıyla aralık ayında çöktü. İsrail roket saldırılarının sürmesi üzerine 27 Aralık 2008'de hava saldırıları başlattı. 'Dökme Kurşun Operasyonu' kısa sürede büyük boyutlu kara çarpışmalarına yol açtı ve 18 Ocak'a kadar sürdü. Sona yaklaşılırken can kayıpları ortaya çıkmaya başladı ve aralarında sivillerin de bulunduğu 1000 Filistinlinin öldüğü, İsrail'in ise 13 kaybı olduğu anlaşıldı.[30] Güney İsrail roket saldırılarına açık kalırken, sınır kısıtlamaları getirilen Gazze'de yeniden yapılandırma girişimleri kesintiye uğradı.

Çağdaş Türkiye

Savaş sonrasında Türkiye bir paradoks sergilemeyi sürdürdü. NATO üyeliği vasıtasıyla Batı'ya sağlam bağlarla bağlanmıştı ama kendisi gibi NATO üyesi olan komşusu Yunanistan ile ilişkileri sık sık sertleşti. Ege Adaları hakkında bazı anlaşmazlıklar çıkıyordu ama sürtüşmelerin ana nedeni Britanya'nın 1878'de Osmanlılardan aldığı ve o tarihte Türklerin nüfusun yüzde 20'si-

(30) Bkz. Jim Zanotti, Jeremy M Sharp, Carol Migdalovtz, Casey L Addis ve Christopher M Blanchard, *Israel and Hamas: Conflict in Gaza (2008-2009)*, (Congressional Research Service, Library of Congress, Washington, DC: 15 Ocak 2009) s. 12, http://fpc.state.gov/documents/organization/116003.pdf

ni oluşturduğu Kıbrıs idi. 1950'li yıllarda Kıbrıslı Rumların Yunanistan ile birleşme için başlattıkları *Enosis* kampanyası adanın genelinde Türk nüfusunun yaşadığı kuzey kesiminde korkuya neden oldu. Kıbrıs 1960 yılında bağımsızlığını kazandı ve Başpiskopos Makarios Devlet Başkanı oldu. 1974 yılında Ulusal Muhafızlar, Yunanistan ile birleşmeyi sağlamak için Makarios'a karşı bir darbe gerçekleştirdi ve Türklerin askeri çıkartma yapmasına yol açtı. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulması adayı ikiye böldü. Kıbrıs'ın henüz çözümlenmeyen geleceği, Türkiye'nin dış ilişkilerini, özellikle Kıbrıs Rum Kesimi'nin 2004'te tam üye olduğu Avrupa Birliği'ne katılma çabalarını oldukça karmaşık hale getirdi.

NATO üyeliğinin anlamı, o dönemde Türkiye'nin dış politikasında Washington ile ilişkilerinin çok önemli olmasıydı ve Akdeniz'deki Amerikan Altıncı Filosu güvenliğini garanti altına alıyordu. 1954 yılında güneydoğuda açılan İncirlik hava üssüyle Amerika önemli bir askeri tesise sahip oldu. Bu önemli tesis, NATO'nun Sovyetler Birliği'ni güney kanadından tehdit etmesini sağladı. İki ülke arasında 1980'de imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması, üssün kullanım koşullarını saptadı. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle İncirlik üssünün işlevi değişti ve Amerikan uçaklarının Almanya'daki Rhein-Main hava üssüne oranla Ortadoğu'ya biraz yakınlaşmasını sağladı.[31] Ayrıca 1962 yılında NATO üyeliği Amerika'nın Türkiye topraklarına Sovyet Birliğini hedef alan 17 Jüpiter füzesi yerleştirmesine izin verdi.[32] Bu konuşlandırma Sovyetler Birliği için önemli bir tehdit unsuru oluşturdu ama ekim ayında Başkan Kennedy, Küba Füze Krizi sonundaki anlaşma uyarınca Jüpiterleri geri çekmeyi kabul etti. Anlaşılan

(31) Carol Migdalovitz, *Turkey: Selected Foreign Policy Issues and U.S. Views* (Congressional Research Service, Library of Congress, Washington, DC: 29 Ağustos 2008) s. 16-17, <http://fpc.state.gov/documents/organization/110398.pdf>.

(32) Robert Dallek, *John F Kennedy: An Unfinished Life 1917-1963* (Allen Lane, London: 2003) s. 536.

ABD, Moskova ile anlaşma pazarlığını Türk hükümetini çiğneyip geçerek sürdürdü. O dönemin *reelpolitik* olgusu böyleydi.

1979'daki İran devrimiyle Ortadoğu'daki en güçlü müttefikinin birdenbire düşman olması, Amerika için Türkiye'nin değerini arttırdı.[33] 1991 yılındaki Birinci Körfez Savaşı'nda Türkiye İncirlik hava üssünün kullanılmasına izin verdi ama 2003'teki İkinci Körfez Savaşı Amerikan yönetimiyle ilişkilerinde önemli bir krize neden oldu. Pentagon plan yaparken Irak'ı iki koldan işgal etmeyi düşünmüş ve kuzeyden ilerleyişini Türkiye üzerinden yapmayı tasarlamıştı. Ne var ki, 1 Mart'ta Türk parlamentosu Amerikan askerlerinin konuşlandırılmasına izin vermedi.[34]

Kendini Atatürk'ün kurduğu laik cumhuriyetin koruyucusu olarak gören Silahlı Kuvvetler, Türkiye'nin ulusal yaşamında ve politikasında önemli unsur olarak varlığını sürdürmekteydi. 1960 Mayısı'nda Milli Birlik Komitesi adı altında bir grup subay, Menderes hükümetini devirmişti. Ertesi yıl devrik başbakan ile iki bakan idam edilmişti. Adnan Menderes'in itibarı iade edilip adı İzmir'in havaalanına verildi ama her yıl özellikle bölgenin klasik mirası olan Efes ve Bergama'yı gezmeye gelen, Ege kıyılarını dolaşan binlerce turist bu adın nereden geldiğini herhalde bilmiyor.

Nüfusun yüzde 99.8'i Müslüman olan bir ülkede laik bir devleti korumanın getirdiği gerginlikler 2002 Kasımı'nda Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara gelişiyle yüzeye çıktı. Bir yıl önce kurulan partinin başkanı, daha önce İstanbul Belediye Başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan idi. Laik devlet anlayışına bağlı olacağını açıklayan parti, büyük ölçüde tutucu özelliklere sahip. 2007'de ekonomi eğitimi almış olan Dışişleri Bakanı Abdullah

(33) Feroz Ahmad, *Turkey: The Quest for Identity* (Oneworld Publications, Oxford: 2005) s. 145-6.

(34) Jim Muir, 'The Northern Front and the Kurd's Endgame', Sara Beck ve Malcolm Dowling (ed.) *The Battle for Iraq: BBC News Correspondents on the War against Saddam and a New World Agenda* (BBC Worldwide Ltd, Londra: 2003) s. 158-69.

Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesi partinin konumunu sağlamlaştırdı. Ertesi yıl hükümet uzun süredir varlığını koruyan üniversitelerde kadın öğrencilerin başını bağlamasını yasaklayan kanunu anayasadan çıkarma girişiminde bulununca, laik kesimin korkuları su yüzüne çıktı. Bu değişiklik, Anayasa Mahkemesi'nce reddedildi ama aynı mahkeme AKP'nin kapatılmasını da reddetti.[35] Türkiye devletinin istikrarına daha önemli bir tehdit unsuru ise Kürt milliyetçiliğiydi. Sevr Antlaşması Kürtler istediği ve sürdürebileceğini kanıtladığı takdirde bağımsız bir Kürdistan için Türkiye'den toprak verileceği koşulunu getirmişti. Böylece Irak'n Musul çevresindeki Kürt bölgesine de bağlanabilecekti. Lozan Antlaşması Kürtlerden söz etmedi. Ama Kürtlerin kültürel hakları Madde 39 ile dolaylı olarak ele alındı:

> Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına kısıtlama konulmayacaktır. Resmi dil mevcut olmakla birlikte, Türkçe'den başka bir dille konuşan Türk vatandaşlarına mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri için uygun kolaylıklar sağlanacaktır.[36]

Bu madde hâlâ uygulamaya konulmayı bekliyor. Kürtçe'nin (ya da Kürt dilleri) kullanımına getirilen kısıtlamalar, Kürt kökenli tüm Türk vatandaşlarını rahatsız ediyor. Aralarındaki milliyetçilerin istekleri ise daha fazla, özerklikten tam bağımsızlığa kadar değişiyor. 1984'de PKK (Kürdistan İşçi Partisi) bir gerilla savaşı başlattı ve 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra, Saddam

(35) Ahmad, *Turkey*, s. 181-2; Carol Migdalovitz, *Turkey: Update on Crisis of Identity and Power* (Congressional Research Service, Library of Congress, Washington, DC: 2 Eylül 2008) s. 2-3; <http://fpc.state.gov/documents/organzation/110367.pdf>.

(36) < http://www.hri.org/docs/lausanne/part1.html>

Hüseyin'in askerlerinin uzaklaştırıldığı Kuzey Irak'ta merkezler edinince savaşın şiddeti arttı. 1999 yılma gelindiğinde liderleri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasıyla isyanlar genelinde bastırıldı ama bir çeşit Kürt özerkliği istemi devam etti.(37)

Türkiye dış ilişkilerde bölgedeki komşularıyla aktif bağlantılar sürecine girdi. İran'la kurduğu diyalog ise, nükleer madde zenginleştirme programı nedeniyle uluslararası hoşnutsuzluğa neden oldu. İran'ın olası niyetleri, özellikle ABD ve İsrail için kaygı kaynağıydı ama Türkiye, bu ülkenin barış amaçlı nükleer enerji programı yapmaya hakkı bulunduğunu ileri sürdü.

Ankara bu politikayı izlerken, Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri keskin bir inişe geçti. İki ülkenin arasındaki askeri işbirliğinin de bulunduğu olumlu ilişkiler, İsrail'in Gazze politikalarının yol açtığı olaylar nedeniyle değişti. Ocak 2009'da İsrail Devlet Başkanı Şimon Perez, Dünya Ekonomik Forumu'nda 'Dökme Kurşun Operasyonu'nu savunurken Başbakan Erdoğan'ın paneli terk etmesi bu durumu gözler önüne serdi. Gazze'ye uygulanan ambargoyu delmek amacıyla, yardım malzemelerinin gönderilmesi gündeme gelmişti. Malzeme yüklü gemiler İsrail tarafından önce Aşhot Limanı'na çekiliyor ve inceledikten sonra Gazze'ye gönderiliyordu. 2010 Mayısı'nda aralarında MV *Mavi Marmara* adlı Türk gemisinin de bulunduğu altı gemi Aşhot Limam'na gitmeyi reddetti. 31 Mayıs'ta İsrail komandoları gemilerin yolunu kesti. *Mavi Marmara*'da süren çatışmalarda sekiz Türk ile bir Türk kökenli Amerikalı yaşamını yitirdi. Türk kamuoyu öfkeye kapıldı ve İsrail büyükelçisi geri çağrıldı.(38)

---

(37) Carol Migdalovitz, *Iraq: The Turkish Factor* (Congressional Research Service, Library of Congress, Washington, DC: 31 Ekim 2002) s. 2-3, < http://fpc.state.gov/documents/organization/14957.pdf> ; Mango, *The Turks Today*, s. 214-25.

(38) Carol Migdalovitz, *Israel's Blockade of Gaza, the Mavi Marmara Incident and its Aftermath* (Congressional Research Service, Washington, DC: 23 Haziran 2010), http://fpc.state.gov/documents/organization/145581.pdf >

Türkiye'nin komşularıyla aktif bağlantıları, Avrupa Birliği'ne üye olma çabalarıyla birlikte sürüp gitti. Britanya'nın bedelini ödeyerek öğrendiği gibi AB üyeliğinin ne kestirme yolu vardır ne de önceden öngörülebilir. Adaylar, Avrupa Birliği müktesebatının 35 bölümünün karmaşık gerekçelerini yerine getirmek zorundadır ve son kabul anlaşmasını aday ülke dahil tüm 27 ülkenin imzalaması gerekir. Türkiye'nin adaylığa giden yolu çok uzatıldı. 1963 kadar erken bir tarihte bir Ortaklık Anlaşması imzalandı. İlk kez 1987'de başvurduğunda yeni adaylar kabul edilmediğinden beklemeye alındı. Daha sonraları Orta ve Doğu Avrupa'nın birçok ülkesi gibi Malta ve Kıbrıs'ın Avrupa Birliği'ne katılması Türkiye'nin konumunun aykırı görünmesine yol açtı.

2005 Ekimi'nde Avrupa Birliği Ankara ile pazarlık sürecini başlatmayı kabul etti. Bu konuda AB içinde fikir ayrılığı yaşandı. Kıbrıs'ın henüz çözümlenmemiş durumu zorluk yaratıyordu. Yaklaşık 78 milyon nüfusunun neredeyse tamamı Müslüman olan Türkiye, yüzde 2.4'ü Türk kökenli olan 82 milyon nüfuslu Almanya'dan sonra en kalabalık ülke olacaktı. Türkiye'nin başvurusunu destekleyenler, ülkenin stratejik konumuna işaret ettiler. Türkiye'nin üyeliği, Avrupa Birliği'ne Ortadoğu ve Kafkasya ülkeleriyle geniş bir sınır getirmesinin olumlu ve olumsuz yönleri açısından tartışmalıydı. Üyelik olursa AB, şimdilik uzakta gibi görünen çalkantılı bölgelerle daha yakından ilgilenmek zorunda kalacaktı. Buna karşın Türkiye'nin çok güçlü silahlı kuvvetleri AB'nin askeri potansiyeline katkıda bulunacaktı. Avrupa Birliği'ne üye olması, 21inci yüzyılda İslam ile Hıristiyanlığın uyum içinde çalışabileceği sinyalini verecektir.[39]

(39) Commission of the European Communities, *Commission Staff Working Document. Issues Arising from Turkey's Membership Perspective* (COM: 2004, 656 Final, Brüksel: 6 Ekim 2004) <http://ec.europe.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/issues_paper_en.pdf>; CIA, *The World Factbook: Turkey*, <https:// www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html>; CIA, *The World*

12 Eylül 2010'da Türk seçmenleri, ülkenin 1982 Anayasası'nın hükümetin istediği ve Avrupa Birliği'ne girme çabasını güçlendirecek ama laik partilerin kesinlikle karşı çıktığı 26 maddesinde değişiklik yapılmasını oyladı. Avrupa'nın Balkanlar ve Endülüs bölgelerinde İslam'ın olduğu kadar Hıristiyanlığın da mirası bulunduğundan, İstanbul 2010 yılı Avrupa Kültür başkenti seçildi. Belki de Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne kabul edilmesini Başkan Barack Obama 6 Nisan 2009'da Türk parlamentosunda konuşurken çok zarif bir biçimde açıklayarak, Avrupa ile Türkiye arasında İstanbul Boğazı'ndaki köprülerden daha derin bağlar olduğunu söyledi. Avrupa'nın çeşitlilik kazanmış olduğunu ve Türkiye'nin üye olmasıyla bu çeşitliliğin artacağını da ekledi.(40)

İstanbul, gerçi Osmanlı dönemindeki gibi başkent ya da kozmopolit bir kent değil ama dünyanın en görkemli kentlerinden biri. Boğaz'ın sularının iki yakasıyla Avrupa ve Asya'yı kucaklaması çoğu kişinin umduğu gibi gelecek için bir simge olabilir.

Sonsöz

2010 yılında Ortadoğu, hem umut hem çelişkiler bölgesiydi. Osmanlı, Britanya ve Fransa imparatorlukları çoktan yok olmuştu ve zaten son ikisi büyük ölçüde göçmenlerden oluşuyordu. Dışardan gelen en büyük güç Amerika idi ama 2003 sonrası Irak'ta ortaya çıkan sorunlar, onun da sınırları olduğunu gösterdi ve 31 Ağustos 2010 tarihinde bu ülkedeki Amerika'nın aktif çatışma rolü sona erdi. Yeniden yapılandırmanın sorunları ve oluşumundan bu yana süregelen Şii, Sünni, Arap ve Kürt toplumları arasındaki bölünmelere karşın, dünyanın en büyük pet-

Factbook,: Germany, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gm.html>.

(40) 'Başkan Obama'mn Türk Parlamentosu'nda yaptığı konuşma', 6 Nisan 2009,<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-Obama-turkish-parliament >

rol rezervlerine sahip olan Irak, gelecek için olasılıklar sunmaktadır. Gerçi Haşimiler çoktan Bağdat'tan ayrıldı ama aynı aileden Kral II. Abdullah hâlâ Ürdün'ü yönetiyor. İsrail, artık gelişmiş biri demokrasiye ve gelişmiş ekonomiye sahip ama 1949'daki zaferinden bu yana ülke güvenliğiyle ilgili sorunları hiç bitmedi. Amerika'nın diplomatik ilişkileri, İsrail-Filistin çekişmesiyle on yıllardır yakından ilgileniyor ama çözmeyi başaramadı. Filistin'in bir devleti yok ve yeni oluşturulan Filistin Özerk Bölgesi'nin iki unsuru olan laik el-Fetih Batı Şeria'da, İslamcı Hamas Gazze'de yönetimi sürdürerek bölgeyi ikiye böldü. Türkiye uluslararası ilişkilerde gittikçe güven kazanan bölgesel bir güç olarak ortaya çıktı. Katılmayı arzuladığı, her yıl biraz daha yaşlanan Avrupa Birliği'ne karşılık Ortadoğu'nun genelinde olduğu gibi Türkiye'nin nüfusu çok genç.

Irak'taki iki savaşın gösterdiği gibi, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, dünya ilişkilerinde Ortadoğu'nun önemini azaltmadı. İsrail-Filistin kördüğümünün çözülmemesinin, doğrudan bağlantılı olanlar için bir trajedi olduğu kadar bölgenin dışında da etkileri var. Başkan Obama'nın seçildikten sonra yaptığı ilk yurtdışı gezisine Türkiye'yi katmış olması çok önemlidir. Ardından 4 Haziran 2009'da Kahire Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada kendi ülkesiyle İslam Dünyası arasındaki ilişkilerde yeni bir başlangıç aramaya geldiğini söyledi. Aşırılık sorunları, nükleer silahlar, demokrasi, dinsel özgürlük, kadın hakları ve ekonomik gelişme gibi çok geniş bir yelpazeyi irdelerken, İsrail-Filistin anlaşmasının çok gerekli olduğunu da vurguladı.

Obama'nın Kahire'yi seçmesi Mısır'ın kilit konumda bulunduğunu yansıtıyordu. Britanya'nın vesayetini ülkeden atmasının ardından geçen on yıllarda nüfusu 80 milyonu geçmişti, oldukça fazla doğal kaynaktan yararlandığı gibi son derece değerli turizm geliri vardı.[41] Süveyş Kanalı yaşamsal önemini koru-

(41) Yararlı veriler, CIA, The World Factbook, Egypt, https:// www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/eg.html adresinde...

yordu. Eski bir hava kuvvetleri subayı ve başkan yardımcısı olan Hüsnü Mübarek, 1981 yılında suikaste kurban giden devlet başkanı Sedat'ın yerine geçmiş, kurduğu Ulusal Demokrat Parti ile otuz yıl boyunca ülkeyi yönetmiş, Israil ile barış anlaşmasını sürdürmüş ve Washington'dan önemli miktarda parasal yardım almıştı. 25 Ocak 2011 tarihinde binlerce protestocu Kahire'nin Tahrir Meydanını, ardından diğer kentleri doldurup demokratik reformların yapılmasını ve var olan rejimin değişmesini isteyince, görünürdeki istikrar parçalandı. Polis ve hükümet yanlılarıyla çıkan çatışmalar protestocuları yatıştırmaya ya da caydırmaya yetmedi. Protestonun boyutları karşısında Mübarek, eylül ayında yapılması planlanan başkanlık seçimine katılmayacağını açıkladı ve hükümet muhalif gruplarla pazarlığa başladı. Buna karşın protesto gösterilerinin şiddeti azalmadı. 10 Şubatta Mübarek televizyonda bir konuşma yaptı. Protestocuların umutlarını ve beklentilerini yıkarak, dönem sonuna kadar devlet başkanlığını sürdüreceğini açıkladı. Ertesi gün öğleden sonra ülkenin her tarafında kalabalıklar toplanmaya başlayınca başkan yardımcısı Ömer Süleyman devlet televizyonundan yaptığı kısa konuşmada Mübarek'in devlet başkanlığını bıraktığını, ülkeyi silahlı kuvvetlerin yüksek konseyinin yöneteceğini açıkladı. Yaşam normale dönmeye başlarken ordu ülkenin uluslararası anlaşmalarıra bağlı kalacağını ve iktidarı seçimle işbaşına gelecek sivil bir hükümete bırakacağını açıkladı. Yeni bir dönemin başlayacağının işareti verilmişti.[42]

Bu kitap, 1914 ile 1923 yılları arasında Ortadoğu'yu etkileyen karmaşık olaylar dizisinden Arap, Yahudi ve Türk toplumlarının nasıl ortaya çıktığının yollarını analiz etmiştir. Savaş ve onu izleyen barış anlaşmaları, bu tarihi ve karmaşık bölge için yeni gündemler oluşturdu. 1914-18 savaşı Avrupa'daki rekabetin ve hırsla-

(42) 'Mısır Protestoları: Huzursuzluğun önemli dakikaları', http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-12425375 "Kaynak- BBC News/bbc.co.uk- ©2011 BBC". "BBC Credit".

rın ürünüyse, sonuçlarında biri de Faysal, Weizmann ve Mustafa Kemal Atatürk gibi cesur ve yaratıcı liderlerin çok zor engellere karşın içinde bulunulan anda belirleyici olup, Ortadoğu'yu nasıl değiştirdiklerini gösteriyor. Bu liderlerin başarıları ve başarısızlıkları bu kitapta izlenmiştir. Doksan yıl sonra onların mirası hâlâ yaşıyor.

Dizin

A

Abdullah II. (Transürdün Kralı), 30-3, 71-2, 76-90, 145, 208, 228, 249-53, 258-9, 323-5, 327, 347-9, 360-61, 368-69, 371, 373
Abdullah (Şerif Ali), 30
Abdülaziz İbni Suud, 28, 32, 34, 75, 250-254, 260, 307, 323-5, 347, 356
Abdülhamid II. 12, 16, 18, 28, 30, 67, 121, 129, 130, 308
Abdülmecit I., 121
Ahmed Yasin (Şeyh), 381
Ahmet İzzet Paşa, 117-8, 120-5, 128, 130
Ahmet Tevfik Paşa, 130
al-Ahd, 75, 81, 206
al-Fatat (Genç Arap Cemiyeti), 24, 75, 206
Ali Kemal, 302, 304, 305
Ali Rıza Paşa, 142, 200, 223
Allenby, Edmund, 92, 112, 114, 116, 131--5, 138, 140-1, 147, 166-7, 171-5, 180, 203, 209, 238, 254-5, 336
al-Qahtaniya, 24
Amery, Leo, 94, 97, 109, 341
Arap Bürosu, 77, 86
Arafat, Yaser, 373-74, 376, 379-82
Amerika Birleşik Devletleri (ABD)
11 Eylül terörü
1. Körfez Savaşı, 385, 386
Irak'ın işgali, 378-9
ve İsrail, 353, 362, 364, 370, 375
King-Crane Komisyonu, 175, 201
ve Lozan Konferansı, 317
ve Marshall Planı, 358
ve Ortadoğu Barış Süreci, 373-4, 379-83
ve Osmanlı/Türk, 93, 103, 133, 198, 313, 317, 357, 358, 359, 384, 385
ve Süveyş Krizi, 375
ve Versay Antlaşması, 201, 210
ve Siyonizm, 102, 110, 166, 366
Amerika Siyonist Organizasyonu, 261-2

Arap-İsrail Savaşı, 367-9
Arap isyanı, 23, 34, 78, 84, 86, 88, 89, 91-92, 144, 249, 250-51, 344
Arif el-Arif, 212, 263
Asirli İdrisi, 32, 75
Asquith, Herbert, 61
Atatürk, *bkz.* Mustafa Kemal
Almanya
ve Nazizm/Yahudi soykırımı, 227
ve Osmanlı İmparatorluğu 58-61, 120, 187, 231, 241
Avrupa Birliği, 384, 388, 389, 390
Avusturya-Macaristan, 55, 57, 58, 59, 70, 98, 113, 123, 124, 130, 131, 192, 328
Azerbaycan, 237, 243-4, 248

B

Baker, Philip Noel, 180
Balfour, Arthur James, 49, 50, 103, 106, 145, 148, 265, 266, 337
ve Weizmann, 8, 96, 99, 101-2, 108-9, 135-6, 149, 151-3, 156, 171, 178, 180, 213, 215-6, 220, 265, 267-8, 271-2, 33, 338, 340
Balfour Deklarasyonu, 8, 96-99, 104, 112, 132, 134, 136, 139, 142, 152, 155, 178, 179, 202, 211, 214, 215, 216, 221, 222, 259, 260, 265, 266-272, 298, 340
ve San Remo Konferansı, 210-216, 230, 255, 264
Barak, Ehud, 380

Beeley, Harold, 361
Begin, Menahem, 45, 94, 354, 375
Bekir Sami Bey, 242, 247, 248, 281
Bele, Refet, 301, 304, 330
Bell, Gertrude, 25, 86, 205, 258, 260
Ben-Gurion (David Gryn), 94, 95, 221, 265, 336, 345, 347, 353, 362-8
Ben Yehuda, Eliser, 40
Berthelot, Philippe, 213, 214
Bevin, Ernest, 361
Biltmore Konferansı, 353
Birleşmiş Milletler (BM),350, 355, 359, 363-5, 369, 370, 374, 378
Birnbaum, Nathan, 36
Birinci Dünya Savaşı
ve Arap İsyanı, 23
ve Osmanlı İmparatorluğu, 11, 16, 66, 187, 243, 293
ve Siyonizm, 40, 46, 337
Bliss, Muhterem Howard S., 158
Bliss, Tasker (General), 201
Boğos Nubar Paşa, 119
Bols, Louis (Sir, General), 222
Bonar Law, Andrew, 203, 297, 312
Bonsal, Stephen, 157
Brandeis Louis D., 53, 102-3, 107-10, 134-5, 149-50, 221-2, 261-3, 265, 345
Bristol (Amiral), 183
Bulgaristan, 15, 116, 125, 227, 318, 357
Bunsen, Maurice de; 74
Bush, George H. W. (ABD, Başkan), 378
Bush, George W. (ABD, Başkan), 381

C

Caix, Robert de, 173, 217
Calthorpe, Somerset (Amiral), 120-7
Camp, J. N., 172, 173, 375
Cavit Bey, 117, 186, 187, 311, 334
Cebesoy, Ali Fuat, 188
Cecil, Robert (Lord), 97, 102, 106, 107, 111, 149, 150, 151, 180
Cemal Paşa, 58, 66, 76, 84, 93, 130
Cemayel, Beşir, 376
Chamberlain, Austen, 341
Chamberlain, Joseph, 47
Chamberlain, Neville, 346, 352
Chatzmann, Vera, 46
Chelmsford (Lord), 106
Chester, Colby (Amiral), 317
Chinda (Vikont), 231
Churchill, Winston, 260, 265-7, 269-70, 289, 290, 294-5, 297-8, 345, 350
ve Kahire Konferansı, 258-61
ve Çanakkale Krizi, 287-9, 293
ve Sömürgeler Bakanı, 257, 268, 290
Filistin'de Beyaz Sayfa, 268-72, 298
ve siyonizm, 51, 95, 259-62, 267, 345
İşgal güçlerine karşı rolü, 186-7
Clayton, Gilbert Brigaidier (general), 81, 88, 89, 135, 151, 172, 174, 176
Clemenceau, Georges,, 146-8, 156, 158, 160-1, 166-7, 169-70, 173, 175, 182, 183, 203-4, 207, 208
Clinton, Bill (Başkan), 379, 380, 381
Cohen, Robert Waley, 51
Cornwallis, Lieuterant (Albay), 172
Coupland, Reginald, 344
Cowen, Joseph, 100, 133
Cox, Percy, 256, 258, 260
Crane, Charles R, 176
Cromer (Lord), 15
Curzon (Lord), 87, 109-10, 145, 148, 172, 174, 179-80, 209, 213-7, 220, 231, 234-5, 252, 256-7, 280, 291-2, 297, 312-20
Churchill, Winston, 50, 51, 54, 60, 83, 95, 202, 209, 256, 257, 258, 259, 260, 263, 264, 266-9, 289, 344, 345, 350

Ç

Çakmak, Fevzi (Mareşal), 224, 331
Çanakkale Krizi, 287, 289, 293, 298
Çetinkaya, Ali, 186

D

Damat Ferit, 121, 122, 128, 129, 187, 188, 189, 198, 199, 200, 224, 227, 228, 231, 233, 234, 237, 241, 302
Der Judenstaat (Yahudi Ülkesi), 38, 44
Disraeli, Benjamin, 39, 62
Dreyfus, Alfred, 37

E

Eden, Anthony, 346
Eder, David, 133, 150
Eichmann, Adolf, 351, 352
Eisenhower, Dvight D. (Başkan), 370
El Fetih, 373-4, 377, 382, 390
El-Kaide, 378
Emir Abdullah, 79, 361

Enver Paşa, 19, 58, 66, 67, 75, 113, 114, 115, 116, 117, 120, 126, 130, 187, 240, 242, 243, 244, 278, 293
Erdoğan, Recep Tayyip, 385
Ermeniler, 14, 48, 69, 70, 146, 190, 196, 236, 240, 292, 287
Esad, Hafız, 370

F

Falkenhayn, Erich von, 67, 113
Faris el-Huri, 361
Faysal, Emir
ve Arap İsyanı, 75, 88, 89, 91, 92
ve İngiltere, 76, 85, 87, 135, 137, 144, 147-8, 208, 260
ve Siyonizm, 100, 135-6, 156, 152, 166, 171, 173, 182, 203, 211, 392
ve Suriye, 138-42,145, 153, 159, 168, 173-6, 202, 204-5, 217, 219, 255
ve Fransa, 139-41, 156, 158, 160, 168-70, 173, 178, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 217, 218, 219, 249
ve Paris Barış Konferansı, 141, 143, 144, 148, 152, 157, 160, 175, 176, 178, 216
ve Irak, 213, 249, 257, 258, 261, 325-8
ve San Remo Konferansı, 213, 216, 238
Fels, Mary, 154
Ferdinand, Frank, 55
Fethi Bey (Okyar), 117, 330, 333
Filistin
Arap-Yahudi çatışması, 171-2, 239-40, 264-5, 337-8
ve Arap İsyanı, 344
ve Balfour Deklerasyonu, 101, 103, 106, 132, 136, 139, 151-2, 155, 171, 178-9, 214-6, 238, 266-72, 337
ve İngiliz mandası, 8, 169, 171, 173, 179-80, 202-3, 215-6, 220-1, 238, 249, 255-7, 265, 272, 325-9, 335-63, 366, 368
ve Churchill'in Beyaz Sayfası, 268-72
ve Birinci Dünya Savaşı, 92-8, 112-3
ve Hope Simpson Raporu, 339-40
ve Yahudi göçü, 155, 162-3, 211, 267, 272, 340
'de Yahudi İsyanı, 351
'de bölünme, 264, 345-6, 363-72, 383
ve İkinci Dünya Savaşı, 347-8
ve BM Filistin Özel Komitesi, 363-7
Filistin Kurtuluş Örgütü, 373-4, 375-9
Filistinlilerin gücü, 378-9
Filistin delegeleri, 154, 211, 267
Filistinli mülteciler, 369, 380-1
Frankfurter, Felix, 166, 171, 262-3, 345
French, John (Subay), 180
Franklin-Bouillon, Henri, 273, 294
Friedman, David (Haham), 43-4, 80-1, 101, 106-7, 136
Fransa
ve Faysal, 139-41, 156-8, 160, 168-78, 202-6
ve Skes-Picot Antlaşması, 84, 102, 139, 142, 156, 167, 170, 238
ve Suriye, 148-9, 158, 160, 167, 169, 173-4, 180, 202-7, 215-7, 273, 280
ve Türkiye, 33, 57
ve Siyonizm, 166
Fromageot, Henri, 320

G

Gazi (Irak Kralı), 328, 348
Ganem, Şükri, 158
George V. (Kral), 198
Goldsmid, Osmond d'Avigdor, 51
Goltz Paşa, 54, 67, 286
Gounaris, Dimitrios, 297
Gouraud, Henri (General) 204, 205, 207, 216, 217, 218, 219
Great Britain and Palestine, 105
Greenberg, Leopold, 47, 51, 99
Grey, Edward (Sir), 32, 61, 62, 71, 73, 82
Gül, Abdullah, 385
Gürcistan, 113, 243, 244, 248, 356

H

Hall, William R., 86
Haas, Jacob de, 154, 160, 262
Hacı Emin el-Hüseyni, 173, 212, 263, 298, 344, 352
halifelik, 29, 28, 31, 57, 78, 123, 302
Halit Paşa, 186
Hamas, 380, 382, 390
Hankey, Maurice, 265
Hardinge (Lord), 218, 219
Harington, Charles (Sir), 281, 288, 294-5

Hasan Tahsin Bey, 185, 186
Hacianestis, George, (General), 297
Haycraft, Thomas (Sir), 264
Herzl, Theodore, 36, 37, 38, 39, 44, 45, 46, 47, 48, 51, 345
Hillel, Abba, 362
Hindistan, 12, 15, 28, 29, 57--61, 73, 82, 104, 106, 109, 110, 112, 132, 145, 159, 177, 198, 203, 255, 257, 260, 280, 290, 291, 308, 339, 363, 364
History of Zionism, 36, 39, 40, 50, 101, 112, 222
Hitler, Adolf, 37, 343, 351
Hogarth, David, 86, 136, 140, 149, 222
House, Edward M. (Albay), 40, 60, 107, 108, 109, 153, 168, 170, 362
Hrisostomos (Başpiskopos), 183, 286
Hulusi Salih, 201, 223, 224
Huri, Bişara, 360
Hurma Çatışması, 251-4
Hüseyin bin Ali (Hicaz şerif), 27, 29, 348
ve Arap milliyetçiliği 33, 78
Arap İsyanı, 76, 84, 85, 249, 250
Hicaz'da güç istemeyişi, 27, 32, 138,
ve Osmanlı İmparatorluğu, 31, 32, 34, 71-2, 251
ve McMahan Hüseyin, 76, 79, 82, 87
Hüseyin, Saddam, 377-79, 386
Hüseyin (Ürdün Kralı), 369, 370-3
Hz. Ali, 13
Hz. Muhammed, 13, 26-7, 73, 225, 307

I

Irak, 7, 8, 19, 79, 167, 215-6, 234, 238, 249, 254-5, 257-61, 265-6, 313-5, 323-8, 337, 347-9, 360-1, 367, 369, 371-3, 377-9, 385-7, 389, 390
ve Baas rejim, 377-9
ve Koalisyon güçleri, 379
ve Haşimiler, 254-8, 325-8, 370-1
ve İran-Irak Savaşı, 377-9
ve Kuveyt'e saldırı, 378
ve petrol, 325, 326, 328, 348
ve II. Dünya Savaşı, 348

İ

İbni Raşid, 250, 251
İkinci Dünya Savaşı, 335-47
İnönü, İsmet, 248, 274, 286, 295, 310-2, 314-6, 318, 320-2, 329-31, 333, 349
İran, 7, 13, 14, 57, 73, 79, 114, 126, 157, 257, 348, 357, 363, 364, 372, 377, 378, 385, 387
İrlanda, 8, 49, 63, 132, 203, 268, 269, 298, 344, 350
İsmail Haniye, 382
İtalya, 11, 16-7, 44, 53, 98, 131, 156, 161, 210, 213, 231, 234, 246, 272-3, 281, 295, 302, 306, 312, 323, 333, 344, 348, 352, 358, 374
ve Türkiye'nin işgali, 234, 272
İttihat ve Terakki Cemiyeti, 16, 75, 78, 113, 117, 121, 128, 129, 186, 187, 188, 189, 192, 302, 308, 333
ve müdahaleleri, 129, 131-2
İzmir, 14, 119, 121, 126, 127, 182-6, 188-90, 193, 196, 198-9, 228-9, 232, 234-5, 272, 276, 282-90, 320, 331, 333, 385
İngiltere
ve Balfour Deklerasyonu, 8, 50, 96, 97, 98-112, 172, 179, 260, 269, 270
ve I. Dünya Savaşı, 18, 288, 308, 337
ve Ortadoğu'da Fransa, 139, 142
ve Yunanlılar, 132, 146, 182, 184, 232, 235, 273, 280-92, 294, 298, 313
ve Haşimiler, 136-143
ve petrol, 74, 113, 325, 326, 328
ve Filistin, 181, 202, 215, 259, 266-7, 272, 337
ve Süveyş Krizi, 54, 66, 71, 76, 84, 372, 375
ve Türkiye, 53-5, 61, 123, 306
ve Siyonizm, 211, 213, 215, 216, 220, 222, 259, 265, 270, 271
İsrail
ve el-Aksa İntifadası, 380
ve Arap-İsrail Savaşı, 367-9
ve Lübnan'ı işgali, 373-4
ve Ortadoğu barış süreci, 372-3, 376-7
ve Filistin intifadası, 377
ve İlanı, 366
ve Süveyş Krizi, 368
ve Türkiye, 387

J

Jabotinsky, Vladimir, 342
Japonya, 12, 213, 231, 313, 344
Jewish Chronicle, 47, 51, 99
Johnson, Robert Underwood (Elçi), 213
Jöntürkler *bkz.* İttihat Terakki Cemiyet

K

Kahire Konferansı, 258
Kamil Paşa, 122
Karabekir, Kâzım, 182, 188, 189, 191, 196, 197, 224, 225, 236, 245, 247, 330
Kennedy, John F. (Başkan), 384
King, Henry C., 176
King-Crane Komisyonu, 175-6, 20-8
Kissinger, Henry, 282, 370, 371, 375
Kitchener (Lord) 15, 59, 71-4, 81
Konstantin (Yunan Kralı), 246, 272, 274, 276, 277, 282, 285, 292
Kudüs, 12, 13, 17, 20, 22, 36, 40, 50-1, 53, 83, 111-2, 114, 131, 134, 149, 172, 180, 212-3, 222, 259, 263-6, 298, 336, 345, 350, 354, 362-4, 368-70, 375, 380-2
Kuveyt, 19, 75, 378
Kürtler, 14, 70, 146, 198, 235, 236, 261, 314, 315, 326, 327, 386

L

Lansing, Robert, 157, 161, 164-6, 270
Lawrence T.E., 29, 30, 77, 86-92, 135, 137-9, 144-5, 148-9, 152-3, 157, 169-70, 249, 253-5, 257, 259, 260
Levi-Bianchini, Angelo, 133
Levi, Sylvain, 133, 160-1, 163-6
Liman von Sanders, Otto (General), 54, 67, 113
Lloyd George, David,
ve Ortadoğu, 95, 139, 146, 158, 160, 166-8, 175, 204, 207, 209, 291
ve Türkiye, 193, 227-34, 295, 298, 308
ve Siyonizm-Filistin, 63-5, 96, 101, 106, 147-9, 156, 171, 213, 215, 265, 271
Lozan Konferansı ve görüşmeleri, 311, 312, 314-8, 320, 322-3, 328-330, 334
Lübnan, 13, 16, 22, 83, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 159, 162, 167, 169, 177, 205, 207, 209, 216, 217, 238, 355, 359, 360, 361, 367, 369, 374, 376, 382

M

MacDonald , Ramsay 338, 339, 340, 341
MacDonald, Malcolm, 342-3, 347
Mack, Judge Julian, 154, 262
Malcolm, James, 99, 208, 347, 359, 385
Manchester Guardian, 62, 105, 137, 232, 339
Mazarakis (General), 296
McMahon, Henry (Sir) 23, 74, 76, 77, 79, 80-4, 143
McMahon-Hüseyin
ve yazışmaları, 79, 80, 87
Mehmet Ali Paşa, 27
Mehmet V. (Sultan), 113, 305, 308
Memoirs of King Abdullah of Transjordan, 32
Menderes, Adnan, 358-59, 385
Mezopotamya, *bkz.* Irak
Metaxas, Ioannis (General), 277
Mısır, 7, 11, 15, 17, 27, 58-9, 61, 65, 71-5, 79, 86, 93-4, 102, 112, 131-3, 146, 167, 174, 177, 203, 211, 250, 254-5, 280, 337, 348, 356, 361, 367-75, 378, 383
Arap-İsrail Savaşı, 367
Birleşik Arap Cumhuriyeti, 372
İsrail ile barış, 371
Hür Subaylar Hareketi, 368
Süveyş Krizi, 370
Milletler Cemiyeti, 154, 156, 162, 201, 214, 235, 259, 265, 267, 271, 272, 314, 325, 326, 335, 337
Millerand, Alexandre, 207, 209, 213, 214, 215, 216, 217, 230, 231
Milne, George, (General) 184, 229
Milner, Alfred (Lord), 97, 106, 109, 160, 161, 169, 254, 257
Mond, Alfred (Sir) 149
Money, Arthur, 154, 172
Montagu, Edwin, 64, 104-8, 110, 268
Morgenthau, Henry, 93, 103
Mudanya Ateşkes görüşmesi, 292-8, 301
Mussolini, Benito,, 313
Mustafa Kemal (Atatürk), 8, 16-17
ve Bolşeviklerle ilişkisi, 225-6, 242, 244-5, 278

ve Gelibolu çıkarması, 66-8, 71, 188, 291
ve Büyük Millet Meclisi, 224, 237, 286, 329
ve Yunanistanla savaş, 189, 245-8, 272-9, 283-7
ve işgal güçlerine karşı direnişteki, rolü, 189-90, 223-24
ve Türkiye Cumhuriyeti, 301-11, 328-35
Mustafa Suphi, 242, 243, 245
Musa Kasım el-Hüseyni, 212, 266

N

Nasır, Cemal Abdül, 368
Nathan, Frederick (Sir), 95
Nâzım Hikmet (Ran), 279
Nurettin Paşa, 286, 287, 304, 305
Nuri el-Maliki,, 379
Nitti, Francesco, 213, 214, 215
Nuri el-Said, 144, 213, 218, 326, 328, 347, 349, 371, 372, 373

O

Obama Barack, (Başkan), 390
Okyar, Fethi, 293
Olmert, Ehud, 382
Orbay, Rauf 118, 123, 124, 126, 127, 128, 189, 223, 314, 320, 321, 322, 330
Ormsby-Gore, William 97, 103, 111, 133, 134, 135, 149, 161, 345, 346
Ortadoğu barış süreci, 372-3, 376-7
Osmanlı İmparatorluğu
ve Araplar, 12, 13, 19, 22, 23, 25, 39, 80, 84, 90, 124
ve Ermeniler, 14, 67-70, 93, 119, 129, 186, 236
ve Birinci Dünya Savaşı, 53-55, 56-67
ve çöküşü, 112-7, 198-201, 301-8

Ö

Öcalan, Abdullah, 387
Ömer Faruk (Kral), 226

P

Paris Barış Konferansı, 9, 45, 182, 228
'nda Faysal, 143, 172, 182, 218
'nda Siyonist delegasyon, 131-6
Passfield (Lord), 338, 339, 340, 341
Patterson, John Henry (subay), 93, 94
Peel (Lord), 344, 346, 363
petrol, 57, 74, 84, 113, 147, 299, 325, 326, 328, 348, 360, 372, 389
Pichon, Stéphen, 111, 156-8, 161, 166, 214
Picot, F. Georges, 84, 137, 176, 203
Plumer (Lord, Feldmareşal), 337
Poincaré, Raymond, 291, 313, 312, 316
Prens Cemalettin, 191
Portsmouth Anlaşması, 371

R

Rabin, Yitzhak, 379
Rahmi Bey, 119, 120
Rawlinson, Alfred (Albay), 245
Reginald, Wililam, 72, 86, 97, 133
Reşat Bey, 285
Reşid Ali, 349
Rıza Nur, 302, 311
Rıza Paşa, 234
Rıza Tevfik (Bölükbaşı), 234, 305
Rogers, William, 375
Roosevelt, Franklin D. (Başkan), 355-6
Rothschild, Edmond de (Baron), 36, 100, 104-8, 111, 154, 163
Romanya, 15, 353
Rumbold, Horace (Sir) 116, 119, 280, 281, 294, 312, 317, 319, 320
Ruppin, Arthur, 40
Rusya, 8, 39, 46, 48, 53, 62, 68, 69, 73, 74, 94, 98, 99, 108, 110, 111, 130, 131, 133, 137, 154, 163, 167, 192, 283, 295, 308, 309, 313, 314, 328
Bolşevik Devrimi, 84, 112, 243, 291, 329
ve Türkiye, 14, 58, 59, 61, 66, 93, 113, 130, 223, 236

S

Sakarya Savaşı, 276, 278, 279, 283
Samuel, Herbert, 61-5, 83, 96, 100, 111, 149, 151, 172, 179, 181, 213, 215, 220, 222, 238, 259, 263-5, 267-9, 271, 298, 336, 337, 345
San Remo Konferansı, 210-6, 230, 255, 264
Scott, C. P., 62-5, 96, 101-2, 150, 339
Sedat, Enver, 370, 375
İsrail'le barış, 371
Sevr Antlaşması, 234-41, 247, 272-3, 278, 283, 295, 298, 305, 312, 323, 386

Sforza, Carlo (Kont), 184, 292
Shibly el-Cemal, 266
Shuckburgh, John, 257
Sırbistan, 15, 58, 59, 214
Simon, Leon, 133
Simpson, John Hope (Sir), 339, 340
Siyonizm, 7, 36, 39, 40, 42, 44-6, 48, 50-53, 62, 64-5, 94, 96, 98-9, 101-105, 108, 110, 150, 155, 161, 163, 166, 172-3, 178-9, 181, 220, 221, 262, 263, 311, 335-6, 342, 345, 362, 363, 366, 367
Siyonizm Kongreleri, 39, 44, 45, 47, 48, 94, 220, 338, 345
Yahudi karşıtlığı, 37-, 49-51, 64, 103-4, 106-12, 157, 162-3
kökeni, 35-41, 43-6
Uganda Önerisi, 46-8
Siyonist Komisyon, 132-36
Smyrna, *bkz.* İzmir
Smuts, Jan, 106, 149, 339, 341
Soğuk Savaş, 279, 355, 372, 384, 390
Sokolow, Nahum, 36, 39, 40, 46, 50, 53, 65, 99, 100, 101, 105, 108, 112, 149, 151, 154, 160, 161, 163, 179
Sovyetler Birliği, *bkz.* Rusya
Soykırım, 350-352
Sömürgeler Bakanlığı, 257
Spire, André, 160
Stack, Lee, 254
Stern, Avraham, 353
Storrs, Ronald, 71-3, 77, 79, 86, 88, 134, 180, 222
Suudi Arabistan, 19, 26, 79, 324, 347, 361, 367, 378
Suriye
ve Arap-İsrail Savaşı, 367-9, 370-1
ve Arap milliyetçiliği, 22-5, 145, 372
ve Faysal, 91, 138-45, 148, 153, 167, 169-76, 204-5, 207-12, 216-20, 249, 251, 256
ve Fransa, 91, 137, 138, 142, 145, 148, 149, 158, 167, 169, 173, 174, 180, 202, 204, 205-7, 209-10, 214-7, 273, 280, 335, 355, 359, 360, 378
ve Birleşik Arap Cumhuriyeti, 372
Süveyş Krizi, 370
Sykes, Mark (Sir), 84, 98, 99, 100, 103, 111, 133, 137, 142, 149, 203, 257
Sykes-Picot Anlaşması, 84, 87, 91, 98, 102, 138, 139, 142, 143, 148, 150, 152, 156, 167, 170, 202, 234, 238
Szold, Robert, 262, 345

Ş

Şaron, Ariel, 380, 381, 382
Şerif Hüseyin, 25-9, 61, 71-3, 81-2, 136
Şükrü el-Kuvvetli, 359, 361

T

Talat Paşa, 69, 75, 115, 116, 117, 130
Tardieu, André, 166
Tevfik Paşa, 230-1, 241-2, 247, 302, 304
The Daily Mail, 293, 294
The Morning Post, 294
The New York Times, 165
The Times, 60, 61, 83, 103, 104, 255
Tikvah, Petah, 36
Toynbee, Arnold, 145, 232-233
Townshend, Charles (Sir, general), 120-1
Türkiye
ve İşgal güçleri, 185-201, 240-2, 272-298
ve Soğuk Savaş, 356-7, 372, 384, 279
ve Kıbrıs, 384, 388
ve AB'ye giriş, 388, 389, 390
ve Yunanistan, 245-8, 272-98
ve Körfes Savaşı, 385
ve İsrail, 387
ve Kürtler, 314-5, 328, 386
ve NATO'ya giriş, 358, 359, 383, 384
ve İkinci Dünya Savaşı, 227, 335
ve Sovyetler Birliği'ne yakınlaşma, 242-5, 278-9, 356-9
ve Lozan Antlaşması, 322-34
ve Sevr Antlaşması, 227-38, 238-9, 241, 247, 272-3, 278, 298, 305, 312, 323, 386
Truman, Harry S. (Başkan), 357, 365-6
Trumpeldor, Joseph, 94, 211
Transürdün, *bkz.* Ürdün
Trikopis (General), 285
Townshend, Charles (General), 13, 49, 63, 64, 65, 111, 120, 176, 186, 281, 359

U

"Uganda Önerisi", *bkz.* Siyonizm
Underwood, Robert, 213

Ussishkin, Menahem Mendel, 45, 48, 53, 161, 163, 262, 345
Ürdün, 19, 20, 21, 26, 79, 155, 215, 228, 249, 272, 361, 367, 368, 369, 371, 372, 373, 375, 379, 390
UNSCOP (Filistin Özel Komitesi), 363-64, 367

V

Vahdettin (VI. Mehmet, Sultan), 113, 114, 118, 119, 121, 122, 128, 129, 130, 237, 241, 301, 305, 306, 307, 308
Vansittart, Robert, 210, 213
Vehib Bey, 33, 34
Venizelos, Eleftherios, 125, 126, 182-3, 190, 193, 229-31, 240, 245-7, 273, 280, 285, 291-2, 298, 313
Versay Antlaşması, 179, 201, 210, 227, 253, 343

W

Weizmann, Chaim,
ve Büyük Mermi Skandalı, 95
ve Amerikan siyonistleri, 102, 110, 166, 366
ve Balfour, 49, 50, 101, 102, 149, 151, 180, 213, 265, 336, 338
ve Faysal, 133-6,
ve İngiltere, 48-53, 111, 210, 265, 338-9, 341-2, 345-6
ve Filistin, 97, 102, 105, 136, 162, 171, 172, 181, 213, 220-22, 265, 341, 345
ve Siyonizm, 43-6, 94, 96, 98, 101, 104, 108, 110, 132-6, 149-55, 166, 261-3
ve Barış Konferansı, 100, 166, 268
İsrail devlet başkanı, 366-7
ve Truman ile görüşme, 364-5
ve San Remo Konferansı, 210-3, 220, 264
ve Balfour Deklerasyonu, 96, 99, 104-12, 135-6, 179, 215-6, 220-1, 238, 271-2
Wilhelm II. (Kaiser), 53, 112, 117, 231, 243, 291
Wilson C. E. 85, 86
Wilson, Arnold T. (Sir), 168, 255
Wilson, Henry (Sir, General), 140-3, 202
Wilson, Woodrow (Başkan), 107-9, 114-7, 130, 148, 153, 156, 157, 159, 166-7, 176-9, 194, 201, 214, 235-7, 240
Wingate, Reginald, 72, 86, 133
Wise, Stephen (Haham), 154, 262, 345

Y

Yahudi karşıtlığı, 35
Yasin Paşa, 206, 208
Yehuda, Eliezer Ben, 40
Yellin-Mor, Nathan, 353
Young, Hubert, 257
Yusuf Kemal Bey, 281

ATATÜRK

CHAIM WEIZMANN

EMİR FAYSAL

1914 yılında, son dört yüzyıldır olduğu gibi Ortadoğu, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altındaydı. 1923 yılına gelindiğinde ise Arap ve Türk milliyetçileri ile Siyonistlerin eylemleriyle siyasal tablo tanınmayacak kadar değişmişti.

Bu kitap, üç liderin öncülüğüne odaklanarak bu tarihi dönüşümü inceliyor. Emir Faysal, bir Arap krallığı düşü kurmuştu ama Fransızlar buna engel oldu. Mustafa Kemal, Batılı güçlerin yayılmacı hırslarına başkaldırıp yeni bir Türk milliyetçiliği ortaya çıkardı ve yenik düşen imparatorluğun kalıntıları üzerine laik bir cumhuriyet kurdu. Rusya doğumlu Chaim Weizmann ise 1917'de Siyonistlerin çıkarına Balfour Deklarasyonu fırsatını kaçırmadı ve bunu uygulamak için Filistin üzerinde Britanya mandası kurulmasını sağladı.

Bu girişimler, günümüzde tanık olduğumuz gelişmeler de dahil olmak üzere Ortadoğu'da yaşanacakların modelini hazırladı. Geniş araştırmalara dayanan bu kitap, bölgede Birinci Dünya Savaşı ardından oluşan ve günümüzü anlamak için göz ardı edilmemesi gereken siyasal dönüşümün öyküsüdür.

T. G. Fraser, A. Mango ve R. McNamara, Ortadoğu'da süregelen çatışmaları tek bir görüş açısından sunmak yerine geniş bir perspektiften ele alarak çok yönlü tarihsel bir zeminde inceliyorlar.

www.remzi.com.tr

ISBN 978-975-14-1467-0

9 789751 414670

25,00 TL